

Πανεπιστήμιο Πειραιώς
Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
Ενέργεια: Στρατηγική, Δίκαιο & Οικονομία

Διαπραγματεύσεις για την προώθηση
διακρατικών έργων φυσικού αερίου στην ΝΑ
Μεσόγειο

Οι εμπορικοί, γεωπολιτικοί και κανονιστικοί
παράγοντες

ΚΩΤΣΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

Επιβλέπων καθηγητής: Λιάκουρας Πέτρος

Ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΩΤΣΟΣ βεβαιώνω ότι το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην υποβαλλόμενη διπλωματική εργασία είναι αποκλειστικά ατομικό δικό μου. Όποιες πληροφορίες και υλικό που περιέχονται έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Επιπλέον τελώ εν γνώσει ότι σε περίπτωση διαπίστωσης ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνονται από μέρους μου, μου αφαιρείται ανά πάσα στιγμή αμέσως ο τίτλος.

Στους γονείς μου,
Γιάννη & Ελευθερία

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα καταρχάς να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Λιάκουρα Πέτρο για την πολύτιμη συνεισφορά και καθοδήγηση του, καθώς και για την έγκαιρη ανταπόκριση του κατά τη διάρκεια εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας.

Περαιτέρω, οφείλω να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του ΜΠΣ Μεταπτυχιακό στην Ενέργεια: Στρατηγική, Δίκαιο και Οικονομία, για τις γνώσεις που μου προσέφεραν καθώς και για το ιδιαίτερα ευχάριστο και εποικοδομητικό κλίμα που περιέβαλλε την εκπαιδευτική διαδικασία.

Ιδιαίτερη μνεία οφείλω να αποδώσω στον διευθυντή του ΜΠΣ κατά το μείζον μέρος της παρουσίας μου στο ΜΠΣ κ. Φαραντούρη Νικόλαο, καθώς και στον κ. Δαγούμα Αθανάσιο, για την προσπάθεια του προς τον σκοπό της προόδου του Προγράμματος και των φοιτητών.

Ξεχωριστή αναφορά επιθυμώ να απευθύνω σε όλους τους συμφοιτητές μου στο Πρόγραμμα, καθώς καθένας από αυτούς μου προσέφερε διαφορετικά και ξεχωριστά ερεθίσματα και αναμνήσεις. Ιδιαίτερα οφείλω να σταθώ στην Αγγελική, που αποτέλεσε υπερπολύτιμη σύντροφο και συνοδοιπόρο μου στην πορεία πραγμάτωσης του μεταπτυχιακού, καθώς και στην Έλενα και την Δόξα.

Καταληκτικά, επιθυμώ να απευθύνω το θερμότερο ευχαριστώ από καρδιάς στους γονείς μου, που έχουν αποτελέσει στήριγμα μου σε όλες τις μέχρι σήμερα προσπάθειες μου, καθώς και τον αδερφό μου Λάμπρο.

Ιούνιος 2017

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΕΚΤΕΝΗΣ ΠΕΡΙΛΗΨΗ – EXECUTIVE SUMMARY	10
ΚΥΡΙΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑΣ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΙΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΕΡΓΩΝ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ.....	11
ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ.....	13
ΕΘΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΕΘΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΤΕΥΞΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ.....	14
ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΜΕΑ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ	16
Ο ΚΡΙΣΙΜΟΣ ΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ.....	17
ΈΡΓΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ	17
<i>Η κατασκευή του Νότιου Διάδρομου Φυσικού Αερίου της Ε.Ε.</i>	17
<i>Το ρωσικό σχέδιο ανάπτυξης του Turkish Stream</i>	18
<i>Το άνοιγμα του Κάθετου Διαδρόμου τροφοδοσίας της Ε.Ε. μέσω του IGB</i>	19
<i>Η ευρωπαϊκή επέκταση του Turkish Stream διαμέσου της ανάπτυξης του αγωγού ITGI</i>	20
<i>Η προώθηση ενός πλωτού σταθμού υδροποιημένου φυσικού αερίου στην Βόρειο Ελλάδα</i>	21
<i>Το σχέδιο μεταφοράς πόρων της Νοτιανατολικής Μεσογείου μέσω του υποθαλάσσιου αγωγού Eastmed</i>	22
<i>Η σύνδεση του Turkish Stream με το Baumgarten μέσω του αγωγού TESLA</i>	23
<i>Η σύνδεση των hubs της Κεντρικής Ευρώπης με τις αγορές των Βαλκανίων μέσω του Eastring</i>	24
<i>Η σύνδεση των αγορών των Δυτικών Βαλκανίων με τον αγωγό TAP μέσω του αγωγού IAP</i>	24
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΔΡΩΝΤΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ.....	25
<i>Το στρατηγικό δίλημμα της Ρωσίας υπό το νέο περιβάλλον της ευρωπαϊκής αγοράς..</i>	25
<i>Η χρήση της ενέργειας ως διπλωματικό εργαλείο από το Αζερμπαϊτζάν και οι περιορισμένες προοπτικές περαιτέρω επέκτασης των ευρωπαϊκών εξαγωγών του</i>	29
<i>Η αμερικανική στρατηγική ανάσχεσης της ρωσικής επιρροής στην περιοχή και ο ρόλος των εξαγωγών σχιστολιθικού φυσικού αερίου</i>	29
<i>Το αβέβαιο εξαγωγικό μέλλον της Αλγερίας</i>	30
<i>Η αργή πορεία επανένταξης του Ιράν στην παγκόσμια αγορά φυσικού αερίου</i>	31
<i>Το κασπιακό ζήτημα ως ανασταλτικός παράγοντας αξιοποίησης των πόρων του Τουρκμενιστάν</i>	32
<i>Η στρατηγική ενίσχυσης του διαμετακομιστικού ρόλου της Τουρκίας</i>	32
<i>Η ευμετάβλητη στρατηγική της Βουλγαρίας απέναντι στους κοινοτικούς και ρωσικούς σχεδιασμούς</i>	33
<i>Η απένταξη της Ρουμανίας από τον ενεργειακό απομονωτισμό</i>	34
<i>Ο κομβικός ρόλος των στρατηγικών επιλογών της Ιταλίας απέναντι στα κυριότερα έργα διαμετακόμισης</i>	34
<i>Η αβέβαιη πορεία υλοποίησης των έργων διαφοροποίησης με επίκεντρο την Κροατία</i>	35
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΤΙΚΗΣ ΘΕΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ.....	36
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ – ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	39
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	40
ΤΑ ΚΥΡΙΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΡΪΣΚΑ ΥΛΟΠΪΗΣΗΣ ΈΡΓΩΝ ΔΙΑΜΕΤΑΚΌΜΙΣΗΣ ΦΥΣΙΚΌΥ ΑΕΡΙΌΥ 41	
ΚΥΡΙΟΙ ΠΑΡΆΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΜΌΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΙΣΟΡΡΟΪΑΣ ΔΥΝΆΜΕΩΝ ΣΤΙΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΈΥΣΕΙΣ ΈΡΓΩΝ ΦΥΣΙΚΌΥ ΑΕΡΙΌΥ	47

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ	50
ΕΘΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΕΘΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΪΤΕΥΞΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗΣ ΑΣΦΆΛΕΙΑΣ... 60	
Ο ΚΡΪΣΙΜΟΣ ΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΪΗΣ.....	74
Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΝΟΤΙΟΥ ΔΙΑΔΡΟΜΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ ΤΗΣ Ε.Ε.	81
ΤΟ ΡΩΣΙΚΌ ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΆΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ TURKISH STREAM.....	88
ΤΟ ΆΝΟΙΓΜΑ ΤΟΥ ΚΆΘΕΤΟΥ ΔΙΑΔΡΌΜΟΥ ΤΡΟΦΟΔΟΣΪΑΣ ΤΗΣ Ε.Ε. ΜΈΣΩ ΤΟΥ IGB.....	96
Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΈΚΤΑΣΗ ΤΟΥ TURKISH STREAM ΔΙΑΜΈΣΟΥ ΤΗΣ ΑΝΆΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΑΓΩΓΌΥ ITGI	102
Η ΠΡΌΰΘΗΣΗ ΕΝΌΣ ΠΛΩΤΌΥ ΣΤΑΘΜΌΥ ΥΓΡΟΠΟΙΗΜΈΝΟΥ ΦΥΣΙΚΌΥ ΑΕΡΙΌΥ ΣΤΗΝ ΒΌΡΕΙΟ ΕΛΛΆΔΑ.....	108
ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΕΤΑΦΟΡΆΣ ΠΌΡΩΝ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΈΙΟΥ ΜΈΣΩ ΤΟΥ ΥΠΟΘΑΛΆΣΣΙΟΥ ΑΓΩΓΌΥ EASTMED	114
Η ΣΥΝΔΕΣΗ ΤΟΥ TURKISH STREAM ΜΕ ΤΟ BAUMGARTEN ΜΈΣΩ ΤΟΥ ΑΓΩΓΌΥ TESLA.....	118
Η ΣΥΝΔΕΣΗ ΤΩΝ HUBS ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΥΡΌΠΗΣ ΜΕ ΤΙΣ ΑΓΟΡΈΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΪΩΝ ΜΈΣΩ ΤΟΥ EASTRING.....	121
Η ΣΥΝΔΕΣΗ ΤΩΝ ΑΓΟΡΌΝ ΤΩΝ ΔΥΤΙΚΌΝ ΒΑΛΚΑΝΪΩΝ ΜΕ ΤΟΝ ΑΓΩΓΌ TAP ΜΈΣΩ ΤΟΥ ΑΓΩΓΌΥ IAP	125
ΠΑΡΑΓΩΓΟΙ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ	128
ΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟ ΔΙΛΗΜΜΑ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΥΠΟ ΤΟ ΝΕΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΑΓΟΡΑΣ.....	128
Η ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΩΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΑΠΟ ΤΟ ΑΖΕΡΜΠΑΪΤΖΑΝ ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΠΕΡΑΪΤΕΡΩ ΕΠΕΚΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΕΞΑΓΩΓΩΝ ΤΟΥ	142
Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΑΝΑΣΧΕΣΗΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΕΠΙΡΡΟΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΞΑΓΩΓΩΝ ΣΧΙΣΤΟΛΙΘΙΚΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ	150
ΤΟ ΑΒΕΒΑΙΟ ΕΞΑΓΩΓΙΚΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΑΛΓΕΡΙΑΣ.....	155
Η ΑΡΓΗ ΠΟΡΕΙΑ ΕΠΑΝΕΝΤΑΞΗΣ ΤΟΥ ΙΡΑΝ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΑΓΟΡΑ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ	159
ΤΟ ΚΑΣΠΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΩΣ ΑΝΑΣΤΑΛΤΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΩΝ ΠΟΡΩΝ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΜΕΝΙΣΤΑΝ	161
ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ.....	163
Η ΑΖΕΡΙΚΗ SOCAR	163
Η ΙΤΑΛΙΚΗ SNAM.....	166
Η ΒΕΛΓΙΚΗ FLUXYS	169
Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ BOTAS	172
Η ΙΤΑΛΙΚΗ EDISON	175
ΧΩΡΕΣ ΔΙΕΛΕΥΣΗΣ.....	179
Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΤΟΥ ΔΙΑΜΕΤΑΚΟΜΙΣΤΙΚΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ	179
Η ΕΥΜΕΤΑΒΛΗΤΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΡΩΣΙΚΟΥΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥΣ	189
Η ΑΠΕΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΡΟΥΜΑΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΟ ΑΠΟΜΟΝΩΤΙΣΜΟ	194
Ο ΚΟΜΒΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΕΠΙΛΟΓΩΝ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΑ ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΕΡΓΑ ΔΙΑΜΕΤΑΚΟΜΙΣΗΣ	198
Η ΑΒΕΒΑΙΗ ΠΟΡΕΙΑ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗΣ ΜΕ ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ ΤΗΝ ΚΡΟΑΤΙΑ	206
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΤΙΚΗΣ ΘΕΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	209
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	217
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΪΑ	219

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – ΓΕΝΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑΚΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗΣ	234
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	234
ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗ – ΟΡΙΣΜΟΣ	234
ΟΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ.....	235
ΤΑ ΜΕΡΗ (PARTIES).....	235
Η ΑΞΙΑ (VALUE)	235
ΤΑ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΑ (INTERESTS)	236
ΒΑΤΝΑ	237
ΖΩΝΗ ΠΙΘΑΝΗΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ/ ZONE OF POSSIBLE AGREEMENT (ΖΟΡΑ).....	237
ΟΡΙΑΚΗ ΤΙΜΗ / RESERVATION PRICE	238
ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙΣ / CONCESSIONS	238
ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ/ OBJECTIVE CRITERIA.....	239
ΕΠΙΡΡΟΗ / LEVERAGE	239
Η ΑΤΖΕΝΤΑ / AGENDA	240
ΟΙ ΠΡΟΘΕΣΜΙΕΣ / DEADLINES	241
ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΤΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ / NEGOTIATING POWER.....	242
ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΗΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗΣ	243
ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗΣ	246
Η ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ (PREPARATION)	246
Η ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ (INFORMATION EXCHANGE Η SHARING PHASE).....	247
Η ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ (BARGAINING)	248
Η ΕΠΙΤΕΥΞΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ (REACHING AGREEMENT)	249
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΤΑΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗΣ	249
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ.....	250
<i>Ανταγωνισμός (Competition).....</i>	<i>250</i>
<i>Συνεργασία (Cooperation).....</i>	<i>250</i>
<i>Συμβιβασμός (Compromise).....</i>	<i>251</i>
<i>Αποφυγή (Avoidance).....</i>	<i>251</i>
<i>Διευθέτηση (Accomodation)</i>	<i>251</i>
ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΕΣ ΤΑΚΤΙΚΕΣ	252
<i>Ισχυρό άνοιγμα, Εδραίωση / Strong opening, Anchoring</i>	<i>252</i>
<i>Μη άνοιγμα / No opening</i>	<i>252</i>
<i>Το ιαπωνικό «όχι», Αποδοχή και Τροποποίηση, Αμοιβαιότητα/ Japanese No, Accept and Amend, Reciprocity.....</i>	<i>253</i>
<i>Υποτίμηση των παραχωρήσεων / Concession devaluation</i>	<i>253</i>
<i>Πλαισίωση / Framing</i>	<i>254</i>
<i>Ομαδοποίηση/Σαλαμοποίηση ζητημάτων / Package – Grouping Items, Salami Principle</i>	<i>254</i>
<i>Τελευταία παραχώρηση / Nibbling</i>	<i>255</i>
<i>Τελεσίγραφο / Ultimatum, Take it or Leave it.....</i>	<i>255</i>
<i>Περιορισμένη δικαιοδοσία / Limits of authority.....</i>	<i>256</i>

Πρόλογος

Η επιτυχής επιλογή του αγωγού Trans-Adriatic Pipeline από την κοινοπραξία του Shah Deniz Consortium τον Ιούνιο του 2013, για την μεταφορά φυσικού αερίου από τη δεύτερη φάση ανάπτυξης του κοιτάσματος του Shah Deniz στην Κασπία, αποτέλεσε μία κομβική εξέλιξη για την ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου και φυσικά για την Ελλάδα. Η Ελλάδα διαμέσου της συμμετοχής της μέσω του αγωγού TAP στις εργώδεις προσπάθειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για διαφοροποίηση των πηγών και οδεύσεων προμήθειας με φυσικό αέριο απέκτησε για πρώτη φορά σημαντικό ρόλο ως χώρα διαμετακόμισης ενώ επιπρόσθετα εξασφάλισε τη δική της πρόσβαση σε μία νέα πηγή προμήθειας. Παρόλα αυτά, η εν εξελίξει πορεία υλοποίησης του πλέγματος αγωγών που συνθέτουν τον λεγόμενο «Νότιο Διάδρομο» τροφοδοσίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης με φυσικό αέριο, δε συνεπάγεται την απομείωση της έντασης σε αυτό που καλείται «κούρσα των αγωγών» στην Νοτιοανατολική Μεσόγειο. Τουναντίον, η ανάπτυξη συνεργειών για την ανάπτυξη νέων έργων και διασυνδέσεων προς τα Βαλκάνια και τα κυριότερα κέντρα κατανάλωσης της ευρωπαϊκής ηπείρου έχει αποτελέσει την εστία εμβάθυνσης των ανταγωνισμών ανάμεσα αφενός στους παραδοσιακούς και ανερχόμενους προμηθευτές της ευρωπαϊκής ηπείρου και αφετέρου ανάμεσα στις χώρες της περιοχής ως προς την προσέλκυση επενδύσεων που θα ενισχύσουν την ενεργειακή τους ασφάλεια και τον ρόλο τους στο γεωστρατηγικό γίγνεσθαι. Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας θα προβούμε σε μία γενική επισκόπηση των κυριότερων ενεργειακών εξελίξεων και των σχεδιαζόμενων έργων για τη διαφοροποίηση των πηγών και οδεύσεων προμήθειας στα Βαλκάνια και τη Νοτιοανατολική Μεσόγειο. Εν συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο θα προβούμε σε μία εκτίμηση και τις στρατηγικές των κυριότερων «παικτών» από τη σκοπιά τόσο της προμήθειας όσο και της διαμετακόμισης φυσικού αερίου σε θεσμικό, κρατικό και εταιρικό επίπεδο. Στο τρίτο κεφάλαιο θα αποκρυσταλλώσουμε

συνάγοντας εκ των ανωτέρω τη διαπραγματευτική στρατηγική που ενδείκνυται να υιοθετηθεί από την Ελλάδα προς το σκοπό της αποκομιδής των ευρύτερων δυνατών γεωπολιτικών και οικονομικών ωφελειών για τις επόμενες δεκαετίες.

ΕΚΤΕΝΗΣ ΠΕΡΙΛΗΨΗ – EXECUTIVE SUMMARY

Τα κύρια κριτήρια και ρίσκα υλοποίησης έργων διαμετακόμισης φυσικού αερίου

Σταχυολογώντας τα κύρια κριτήρια που καθορίζουν την δυνατότητα υλοποίησης έργων υποδομών φυσικού αερίου, υπό το πρίσμα των οποίων θα αναλυθούν τα υπό μελέτη έργα στην παρούσα εργασία, θα πρέπει να ορίσουμε τα εξής:

1. Εμπορικότητα (commerciality)
2. Επεκτασιμότητα (scalability)
3. Κριτήρια δημοσίου συμφέροντος (public policy considerations)
4. Τήρηση κανόνων που αφορούν την ασφάλεια και το περιβάλλον (environment, safety, society)
5. Ενεργός στήριξη εμπλεκόμενων μερών (stakeholder support)
6. Τεχνολογική ωριμότητα (technological maturity)
7. Οικονομικό ρίσκο (economic risk)
8. Πολιτικό ρίσκο (political risk)
9. Κοινωνικό ρίσκο (Social Risk) (λ.χ ως προς την κοινωνική αποδοχή των έργων σε τοπικό επίπεδο)
10. Αντίκτυπος στην οικονομική ανάπτυξη (Economic Development Impact)

Ένεκα των διαφορετικών συμφερόντων που χαρακτηρίζουν τις κρατικές και ιδιωτικές οντότητες που συμμετέχουν στην κατασκευή ενός έργου, αντιστοίχως διαφορετικοί είναι οι κύριοι παράγοντες λήψης αποφάσεων που σχετίζονται με την συμμετοχή τους σε αυτό.

Ειδικότερα, από πλευράς των κρατών, οι κύριες προτεραιότητες θα μπορούσαν να συνοψισθούν ως εξής:

1. γεωπολιτικά και περιφερειακά συμφέροντα
2. ασφάλεια εφοδιασμού και εθνικά συμφέροντα
3. οικονομικοί όροι
4. αντίκτυπος σε τοπικές κοινωνίες και το περιβάλλον

Από την πλευρά των εταιρειών τα κύρια ρίσκα συνόψιζονται στους εξής παράγοντες:

1. εμπορικό ρίσκο (commercial risk)
2. προστασία της επένδυσης (ασφάλεια, προβλεψιμότητα, προστασία από άμεση ή έμμεση απαλλοτρίωση) (investment protection)
3. πολιτικό ρίσκο (political and government risk)
4. χρηματοδοτικό ρίσκο (financing)

Κύριοι παράγοντες διαμόρφωσης της ισορροπίας δυνάμεων στις διαπραγματεύσεις έργων φυσικού αερίου

Η περίπτωση των διαπραγματεύσεων για την ανάπτυξη διακρατικών έργων φυσικού αερίου διέπεται από χαρακτηριστικά που είναι μεν κοινά με την παραδοσιακή θεωρία διαπραγματεύσεων, εξειδικευόμενα υπό το φως των γενικών χαρακτηριστικών των συγκεκριμένων έργων. Ειδικότερα, οι πηγές διαπραγμαυτικής ισχύος (ή ισορροπίας δυνάμεων) στην αλυσίδα αξίας ενός έργου μπορούν συνοπτικά να προσδιορισθούν με την μελέτη των κάτωθι παραγόντων:

1. Ο παράγοντας του χρόνου: Σε ότι αφορά την διαπραγμάτευση διακρατικών αγωγών είναι πάντοτε σημαντική η επιτάχυνση/τήρηση χρονοδιαγραμμάτων των διαδικασιών κατασκευής, ιδίως από την πλευρά της χώρας παραγωγού του προς διαμετακόμιση εμπορεύματος.
2. ο παράγοντας του ρίσκου:για την χώρα διαμετακόμισης, ένας αριθμός οικονομικών και πολιτικών παραγόντων καθορίζουν πως η αρχή αποφυγής ρίσκου (risk aversion) επηρεάζει τη διαπραγματευτική της θέση, όπως μεταξύ άλλων:

- > η οικονομική της εξάρτηση από τα προσδοκώμενα έσοδα από την λειτουργία του αγωγού φυσικού αερίου
- > οι πολιτικές και διπλωματικές σχέσεις ανάμεσα στις εμπλεκόμενες χώρες και με τους διεθνείς οργανισμούς
- > η πιθανή συμμετοχή στο κόστος του έργου, μέσω λχ εταιρειών με συμμετοχή του δημοσίου τομέα

3. ο παράγοντας των εξωτερικών και εσωτερικών επιλογών: για την χώρα διαμετακόμισης η διαπραγματευτική ισχύ αυξάνεται εφόσον είτε η κατασκευή του αγωγού δεν επιφέρει περισσότερα οφέλη υπό τους όρους της επένδυσης έναντι της μη κατασκευής του, είτε αν υπάρχει η δυνατότητα συμμετοχής του σε ένα εναλλακτικό έργο, υπό *ceteris paribus* προϋποθέσεις, δηλαδή με εμπορική βιωσιμότητα και ικανές ποσότητες για να ικανοποιήσει τις καταναλωτικές ανάγκες της χώρας .

4. ο παράγοντας των τακτικών δέσμευσης: Τα μέρη επιστρατεύουν διάφορες τακτικές ενίσχυσης της δέσμευσης στην υλοποίηση του έργου όπως συμφωνίες διακρατικές (μεταξύ των εμπλεκόμενων χωρών) ή φιλοξενούσας χώρας (μεταξύ της χώρας διαμετακόμισης με τους ενδιαφερόμενους επενδυτές) που ρυθμίζουν ζητήματα για την κατασκευή, λειτουργία, συντήρηση και τον διαμοιρασμό του ρίσκου. Επίσης η ενίσχυση της δέσμευσης της χώρας παραγωγού και της χώρας διαμετακόμισης ενισχύεται μέσω συμφωνιών που αφορά την πώληση φυσικού αερίου (*gas sale agreements*) για μακροπρόθεσμες περιόδους (μεταξύ 15 και 30 ετών) ή σε άλλες περιπτώσεις μέσω συμφωνιών για τη χορήγηση τέλους διαμετακόμισης υπέρ της φιλοξενούσας χώρας (*transit fee*).

Ο σημαντικότερος παράγοντας σε ότι αφορά αυτές τις συμφωνίες είναι η νομική τους δεσμευτικότητα (λ.χ. οι συμφωνίες φιλοξενούσας χώρας και οι διακρατικές συμφωνίες έχουν κύρος Συνθήκης ενώ τα μνημόνια κατανόησης και συνεργασίας είναι μη δεσμευτικά κείμενα που αφορούν δήλωση προθέσεων) καθώς και το πιθανό κόστος που επιφέρει στα μέρη ενδεχόμενη μη τήρηση της συμφωνίας.

Συνοπτικά επτά είναι οι κύριοι παράγοντες που καθορίζουν το τελικό αποτέλεσμα της διαπραγμάτευσης για την υλοποίηση έργων φυσικού αερίου

1. το κοινό ενδιαφέρον για σύσφιγξη των εμπορικών σχέσεων
2. η προμήθεια φυσικού αερίου από την χώρα διέλευσης
3. η οικονομική συνεισφορά τυχόν τέλους διαμετακόμισης
4. η διαθεσιμότητα βιώσιμων εναλλακτικών αγωγών ή οδεύσεων για τα εμπλεκόμενα μέρη
5. οι πολιτικές και διπλωματικές σχέσεις των εμπλεκόμενων χωρών
6. η ευρύτερη σημασία του έργου για την εγχώρια οικονομία
7. η άμεση ή έμμεση συμμετοχή της χώρας διέλευσης στην ιδιοκτησία ή το κόστος του έργου

Το εμπορικό περιβάλλον της ευρωπαϊκής αγοράς φυσικού αερίου

Το 2015 η κατανάλωση φυσικού αερίου ανέκαμψε μετά από τέσσερα χρόνια ύφεσης και αυξήθηκε πανευρωπαϊκά κατά 4,3% σε σχέση με το προηγούμενο έτος. (Eurostat, 2016). Αύξηση στην κατανάλωση φυσικού αερίου σημειώθηκε αντίστοιχα και στις περισσότερες χώρες που θα αποτελέσουν το κύριο αντικείμενο της παρούσας εργασίας, και πιο συγκεκριμένα κατά 6,5% στην Βουλγαρία, κατά 7,4% στην Ελλάδα, κατά 9,1% στην Ιταλία, κατά 6,8% στην Ιταλία, κατά 0,8% στην Τουρκία. Εξαιρέση αποτέλεσε η κατανάλωση της Ρουμανίας, η οποία συρρικνώθηκε κατά 4,6% (EUROGAS 2016). Στην εν λόγω ανάκαμψη συνετέλεσε και η μείωση των διεθνών τιμών πετρελαίου από τα τέλη του 2014, η οποία επηρεάζει τις τιμές του φυσικού αερίου άμεσα ή έμμεσα λόγω της σύνδεσης των περισσότερων μακροπρόθεσμων συμβολαίων με την τιμή προϊόντων πετρελαίου, αλλά και η υπερπροσφορά φυσικού αερίου που προκάλεσαν οι υπεραισιόδοξες εκτιμήσεις παρελθόντων ετών.

Η ευρωπαϊκή ζήτηση φυσικού αερίου θα εξαρτηθεί μελλοντικά από τις κάτωθι καθοριστικές παραμέτρους:

- Το κόστος της αγοράς δικαιωμάτων ρύπων και πιο συγκεκριμένα την τιμή που διαμορφώνεται στο ευρωπαϊκό σύστημα εμπορίας ρύπων (ETS)
- Τις τιμές του άνθρακα συγκριτικά με αυτές του φυσικού αερίου

- Τις ρυθμιστικές εξελίξεις στην ηλεκτρική αγορά της Ευρώπης
- Τις ρυθμιστικές εξελίξεις στις ευρωπαϊκές αγορές φυσικού αερίου
- Τον ρυθμό διείσδυσης των τεχνολογιών θέρμανσης και ψύξης χαμηλών εκπομπών

Εθνικές και υπερεθνικές προσεγγίσεις για την επίτευξη ενεργειακής ασφάλειας

Μολονότι η ενεργειακή ασφάλεια αποτελεί πυλώνα της ενεργειακής πολιτικής της Ε.Ε., δεν έχουν όλα τα Κράτη Μέλη την ίδια προσέγγιση αναφορικά με την ενδεδειγμένη μέθοδο επίτευξης της. Για τις μεν χώρες που θίγονται άμεσα από δυνητικούς κινδύνους για την ασφαλή τους τροφοδοσία, η λύση του ζητήματος έγκειται κυρίως στην ενίσχυση της συνεκτικότητας στην εξωτερική διάσταση της ενεργειακής πολιτικής της Ε.Ε. και δη στις ευρω-ρωσικές σχέσεις, ενώ για τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, η ενίσχυση της ενεργειακής ασφάλειας θα επιτευχθεί κατά το μείζον μέρος μέσω της ολοκλήρωσης της εσωτερικής αγοράς ενέργειας και την προώθηση πολιτικών καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής. Επιπλέον, ενώ τα Κ-Μ της Ανατολικής Ευρώπης τάσσονται υπέρ πολιτικών που θα ενθαρρύνουν περισσότερες επενδύσεις σε υποδομές όπως διασυνδετήριοι αγωγοί και υποδομές υγροποιημένου φυσικού αερίου (LNG, FSRU) για να μειώσουν την εξάρτησή τους σε συγκεκριμένες οδούς προμήθειας, η δυτική εστίαση έγκειται στην ανάπτυξη ενιαίων κανόνων ανάμεσα στα Κ-Μ, επιτρέποντας στις δυνάμεις της αγοράς να καθορίσουν το πού θα λάβουν χώρα επενδυτικές πρωτοβουλίες.

Οι μικρότερες χώρες και αγορές είναι σε δυσχερέστερη θέση να προσελκύσουν σχετικές επενδύσεις αλλά και πολιτικά να προωθήσουν τις ρυθμιστικές πρωτοβουλίες που θα επιτρέψουν στο φυσικό αέριο να ρέει χωρίς στρεβλώσεις εντός της Ε.Ε. Επιπλέον η ανυπαρξία ανταγωνισμού και εναλλακτικών πηγών και οδούσεων προμήθειας στις εν λόγω χώρες διαιωνίζει την προμήθειά τους υπό μακροπρόθεσμα συμβόλαια με υψηλές ρήτρες ελάχιστης κατανάλωσης, τα οποία με τη σειρά τους απομακρύνουν εν

τοίς πράγμασι την ευχέρεια υλοποίησης νέων υποδομών οι οποίες δεν είναι εμπορικά βιώσιμες χωρίς την μακροπρόθεσμη διασφάλιση επαρκών ποσοτήτων προς διαμετακόμιση.

Τα υφιστάμενα οικονομικά μέσα για την αντιμετώπιση αυτής της στρέβλωσης, η συγχρηματοδότηση μέσω μηχανισμών όπως το CEF (Connecting Europe Facility), η χορήγηση δανείων μέσω της Ευρωπαϊκής Επενδυτικής Τράπεζας (EIB) και της Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (EBRD), η αναγνώριση έργων προτεραιότητας όπως τα PCIs (Projects of Common Interest) που τυγχάνουν βελτιωμένων αδειοδοτικών και χρηματοδοτικών διαδικασιών, δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τα υψηλά κεφαλαιουχικά κόστη, τους βραδείς χρόνους αποπληρωμής και την ανάγκη για ικανούς όγκους αγοράς σε αρκετά επενδυτικά projects της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Τα Κράτη Μέλη της Ε.Ε. έχουν ιστορικά υιοθετήσει μία διμερή προσέγγιση αναφορικά με την διασφάλιση της ενεργειακής τους ασφάλειας, συνάπτοντας διμερείς ή/και διακρατικές συμφωνίες με προμηθευτές τρίτων χωρών, ιδίως με τη Ρωσία. Ως εκ τούτου, με δεδομένες τις διαφοροποιημένες τους προτιμήσεις και τη διάρθρωση των αγορών, η ζητούμενη «ενιαία φωνή» της Ευρώπης σε σχέση με την εξωτερική διάσταση της ενέργειας, αποτελεί κατά το μάλλον ή το ήττον φενάκη. Συνακόλουθα, το κύριο μέρος των αρμοδιοτήτων και των ενεργειών της Επιτροπής αφορά όχι στην θωράκιση της ενεργειακής ασφάλειας per se, δια της ανάπτυξης και εφαρμογής μίας συνεκτικής στρατηγικής, αλλά διαμέσου της οικοδόμησης μία ενιαίας εσωτερικής αγοράς.

Ωστόσο, τα τελευταία έτη έχουν αναπτυχθεί μηχανισμοί που επιτρέπουν την άσκηση επιρροής στα τεκταινόμενα που αφορούν την ενεργειακή ασφάλεια, λ.χ σε άμεσο επίπεδο με την τροποποίηση του Κανονισμού 994/2010 και τον ex ante έλεγχο των διακρατικών συμφωνιών που συνάπτουν τα Κ-Μ στον κλάδο του φυσικού αερίου ως προς την συμβατότητα τους με το κοινοτικό πλαίσιο, ή σε έμμεσο επίπεδο με την κατά περίπτωση χορήγηση εξαιρέσεων από το κοινοτικό ρυθμιστικό πλαίσιο (π.χ.

σε διακρατικούς αγωγούς που συμβάλλουν θετικά στην ευρωπαϊκή ενεργειακή ασφάλεια).

Εξελίξεις στην πολιτική διάσταση του τομέα του φυσικού αερίου

Ενώ η Ε.Ε. είναι αρμόδια για την ρύθμιση της αγοράς φυσικού αερίου, τα Κράτη Μέλη διατηρούν στην διάθεση τους εργαλεία πολιτικής όπως οι εθνικοί πόροι, η άσκηση άμεσου ή έμμεσου ελέγχου σε ζωτικές ενεργειακές επιχειρήσεις, ο έλεγχος πόρων προς επενδύσεις κ.α. Η σταδιακή επέκταση της εσωτερικής αγοράς φυσικού αερίου με πρωτοβουλία της Ε.Ε. δεν έχει αντισταθμίσει την αποτελεσματικότητα αυτών των εργαλείων πολιτικής των Κρατών Μελών.

Η κύρια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις υφιστάμενες προσεγγίσεις μπορεί να χαραχθεί ανάμεσα στον φιλελεύθερο διακυβερνητισμό (liberal intergovernmentalism), η οποία θεωρεί τα Κράτη Μέλη ως τους κύριους παίκτες και τα σημαντικότερα κέντρα δύναμης στην Ευρώπη, και άλλες προσεγγίσεις που υπογραμμίζουν την σχετική αυτονομία και δυναμική των ευρωπαϊκών θεσμών στην προώθηση και χάραξη πολιτικών.

Επίσης δομικό στοιχείο με επιπτώσεις στην πολιτική διάσταση του τομέα του φυσικού αερίου, πιο συγκεκριμένα τον μεγαλύτερο ρόλο της αγοράς στην διαμόρφωση του (market-driven), είναι η απομείωση του ρόλου των μακροπρόθεσμων συμβολαίων και της σύνδεσης της τιμής με τα προϊόντα πετρελαίου ως κύρια μέθοδος προμήθειας φυσικού αερίου στις ευρωπαϊκές αγορές, με παράλληλη ανάδειξη ενός δικτύου κόμβων φυσικού αερίου (gas hubs) κατά το βορειοευρωπαϊκό πρότυπο, με προεξάρχοντα τα NBP (Η.Β.), TTF (Ολλανδία) και Zeebrugge (Βέλγιο). Ακόμη κι έτσι, πάντως, η φυσική γεωγραφική κεντρικότητα των εν λόγω hubs στις σημαντικότερες από άποψη όγκων κατανάλωσης αγορές της Κεντρικής Ευρώπης, ιδίως στην Γερμανία, έναντι της ύπαρξης ενεργειακών απομονωμένων νησίδων (gas islands) στις παρυφές της Ε.Ε., αναδεικνύουν τις δυσκολίες που προκαλεί η ανισοβαρής κατανομή των υποδομών ανά την Ευρώπη στην οικοδόμηση μιας ουσιαστικά ενσωματωμένης αγοράς φυσικού αερίου στην Ε.Ε. Επίσης, μέσω

των ανακατατάξεων σε επίπεδο ιδιοκτησιακού διαχωρισμού των διαχειριστών των δικτύων μεταφοράς ανά την Ε.Ε. δυνάμει του Τρίτου Ενεργειακού Πακέτου, έχει σταδιακά αναδυθεί μία καινούρια δέσμη οικονομικών σχέσεων και αλληλεξαρτήσεων. Μέσω αυτής, οι παραδοσιακοί παίκτες, οι κρατικές εταιρείες και «εθνικοί πρωταθλητές», δίδουν τη θέση τους σε περιορισμένο αριθμό πολυεθνικών εταιρειών.

Ο κρίσιμος ρυθμιστικός ρόλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Αναφορικά με την κατασκευή υποδομών φυσικού αερίου ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής καθίσταται πρόδηλος με τη χρήση των κατωτέρω ρυθμιστικών και κανονιστικών εργαλείων:

- α) οι διατάξεις του Τρίτου Ενεργειακού Πακέτου (Οδηγία 73/2009) και ιδίως η χορήγηση αδειών απόκλισης από ορισμένες διατάξεις του.
- β) οι νέοι μηχανισμοί ex ante ελέγχου της συμβατότητας των διακυβερνητικών συμφωνιών (IGAs) με το Ενωσιακό Δίκαιο.
- γ) η επιλογή των Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος (Projects of Common Interest)

Έργα ελληνικού ενδιαφέροντος

Η κατασκευή του Νότιου Διάδρομου Φυσικού Αερίου της Ε.Ε.

Η κατασκευή της αλυσίδας των projects που συναποτελούν τον Νότιο Διάδρομο μεταφοράς φυσικού αερίου της Ε.Ε. αποτελεί μία από τις σημαντικότερες εξελίξεις που αφορούν τις αγορές φυσικού αερίου της περιοχής μας αλλά και ευρύτερα. Ο Νότιος Διάδρομος Φυσικού Αερίου αποτέλεσε την τελευταία δεκαετία ένα εμβληματικό σχέδιο της Ε.Ε., με την στήριξη του αμερικανικού παράγοντα, για την θωράκιση της ενεργειακής ασφάλειας στην περιοχή της Νοτιανατολικής Ευρώπης, καθώς και την μείωση της ρωσικής επιρροής στις οικείες αγορές.

Παρά το τρέχον δύσκολο χρηματοπιστωτικό περιβάλλον, το χρονοδιάγραμμα υλοποίησης του Νοτίου Διαδρόμου δεν αναμένεται να καθυστερήσει σημαντικά πέραν των αρχών της δεκαετίας του 2020.

Το ρωσικό σχέδιο ανάπτυξης του Turkish Stream

Η κατασκευή του αγωγού Turkish Stream ανακοινώθηκε από τον Πρόεδρο της Ρωσίας Βλάντιμιρ Πούτιν τον Δεκέμβριο του 2014, παράλληλα με την ανακοίνωση της ακύρωσης του σχεδίου για τον αγωγό South Stream. Αναφορικά με τον λόγο που προκάλεσε την εν λόγω στρατηγική μετατόπιση έχουν υποστηριχθεί διαφορετικές απόψεις. Κάποιοι παρατηρητές την απέδωσαν σε οικονομικές δυσχέρειες που αντιμετωπίζει η Ρωσία σε μία περίοδο χαμηλών πετρελαϊκών τιμών και υπό περιβάλλον ευρωπαϊκών κυρώσεων.

Μια άλλη εξήγηση είναι ότι η Gazprom δεν σκόπευε ποτέ να υλοποιήσει τον South Stream και η πραγματική της επιδίωξη ήταν να αποθαρρύνει τις κυβερνήσεις της ΝΑ Ευρώπης από το να στηρίζουν το Νότιο Διάδρομο.

Η επέκταση στην Τουρκία, μέσω της πρώτης γραμμής του Turkish Stream, έχει εμπορικό νόημα για την Gazprom, υπό το πρίσμα του ότι πρόκειται για την δεύτερη σημαντικότερη αγορά για την Gazprom με προμήθειες 28-30 bcm/ έτος, ενώ οι εκτιμώμενες ανάγκες της χώρας πρόκειται να αυξηθούν κατά την προσεχή δεκαετία.

Αναφορικά με το κατά πόσο θα κατασκευαστεί το δεύτερο τμήμα του αγωγού, δηλαδή η γραμμή όγκου 15,75 δισ. κυβικών μέτρων που θα μεταφέρει το επιπλέον αέριο στην ευρωπαϊκή αγορά συνιστά προς ώρας και παρά τις υπάρχουσες συμφωνίες ερωτηματικό. Ο λόγος είναι πως υπεισέρχονται εξωγενείς παράγοντες που εκφεύγουν από τον έλεγχο της Ρωσίας και της Gazprom.

Ο πρώτος είναι η αδύναμη ζήτηση για φυσικό αέριο στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Ο δεύτερος λόγος αφορά το ρυθμιστικό πλαίσιο της Ε.Ε., το οποίο μπορεί να μην τελεί εν ισχύ για την διαδρομή του Turkish Stream μέχρι τα ελληνο-

τουρκικά σύνορα, αλλά ισχύει για την διαδρομή εντεύθεν προς τις ευρωπαϊκές αγορές-στόχους. Τα υπό εξέταση έργα διακλάδωσης της δεύτερης γραμμής του Turkish Stream προς τις ευρωπαϊκές αγορές, TESLA προς την Αυστρία μέσω ΠΓΔΜ, Σερβίας και Ουγγαρίας, και ITGI προς την Ιταλία μέσω Ελλάδος, δε θα τύχουν πιθανότατα στήριξης από τις ρυθμιστικές αρχές εκτός της συμπερίληψης τους στα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος (PCIs), και θα πρέπει να αναζητήσουν υπό καθεστώς αβεβαιοτήτων χρηματοδότηση για την κατασκευή τους σύμφωνα με τους υφιστάμενους κοινοτικούς κανόνες.

Η ερώτηση κλειδί αναφορικά με την στρατηγική στόχευση της δεύτερης γραμμής του Turkish Stream είναι: «Ανταγωνίζεται ο Turkish Stream την ανάπτυξη του Νοτίου Διαδρόμου της Ε.Ε. μέσω των αγωγών TANAP και TAP;». Η απάντηση είναι πως ναι μεν η αρχική φάση του Νοτίου Διαδρόμου είναι δρομολογημένη, συμβολαιοποιημένη και υπό κατασκευή, και άρα δεν τελεί σε κίνδυνο, παρόλα αυτά, η δεύτερη φάση ανάπτυξης του με τον διπλασιασμό της χωρητικότητας των ανωτέρω αγωγών (του TANAP από 16 bcm σε 32 bcm και του TAP από 10 bcm σε 20 bcm) βρίσκεται σε ευθύ ανταγωνισμό με τη ευρωπαϊκή γραμμή του Turkish Stream. Ως εκ τούτου, η υλοποίηση της ευρωπαϊκής γραμμής του Turkish Stream θα παραμένει ζωντανή για όσο χρειαστεί, με στρατηγική προέκταση την ύπαρξη ανταγωνισμού για επιπλέον ποσότητες από άλλους παραγωγούς στις αγορές-στόχους, και την δυσχέρεια στην ανάπτυξη επιπρόσθετων υποδομών που θα επαπειλούσαν τη θέση της Gazprom στις συγκεκριμένες αγορές.

Η εν λόγω προέκταση μάλιστα δεν αφορά μόνον το Αζερμπαϊτζάν, το οποίο ούτως ή άλλως για εμπορικούς λόγους ενδεχομένως θα προτιμούσε την τουρκική αγορά σε μελλοντική περαιτέρω επέκταση της παραγωγής του, αλλά και τους υποθαλάσσιους αγωγούς αερίου από το Ισραήλ και την Κύπρο στην Τουρκία και την ΕΕ.

[Το άνοιγμα του Κάθετου Διαδρόμου τροφοδοσίας της Ε.Ε. μέσω του IGB](#)

Ο ελληνο-βουλγαρικός αγωγός IGB έχει αναχθεί τα τελευταία χρόνια σε έργο προτεραιότητας, εκτός από τα κράτη που σχεδιάζεται να διασυνδέσει

μέσω μίας δεύτερης γραμμής, συνολικά για την Ε.Ε. Η ανάπτυξη του είναι μέρος της ευρωπαϊκής στρατηγικής για την προώθηση της ανάπτυξης μικρών διασυνδετήριων αγωγών με σκοπό την αύξηση του ανταγωνισμού στις αγορές Ελλάδος και Βουλγαρίας, και τη συνακόλουθη μείωση της εξάρτησης από τη Ρωσία για φυσικό αέριο.

Στην περίπτωση της Ε.Ε., η προώθηση της υλοποίησης του IGB αποτελεί τον ακρογωναίο λίθο για την πραγμάτωση του λεγόμενου “Κάθετου Διαδρόμου” τροφοδοσίας με φυσικό αέριο με κατεύθυνση από το νοτιοανατολικό άκρο της Ευρώπης με σημείο εκκίνησης την Ελλάδα προς τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

Δεδομένου πως η εν λόγω δυναμικότητα ισούται σχεδόν με την ετήσια βουλγαρική κατανάλωση φυσικού αερίου, καθοριστικής σημασίας είναι η ανίχνευση αγοραστικού ενδιαφέροντος από περιοχές όπως η Ρουμανία, με την οποία η Βουλγαρία πρόσφατα ολοκληρώθηκε επιτυχώς μέσω ενός αγωγού δυναμικότητας 1,5 bcm, καθώς και η Σερβία με την οποία η βουλγαρική διασύνδεση παραμένει σε επίπεδο προώθησης. Επιπλέον καθοριστικής σημασίας για την επιτυχή υλοποίηση του IGB αποτελούν οι εξελίξεις που αφορούν την υλοποίηση του πλωτού τερματικού LNG στην Αλεξανδρούπολη, ώστε εν συνεχεία οι εταιρείες που ενδιαφέρονται για την εν λόγω υποδομή να προβούν στην αναγκαία δέσμευση χωρητικότητας στον IGB.

Η ευρωπαϊκή επέκταση του Turkish Stream διαμέσου της ανάπτυξης του αγωγού ITGI

Η προοπτική υλοποίησης του αγωγού ανεβίωσε στις αρχές του 2015, μετά την ακύρωση του ρωσικών συμφερόντων South Stream και την υποκατάσταση του από τον αγωγό Turkish Stream.

Αναλυτές έχουν διατυπώσει την άποψη πως κατά παρόμοιο τρόπο με τον αγωγό South Stream, που είχε παρόμοια όδευση και ως εκ τούτου δρούσε ανταγωνιστικά προς την ανάπτυξη του Nabucco, αντιστοίχως η σύνδεση Turkish Stream και ITGI τον καθιστά ανταγωνιστικό προς τον αγωγό TAP.

Η τελική υλοποίηση του αγωγού παραμένει πάντως εξαρτημένη από μία σειρά από εξελίξεις:

Πρώτον, από το πότε και το αν θα ολοκληρωθεί εν τέλει ο αγωγός Turkish Stream και πιο συγκεκριμένα η δεύτερη γραμμή χωρητικότητας 16 bcm που αφορά την ευρωπαϊκή αγορά.

Δεύτερον, σε πολιτικό επίπεδο, από τον βαθμό στον οποίο οι κυβερνήσεις της Ελλάδος και της Ιταλίας θα είναι πρόθυμες να στηρίζουν πολιτικά την υλοποίηση του έργου.

Τρίτον, σε εμπορικό και χρηματοδοτικό επίπεδο, αφενός κατά πόσον οι ιταλικές εταιρείες (κυρίως ENI και Edison) θα είναι πρόθυμες να δεσμευτούν σε μακροπρόθεσμα συμβόλαια για τις ροές φυσικού αερίου μέσω του αγωγού, αλλά και να στηρίζουν την αλλαγή του σημείου παράδοσης από την Αυστρία και το Baumgarten (έναν κόμβο ανταγωνιστικό και με ρευστότητα), υπό τον άμεσο ιταλικό έλεγχο (η SNAM ελέγχει το εντεύθεν τμήμα υποδομών ως τα ιταλικά σύνορα) έναντι ενός κόμβου στα ελληνοτουρκικά ή βουλγαρικά σύνορα, ένα σημείο που θα ασκούσε μεγαλύτερο έλεγχο η Gazprom.

Επίσης, η υλοποίηση του ITGI εξαρτάται από την χρηματοδοτική δυνατότητα της ΔΕΠΑ που, υπό διαδικασία συμπίεσης της θέσης της στην εγχώρια αγορά λόγω της απελευθέρωσης της, μετέχει κατά 50% στην υλοποίηση ενός έργου ονομαστικού προϋπολογισμού της τάξης των 500 εκατομμυρίων ευρώ.

Τέταρτον, σε ρυθμιστικό επίπεδο, είναι άγνωστο προς ώρας αν οι ευρωπαϊκές άδειες οι οποίες εδόθησαν υπό μία διαφορετική προοπτική, όπως η άδεια της εξαιρέσεως από πρόσβασης τρίτων (third party exemption) που αφορούσε μία νέα πηγή τροφοδοσίας (Shah Deniz), πρόκειται να γίνει αποδεκτό από την Επιτροπή να τύχουν χρήσης για μία υφιστάμενη πηγή (ρωσικό αέριο) μέσω μίας νέας διαδρομής.

[Η προώθηση ενός πλωτού σταθμού υγροποιημένου φυσικού αερίου στην Βόρειο Ελλάδα](#)

Το FSRU Αλεξανδρούπολης αποσκοπεί στη δημιουργία μίας τέταρτης πύλης εισαγωγής φυσικού αερίου στην Ελλάδα, δυναμικότητας παροχής έως 700.000 κυβικών μέτρων ανά ώρα ή 6,1 δισ. κυβικών μέτρων φυσικού αερίου ετησίως και αποθηκευτικής ικανότητας έως 170.000 κυβικών μέτρων (κ.μ.) υγροποιημένου φυσικού αερίου. Υπολογίζεται ότι θα κοστίσει περί τα 340 εκατ. ευρώ.

Ο Ελληνικός τερματικός σταθμός στην Αλεξανδρούπολη στοχεύει να εξυπηρετήσει ευέλικτες ποσότητες LNG οι οποίες θα μπορούσαν να διοχετευτούν στο ήδη υπάρχον δίκτυο του ΔΕΣΦΑ και τους αγωγούς TAP (σε πιθανή του επέκταση) και IGB (αν ολοκληρωθεί επιτυχώς το market test), όταν αυτοί κατασκευαστούν.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η υλοποίηση του έργου του FSRU της Αλεξανδρούπολης βρίσκεται σε συνάρτηση με την επιτυχή υλοποίηση του ελληνο-βουλγαρικού αγωγού και αντιστρόφως,

“Κλειδί” για την ολοκλήρωση και των δύο έργων αποτελεί ως εκ τούτου η οριστικοποίηση του εταιρικού σχήματος μεταξύ των εμπλεκόμενων εταιρειών (Cheniere, ΔΕΠΑ, Bulgarian Energy Holding, Gastrade) ώστε να γίνει το απαιτούμενο market test και η Gastrade να προχωρήσει σε δέσμευση χωρητικότητας του ελληνοβουλγαρικού αγωγού IGB . Σημαντικές προς αυτή την κατεύθυνση αναμένεται να είναι οι διαπραγματεύσεις ΔΕΠΑ και Cheniere για την προμήθεια αμερικανικού φυσικού αερίου.

[Το σχέδιο μεταφοράς πόρων της Νοτιοανατολικής Μεσογείου μέσω του υποθαλάσσιου αγωγού Eastmed](#)

Ο αγωγός EastMed σχεδιάζεται να μεταφέρει φυσικό αέριο από τα νέα κοιτάσματα της Νοτιοανατολικής Μεσογείου υποθαλασσίως προς την Ελλάδα και μέσω του Εθνικού Συστήματος Φυσικού Αερίου και διασυνδεδετήριων αγωγών προς την υπόλοιπη Ευρώπη. Αρχικώς προτάθηκε από την ΔΕΠΑ το 2012, ενώ σήμερα βρίσκεται από προώθηση από την κοινοπραξία IGI Poseidon (ΔΕΠΑ – Edison)

Το έργο, επί του παρόντος, σχεδιάζεται να μεταφέρει έως 14 διο. κυβικά μέτρα φυσικού αερίου (Bcm/y) ετησίως από τα υποθαλάσσια κοιτάσματα της λεκάνης της Λεβαντίνης (Κύπρος και Ισραήλ), καθώς και από πιθανά κοιτάσματα φυσικού αερίου στην Ελλάδα.

Πάντως το έργο συναντά σημαντικές προκλήσεις που συνίστανται σε τρεις κύριους παράγοντες:

Πρώτον, η τεχνικά απαιτητική υποθαλάσσια όδευση του έργου.

Δεύτερον, το κατά πόσο το κόστος του έργου το καθιστά εμπορικά ανταγωνιστικό.

Τέλος, καθοριστικής σημασίας είναι να οριστικοποιηθούν οι πηγές του φυσικού αερίου με τις οποίες θα «γεμίσει» η δυναμικότητα του αγωγού. Προς ώρας δεν έχουν οριστικοποιηθεί ούτε πότε και ποιες πηγές θα είναι διαθέσιμες προς διαμετακόμιση, ούτε η προθυμία των μερών να εξάγουν το φυσικό αέριο μέσω της συγκεκριμένης οδού.

Η σύνδεση του Turkish Stream με το Baumgarten μέσω του αγωγού TESLA

Ο αγωγός TESLA σχεδιάζεται να διασυνδέσει την Ελλάδα, την ΠΓΑΜ, την Σερβία και την Ουγγαρία, προτού καταλήξει στην Αυστρία και τον κόμβο φυσικού αερίου του Baumgarten.

Επί της ουσίας πρόκειται για ένα έργο με σημαντικό βαθμό ομοιότητας με την διαδρομή του ακυρωθέντος σχεδίου του South Stream, με εξαίρεση την παράκαμψη της Βουλγαρίας.

Πάντως, ακόμη και με τη ρωσική στήριξη, η ανάπτυξη του project αντιμετωπίζει αντικειμενικά προβλήματα όπως:

- Η προσαρμογή στις διατάξεις του Τρίτου Ενεργειακού Πακέτου, ιδίως αναφορικά με την ελεύθερη πρόσβαση τρίτων στην δυναμικότητα του
- Η δυσχερής χρηματοδότηση του
- Η πιθανότερη εκδοχή της μη στήριξης του από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, όχι μόνον λόγω της διαμετακόμισης ρωσικού φυσικού αερίου, αλλά επειδή λειτουργεί ανταγωνιστικά προς το project του

Eastring, το οποίο επιπλέον έχει το συγκριτικό πλεονέκτημα πως μπορεί να τροφοδοτήσει με αντίστροφη ροή την Ουκρανία.

- Η έντονη πολιτική αστάθεια στη γειτονική χώρα της ΠΓΔΜ.

Η σύνδεση των hubs της Κεντρικής Ευρώπης με τις αγορές των Βαλκανίων μέσω του Eastring

Ο αγωγός Eastring σχεδιάζεται να αποτελέσει τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στα hubs της Κεντρικής Ευρώπης και τις υποδομές διαμετακόμισης φυσικού αερίου των Βαλκανίων.

Παρόλα αυτά, το σχέδιο παραμένει προς ώρας σε μη ώριμο στάδιο και θα χρειαστεί ισχυρή χρηματοδοτική και πολιτική στήριξη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή προκειμένου να υλοποιηθεί, γεγονός αβέβαιο δεδομένου ότι η τελευταία στηρίζει την διατήρηση της ουκρανικής οδού για την διαμετακόμιση φυσικού αερίου. . Επίσης σε ότι αφορά την αντίστροφη ροή του αγωγού, από τα Βαλκάνια προς την Δυτική Ευρώπη, ερωτηματικό παραμένει αν και από πού θα βρεθούν οι απαραίτητες ποσότητες φυσικού αερίου για να δικαιολογήσουν την κατασκευή του, δεδομένου ότι οι αρχικές ποσότητες από το κοιτάσμα SHAH DENIZ II του Αζερμπαϊτζάν είναι ήδη συμβολαιοποιημένες, και οι ποσότητες LNG μέσω Ελλάδος και Τουρκίας ή όσες ακόμη διέλθουν μέσω του υπό προώθηση IGB δεν μπορούν να είναι επαρκείς .

Η σύνδεση των αγορών των Δυτικών Βαλκανίων με τον αγωγό TAP μέσω του αγωγού IAP

Ο αγωγός Ionian- Adriatic Pipeline (IAP) σχεδιάζεται να διασυνδέσει το σύστημα φυσικού αερίου της Κροατίας με τον αγωγό φυσικού αερίου TAP, όταν αυτός κατασκευασθεί, διασχίζοντας το Μαυροβούνιο και την Αλβανία, μέσω μιας διαδρομής 511 χιλιομέτρων που οποία εκκινεί από το Fier της Αλβανίας και ακολουθώντας τις ακτές της Αδριατικής καταλήγει στο Split της Κροατίας. Στόχος του έργου είναι να δημιουργήσει μία νέα πηγή

προμήθειας από τις περιοχές της Κασπίας (και ενδεχομένως μελλοντικά άλλες πηγές) για την περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων που σήμερα είτε δεν έχει πρόσβαση σε φυσικό αέριο είτε η πρόσβαση σε εισαγωγές περιορίζεται σε μία μόνο πηγή και αφορά ρωσικό φυσικό αέριο.

Η υλοποίηση του project ενέχει πάντως σημαντικά ρίσκα, εκ των οποίων τα σημαντικότερα όπως αποτυπώνεται στην μελέτη εφικτότητας του αγωγού είναι τα εξής:

- Η σημαντικότερη πηγή κατανάλωσης στην Αλβανία θα είναι ο τομέας της ηλεκτροπαραγωγής (60% της μελλοντικής κατανάλωσης της χώρας), ο οποίος υπόκειται σε αβεβαιότητες.
- Το κόστος διαμετακόμισης θα εξαρτηθεί σημαντικά από την εκτιμώμενη κατανάλωση της κροατικής αγοράς (ως η μεγαλύτερη εκ των τεσσάρων χωρών διέλευσης)

Στα παραπάνω θα μπορούσαμε να προσθέσουμε πως η προμήθεια φυσικού αερίου για τον αγωγό μέσω του TAP είναι αβέβαιη, από την στιγμή που οι ποσότητες που θα διέλθουν τον τελευταίο είναι ήδη συμβολαιοποιημένες και η χρήση του IAP για την πρόσβαση στις ως άνω αγορές εξαρτάται από την προθυμία των εταιρειών που έχουν «κλειδώσει» την αρχική δυναμικότητα του TAP να προβούν σε εμπορικές συμφωνίες με τις τοπικές εταιρείες προμήθειας. Αυτό φαίνεται μάλλον αβέβαιο από τη στιγμή που η ζήτηση φυσικού αερίου στα Δυτικά Βαλκάνια δεν φαίνεται να έχει σημαντικές δυνατότητες επέκτασης.

Τέλος, το project της ανάπτυξης του LNG terminal στο Krk φαίνεται προς ώρας να έχει «παγώσει» αντίστοιχα για εμπορικούς λόγους, παρά τη στήριξη Ε.Ε. και ΗΠΑ, δυσχεραίνοντας επίσης την ανάπτυξη συνεργειών για τον IAP.

Στρατηγικές των κύριων δρώντων στην περιοχή

Το στρατηγικό δίλημμα της Ρωσίας υπό το νέο περιβάλλον της ευρωπαϊκής αγοράς

Η Ρωσία καλείται να προσαρμοστεί σε ένα νέο περιβάλλον για την ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου οπού:

α) η ηπειρωτική Ευρώπη ακολουθεί την οδό της Βορείου Αμερικής και του Ηνωμένου Βασιλείου για την απελευθέρωση της αγοράς φυσικού αερίου και την διαμόρφωση των τιμών επί τη βάση των συνθηκών προσφοράς και ζήτησης σε κόμβους ανά την ευρωπαϊκή ήπειρο (hub pricing).

β) η ζήτηση για φυσικό αέριο την επαύριο της ευρωπαϊκής οικονομικής κρίσης υπόκειται σε αβεβαιότητες.

γ) η ρυθμιστική «αρχιτεκτονική» της Ευρωπαϊκής Ένωσης έρχεται σε σύγκρουση με τις επιδιώξεις της Ρωσίας για παράκαμψη της ουκρανικής οδού μεταφοράς φυσικού αερίου.

δ) η επανάσταση του σχιστολιθικού φυσικού αερίου στις ΗΠΑ ασκεί πίεση στην Ρωσία.

ε) η «απάντηση» της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις εξελίξεις των ρωσο-ουκρανικών κρίσεων που έθεσαν εν αμφιβόλω την ασφάλεια εφοδιασμού στο νοτιανατολικό άκρο, βασιζεται στην ενίσχυση του ρυθμιστικού ελέγχου των υποδομών (ιδίως μέσω των διατάξεων του Τρίτου Ενεργειακού Πακέτου), την εισροή ποσοτήτων φυσικού αερίου από νέες πηγές (όπως το άνοιγμα του Νοτίου Διαδρόμου με τους αγωγούς TANAP, TAP και η προώθηση της χρήσης υγροποιημένου φυσικού αερίου), και την προώθηση των εσωτερικών διασυνδέσεων (interconnectors) σε ευαίσθητες περιοχές.

στ) η ικανότητα της Gazprom να χρηματοδοτήσει το επενδυτικό της πρόγραμμα είναι ιδιαίτερα αμφίβολη σε ένα περιβάλλον χαμηλών διεθνών πετρελαϊκών τιμών και κυρώσεων σε βάρος της λόγω της προσάρτησης της Κριμαίας.

ζ) η αναγκαία για τη Ρωσία εξισορρόπηση της εξάρτησης της από την ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου, μέσω της σταδιακής στροφής προς την ασιατική αγορά, συναντά τουλάχιστον για την επόμενη δεκαετία σημαντικές δυσκολίες

η) η ρωσική στρατηγική ανάπτυξης έργων εξαγωγής υγροποιημένου φυσικού αερίου (πχ Yamal LNG, Shakhalin 1), αφενός υφίσταται

σημαντικές καθυστερήσεις λόγω της αρνητικής επίδρασης των διεθνών κυρώσεων αφετέρου δεν είναι προσανατολισμένη στην αγορά της Ευρώπης. Όλες οι ανωτέρω εξελίξεις, και ιδίως

- η αναμενόμενη υπερπροσφορά υγροποιημένου φυσικού αερίου LNG στην παγκόσμια αγορά από τις αρχές της δεκαετίας του 2020,
- η διακύμανση της ασιατικής ζήτησης,
- ο αντίκτυπος των αμερικανικών εξαγωγών φυσικού αερίου,
- ο ρυθμός ανάπτυξης των ανανεώσιμων πηγών και ο ρυθμός μείωσης του κόστους των σχετικών τεχνολογιών και των τεχνολογιών αποθήκευσης ηλεκτρικής ενέργειας,
- η πορεία διακύμανσης των διεθνών πετρελαϊκών τιμών,
- η ένταση που θα αποδώσει η Ευρωπαϊκή Ένωση στην ενοποίηση της εσωτερικής αγοράς φυσικού αερίου και την απομείωση της διαχρονικής ισχύος της Gazprom,
- η ένταση με την οποία θα επιδιώξει η Gazprom την απαγκίστρωση από την ουκρανική οδό μεταφοράς

θα αποτελέσουν τις κύριες προσδιοριστικές και εν πολλοίς αλληλοεξαρτώμενες και σύνθετες μεταβλητές της στρατηγικής της Ρωσίας για την εξαγωγή φυσικού αερίου στην Ευρώπη μέσω της Gazprom.

Υπό το φως αυτών των εξελίξεων, η Gazprom έχει μία δύσκολη επιλογή: Είτε να προωθήσει επενδυτικά έργα υψηλού κόστους (λ.χ. Nord Stream 2 8 δις. ευρώ, Turkish Stream περίπου 7 δις. ευρώ) τα οποία εν συνεχεία δε θα μπορεί να αξιοποιήσει πλήρως συνεπεία των ευρωπαϊκών κανόνων για να ελέγξει τις ροές των εξαγωγών της, είτε να παύσει τα εν λόγω επενδυτικά σχέδια διατηρώντας ως έχει τους διαδρόμους των εξαγωγών της, απόφαση όμως που θα μπορούσε να οδηγήσει σε ενδυνάμωση της ευρωπαϊκής στρατηγικής για διαφοροποίηση των προμηθευτών της λόγω των συνεπαγόμενων κινδύνων για την ασφάλεια εφοδιασμού.

Σε σχέση με το μέλλον της ευρωπαϊκής αγοράς φυσικού αερίου, η Gazprom διατηρεί υψηλό βαθμό ελέγχου σε σχέση με την διατήρηση ή και ενίσχυση των μεριδίων αγοράς της, αλλά πιο περιορισμένο, στο άμεσο μέλλον

τουλάχιστον, βαθμό ελέγχου των εξελίξεων που αφορούν τα επενδυτικά της σχέδια στο επίπεδο υλοποίησης νέων υποδομών.

Η αναδυόμενη στρατηγική της Gazprom εμφανίζεται ως μία απόπειρα για την δημιουργία εναλλακτικών επιλογών που θα οδηγήσουν μακροπρόθεσμα στη χρυσή τομή ανάμεσα στην μη υποκαταστησιμότητα των εξαγωγών της προς την Ευρώπη, και την ανάγκη της να προσαρμοστεί σε ένα νέο ρυθμιστικό και εμπορικό περιβάλλον, ενώ βραχυπρόθεσμα θα της προσδώσουν στην Ρωσία πολιτικό και εμπορικό πλεονέκτημα στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό.

Τούτων δοθέντων, εγείρονται μεν εύλογα ερωτήματα για την βιωσιμότητα και την αξιοπιστία των εν λόγω πλάνων, πολλώ δε μάλλον υπό ένα περιβάλλον αβέβαιων συνθηκών ζήτησης, μολταύτα μπορούν να εξαχθούν ορισμένα σημαντικά συμπεράσματα για την ρωσική στρατηγική που επιβάλλει την ανάπτυξη των εν συγκεκριμένων επενδυτικών πλάνων:

Πρώτον, την επιθυμία της Ρωσίας να απομειώσει την διαπραγματευτική δύναμη της Ουκρανίας είτε διανοίγοντας νέες οδούς διαμετακόμισης των εξαγωγών της, είτε απειλώντας πως θα το πράξει.

Δεύτερον, η Ρωσία μετά από χρόνια αντεγκλήσεων με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή φαίνεται να αναγνωρίζει de facto τη δυνατότητα της Επιτροπής να εφαρμόσει το Τρίτο Ενεργειακό Πακέτο, καθιστώντας ρητώς σαφή την επιθυμία της να προσαρμοστεί σε αυτό.

Τρίτον, η ανακοίνωση της Gazprom πως οι προοριζόμενες για την Ευρώπη ποσότητες από την δεύτερη γραμμή του Turkish Stream θα παραδίδονται σε έναν κόμβο “hub” στα ελληνο-τουρκικά σύνορα, σηματοδοτεί πως το επενδυτικό πλάνο της Gazprom διαπλέκεται και με το εμπορικό.

Τέταρτον, η επιθυμία της Gazprom να προχωρήσει σε σημαντικές επενδύσεις υποδομών προς την Ευρώπη υπογραμμίζει τη στρατηγική της να εξάγει μακροπρόθεσμα περισσότερο φυσικό αέριο προς την Ευρώπη, παρά τη διακηρυχθείσα επιθυμία απεξάρτησης της, παρά τη νεφελώδη σχέση τους στο πρόσφατο παρελθόν και παρά τα σινορωσικά σχέδια διαφοροποίησης των εξαγωγών της.

Η χρήση της ενέργειας ως διπλωματικό εργαλείο από το Αζερμπαϊτζάν και οι περιορισμένες προοπτικές περαιτέρω επέκτασης των ευρωπαϊκών εξαγωγών του

Από τη σκοπιά του Αζερμπαϊτζάν, η αξιοποίηση των ενεργειακών του πόρων βρίσκεται στο επίκεντρο του στρατηγικού προσανατολισμού της χώρας προς την ευρωατλαντική συμμαχία. Παρότι το Μπακού δε φιλοδοξεί να προσχωρήσει ούτε στην Ε.Ε., ούτε στο ΝΑΤΟ, επιθυμεί μία στενότερη σχέση και με τους δύο οργανισμούς ώστε να εξισορροπήσει την ανάδυση τυχόν περιφερειακών ηγεμονιών τόσο ανάντη (Ρωσία) όσο και κατόντη (Ιράν) και θεωρεί τις εξαγωγές ενεργειακών πόρων ένα πολύτιμο διπλωματικό εργαλείο προς αυτή την κατεύθυνση.

Αναφορικά με την μελλοντική παραγωγή φυσικού αερίου του Αζερμπαϊτζάν, η οποία έχει άμεση σχέση με τη διεύρυνση του Νοτίου Διαδρόμου (επέκταση TANAP και TAP), ο Διεθνής Οργανισμός Ενέργειας (International Energy Agency) και η Wood Mackenzie εκτιμούν πως η παραγωγή του 2025 θα ανέρχεται στα 43 bcm κατ' έτος ενώ αξιωματούχοι της SOCAR την έχουν εκτιμήσει στο ύψος των 40 bcm. Παρόλα αυτά, αποτυπώνονται αμφιβολίες για την ρεαλιστικότητα των εν λόγω εκτιμήσεων.

Μόνο υπό ευνοϊκό περιβάλλον υψηλότερων πετρελαϊκών τιμών φαίνεται πιθανό φυσικό αέριο από το Αζερμπαϊτζάν να «γεμίσει» τυχόν επέκταση του Νοτίου Διαδρόμου προς τις ευρωπαϊκές αγορές πριν το 2030. Αυτό θα μπορούσε να συμβεί μόνο μέσω συμπληρωματικών όγκων από γειτονεύουσες χώρες της Κεντρικής Ασίας ή ευρωπαϊκές πηγές.

Η αμερικανική στρατηγική ανάσχεσης της ρωσικής επιρροής στην περιοχή και ο ρόλος των εξαγωγών σχιστολιθικού φυσικού αερίου

Ο ενεργειακός τομέας βρίσκεται διαχρονικά στην πρώτη γραμμή των προτεραιοτήτων των ΗΠΑ για την περιοχή της Ευρασίας, αλλά και ειδικότερα για την Νοτιοανατολική Ευρώπη. Αναφορικά με το φυσικό αέριο, η Ουάσινγκτον υποστηρίζει την ευρωπαϊκή πολιτική ενεργειακής

ασφάλειας, η οποία στοχεύει στην διαφοροποίηση πηγών, οδεύσεων και προμηθευτών.

Η αμερικανική ενεργειακή πολιτική σταθερά υποστηρίζει την υλοποίηση του Νοτίου Διαδρόμου φυσικού αερίου της Ε.Ε. Επιπλέον οι ΗΠΑ προσδίδουν ιδιαίτερη έμφαση στα έργα που διευρύνουν τη διείσδυση του αγωγού TAP, κυρίως προς τα δυτικά και τα ανατολικά Βαλκάνια. Στο πλαίσιο αυτό πάγια είναι η υποστήριξη προς τον ελληνοβουλγαρικό αγωγό IGB, αλλά και στον αγωγό IAP.

Περαιτέρω οι ΗΠΑ διατηρούν ενδιαφέρον για την Ευρώπη ως μία πιθανή αγορά για τις μελλοντικές εξαγωγές αμερικανικού υγροποιημένου φυσικού αερίου.

Παρότι είναι αδύνατο να εκτιμηθεί με ακρίβεια ο όγκος των αμερικανικών εξαγωγών που θα κατευθυνθούν προς την Ευρώπη, πολλώ δε μάλλον εφόσον αφ'ης στιγμής θα καθοδηγηθεί σε μεγάλο βαθμό από βραχυπρόθεσμα και σπορ συμβόλαια) αναντίρρητο είναι πως το αμερικανικό LNG αποτελεί στρατηγική προμήθεια για τους αγοραστές

Η επίδραση που θα ασκήσει στους κανόνες της αγοράς του LNG λόγω του μοντέλου λειτουργίας στο οποίο αναμένεται να στηριχθεί, ενδεχομένως πύσει περαιτέρω την Gazprom στην προσαρμογή της στο ευρωπαϊκό μοντέλο λειτουργίας ακόμη κι αν η τελευταία συνεχίζει να διατηρεί υψηλά μερίδια αγοράς. Παράλληλα, θα προσδώσει στους αγοραστές έναν επιπρόσθετο διαπραγματευτικό «μοχλό» στις διαπραγματεύσεις τους με παραδοσιακούς προμηθευτές.

Το αβέβαιο εξαγωγικό μέλλον της Αλγερίας

Η Αλγερία αποτελεί έναν από τους κύριους προμηθευτές φυσικού αερίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είτε μέσω αγωγών, είτε μέσω εξαγωγής υγροποιημένου φυσικού αερίου (ΥΦΑ- LNG).

Η Sonatrach καλείται να επαναδιαπραγματευτεί τα συγκεκριμένα συμβόλαια υπό το φως των δομικών προβλημάτων παραγωγής και αυξημένης εσωτερικής ζήτησης. Υπό ένα μετριοπαθές σενάριο σταθερής παραγωγής

και ομαλά αυξανόμενης ζήτησης οι προς εξαγωγή ποσότητες δε θα δύνανται να ξεπεράσουν τα 15 bcm/ έτος το 2030.

Παράλληλα, η Sonatrach θα κληθεί να αντιμετωπίσει αυξημένο ανταγωνισμό από παραδοσιακούς προμηθευτές μέσω αγωγών που έχουν την δυνατότητα να επιδεικνύουν κατά το μάλλον ή το ήττον μεγαλύτερη ευελιξία σε θέματα επαναδιαπραγματεύσεων (Gazprom, Statoil) αλλά και νέους προμηθευτές LNG που πρόκειται να αυξήσουν σημαντικά την προσφορά στο εν λόγω καύσιμο προς το τέλος της δεκαετίας, παρά το γεωγραφικό πλεονέκτημα εγγύτητας που διατηρεί η αλγερινή εταιρεία.

Η αργή πορεία επανένταξης του Ιράν στην παγκόσμια αγορά φυσικού αερίου

Το Ιράν κατέχει τα μεγαλύτερα διαπιστευμένα κοιτάσματα φυσικού αερίου στον κόσμο. Λόγω διάφορων οικονομικών και γεωπολιτικών αιτιών, η χώρα δεν έχει αναπτύξει σε ικανό βαθμό αυτά τα κοιτάσματα. Χαρακτηριστικό είναι πως η χώρα όχι μόνο δεν έχει διαθέσιμες ποσότητες για εξαγωγές, πέραν από κάποιες ποσότητες που εξάγει στην Τουρκία (8 bcm/έτος), αλλά ουσιαστικά αναγκάζεται να εισάγει κάποιες έξτρα ποσότητες από του Τουρκμενιστάν (περί τα 7 bcm ετησίως) ανάλογα με την τοπική ζήτηση.

Το Ιράν ακόμη αναμένει τη διεθνή τεχνογνωσία και τα επενδυτικά κεφάλαια που αφορούν τον εκμοντερνισμό του ενεργειακού του τομέα και δη του κλάδου του φυσικού αερίου και δεν έχει πρακτικά δρέψει τους καρπούς της συμφωνίας για το πυρηνικό του πρόγραμμα.

Συνοπτικά, η Τεχεράνη θα πρέπει στο προσεχές διάστημα όχι μόνο να προσελκύσει ουσιαστικές και πολύ σημαντικές επενδύσεις, προστατεύοντας πολιτική σταθερότητα και την αξιοπιστία της έναντι των επενδυτών, αλλά παράλληλα να λάβει υπόψη της και τον γεωπολιτικό παράγοντα, ο οποίος περιλαμβάνει τόσο την σύσφιγξη σχέσεων με την Ευρώπη, αλλά ταυτόχρονα και την μη απομείωση των δεσμών με την Κίνα, και την Ρωσία. Τέλος, θα πρέπει να διαχειριστεί την πολιτική των ΗΠΑ απέναντι στο Ιράν, και ιδίως τον τρόπο με τον οποίο ο Πρόεδρος Τραμπ θα διαχειριστεί την κριτική που

έχει στο παρελθόν ασκήσει στην συμφωνία με το Ιράν για το πυρηνικό του πρόγραμμα, ώστε να αποφευχθεί μια νέα αστάθεια.

Τούτων δοθέντων, θα πρέπει να θεωρηθεί απίθανο στο ορατό μέλλον το Ιράν να αποτελέσει καθοριστικό μέρος των σχεδιασμών της Ευρώπης για την διαφοροποίηση των πηγών ενέργειας.

Το κασπιακό ζήτημα ως ανασταλτικός παράγοντας αξιοποίησης των πόρων του Τουρκμενιστάν

Μολονότι το Τουρκμενιστάν καταλαμβάνει την τέταρτη θέση όσον αφορά τα αποδεδειγμένα αποθέματα φυσικού αερίου παγκοσμίως, οι προοπτικές της χώρας σε ότι αφορά τις εξαγωγές φυσικού αερίου προς δυσμάς, οι οποίες είχαν αναχθεί σε κομμάτι των σχεδιασμών της Ε.Ε. την προηγούμενη δεκαετία ιδίως μέσω της υλοποίησης του αγωγού Trans-Caspian και την σύνδεση του με τον Νότιο Διάδρομο, είναι σήμερα περιορισμένες.

Ως εκ τούτου, το Τουρκμενιστάν δεν μπορεί να θεωρηθεί στο ορατό μέλλον ως ένας δυνητικός ενεργειακός εταίρος για την ενεργειακή τροφοδοσία της Ευρώπης.

Η στρατηγική ενίσχυσης του διαμετακομιστικού ρόλου της Τουρκίας

Κυρίαρχος στόχος της τουρκικής ενεργειακής στρατηγικής είναι η θωράκιση της ενεργειακής της ασφάλειας. Λαμβάνοντας υπόψη την αναπτυσσόμενη ζήτηση για φυσικό αέριο και τον υψηλό βαθμό εξάρτησης από ρωσικές προμήθειες, η διαφοροποίηση των πηγών προμήθειας αποτελεί προτεραιότητα για την Τουρκία. Η στρατηγική αυτή αποσκοπεί αφενός να αποφευχθεί η υπέρμπετρη συγκέντρωση εμπορικής ισχύος από έναν μοναδικό προμηθευτή και αφετέρου πιθανά μελλοντικές περιπλοκές στις διμερείς σχέσεις με τις προμηθεύτριες χώρες.

Η προτεραιότητα της Τουρκίας να εξασφαλίσει τις εσωτερικές της ενεργειακές ανάγκες συμπίπτει με τον στόχο να εξελιχθεί σε φυσικό κόμβο

διαμετακόμισης φυσικού αερίου, στο πλαίσιο ενίσχυσης της γεωπολιτικής της θέσης στην περιοχή.

Ο ρόλος της Τουρκίας στον Turkish Stream είναι μάλλον περιορισμένος σύμφωνα με τα διαλαμβανόμενα στην διακυβερνητική συμφωνία που υπεγράφη μετά από σημαντική καθυστέρηση τον Οκτώβριο του 2016. Επιπλέον και σε αντίθεση με τον Νότιο Διάδρομο, ο οποίος προσφέρει στην Ε.Ε. και την Τουρκία ένα ευρύ πεδίο συνεργασίας στο επίπεδο της ενεργειακής διπλωματίας στην περιοχή και την χρηματοδότηση των υπό ανάπτυξη υποδομών, αλλά και στις μελλοντικές ενταξιακές διαπραγματεύσεις της Τουρκίας, ο Turkish Stream δεν προσφέρει παράπλευρα οφέλη στις δύο πλευρές.

Ως εκ τούτου, η εξισορρόπηση των τουρκικών εξωτερικών σχέσεων ανάμεσα στην Ε.Ε. και τις ΗΠΑ από την μία πλευρά, και την Ρωσία από την άλλη πλευρά, θα καταστεί σημαντικός παράγοντας για το επίπεδο και το ρόλο της Τουρκίας ως χώρα κατανάλωσης και διαμετακόμισης φυσικού αερίου και το επίπεδο των διμερών σχέσεων ανάμεσα στις εμπλεκόμενες χώρες.

[Η ευμετάβλητη στρατηγική της Βουλγαρίας απέναντι στους κοινοτικούς και ρωσικούς σχεδιασμούς](#)

Η Βουλγαρία αποτελεί μία χώρα κλειδί για την ενεργειακή ασφάλεια της περιοχής των Βαλκανίων, αφενός διότι η ίδια αποτελεί μία από τις πιο ευάλωτες σε ενεργειακές κρίσεις χώρες, σε σχέση με την τροφοδοσία της με φυσικό αέριο, αφετέρου διότι έχει συμμετοχή σε ορισμένα κομβικά project για το χάρτη των διασυνδέσεων της περιοχής.

Η στρατηγική της Βουλγαρίας τα τελευταία χρόνια έχει υποστεί οβιδιακές μεταμορφώσεις που κυμαίνονται από την ανοικτή στήριξη σε έργα ρωσικού ενδιαφέροντος όπως South Stream, μέχρι την ανοικτή αντιπαράθεση με την Ρωσία.

Η Βουλγαρία υπέστη δύο διαδοχικές αποτυχίες να εμπλακεί σε μεγάλα έργα διαμετακόμισης φυσικού αερίου προς την Ευρώπη, σε συνέχεια της απόφασης της Ρωσίας να ακυρώσει το σχέδιο για τον αγωγό South Stream,

που θα είχε ως ευρωπαϊκό σημείο υποδοχής το βουλγαρικό λιμάνι της Βάρνα, αλλά και την επιλογή του αγωγού TAP έναντι του Nabucco ως αγωγού υποδοχής του αερίου της Κασπίας στην Ευρώπη.

Η πολιτική της την επαύριο αυτών των εξελίξεων παραμένει σε μεγάλο βαθμό ευμετάβλητη. Η Βουλγαρία, επειδή με τα παρόντα δεδομένα αναλαμβάνει έναν δευτερεύοντα ρόλο στην διαμετακόμιση φυσικού αερίου προς την Ευρώπη σε σχέση με τις γειτονικές της χώρες, και επειδή η εξασφάλιση των αναγκών της με επιπλέον ποσότητες από το Αζερμπαϊτζάν και LNG πιθανότατα θα είναι ακριβότερες σε σχέση με την προμήθεια ρωσικού αερίου χωρίς την διαμεσολάβηση τρίτων χωρών, θα μπορούσε να στηρίξει την αναβίωση σχεδίων όπως ο South Stream και ο Nabucco.

Την αμφιθυμία αυτή επιχειρεί να εκμεταλλευτεί στρατηγικά η Ρωσία, η οποία δεν κλείνει οριστικά την πόρτα της παράκαμψης της ουκρανικής οδού προς την Ευρώπη διά της Βουλγαρίας. .

Οι προπεριγραφείσες συνθήκες έχουν οδηγήσει σε αυξημένο βαθμό πολιτικοποίησης και πόλωσης τον επιχειρηματικό και ενεργειακό τομέα της χώρας ανάμεσα σε “φιλο-ρωσικές” και “αντιρωσικές” δυνάμεις, γεγονός που εντείνει την αβεβαιότητα ως προς τη χάραξη μίας μακροπρόθεσμης και σταθερής στρατηγικής.

Η απένταξη της Ρουμανίας από τον ενεργειακό απομονωτισμό

Η Ρουμανία αποτελεί μία χώρα-κλειδί για την ενεργειακή ασφάλεια των Βαλκανίων, λόγω της πορείας μετάβασης της από μία στάση σχετικής περιφερειακής ενεργειακής «απομόνωσης» προς μία θέση κόμβου που θα επιτρέπει τη ροή φυσικού αερίου προς τις γειτονικές αγορές της Ουγγαρίας, της Βουλγαρίας, και της Ουκρανίας (διαμέσου Μολδαβίας).

Ο κομβικός ρόλος των στρατηγικών επιλογών της Ιταλίας απέναντι στα κυριότερα έργα διαμετακόμισης

Η Ιταλία αποτελεί μία ιδιαίτερα σημαντική χώρα στο επίπεδο των εξελίξεων που αφορούν τις ευρωπαϊκές υποδομές διαμετακόμισης φυσικού αερίου, τόσο εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης που λειτουργεί ως σταυροδρόμι ανάμεσα στην Ανατολική Μεσόγειο και την Βόρεια Αφρική προς την Κεντρική Ευρώπη, όσο και επειδή αποτελεί μία χώρα που καταναλώνει κάθε χρόνο σημαντικές ποσότητες φυσικού αερίου που προέρχονται από εισαγωγές (3η πανευρωπαϊκά μετά από Γερμανία και Η.Β.).

Η Ιταλία αποδίδει σημαντικό στρατηγικό ενδιαφέρον στην ανάπτυξη του αγωγού TAP, ενώ ο Ιταλικός Διαχειριστής της SNAM μετέχει με ποσοστό 20% στην ανάπτυξη του έργου από τα τέλη του 2015.

Στην ίδια χερσόνησο σχεδιάζεται να καταλήγει και ο αγωγός ITGI, που σε συνέχεια της αποτυχίας να επιλεγεί από την κοινοπραξία του κοιτάσματος Shah Deniz για τις αζέρικες προμήθειες προς την Ευρώπη. Μολαταύτα, η υλοποίηση του εν λόγω αγωγού συναρτάται από σειρά αβεβαιοτήτων.

Με το υποθαλάσσιο τμήμα του αγωγού ITGI (Poseidon) σχεδιάζεται να συνδέεται και ο αγωγός Eastmed, ο οποίος αναπτύσσεται από την ίδια κοινοπραξία.

[Η αβέβαιη πορεία υλοποίησης των έργων διαφοροποίησης με επίκεντρο την Κροατία](#)

Η Κροατία είναι μία από τις πλέον ασφαλείς ως προς την εγχώρια ενεργειακή τους τροφοδοσία χώρες των Βαλκανίων.

Η σημασία της γεωγραφικής θέσης της χώρας, τόσο λόγω της εγγύτητας της προς την Αδριατική Θάλασσα, όσο και προς γειτονικές ανεπτυγμένες αγορές όπως η ιταλική ή αναδυόμενες όπως αυτές των γειτονικών χωρών των Δυτικών Βαλκανίων, που θα μπορούσε να την καταστήσει δυνητικά κόμβο για την περιοχή, την έχουν καταστήσει τα τελευταία έτη μέρος των σχεδιασμών για την ανάπτυξη νέων διακρατικών υποδομών φυσικού αερίου. Μετά την επικράτηση του αγωγού φυσικού αερίου TAP έναντι του Nabucco West και την ακύρωση του South Stream από την ρωσική πλευρά, η κροατική στρατηγική συνίσταται στην στήριξη του αγωγού IAP που ενώνει

το Σπλιτ στον κροατικό νότο με τη Βοσνία/Ερζεγοβίνη, το Μαυροβούνιο και την Αλβανία όπου ο αγωγός διασυνδέεται με τον αγωγό TAP, και την ανάπτυξη του σταθμού LNG στο νησί Krk, σε μία πιο ρεαλιστική εκδοχή της ανάπτυξης πλωτού τερματικού FSRU έναντι της πλήρους ανάπτυξης τερματικού LNG (το κόστος του οποίου έχει χαρακτηριστεί από την αγορά ως υψηλό) Και τα δύο σχέδια πάντως συναντούν στο ορατό μέλλον σημαντικές αβεβαιότητες που κυρίως οφείλονται στην σοβούσα οικονομική κρίση και στον ανταγωνισμό με γειτονικά έργα στην Ιταλία και την ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων.

Προτάσεις για την ενίσχυση της διαπραγματευτικής θέσης της Ελλάδας

Η ελληνική θέση στην ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου αναβαθμίστηκε στο πρόσφατο παρελθόν με τις εξελίξεις που αφορούν τον Νότιο Διάδρομο Φυσικού Αερίου και πιο συγκεκριμένα την υλοποίηση του αγωγού TAP. Ωστόσο, προκειμένου αυτές οι εξελίξεις να μοχλευθούν ώστε να αποτελέσουν όχημα αποκομιδής επιπρόσθετων ωφελειών σε οικονομικό και γεωστρατηγικό επίπεδο απομένουν πολλά ακόμη βήματα να γίνουν. Τόσο η ελληνική, όσο και οι περισσότερες εκ των γειτονικών αγορών, εκτός της ιταλικής, χαρακτηρίζονται από περιορισμένο βαθμό ωριμότητας και ανταγωνισμού ένεκα των χαμηλών καταναλώσεων και των μικρών προοπτικών για ραγδαία μεταβολή τους στο ορατό μέλλον. Επιπρόσθετα, η ελληνική αγορά πλήττεται επί του παρόντος από την σημαντική συμμετοχή του δημοσίου τομέα στην λειτουργία της, και την αντίστοιχα ελαφρώς αυξημένη μεν αλλά μολτατάτα περιορισμένη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα, οι οποίες υπό τις παρούσες συνθήκες της ελληνικής οικονομίας δυσχεραίνουν την υλοποίηση προγραμματισμένων επενδύσεων ή την προσέλκυση νέων. Αντιστοίχως η εν λόγω κατάσταση δυσχεραίνει και την διαπραγματευτική ισχύ για την προώθηση των ελληνικών συμφερόντων σε θέματα νέων διασυνδέσεων στην περιοχή που αποτελούν το αντικείμενο διερεύνησης της παρούσας εργασίας.

Κύριοι στόχοι της ελληνικής πολιτικής στον τομέα του φυσικού αερίου θα πρέπει να αποτελέσουν στο μέλλον οι εξής:

- Η βελτίωση των επενδυτικών συνθηκών διά της απομείωσης των υφιστάμενων ρίσκων
- Η διασφάλιση συνθηκών που επιτρέπουν την πρόσβαση των επενδυτών σε χρηματοδοτικές πηγές όπως οι ευρωπαϊκές ή οι τραπεζικές για την υλοποίηση επενδύσεων

Ειδικότερα, προσαρμόζοντας τις ως άνω γενικές κατευθύνσεις στην ελληνική πραγματικότητα, προτείνονται τα εξής βήματα λαμβάνοντας υπόψη τις επικρατούσες συνθήκες στην εγχώρια και ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου:

1. Επιτάχυνση της διαδικασίας αποκρατικοποίησης του Διαχειριστή του Εθνικού Συστήματος με ενισχυμένη διασφάλιση του σεβασμού στα προβλεπόμενα από το κοινοτικό πλαίσιο.

Κατά πρώτον, δύναται να δώσει ένα θετικό επενδυτικό σήμα το οποίο εθίγη σημαντικά από την ανεπιτυχή ολοκλήρωση της προηγούμενης διαδικασίας που οδηγήθηκε σε ματαιώση μετά από τρία έτη διεργασιών στα τέλη του 2016. Δεύτερον, η είσοδος ενός στρατηγικού επενδυτή με διεθνή εμπέλεια και οικονομική ευρωστία στο μετοχικό σχήμα του ΔΕΣΦΑ θα ενισχύσει τις προοπτικές απρόσκοπτης υλοποίησης του Δεκαετούς Προγράμματος Ανάπτυξης του εγχώριου δικτύου μεταφοράς φυσικού αερίου. Τρίτον, η επιτάχυνση της αποκρατικοποίησης του ΔΕΣΦΑ θα επιταχύνει τις διαδικασίες που αφορούν την προσέλκυση στρατηγικών επενδυτών σε άλλες εταιρείες του ενεργειακού κλάδου. Σκόπιμο θα ήταν να αναζητηθεί η αναζήτηση του ενδεδειγμένου επενδυτή όχι μόνον με οικονομικά αλλά και ποιοτικά κριτήρια, με κυριότερο την στο μέτρο του δυνατού ευθυγράμμιση των συμφερόντων του με τις προτεραιότητες της ελληνικής ενεργειακής πολιτικής (ιδίως την προώθηση των σχεδίων της Ε.Ε. που αφορούν τον Νότιο και τον Κάθετο Διάδρομο μεταφοράς Φυσικού Αερίου).

2. Κεφαλαιακή ενίσχυση της ΔΕΠΑ ώστε να είναι σε θέση να χρηματοδοτήσει τη συμμετοχή της σε διεθνή project και να υλοποιήσει ταχύτερα τα σχέδια επέκτασης του δικτύου διανομής φυσικού αερίου

Η χρηματοδότηση της συμμετοχής της ΔΕΠΑ (μέσω της κοινοπραξίας IGI Poseidon) σε πολλαπλά σχεδιαζόμενα διεθνή project με υψηλό capex, όπως οι αγωγοί IGB, IGI, ή Eastmed (βλέπε σχετικά κεφάλαια), συνολικού ύψους περί τα 3-4 δισεκατομμύρια ευρώ και η υλοποίηση των σχεδίων επέκτασης του δικτύου φυσικού αερίου, ύψους περί τα 500 εκατομμύρια ευρώ, απαιτούν την εισροή επενδυτικών κεφαλαίων στην εταιρεία, μέσω του ενδεδειγμένου τρόπου (placement στο χρηματιστήριο ή είσοδος στρατηγικού επενδυτή) που θα πρέπει να διερευνηθεί το συντομότερο δυνατό με την πρόσληψη ειδικευμένου συμβούλου.

3. Επαναδιαπραγμάτευση των συμβάσεων προμήθειας της ΔΕΠΑ με τους προμηθευτές της

Οι προπεριγραφείσες νέες συνθήκες λειτουργίας της εγχώριας αγοράς φυσικού αερίου, σε συνδυασμό με τον αυξημένο ανταγωνισμό που αναμένεται από το 2020 τόσο στο επίπεδο της προμήθειας φυσικού αερίου μέσω αγωγών (με την ολοκλήρωση του TAP και την συμβολαιοποιημένη προμήθεια 1 bcm κατ' έτος από τη δεύτερη φάση ανάπτυξης του Shah Deniz) όσο και μέσω LNG (με την αναβάθμιση της Ρεβυθούσα και ενδεχομένως την ανάπτυξη του FSRU της Αλεξανδρούπολης), ευνοούν την επαναδιαπραγμάτευση των συμβάσεων της ΔΕΠΑ τόσο με τους υφιστάμενους προμηθευτές στο πλαίσιο των επερχόμενων τακτικών αναθεωρήσεων (ιδίως Gazprom και Sonatrach που αναμένεται να έλθουν αντιμέτωπες με την ανάγκη να θωρακίσουν μελλοντικά μερίδια αγοράς στην ελληνική και τις γειτονικές αγορές, βλέπε σχετικά κεφάλαια για Ρωσία και Αλγερία) όσο και με νέους προμηθευτές που θα μπορούσαν να ενδιαφερθούν για την πώληση φυσικού αερίου στην περιοχή των Βαλκανίων. Σκοπός θα πρέπει να αποτελέσει αφενός η κατά το δυνατό μείωση των τιμών, αφετέρου η μείωση της έκθεσης της αγοράς στις διακυμάνσεις των τιμών πετρελαίου, μέσω της αύξησης της συμμετοχής των τιμών hub ως σημείο αναφοράς στην διαμόρφωση της τιμής και η αυξημένη ευελιξία σε ότι αφορά τις ρήτρες take or pay προκειμένου να είναι μελλοντικά δυνατή περαιτέρω διαπραγμάτευση.

4. Προώθηση ενεργειών για ευχερέστερη πρόβλεψη ή/και αύξηση εγχώριας ζήτησης

Ενισχύτικα για την ελκυστικότητα της εγχώριας αγοράς θα επιδρούσαν οι κάτωθι παράγοντες:

- Ταχεία αναθεώρηση ρυθμιστικού και νομοθετικού πλαισίου λειτουργίας της αγοράς ηλεκτρισμού
- Έγκαιρη ολοκλήρωση της απελευθέρωσης της αγοράς προμήθειας φυσικού αερίου
- Ταχεία ολοκλήρωση της αναβάθμισης της Ρεβυθούσας για την περαιτέρω θωράκιση της ασφάλειας εφοδιασμού της χώρας
- Προώθηση των σχεδίων επέκτασης εσωτερικού δικτύου διανομής φυσικού αερίου σε νέες πόλεις
- Ενθάρρυνση της ταχύτερης διείσδυσης νέων χρήσεων του φυσικού αερίου

5. Ολοκλήρωση ρυθμιστικών τροποποιήσεων σε θεσμικό και τεχνικό επίπεδο για εναρμόνιση με το κοινοτικό πλαίσιο

- Ταχεία ολοκλήρωση της Τρίτης αναθεώρησης του Κώδικα Διαχείρισης Εθνικού Συστήματος Φυσικού Αερίου (ΕΣΦΑ).
- Προώθηση χονδρεμπορικής αγοράς και δημιουργίας αγοράς εξισορρόπησης.
- Δημιουργία εικονικού σημείου συναλλαγών (virtual trading point), ως μετεξέλιξη του εικονικού σημείου δηλώσεων που υφίσταται σήμερα
- Εναρμόνιση με τον νέο κώδικα εναρμόνισης των δομών τιμολόγησης μεταφοράς του φυσικού αερίου (TAR NC)
- Διερεύνηση της δυνατότητας δημιουργίας ενός gas hub

Συμπέρασμα – Επίλογος

Η προϊούσα διαμόρφωση της παγκόσμιας αλλά και της ευρωπαϊκής αγοράς προς την κατεύθυνση της ευελιξίας, με κύριο όχημα την επέκταση του ρόλου του LNG και την απομείωση του ρόλου των μακροπρόθεσμων

συμβολαίων, αποδυναμώνει σταδιακά το ρόλο των κρατών στην διαμόρφωση του παγκόσμιου ενεργειακού χάρτη, συνεπώς είναι προς το συμφέρον των τελευταίων έστω και απρόθυμα να προσαρμοστούν στην εν λόγω πραγματικότητα. Ιδίως δε στο τρέχον περιβάλλον χαμηλών τιμών πετρελαίου, το οποίο δεν αναμένεται να ανατραπεί σημαντικά στα προσεχή έτη, η ως άνω προπεριγραφείσα πραγματικότητα ενισχύεται περαιτέρω. Αυτό δε συνεπάγεται πως τα κράτη αποστερούνται εργαλείων πολιτικής στην υλοποίηση υποδομών, παρά κυρίως μεθερμηνεύεται πως το κυριότερο εργαλείο για την προώθηση των συμφερόντων τους είναι η απελευθέρωση των εγχώριων αγορών με στρατηγικό και συγκροτημένο τρόπο προς το σκοπό της προσέλκυσης επενδύσεων.

Απολύτως πιθανό ενδεχόμενο είναι ο Νότιος Διάδρομος να αποτελέσει το τελευταίο μεγάλο έργο που θα υλοποιηθεί στην Νοτιοανατολική Ευρώπη στο ορατό μέλλον. Ως εκ τούτου η ελληνική ενεργειακή πολιτική θα πρέπει να έχει ως μείζονα εστίαση την συμμετοχή της στην ανάπτυξη των διακλαδώσεων που θα τεθούν υπό συζήτηση στο πλαίσιο του Νοτίου Διαδρόμου, ιδίως προς Βορράν και προς την στρατηγικού ενδιαφέροντος για τις μεγάλες δυνάμεις περιοχή των Βαλκανίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Μεθοδολογία

Μέσα από μία εκτενή βιβλιογραφική επισκόπηση και έρευνα, θα αναλυθεί το πλαίσιο υπό το οποίο διαμορφώνονται οι διεθνείς σχέσεις και οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των κύριων δρώντων στην περιοχή, οι οποίες συνδιαμορφώνουν το διαπραγματευτικό πλαίσιο υπό το οποίο καλείται να προωθήσει τις εθνικές επιδιώξεις στον τομέα του φυσικού αερίου η Ελλάδα σε συνεργασία με τις γείτονες χώρες της ΝΑ Μεσογείου.

Ειδικότερα, εν αρχή θα προσδιοριστεί το γενικό πλαίσιο υπό το οποίο λαμβάνουν χώρα οι εν λόγω εξελίξεις, ήτοι τα γενικά χαρακτηριστικά της ανάπτυξης τέτοιου είδους έργων σε κρατικό και εμπορικό επίπεδο και το διαμορφούμενο περιβάλλον σε πολιτικό, ρυθμιστικό και εμπορικό επίπεδο.

Εν συνεχεία θα παρουσιαστούν εμβριθώς τα έργα τα οποία αναπτύσσονται στην περιοχή, λαμβάνοντας υπόψη τα ως άνω κριτήρια προκειμένου να προσδιοριστεί ο βαθμός ωριμότητας, τα ρίσκα και εν τέλει να εκτιμηθεί η πιθανότητα και οι προϋποθέσεις πραγμάτωσής τους. Προκειμένου να καταστεί και να εκτιμηθεί ευκρινώς η διαμόρφωση των ισορροπιών σε βραχυπρόθεσμο και μεσοπρόθεσμο ορίζοντα, θα σκιαγραφηθούν περαιτέρω οι στρατηγικές των κύριων δρώντων στην περιοχή, σε κρατικό επίπεδο, σε επίπεδο παραγωγών φ.α. (Ρωσία, Αζερμπαϊτζάν, ΗΠΑ κ.α.) σε επίπεδο χωρών διέλευσης (Ελλάδα, Βουλγαρία, Τουρκία, κ.α.) και επιπρόσθετα σε εμπορικό επίπεδο αποκρυσταλλώνοντας τις στρατηγικές των κύριων εταιρειών που δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Υπόψη πως δε λαμβάνονται υπόψη για την παρούσα ανάλυση πιθανή αναδιάταξη των ισορροπιών που θα μπορούσε τυχόν να επιφέρουν οι εξελίξεις που αφορούν τις έρευνες υδρογονανθράκων στην Ανατολική Μεσόγειο. Αυτές υπόκεινται σε υψηλό βαθμό αβεβαιότητας που αποτρέπει την διατύπωση ασφαλών εκτιμήσεων επί του παρόντος και επιπλέον συνδιαμορφώνονται από υψηλό αριθμό παραγόντων που θα μπορούσαν να αποτελούσουν αντικείμενο ξεχωριστής έρευνας.

Υπό το φως των ανωτέρω, καταληκτικά διατυπώνονται τα κυρία συμπεράσματα και οι προτάσεις πολιτικής για την ενίσχυση της διαπραγματευτικής θέσης της Ελλάδος στο μέλλον,.

Τα κύρια κριτήρια και ρίσκα υλοποίησης έργων διαμετακόμισης φυσικού αερίου

Προκειμένου να οριοθετηθεί το πλαίσιο υπό το οποίο λαμβάνουν χώρα οι διαδικασίες για την ανάπτυξη των εν λόγω έργων, σκόπιμο είναι να απαριθμηθούν τα κύρια χαρακτηριστικά της διαδικασίας ανάπτυξης τους.

Τα εν λόγω χαρακτηριστικά θα μπορούσαν συνοπτικά να κατηγοριοποιηθούν ως εξής:

- Υψηλά πάγια και χαμηλά μεταβλητά κόστη που ευνοούν τις οικονομίες κλίμακος: Τόσο για την λειτουργία ενός αγωγού φυσικού αερίου όσο και για αυτή ενός τερματικού σταθμού υγροποιημένου φυσικού αερίου, το κύριο μέρος του συνολικού κόστους αφορά την κατασκευή του αγωγού και των αγωγών συμπίεσης (ή των υποδομών υγροποίησης αντίστοιχα). Λόγω του υψηλού πάγιου κόστους, η λειτουργία σε υψηλή δυναμικότητα (utilization rate) είναι ιδιαίτερα σημαντική για την κερδοφορία και βιωσιμότητα του έργου. Σε ότι αφορά το LNG, το κόστος είναι ακόμη υψηλότερο ως αρχική επένδυση. Η βασική διαφορά στο ζήτημα του κόστους μεταφοράς είναι πως στην μεν περίπτωση των αγωγών αυτό αυξάνει αναλογικά με την απόσταση. Στην περίπτωση του LNG το κόστος εκκινεί μεν από υψηλότερο πάγιο κόστος, αλλά αυξάνεται με χαμηλό ρυθμό όσο αυξάνεται η απόσταση.
- Ο μακροπρόθεσμος ορίζοντας των έργων: Οι συμφωνίες που αφορούν την κατασκευή και λειτουργία ενός αγωγού θα πρέπει να είναι βιώσιμες σε μακρό ορίζοντα και υπό συνθήκες που αλλάζουν, γεγονός που είναι εγγενώς δυσχερές. Οι συμφωνίες θα πρέπει να περιλαμβάνουν όλες τις δυνατές αλλαγές των συνθηκών που είναι δυνατό να προβλεφθούν. Οι συμφωνίες θα πρέπει να μεριμνούν για την ευθυγράμμιση των συμφερόντων των μερών σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα, καθώς είναι αναμενόμενο πως για όσο περισσότερο θα πρέπει η σχέση να επιβιώσει, τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα να αποκλίνουν τα συμφέροντα των εμπλεκόμενων μερών. Επιτυχή έργα είναι εκείνά τα οποία επιτυγχάνουν την σταθερή εξισορρόπηση των συμφερόντων στη διάρκεια του κύκλου ζωής του έργου, ώστε να μη

θεωρήσει κάποιος συμμετέχων πως θα ήταν περισσότερο ωφελημένος σε μία εναλλακτική περίπτωση.

- Η κρατική εμπλοκή: Δεδομένο είναι πως υπάρχουν κεφαλαιώδεις διαφορές συμφερόντων ανάμεσα στους δημόσιους και ιδιώτες συμμετέχοντες σε ένα έργο, καθώς ο μεν ιδιώτης επενδυτής επιδιώκει την αποκομιδή κέρδους και την μείωση του ρίσκου της επένδυσης, ενώ μία κυβέρνηση επιδιώκει να βελτιώσει την οικονομική της ευημερία, να διαφυλάξει την κυριαρχία της και να μεγιστοποιήσει τα έσοδα προς το κρατικό προϋπολογισμό. Επιπλέον, λόγω του διακρατικού χαρακτήρα των έργων οι συμφωνίες θα πρέπει να καθορίζουν δικαιώματα και υποχρεώσεις ανάμεσα σε μέρη που υπόκεινται σε διαφορετικά νομικά ή/και ρυθμιστικά συστήματα. Σημαντική σε αυτή την περίπτωση είναι η από μέρους των μερών ύπαρξη της αποδοχής και επικύρωσης των διεθνών αναγνωρισμένων κανόνων (GATT, WTO, ECT) ώστε να περιοριστούν οι επιπτώσεις των διαφορετικών δικαιοδοσιών.

Σταχυολογώντας τα κύρια κριτήρια που καθορίζουν εν τέλει την δυνατότητα υλοποίησης έργων υποδομών φυσικού αερίου, υπό το πρίσμα των οποίων θα αναλυθούν τα υπό μελέτη έργα στην παρούσα εργασία, θα πρέπει να ορίσουμε τα εξής:

1. Εμπορικότητα (commerciality)
2. Επεκτασιμότητα (scalability): η δυνατότητα για επέκταση τους ώστε να επιτρέψουν αυξημένους όγκους φυσικού αερίου μόλις αυτοί καταστούν διαθέσιμοι
3. Κριτήρια δημοσίου συμφέροντος (public policy considerations): Αρωγή προς τους τιθέμενους στόχους της Ε.Ε., όπως κατά κύριο λόγο η διαφοροποίηση πηγών
4. Τήρηση κανόνων που αφορούν την ασφάλεια και το περιβάλλον (environment, safety society)
5. Ενεργός στήριξη εμπλεκόμενων μερών (stakeholder support)
6. Τεχνολογική ωριμότητα (technological maturity)
7. Οικονομικό ρίσκο (economic risk)

8. Πολιτικό ρίσκο (political risk)
9. Κοινωνικό ρίσκο (Social Risk) (λ.χ ως προς την κοινωνική αποδοχή των έργων σε τοπικό επίπεδο)
10. Αντίκτυπος στην οικονομική ανάπτυξη (Economic Development Impact)

Συνοπτικά, οι τρεις κύριοι γενεσιουργοί παράγοντες διαφορών και διαφωνιών στην περίπτωση της διαπραγμάτευσης για διακρατικά έργα αγωγών είναι οι εξής:

1. Πολλά διαφορετικά συμμετέχοντα μέρη με αποκλίνοντα συμφέροντα (χώρες παραγωγοί, χώρες διαμετακόμισης, καταναλώτριες χώρες, υπερεθνικοί θεσμοί)
2. Απουσία μίας υπερκείμενης δικαιοδοσίας για τη διαχείριση των διαφορών
3. Απουσία ενός συγκεκριμένου μηχανισμού κατανομής του ρίσκου της επένδυσης

Ένεκα των διαφορετικών συμφερόντων που χαρακτηρίζουν τις κρατικές και ιδιωτικές οντότητες που συμμετέχουν στην κατασκευή ενός έργου, αντιστοίχως διαφορετικές είναι οι κύριοι παράγοντες λήψης αποφάσεων που σχετίζονται με την συμμετοχή τους σε αυτό.

Ειδικότερα, από πλευράς των κρατών, οι κύριες προτεραιότητες θα μπορούσαν να συνοψισθούν ως εξής:

1. γεωπολιτικά και περιφερειακά συμφέροντα
2. ασφάλεια εφοδιασμού και εθνικά συμφέροντα
3. οικονομικοί όροι
4. αντίκτυπος σε τοπικές κοινωνίες και το περιβάλλον

Από την πλευρά των εταιρειών τα αντίστοιχα ρίσκα συνόψιζονται στους εξής παράγοντες:

1. εμπορικό ρίσκο (commercial risk)
2. προστασία της επένδυσης (ασφάλεια, προβλεψιμότητα, προστασία από άμεση ή έμμεση απαλλοτρίωση) (investment protection)
3. πολιτικό ρίσκο (political and government risk)

- a. απαλλοτρίωση με άμεσο (formal) ή έμμεσο (creeping ή regulatory) τρόπο (χωρίς δίκαιη αποζημίωση – just compensation)
 - b. ρυθμιστικό (νομοθετικές ή διοικητικές πράξεις που έχουν μεροληπτικό χαρακτήρα)
 - c. συμβολαιακό (χρεοκοπία ή άρνηση από ένα μέρος να εφαρμόσει μία συμφωνία, όντας κυβερνητικό όργανο ή τοπική οντότητα)
 - d. συναλλαγματικό (ρίσκο υποτίμησης ή μη μετατρεψιμότητας της τοπικής ισοτιμίας, ή περιορισμού μεταφοράς κεφαλαίων, ή κερδών εκτός της φιλοξενούσας χώρας)
4. χρηματοδοτικό ρίσκο (financing)
 5. περιβαλλοντικό και κοινωνικό ρίσκο (environmental and social impacts)
 6. ρίσκο φήμης (reputational risk)
 7. πολυπλοκότητα κατασκευής (αναθέσεις σε πλειάδα αναδόχων για θέματα σχεδιασμού – engineering, προμηθειών – procurement και κατασκευής – construction)
 8. ρίσκα ασφαλείας (security risk)
 9. διαχείριση των ως άνω ρίσκων στον κύκλο ζωής του έργου (operation and maintenance risks)

Η θέση της νομικής επιστήμης στη συζήτηση για τα ένδικα μέσα που είναι διαθέσιμα για την διαχείριση των ως άνω αποκλίνοντων συμφερόντων, έχει παραδοσιακή έμφαση στην διαχείριση διαφορών που προκύπτουν στη διάρκεια του κύκλου ζωής του έργου, όπως π.χ. στην περίπτωση απαλλοτρίωσης ή δυσμενούς μεταβολής. Εξίσου σημαντικοί, αν όχι σημαντικότεροι, όμως, είναι τα μέσα που ακολουθούνται για την αποφυγή γένεσης διαφορών ανάμεσα στα μέρη, ιδίως διά της δόμησης της γενικής σχέσης των μερών με ένα τρόπο ο οποίος διατηρεί το κίνητρο της φιλοξενούσας χώρας να τιμήσει τις δεσμεύσεις της, και παράλληλα ενισχύει την αξία της επένδυσης για τις διεθνείς ενεργειακές εταιρείες.

Για την δόμηση των εν λόγω σχέσεων η γενική διαδικασία, από πλευράς των εταιρειών, συνίσταται στα εξής βήματα:

- Αποτίμηση country risk
 - ο διπλωματική/πολιτική σχέση ανάμεσα στη φιλοξενούσα χώρα και την χώρα προέλευσης του επενδυτή
 - ο ύπαρξη ανεπτυγμένου δικαιοακού και ρυθμιστικού πλαισίου, μεταξύ άλλων στους τομείς της φορολογίας, των εργασιακών, των επενδυτικών νόμων, την προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, την προστασία του ανταγωνισμού, κ.α.)
- ανάπτυξη σχέσεων των εταιρειών με το αρμόδιο υπουργείο (right relationships)
- διαφοροποίηση σχέσεων στο μέτρο του εφικτού με πολιτικές δυνάμεις εκτός της κυβέρνησης, καθότι ο κύκλος ζωής ενός ενεργειακού έργου συνήθως υπερβαίνει χρονικά τον κύκλο ζωής μίας κυβέρνησης (diversified relationships)
- ανάπτυξη σχέσεων με τις τοπικές αρχές και παροχή ειδικών κινήτρων για την παροχή στήριξης προς το έργο(local relationships)
- ανάπτυξη σχέσεων με τις τοπικές κοινωνίες μέσω υλοποίησης αντισταθμιστικών έργων, δράσεων ενημέρωσης κ.α. (non-governmental stakeholders)
- ανάπτυξη σχέσεων με τοπικές ή διεθνείς οικονομικές οντότητες από τον ιδιωτικό τομέα (local or international partners)
- μεταβίβαση αρμοδιοτήτων σε αναδόχους (contractors) για την μελέτη, προμήθεια και κατασκευή του έργου ώστε να απορροφηθούν τα ρίσκα καθυστερήσεων, υπερβάσεων κόστους, μηχανικών ή διαδικαστικών αστοχιών (contract counterparties)
- χρηματοδότηση από διεθνείς οργανισμούς φίλιους προς την φιλοξενούσα χώρα (λ.χ. ΕΤΕπ, ΕΤΑΑ κ.α.) (international lenders)
- παροχή ωφελειών προς τη φιλοξενούσα χώρα (εισορή κεφαλαίων και τεχνογνωσίας, ανάθεση σε τοπικές εταιρείες, πρόσληψεις από την τοπική κοινωνία κ.α.)
- δόμηση δεσμεύσεων κατά χρονική αλληλουχία, ώστε η κυβέρνηση να είναι δεσμευμένη να ενεργεί πρώτη στη σχέση των μερών

- συμφωνία προμήθειας ποσοτήτων φυσικού αερίου μέσω του αγωγού για την εγχώρια αγορά
- ρητή διατύπωση (συνήθως μέσω της συμφωνίας φιλοξενούσας χώρας – Host Government Agreement) για την
 - ο έγκαιρη παροχή κρατικών αδειών και δικαιωμάτων γης και τη χρήση των αναγκαίων υποδομών (cooperation on permits, land rights, use of infrastructure),
 - ο εξορθολογισμός διαδικασίας εισαγωγής του αναγκαίου μηχανολογικού εξοπλισμού και των πρώτων υλών
 - ο ύπαρξη χρηματοδοτικών διευκολύνσεων (λ.χ. σε σχέση με τη συμμετοχή της κεντρικής τράπεζας της χώρας στην διακίνηση κεφαλαίων) και αποφυγή τυχόν δυσμενών περιορισμών (π.χ. στον επαναπατρισμό κερδών)
 - ο τήρηση αναγνωρισμένων τεχνικών στάνταρντς στους τομείς του περιβάλλοντος, της υγείας και της ασφάλειας,
 - ο αποκρυστάλλωση προϋποθέσεων υπό τις οποίες τα μέρη έχουν δικαίωμα αποχώρησης από τη συμφωνία και των θεωρούμενων ως περιστάσεων ανωτέρας βίας (suspension rights)
 - ο περιγραφή των φορολογικών και νομικών διατάξεων που διέπουν την συμφωνία (tax and legal baselines)
 - ο αποτύπωση διαδικασίας επίλυσης των διαφορών (εφαρμοστέο δίκαιο, διαδικασίες διαμεσολάβησης ή διαιτησίας)

Κύριοι παράγοντες διαμόρφωσης της ισορροπίας δυνάμεων στις διαπραγματεύσεις έργων φυσικού αερίου

Η περίπτωση των διαπραγματεύσεων για την ανάπτυξη διακρατικών έργων φυσικού αερίου διέπεται από χαρακτηριστικά που είναι μεν κοινά με την παραδοσιακή θεωρία διαπραγματεύσεων, εξειδικευόμενα δε υπό το φως των ως άνω προπεριγραφέντων γενικών χαρακτηριστικών των συγκεκριμένων έργων. Ειδικότερα, οι πηγές διαπραγμαυτικής ισχύος (ή ισορροπίας

δυνάμεων) στην αλυσίδα αξίας ενός έργου μπορούν συνοπτικά να προσδιορισθούν με την μελέτη των κάτωθι παραγόντων:

1. Ο παράγοντας του χρόνου: Σε ότι αφορά την διαπραγμάτευση διακρατικών αγωγών είναι πάντοτε σημαντική η επιτάχυνση των διαδικασιών κατασκευής, ιδίως από την πλευρά της χώρας παραγωγού του προς διαμετακόμιση εμπορεύματος. Στην περίπτωση μίας χώρας διαμετακόμισης (transit) το κόστος μίας καθυστέρησης είναι μικρότερο συνεπώς στην περίπτωση αυτή έχει το πάνω χέρι διαπραγματευτικά. Διαφορετική είναι η θέση μίας χώρας που προσβλέπει και στην αποκομιδή ποσοτήτων φυσικού αερίου από τον διερχόμενο αγωγό, οπότε στην περίπτωση αυτή θα πρέπει να σταθμιστεί ο παράγοντας της ασφάλειας εφοδιασμού και της σημασίας του αερίου που προμηθεύεται από την υποδομή σε σχέση με αυτή. Στην περίπτωση αυτή, η παραγωγός χώρα μπορεί να εξασκήσει κάποια διαπραγματευτική δύναμη στην χώρα που πρόκειται να προμηθευτεί φυσικό αέριο από την υποδομή
2. ο παράγοντας του ρίσκου: για την χώρα διαμετακόμισης, ένας αριθμός οικονομικών και πολιτικών παραγόντων καθορίζουν πως η αρχή αποφυγής ρίσκου (risk aversion) επηρεάζει τη διαπραγματευτική της θέσης, όπως μεταξύ άλλων
 - η οικονομική της εξάρτηση από τα προσδοκώμενα έσοδα από την λειτουργία του αγωγού φυσικού αερίου
 - οι πολιτικές και διπλωματικές σχέσεις ανάμεσα στις εμπλεκόμενες χώρες και με τους διεθνείς οργανισμούς
 - η πιθανή συμμετοχή στο κόστος του έργου, μέσω λχ εταιρειών με συμμετοχή του δημοσίου τομέα
3. ο παράγοντας των εξωτερικών και εσωτερικών επιλογών: για την χώρα διαμετακόμισης της η διαπραγματευτική της ισχύ αυξάνεται

εφόσον είτε η κατασκευή του αγωγού δεν επιφέρει περισσότερα οφέλη υπό τους όρους της επένδυσης έναντι της μη κατασκευής του, είτε αν υπάρχει η δυνατότητα συμμετοχής του σε ένα εναλλακτικό έργο, υπό *ceteris paribus* προϋποθέσεις, δηλαδή με εμπορική βιωσιμότητα και ικανές ποσότητες για να ικανοποιήσει τις καταναλωτικές ανάγκες της χώρας . Αντίστοιχα και για την χώρα παραγωγό η διαπραγματευτική ισχύ αυξάνεται εφόσον υπάρχει η εναλλακτική επιλογή μιας άλλης όδευσης που παρακάμπτει την εν λόγω χώρα, με αντίστοιχη οικονομική βιωσιμότητα

4. ο παράγοντας των τακτικών δέσμευσης: Τα μέρη επιστρατεύουν διάφορες τακτικές ενίσχυσης της δέσμευσης στην υλοποίηση του έργου όπως συμφωνίες διακρατικές (μεταξύ των εμπλεκόμενων χωρών) ή φιλοξενούσας χώρας (μεταξύ της χώρας διαμετακόμισης με τους ενδιαφερόμενους επενδυτές) που ρυθμίζουν ζητήματα για την κατασκευή, λειτουργία, συντήρηση και τον διαμοιρασμό του ρίσκου. Επίσης η ενίσχυση της δέσμευσης της χώρας παραγωγού και της χώρας διαμετακόμισης ενισχύεται μέσω συμφωνιών που αφορά την πώληση φυσικού αερίου (*gas sale agreements*) για μακροπρόθεσμες περιόδους (μεταξύ 15 και 30 ετών) ή σε άλλες περιπτώσεις μέσω συμφωνιών για τη χορήγηση τέλους διαμετακόμισης υπέρ της φιλοξενούσας χώρας (*transit fee*). Και οι δύο αυτές περιπτώσεις αυξάνουν, ανάλογα με τις ειδικότερες προϋποθέσεις που τις συνοδεύουν, τη σημασία της διέλευσης του αγωγού για την φιλοξενούσα χώρα σε όρους ασφάλειας εφοδιασμού και οικονομικών προσόδων. Ο σημαντικότερος παράγοντας σε ότι αφορά αυτές τις συμφωνίες είναι η νομική τους δεσμευτικότητα (λ.χ. οι συμφωνίες φιλοξενούσας χώρας και οι διακρατικές συμφωνίες έχουν κύρος Συνθήκης ενώ τα μνημόνια κατανόησης και συνεργασίας είναι μη δεσμευτικά κείμενα που αφορούν δήλωση προθέσεων) καθώς και το πιθανό κόστος που επιφέρει στα μέρη ενδεχόμενη μη τήρηση της συμφωνίας.

Συνοπτικά επτά είναι οι κύριοι παράγοντες που καθορίζουν το τελικό αποτέλεσμα της διαπραγμάτευσης για την υλοποίηση έργων φυσικού αερίου

1. το κοινό ενδιαφέρον για σύσφιξη των εμπορικών σχέσεων
2. η προμήθεια φυσικού αερίου από την χώρα διέλευσης
3. η οικονομική συνεισφορά τυχόν τέλους διαμετακόμισης
4. η διαθεσιμότητα βιώσιμων εναλλακτικών αγωγών ή οδεύσεων για τα εμπλεκόμενα μέρη
5. οι πολιτικές και διπλωματικές σχέσεις των εμπλεκόμενων χωρών
6. η ευρύτερη σημασία του έργου για την εγχώρια οικονομία
7. η άμεση ή έμμεση συμμετοχή της χώρας διέλευσης στην ιδιοκτησία ή το κόστος του έργου

Σε ότι αφορά τις διαπραγματεύσεις για την προμήθεια του μεταφερόμενου εμπορεύματος, φυσικού αερίου σε υγροποιημένη ή αέρια μορφή, η υπό διαπραγμάτευση φόρμουλα σε ένα μακροπρόθεσμο συμβόλαιο πώλησης συμπεριλαμβάνει τους κάτωθι παράγοντες, για τους οποίους η σημασία εκάστου για τα μέρη μεταβάλλεται κατά περίπτωση:

- α) την επιθυμία του πωλητή να μεγιστοποιήσει το κέρδος του έναντι της επιθυμίας του αγοραστή να ελαχιστοποιήσει το κόστος
- β) την επιθυμία και των δύο μερών για συμφωνία
- γ) την επιθυμία από πλευράς του αγοραστή για εξασφάλιση ευελιξίας σε όρους που αναμένεται να διαρκέσουν για πολλά έτη
- δ) την επιθυμία και των δύο μερών να εξασφαλίσουν μακροχρόνια μερίδιο αγοράς

Το εμπορικό περιβάλλον της ευρωπαϊκής αγοράς φυσικού αερίου

Η ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου γνώρισε στα χρόνια που ακολούθησαν την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2009 κάμψη στο επίπεδο της κατανάλωσης. Πέραν του ρόλου που διαδραμάτισε η οικονομική ύφεση στο

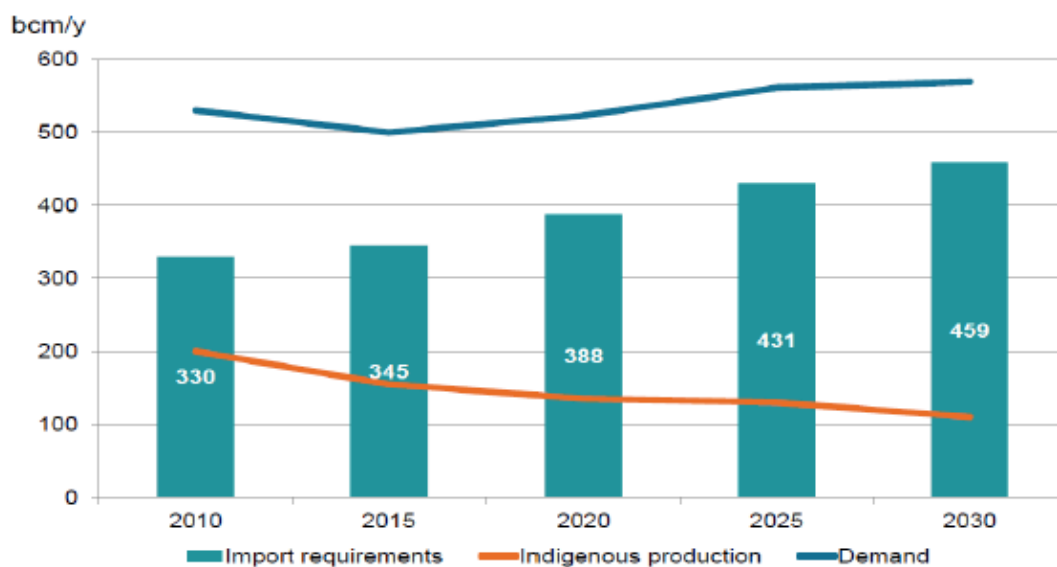
επίπεδο της κατανάλωσης, σημαντικό ρόλο επίσης διαδραμάτισαν δύο παράλληλες διεθνείς εξελίξεις που έπληξαν την ανταγωνιστικότητα του συγκεκριμένου καυσίμου στην Ευρώπη: Η έκρηξη της παραγωγής και κατανάλωσης αμερικανικού σχιστολιθικού πετρελαίου στις ΗΠΑ, που απελευθέρωσε σημαντικές ποσότητες άνθρακα προς εξαγωγή και πίεσε καθοδικά τις ευρωπαϊκές τιμές άνθρακα, καθώς και η μείωση του κόστους των τεχνολογιών των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας, κυρίως των φωτοβολταϊκών αλλά και των αιολικών.

Χαρακτηριστικό είναι πως ο Διεθνής Οργανισμός Ενέργειας προέβλεπε το 2010 (World Energy Outlook) πως στην ευρωπαϊκή ήπειρο η κατανάλωση το 2015 θα έφθανε τα 562 bcm φυσικού αερίου, έναντι των 477 bcm που τελικώς καταναλώθηκαν σύμφωνα με την Eurostat το εν λόγω έτος.

Πάντως, το 2015 η κατανάλωση φυσικού αερίου ανέκαμψε μετά από τέσσερα χρόνια ύφεσης και αυξήθηκε πανευρωπαϊκά κατά 4,3% σε σχέση με το προηγούμενο έτος. (Eurostat, 2016). Αύξηση στην κατανάλωση φυσικού αερίου σημειώθηκε αντίστοιχα και στις περισσότερες χώρες που θα αποτελέσουν το κύριο αντικείμενο της παρούσας εργασίας, και πιο συγκεκριμένα κατά 6,5% στην Βουλγαρία, κατά 7,4% στην Ελλάδα, κατά 9,1% στην Ιταλία, κατά 6,8% στην Ιταλία, κατά 0,8% στην Τουρκία. Εξαιρεση αποτέλεσε η κατανάλωση της Ρουμανίας, η οποία συρρικνώθηκε κατά 4,6% (EUROGAS 2016). Στην εν λόγω ανάκαμψη συνετέλεσε και η μείωση των διεθνών τιμών πετρελαίου από τα τέλη του 2014, η οποία επηρεάζει τις τιμές του φυσικού αερίου άμεσα ή έμμεσα λόγω της σύνδεσης των περισσότερων μακροπρόθεσμων συμβολαίων με την τιμή προϊόντων πετρελαίου, αλλά και η υπερπροσφορά φυσικού αερίου που προκάλεσαν οι υπεραισιόδοξες εκτιμήσεις παρελθόντων ετών.

Ο μελλοντικός ρόλος του φυσικού αερίου στις αγορές ενέργειας της Ευρώπης υπόκειται σε αβεβαιότητες που σχετίζονται με τις διεθνείς τάσεις στις αγορές ενέργειας όπως η ανάπτυξη της οικονομίας και της ζήτησης σε άλλες περιοχές του πλανήτη, τις τεχνολογικές εξελίξεις σε τομείς όπως η αποθήκευση ενέργειας αλλά και τις ασκούμενες ευρωπαϊκές πολιτικές σε

τομείς όπως η αγορά των δικαιωμάτων ρύπων, οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, η ενεργειακή αποδοτικότητα, κ.α.

Εικόνα 1 : Εκτίμηση των μελλοντικών εισαγωγών φυσικού αερίου στην Ευρώπη και της ενδογενούς ευρωπαϊκής παραγωγής, πηγή: Fluxys

Η εξέλιξη της ζήτησης ευρωπαϊκής αγοράς φυσικού αερίου βρίσκεται συνακόλουθα σε άμεση εξάρτηση από τις ευρύτερες εξελίξεις σε θέματα ενεργειακής πολιτικής της Ε.Ε. και ιδίως στις πολιτικές αποφάσεις που σχετίζονται με το τρίγωνο αειφορίας (sustainability), ενεργειακής ασφάλειας και ανταγωνιστικότητας, τα οποία είναι αδύνατον να προωθήθουν εξίσου εκ παραλλήλου.

Η ευρωπαϊκή ζήτηση φυσικού αερίου θα εξαρτηθεί από τις κάτωθι καθοριστικές παραμέτρους:

- Το κόστος της αγοράς δικαιωμάτων ρύπων και πιο συγκεκριμένα την τιμή που διαμορφώνεται στο ευρωπαϊκό σύστημα εμπορίας ρύπων (ETS), η οποία τα τελευταία έτη διατηρείται στα χαμηλά επίπεδα με μικρές διακυμάνσεις. Το ένα τρίτο των δικαιωμάτων που διατίθενται αφορά την ηλεκτροπαραγωγή, και επηρεάζει τον ανταγωνισμό και την κερδοφορία των ανθρακικών μονάδων έναντι των μονάδων φυσικού αερίου ανοικτού ή συνδυασμένου κύκλου, καθώς και τις επενδυτικές αποφάσεις για επενδύσεις σε νέες μονάδες.

- Τις τιμές του άνθρακα συγκριτικά με αυτές του φυσικού αερίου: Στα πρόσφατα έτη η εκτεταμένη χρήση φυσικού αερίου στην αμερικανική

ηλεκτροπαραγωγή, λόγω της σχιστολιθικής επανάστασης, αύξησε διεθνώς την προσφορά σε άνθρακα και πίεσε καθοδικά τις τιμές του, αυξάνοντας την ανταγωνιστικότητα του στην Ευρώπη έναντι του φυσικού αερίου. Μολαταύτα η εν λόγω τάση ενδέχεται να περιοριστεί μελλοντικά, καθότι η αμερικανική παραγωγή άνθρακα προσαρμόζεται σταδιακά στα νέα δεδομένα και οι αμερικανικές εξαγωγές κινούνται πτωτικά.

- Τις ρυθμιστικές εξελίξεις στην ηλεκτρική αγορά της Ευρώπης: Η ηλεκτροπαραγωγή από φυσικό αέριο θεωρείται η καταλληλότερη, λόγω της ταχείας απόκρισης στις μεταβολές των συνθηκών (ramp-up και ramp-down) για τη διαχείριση της εγγενούς μεταβλητότητας και στοχαστικότητας στην ηλεκτροπαραγωγή από ανανεώσιμες πηγές (ιδίως από φωτοβολταϊκά και αιολικά). Όμως, αφενός οι μονάδες από φυσικό αέριο θα πρέπει μέσα σε λίγες ώρες λειτουργίας (peak hours) να καλύψουν τα μεταβλητά και κεφαλαιουχικά τους κόστη, αφετέρου οι ανανεώσιμες πηγές συμπιέζουν λόγω του μηδενικού μεταβλητού τους κόστους τις χονδρεμπορικές τιμές ηλεκτρισμού πανευρωπαϊκά, αυξάνοντας την μεταβλητότητα και αβεβαιότητα στις ευρωπαϊκές αγορές, δυσχεραίνοντας τον προγραμματισμό για νέες επενδύσεις σε συμβατικές μονάδες ή οδηγώντας στην πρόωρη απόσυρση των υφιστάμενων μονάδων (mothballing). Σε εξέλιξη βρίσκονται οι ευρωπαϊκές διαβουλεύσεις για την διαχείριση των ως άνω ζητημάτων μέσω μιας συνεκτικής πολιτικής για τους μηχανισμούς πληρωμών δυναμικότητας (capacity payments) που θα επιδράσουν στην μελλοντική κερδοφορία των διαφόρων συμβατικών τεχνολογιών ηλεκτροπαραγωγής. Επιπλέον, επίδραση στο μέλλον της ευρωπαϊκής ηλεκτροπαραγωγής θα ασκήσουν οι τεχνολογικές εξελίξεις στο επίπεδο των τεχνολογιών αποθήκευσης, οι οποίες θα μπορούσαν να επιτρέψουν την περαιτέρω ενσωμάτωση ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές και να επαυξήσουν την ευελιξία του δικτύου ηλεκτρικής ενέργειας. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με μελέτες που αφορούν την γερμανική ηλεκτρική αγορά, επιπρόσθετη δυναμικότητα αποθήκευσης θα καθίστατο αναγκαία μόνο για διείσδυση των ΑΠΕ σε επίπεδα άνω του 80% της δυναμικότητας ηλεκτροπαραγωγής. Παρόμοια επίδραση με την αποθήκευση ενέργειας θα μπορούσε να έχει η

περαιτέρω εξάπλωση των μηχανισμών διαχείρισης της ζήτησης (demand response), (μέσω λχ έξυπνων μετρητών) η οποία επί του παρόντος περιορίζεται σε συγκεκριμένες χώρες όπου υπάρχουν μηχανισμοί πληρωμών (capacity payments) και ιδίως σε συγκεκριμένους κλάδους όπως η βιομηχανία.

- Τις ρυθμιστικές εξελίξεις στις ευρωπαϊκές αγορές φυσικού αερίου: Ο Οργανισμός για τη Συνεργασία των Ρυθμιστικών Αρχών Ενέργειας (ACER) προέβη του 2015 στην επικαιροποίηση του ευρωπαϊκού Μοντέλου-Στόχου για την αγορά φυσικού αερίου (Target Model) και συνοδευτικών κωδικών δικτύου που διαχειρίζονται την εμπορία (trading) και την μεταφορά φυσικού αερίου (shipping). Πυλώνες της ως άνω ρυθμιστικής παρέμβασης είναι ο μηχανισμός διαχείρισης της κατανομής δυναμικότητας (Capacity Allocation Mechanism, CAM) και οι διαδικασίες διαχείρισης της συμφόρησης (Congestion Management Procedures, CMP). Η εναρμόνιση των διαδικασιών κατανομής δυναμικότητας, με την απομάκρυνση των εξαιρέσεων που σήμερα υφίστανται, θα μπορούσε να προωθήσει την ενίσχυση της ρευστότητας και του ανταγωνισμού σε περιφερειακά hubs που σήμερα είναι λιγότερο διαφανή και ανταγωνιστικά από τα hubs της Βορείου Ευρώπης (NBP, TTF, Zeebrugge), και να βελτιώσουν την χρήση των υφιστάμενων υποδομών φυσικού αερίου.

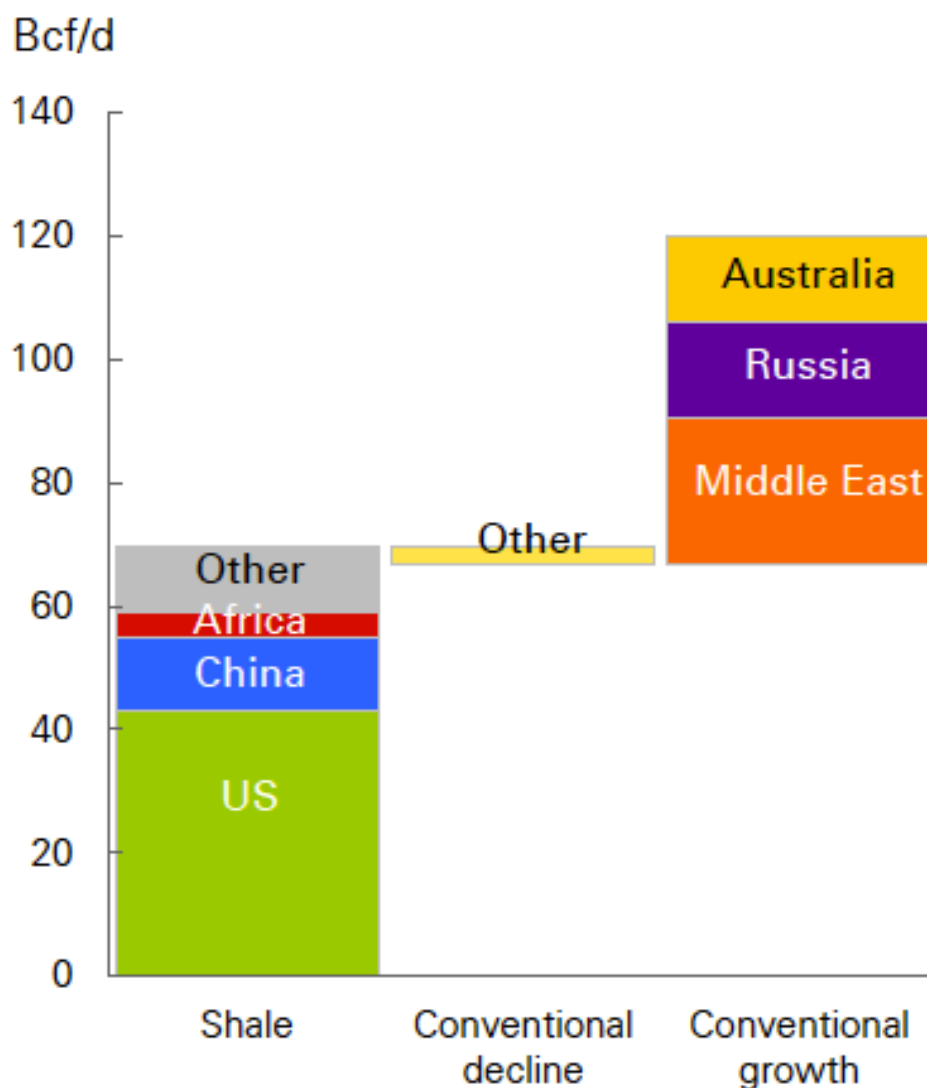
- Τον ρυθμό διείσδυσης των τεχνολογιών θέρμανσης και ψύξης χαμηλών εκπομπών: Οι δραστηριότητες θέρμανσης και ψύξης καταναλώνουν το ήμισυ της ενέργειας της ΕΕ (2012). Η χάραξη στρατηγικής προκειμένου να καταστούν η θέρμανση και η ψύξη πιο αποδοτικές και βιώσιμες αποτελεί προτεραιότητα για την Ενεργειακή Ένωση. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στηρίζει τον στόχο αύξησης τουλάχιστον κατά 30% της ενεργειακής αποδοτικότητας μέχρι το 2030 σε σύγκριση με τα επίπεδα του 1990. Οι προτάσεις της ενσωματώθηκαν σε κείμενο στρατηγικής (COM(2016) 51 final), το οποίο παρέχει το πλαίσιο για την ενσωμάτωση της αποδοτικής θέρμανσης και ψύξης σε ενεργειακές πολιτικές της ΕΕ, εστιάζοντας τη δράση στη διακοπή της διαρροής ενέργειας από τα κτίρια,

τη μεγιστοποίηση της απόδοσης και της βιωσιμότητας των συστημάτων θέρμανσης και ψύξης κ.α.

Σε κάθε περίπτωση, σύμφωνα με τις υφιστάμενες εκτιμήσεις της Ε.Ε. (EU Reference Scenarios, 2016b), το φυσικό αέριο θα διατηρήσει ένα μερίδιο 22% στην συνολική ενεργειακή κατανάλωση. Μολαταύτα, αναμενόμενο είναι πως οι υφιστάμενες διαφορές ανάμεσα στις χώρες της Ε.Ε., λόγω των μεταξύ τους αποκλίσεων στη διάρθρωση και ανάπτυξη της οικονομίας, το ενεργειακό μείγμα και στις ασκούμενες πολιτικές, σε τομείς όπως η ηλεκτροπαραγωγή και η οικιακή θέρμανση που αποτελούν τις κύριες χρήσεις του φυσικού αερίου, θα διατηρήσουν τις κατά τόπους κρατικές ιδιαιτερότητες στα επίπεδα των αναγκών σε φυσικό αέριο.

Αυτό που αναμένεται να αυξηθεί τα προσεχή έτη είναι η προσφορά φυσικού αερίου, παρά την μειούμενη ενδογενή παραγωγή της Ε.Ε. (κυρίως αποτέλεσμα της ραγδαίας μείωσης της ολλανδικής παραγωγής), λόγω της αναμενόμενης υπερπροσφοράς υγροποιημένου φυσικού αερίου από τα τέλη της τρέχουσας δεκαετίας. Παρόλα αυτά, το διεθνές περιβάλλον υπερπροσφοράς δε συνεπάγεται αυτομάτως και ενίσχυση του ανταγωνισμού στις αγορές φυσικού αερίου όπου η ύπαρξη υποδομών και ικανής διασυνδεσιμότητας με τις γειτονικές αγορές διαδραματίζει σημαντικό ρόλο.

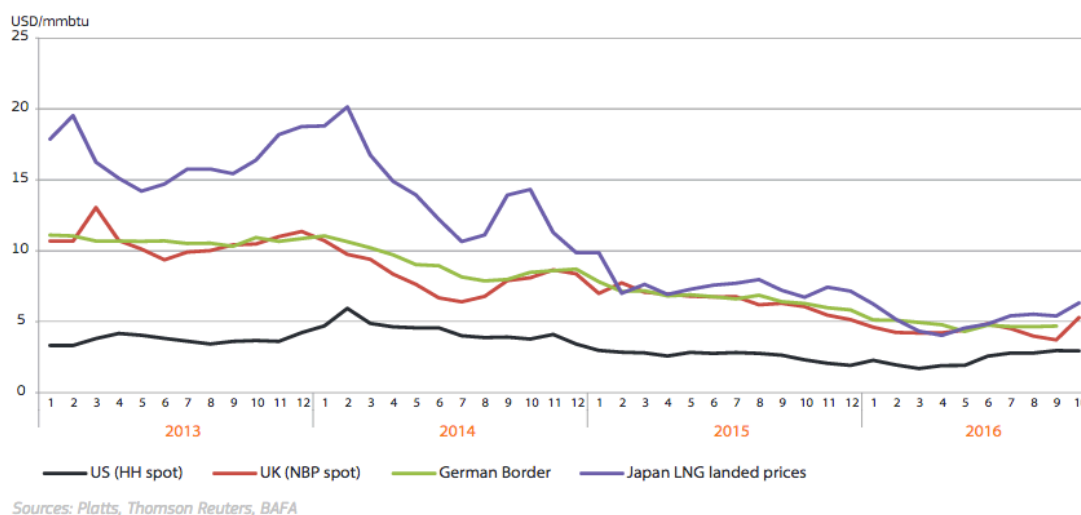
Gas supply growth 2015-2035

Εικόνα 2 : Εκτίμηση της εξέλιξης της παραγωγής φυσικού αερίου ανά περιοχή ως το 2035, πηγή: BP Energy Outlook 2035

Από την άλλη πλευρά, τα μελλοντικά επίπεδα της ευρωπαϊκής κατανάλωσης φυσικού αερίου παραμένουν αβέβαια, όμως σύμφωνα με τις περισσότερες εκτιμήσεις δεν πρόκειται να αυξηθούν σημαντικά. Το γεγονός αυτό αναμένεται να εντείνει τον ανταγωνισμό μεταξύ των παραδοσιακών προμηθευτών της ευρωπαϊκής ηπείρου, όπως η Ρωσία, η Νορβηγία, στο επίπεδο των προμηθειών μέσω αγωγών, η Αλγερία και το Κατάρ στον κλάδο του υγροποιημένου φυσικού αερίου για την διασφάλιση ή και ενίσχυση των μεριδίων αγοράς τους.

Η μείωση των τιμών στα ευρωπαϊκά μακροπρόθεσμα συμβόλαια και η αύξηση των συναλλαγών στις αγορές σποτ, συνεπικουρούμενη από την επιβράδυνση της ασιατικής ανάπτυξης που επέφερε αντίστοιχα πτωτικές τάσεις των ασιατικών τιμών προμήθειας, προκάλεσε την σύγκλιση των ευρωπαϊκών τιμών με τις κατά πολύ χαμηλότερες μέχρι πρότινος αμερικανικές τιμές, και τις κατά πολύ υψηλότερες μέχρι πρότινος ασιατικές τιμές. Παρόλα αυτά, το αν αυτή η τάση σύγκλισης θα συντηρηθεί μελλοντικά παραμένει ερωτηματικό και εξαρτάται εν πολλοίς από την μελλοντική ισορροπία ζήτησης και προσφοράς στις κατά τόπους αγορές και ιδίως στις αναδυόμενες.

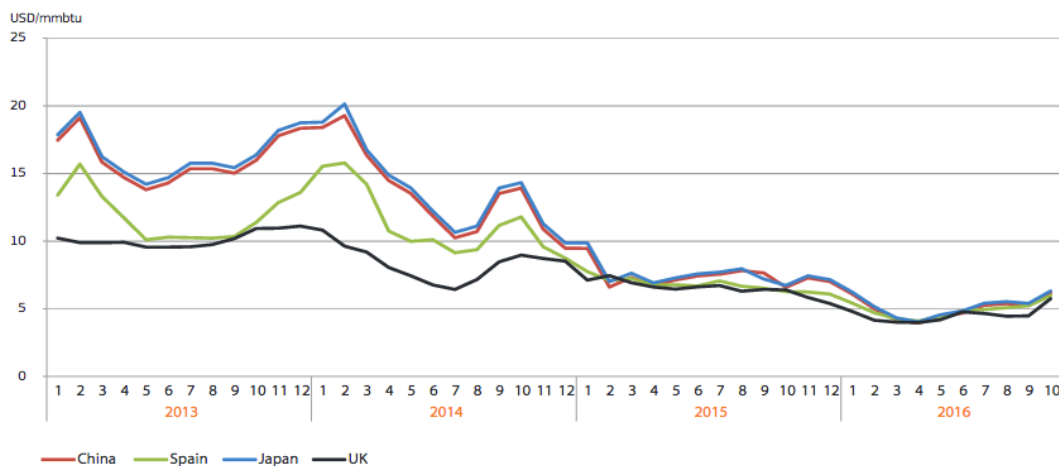

Εικόνα 3: Η πορεία σύγκλισης των παγκόσμιων τιμών φυσικού αερίου από το 2014 εντεύθεν, Πηγή: Quarterly Report on European Gas Markets - Q4, DG ENER

Αναφορικά με τις μελλοντικές επιπτώσεις των αμερικανικών εξαγωγών σχιστολιθικού αερίου, που εκκίνησαν με λίγα φορτία που κατέφθασαν από το Sabine Pass στην Ευρώπη το 2016 και αναμένεται να ενταθούν προς τα τέλη της δεκαετίας, θα εξαρτηθούν από πλειάδα παραγόντων που θα καθορίσουν το τελικό επίπεδο των εξαγωγών (Joskow 2015), όπως

- το αποτέλεσμα της πολιτικής πίεσης που θα ασκήσουν υπέρ ή κατά των εξαγωγών ομάδες συμφερόντων στο εσωτερικό των ΗΠΑ,
- πώς θα αποτιμηθεί από τις οικείες ρυθμιστικές αρχές των ΗΠΑ η επίδραση των εξαγωγών στην ανταγωνιστικότητα και την ασφάλεια εφοδιασμού,

- η ταχύτητα της αδειοδοτικής διαδικασίας για νέα έργα και
- οι τιμές πετρελαίου που θα καθορίσουν το επίπεδο των επενδύσεων στον αμερικανικό πετρελαϊκό κλάδο
- η μελλοντική διαμόρφωση των τιμών στις κατά τόπους αγορές παγκοσμίως, καθότι αυτονόητα οι περιοχές όπου οι τιμές διαμορφώνονται υψηλότερα θα προσελκύσουν αντίστοιχα τα περισσότερα αμερικανικά φορτία (επί του παρόντος οι ασιατικές και ιδίως η ιαπωνική)

Note: Landed prices for LNG
Source: Thomson-Reuters Waterborne

Εικόνα 4: Η εξέλιξη των παγκόσμιων τιμών υγροποιημένου φυσικού αερίου, Πηγή: Quarterly Report on European Gas Markets - Q4, DG ENER

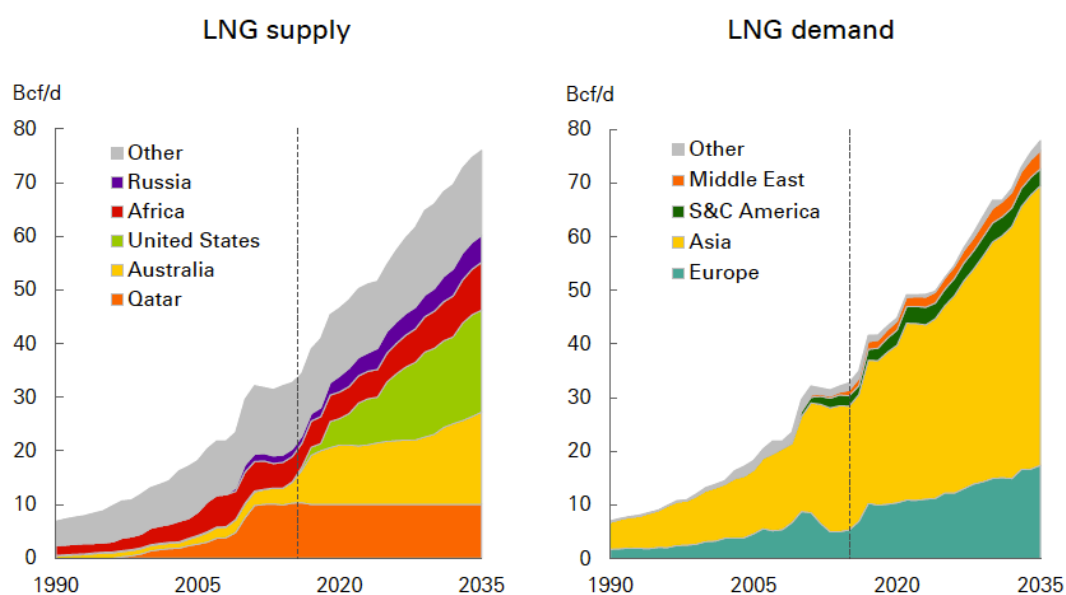
Παρόλα αυτά, η αύξηση των αμερικανικών εξαγωγών θα μπορούσε να έχει έμμεσες συνέπειες και στις ευρωπαϊκές τάσεις στην αγορά φυσικού αερίου, με δύο τρόπους:

Πρώτον, φορτία που υπό άλλες συνθήκες θα κατευθύνονταν σε άλλες αγορές θα μπορούσαν λόγω υπερπροσφοράς να κατευθυνθούν προς την ευρωπαϊκή ήπειρο. Τις επιπρόσθετες ποσότητες θα μπορούσαν να υποδεχθούν οι υφιστάμενες υποδομές αεριοποίησης οι οποίες επί του παρόντος υποχρησιμοποιούνται. Σύμφωνα με στοιχεία του CEER (2013) για 18 ευρωπαϊκά τερματικά φυσικού αερίου, ο μέγιστος βαθμός χρησιμοποίησης ανέρχεται στο 65%. Για τον ίδιο λόγο πάντως είναι απίθανο οι ευρωπαϊκές εισαγωγές LNG να ανταγωνιστούν κάποτε τις εισαγωγές μέσω αγωγών φυσικού αερίου. Οι ευρωπαϊκές υποδομές υποδοχής υγροποιημένου

φυσικού αερίου παραμένουν σημαντικές προς το σκοπό επίτευξης ενεργειακής ασφάλειας, για αυτό και τυγχάνουν της στήριξης της Ε.Ε., όπως αποτυπώνεται στην ανάπτυξη ευρωπαϊκής στρατηγικής για το υγροποιημένο φυσικό αέριο (2016) και τη συμπερίληψη πολλών σχετικών έργων στα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος (PCIs) της Ε.Ε.

Δεύτερον, οι αυξημένες διαθέσιμες ποσότητες στην αγορά spot θα μπορούσαν ενισχύσουν την ήδη υφιστάμενη τάση απαγκίστρωσης από τα μακροπρόθεσμα συμβόλαια φυσικού αερίου. Αυτή η τρέχουσα τάση οφείλεται

- αφενός στις υπάρχουσες αβεβαιότητες της ζήτησης που επιβαρύνουν με μεγαλύτερο ρίσκο τον αγοραστή που επωμίζεται κατά κανόνα ρήτρες ελάχιστης κατανάλωσης στα μακροπρόθεσμα συμβόλαια, και
- αφετέρου στις ιδιαιτερότητες του τομέα της ηλεκτροπαραγωγής από φυσικό αέριο, που υποκείμενος στον ανταγωνισμό από άλλα ορυκτά καύσιμα όπως ο άνθρακας, και η αύξηση της διείσδυσης των ανανεώσιμων πηγών έχει ανάγκη από μεγαλύτερη ευελιξία στις κατά καιρούς ανάγκες προμήθειας.

Εικόνα 5: Εκτίμηση της εξέλιξης της παραγωγής και ζήτησης υγροποιημένου φυσικού αερίου ανά περιοχή ως το 2035, πηγή: BP Energy Outlook 2035

Επιπρόσθετα, οι αγοραστές φυσικού αερίου λόγω της υπερβάλλουσας προσφοράς αναμένεται να έχουν βελτιωμένη θέση ώστε να

διαπραγματευθούν την αναπροσαρμογή της σύνδεσης των συμβολαίων τους με τις τιμές του πετρελαίου, ώστε να προστατευθούν από την υπερβάλλουσα έκθεση στους κύκλους των διεθνών τιμών πετρελαίου και την βελτιστοποίηση του ενεργειακού τους χαρτοφυλακίου.

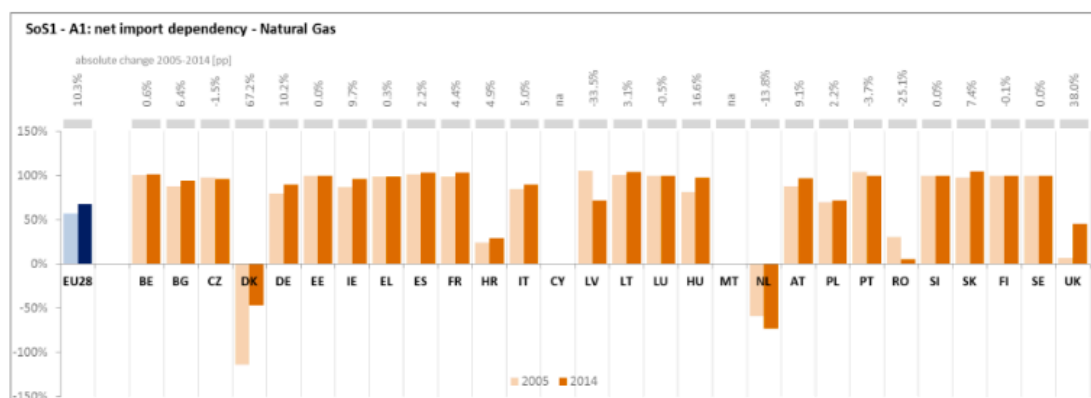
Για παράδειγμα, με βάση το αμερικανικό παράδειγμα, αναμένεται να ενταθεί η τάση για την προμήθεια φορτίων LNG με όρους FOB (Free-On-Board) και όχι CIF (Cost-Insurance-Freight), ώστε ο αγοραστής να έχει την επιλογή να μεταφέρει και να μεταπωλήσει το φορτίο του σε οποιαδήποτε αγορά του κόσμου, σε αντίθεση με τους παραλήπτες CIF φορτίων οι οποίοι αποκτούν δικαιώματα επί του φυσικού αερίου αφότου αυτό φτάσει στο θεοπισμένο σημείο παραλαβής, γεγονός που περιορίζει την δυνατότητα εμπορικής του εκμετάλλευσης.

Εθνικές και υπερεθνικές προσεγγίσεις για την επίτευξη ενεργειακής ασφάλειας

Η εξάρτηση της Ε.Ε. από εισαγωγές φυσικού αερίου ξεπερνά το 60%, με ανοδική τάση λόγω της πορείας μείωσης της ενδογενούς παραγωγής της Ευρώπης. Τα δύο τρίτα εξ αυτών των εισαγωγών προέρχονται από χώρες εκτός του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου. Ιστορικά και ιδίως στην περιοχή της Ανατολικής και Νοτιανατολικής Ευρώπης, σε χώρες οι οποίες δεν έχουν επαρκή ενδογενή παραγωγή και εξαρτώνται για σημαντικό μέρος ή το σύνολο των προμήθειων φυσικού αερίου από αγωγούς της σοβιετικής εποχής που διασχίζουν την Ουκρανία, η ανάπτυξη γεωπολιτικών εντάσεων ανάμεσα στην Ουκρανία και την Ρωσία με προμετωπίδα εμπορικές διαφορές (τιμές προμήθειας από την Gazprom, χρεώσεις χρήσης του δικτύου και χρέη της Naftogaz κ.α.) έχουν γίνει πολλάκις αιτία να διακινδυνευθεί ή και να διακοπεί προσωρινά (2005,2009) η απρόσκοπτη προμήθεια τους. (Stern 2006, Pirani 2009)

Μολονότι η ενεργειακή ασφάλεια αποτελεί πυλώνα της ενεργειακής πολιτικής της Ε.Ε., δεν έχουν όλα τα Κράτη Μέλη την ίδια προσέγγιση

αναφορικά με την ενδεδειγμένη μέθοδο επίτευξης της. Για τις μεν χώρες που θίγονται άμεσα από δυνητικούς κινδύνους για την ασφαλή τους τροφοδοσία, η λύση του ζητήματος έγκειται κυρίως στην ενίσχυση της συνεκτικότητας στην εξωτερική διάσταση της ενεργειακής πολιτικής της Ε.Ε. και δη στις ευρω-ρωσικές σχέσεις, ενώ για τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, η ενίσχυση της ενεργειακής ασφάλειας θα επιτευχθεί κατά το μείζον μέρος μέσω της ολοκλήρωσης της εσωτερικής αγοράς ενέργειας και την προώθηση πολιτικών καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής. Επιπλέον, ενώ τα Κ-Μ της Ανατολικής Ευρώπης τάσσονται υπέρ πολιτικών που θα ενθαρρύνουν περισσότερες επενδύσεις σε υποδομές όπως διασυνδετήριοι αγωγοί και υποδομές υδροποιημένου φυσικού αερίου (LNG, FSRU) για να μειώσουν την εξάρτησή τους σε συγκεκριμένες οδούς προμήθειας, η δυτική εστίαση έγκειται στην ανάπτυξη ενιαίων κανόνων ανάμεσα στα Κ-Μ, επιτρέποντας στις δυνάμεις της αγοράς να καθορίσουν το πού θα λάβουν χώρα επενδυτικές πρωτοβουλίες.

Εικόνα 5 : Εισαγωγική εξάρτηση στον κλάδο φυσικού αερίου ανά χώρα της Ε.Ε., Πηγή: In-depth study of European Energy Security [SWD(2014)330]

Η εν λόγω διαφορετική έκθεση των Κρατών Μελών σε ρίσκα που σχετίζονται με την ενεργειακή ασφάλεια αποτελεί επίσης τροχοπέδη στην έγκαιρη ανάπτυξη συνεκτικού ρυθμιστικού πλαισίου, παρά την ύπαρξη συγκεκριμένων πρωτοβουλιών τα τελευταία έτη με έμφαση στην διασφάλιση της ενεργειακής ασφάλειας (αναθεώρηση του κανονισμού 994/2010, ολοκλήρωση του συστήματος έγκαιρης προειδοποίησης – early warning – του ENTSO-G για κρίσεις προμήθειας, πραγματοποίηση stress tests, κ.α.) . Επί της ουσίας οι θέσεις των Κρατών Μελών φαίνεται να επηρεάζονται από

τα οικεία ενεργειακά συμφέροντα και το πώς αποτιμάται η σημασία των διμερών σχέσεων με την Ρωσία από την εκάστοτε χώρα.

Ένας επιπλέον λόγος απόκλισης των συμφερόντων των δυτικοευρωπαϊκών κρατών έναντι των ανατολικών και νοτιανατολικών στον τομέα του φυσικού αερίου, είναι πως οι πρώτες απηχούν το σημαντικότερο κομμάτι της ευρωπαϊκής ζήτησης. Ειδικότερα, περίπου 80% της ζήτησης στην Ε.Ε. προέρχεται από δυτικές χώρες (κυρίως Γερμανία, Η.Β., Ιταλία, Γαλλία, Ολλανδία, Ισπανία και Βέλγιο) και συνακόλουθα πολύ μικρότερο μέρος της ζήτησης αφορά τις πιο ευαίσθητες ενεργειακά περιοχές. Το γεγονός αυτό έχει δύο διαστάσεις:

Πρώτον, οι αγορές στην Δυτική Ευρώπη είναι κατά πολύ πιο ανεπτυγμένες και ανταγωνιστικές, με κατά τόπους λειτουργία κόμβων (hubs) διαμόρφωσης τιμών επί τη βάση συνθηκών προσφοράς και ζήτησης, μικρότερη κατά κανόνα επιρροή των μακροπρόθεσμων συμβολαίων προμήθειας και πιο ανεπτυγμένες υποδομές.

Δεύτερον, η κατάσταση αυτή αντιστρόφως αποθαρρύνει την προσέλκυση επενδύσεων στις πλέον ευαίσθητες σε ζητήματα ενεργειακής ασφάλειας περιοχές της Ευρώπης, όπου συγκριτικά με τον πυρήνα της Ευρώπης η ζήτηση είναι χαμηλότερη και οι προοπτικές για την ενίσχυση της μετριοπαθείς.

Σε κάθε περίπτωση, και οι δύο σκοπιές έχουν, υπό το οπτικό πρίσμα το οποίο εκπροσωπούν, βασιμότητα:

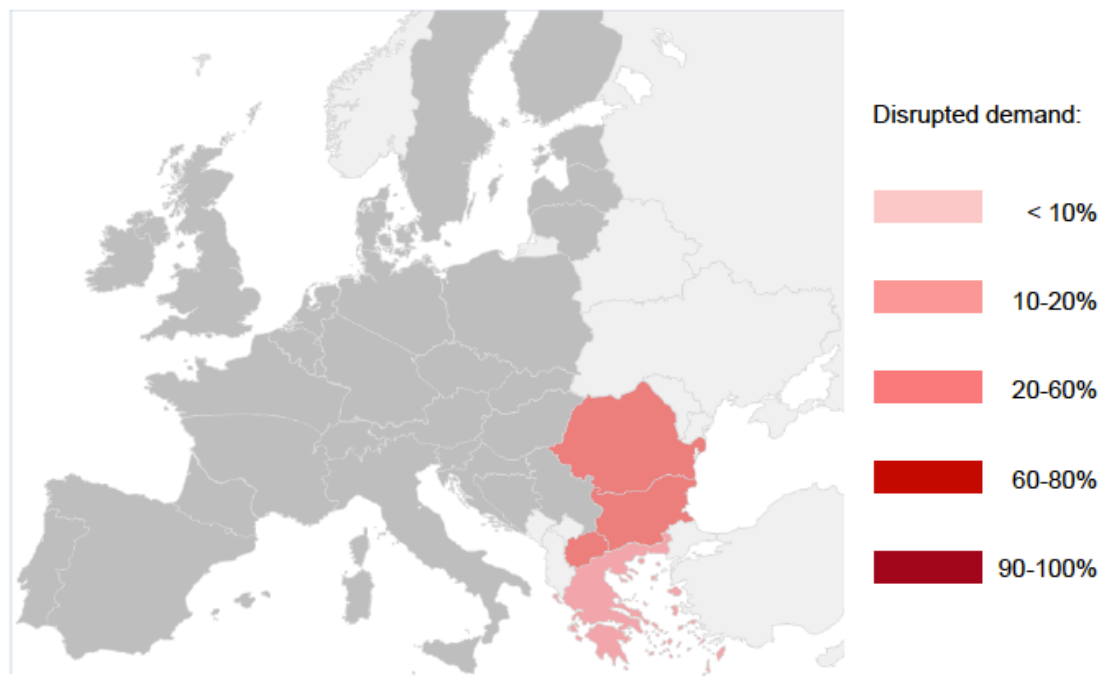
Καταρχάς, όπως δείχνει το παράδειγμα των βορείων και δυτικών χωρών της Ε.Ε., το ύψος της εξάρτησης από έναν συγκεκριμένο προμηθευτή είναι μία αλλά όχι και η μοναδική παράμετρος της ύπαρξης κινδύνων για την ενεργειακή ασφάλεια. Η εισαγωγή ενός ικανού ύψους προμήθειας ενός εμπορεύματος από έναν συγκεκριμένο προμηθευτή δεν καθιστά καθεαυτή τον αγοραστή υποκείμενο σε κινδύνους διακοπής της τροφοδοσίας ή επιβολής αυθαίρετων χρεώσεων.

Από την άλλη πλευρά, όπως έχει αναδειχθεί μέσω παραδειγμάτων όπως αυτό της Λιθουανίας, όπου η ανάπτυξη τερματικού LNG αποτέλεσε μία επιτυχή στρατηγική για την μείωση τιμών και την ενίσχυση της ενεργειακής

ασφάλειας, ανεξαρτήτως του περιορισμένου βαθμού χρησιμοποίησης της υποδομής, η φυσική πρόσβαση σε εναλλακτικές προμήθειες αποτελεί εκ των ων ουκ άνευ στοιχείο για την θωράκιση του ενεργειακού εφοδιασμού.

Πράγματι, οι μικρότερες χώρες και αγορές είναι σε δυσχερέστερη θέση να προσελκύσουν σχετικές επενδύσεις αλλά και πολιτικά να προωθήσουν τις ρυθμιστικές πρωτοβουλίες που θα επιτρέψουν στο φυσικό αέριο να ρέει χωρίς στρεβλώσεις εντός της Ε.Ε. Επιπλέον η ανυπαρξία ανταγωνισμού και εναλλακτικών πηγών και οδεύσεων προμήθειας στις εν λόγω χώρες διαιωνίζει την προμήθεια τους υπό μακροπρόθεσμα συμβόλαια με υψηλές ρήτρες ελάχιστης κατανάλωσης, τα οποία με τη σειρά τους απομακρύνουν εν τω μεταξύ την ευχέρεια υλοποίησης νέων υποδομών οι οποίες δεν είναι εμπορικά βιώσιμες χωρίς την μακροπρόθεσμη διασφάλιση επαρκών ποσοτήτων προς διαμετακόμιση. Χαρακτηριστικό της εν λόγω διαίρεσης είναι πως στα ανατολικά σύνορα της Ευρώπης με τρίτες χώρες υπάρχουν τα 6 Κ-Μ που έχουν λιγότερα από 5 συμβόλαια προμήθειας (Βουλγαρία, Φινλανδία, Ελλάδα, Λιθουανία, Πολωνία, Σλοβενία, σε αντίθεση με την περίπτωση της βόρειας και δυτικής Ευρώπης όπου περιορίζονται τα πέντε κράτη που έχουν περισσότερα από 30 συμβόλαια προμήθειας έκαστο (Βέλγιο, Γαλλία, Ιταλία, Ισπανία, Γερμανία).

Η αδυναμία της επίτευξης του στόχου για την επίτευξη σύγκλισης στα επίπεδα ενεργειακής ασφάλειας ανάμεσα στα δυτικά και τα ανατολικά Κ-Μ, επιτείνεται από την συμφόρηση (φυσική ή συμβατική) των δικτύων φυσικού αερίου σε κρίσιμα σημεία, όπως τα αυστριακά ή τα γερμανο-πολωνικά σύνορα η οποία αποτρέπει την σύνδεση των ώριμων αγορών με τις λιγότερο ώριμες. Τον κατακερματισμό των αγορών στην δική μας γεωγραφική περιοχή επιτείνει το γεγονός πως η κύρια οδός transit μεταφοράς ρωσικού αερίου προς την Νοτιοανατολική Ευρώπη, μέσω Ουκρανίας, Μολδαβίας και Ρουμανίας, προς Βουλγαρία, Ελλάδα και Τουρκία, δεν υπόκειται πλήρως προς ώρας στις διατάξεις του κοινοτικού πλαισίου (πρόσβαση τρίτων, ιδιοκτησιακός διαχωρισμός, reverse flow) ως εκ τούτου δεν επιτρέπει την μεταφορά φυσικού αερίου μεταξύ των ευαίσθητων αγορών.

Εικόνα 6 Γεωγραφική αναπαράσταση του βαθμού κινδύνου διακοπής της τροφοδοσίας στην Ε.Ε., Πηγή: ENTSO-G

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναγνωρίζει σε αυτή την περίπτωση μία ανεπάρκεια της αγοράς (market failure), μολαταύτα δεν έχει ούτε την εντολή (mandate) ούτε τη στήριξη του συνόλου των Κρατών Μελών, και ενδεχομένως ούτε επαρκή οικονομικά μέσα για να προωθήσει την υλοποίηση επενδύσεων. Χαρακτηριστικό είναι πως τα υφιστάμενα οικονομικά μέσα για την αντιμετώπιση αυτής της στρέβλωσης, η συγχρηματοδότηση μέσω μηχανισμών όπως το CEF (Connecting Europe Facility), η χορήγηση δανείων μέσω της Ευρωπαϊκής Επενδυτικής Τράπεζας (EIB) και της Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (EBRD), η αναγνώριση έργων προτεραιότητας όπως τα PCIs (Projects of Common Interest) που τυγχάνουν βελτιωμένων αδειοδοτικών και χρηματοδοτικών διαδικασιών, δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τα υψηλά κεφαλαιουχικά κόστη, τους βραδείς χρόνους αποπληρωμής και την ανάγκη για ικανούς όγκους αγοράς σε αρκετά επενδυτικά projects της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Αυτό αποτυπώνεται, επί παραδείγματι, στον διαθέσιμο προϋπολογισμό υπό το CEF, της τάξεως των 5,85 δισεκατομμυρίων ευρώ μέχρι το 2020 (το οποίο επιπλέον αφορά το σύνολο του ενεργειακού τομέα), ήτοι λιγότερο από το 1/10 του ποσού που έχει

υπολογιστεί από την Ε.Επιτροπή ως αναγκαίο για την άρση των ανεπαρκειών σε επίπεδο υποδομών (infrastructural bottlenecks) στον τομέα του φυσικού αερίου, το οποίο ανέρχεται στα 70 δισεκατομμύρια ευρώ. Με ελάχιστες εξαιρέσεις, η όποια χρηματοδότηση της Ε.Ε. αφορά κυρίως μελέτες εφικτότητας και αντίστοιχα αρχικά στάδια των έργων. Δεύτερον, η λίστα των PCIs, πέραν του ότι σηματοδοτεί την ύπαρξη πολιτικής στήριξης της Επιτροπής στην υπό προϋποθέσεις υλοποίηση του έργου, είναι ιδιαίτερος μακροσκελής, περιλαμβάνει έργα ανταγωνιστικά μεταξύ τους και σε ορισμένες περιπτώσεις περιλαμβάνει έργα ανταγωνιστικά προς άλλα που μπορεί να έχουν υψηλότερο αντίκτυπο στην ενεργειακή ασφάλεια. Συνακόλουθα, ο χαρακτηρισμός ενός έργου ως Κοινού Ενδιαφέροντος ούτε συνεπάγεται την ικανή χρηματοδοτική του στήριξη από τον δημόσιο τομέα ούτε μπορεί να αποτελέσει ικανή συνθήκη για την προσέλκυση του ιδιωτικού τομέα στην χρηματοδότηση.

Οι συνθήκες αυτές αποτέλεσαν το υπόβαθρο του άρθρου του τότε Πρωθυπουργού της Πολωνίας Donald Tusk στους Financial Times¹ (A United Europe can end Russia's energy Stranglehold) τον Απρίλιο του 2014, το οποίο αποτέλεσε θρυαλλίδα για την προώθηση της πρωτοβουλίας για την Ενεργειακή Ένωση, όταν ο Turk μετέπειτα ανέλαβε τη θέση του Προέδρου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Οι ίδιες ακριβώς συνθήκες όμως συνετέλεσαν ώστε η Ενεργειακή Ένωση να έχει ένα ευρύτερο πεδίο εστίασης από την ατζέντα περί ενεργειακής ασφάλειας των πλέον ευαίσθητων Κρατών Μελών, αποτελώντας εν τέλει ένα ευρύτερο πακέτο νομοθετικών και πολιτικών πρωτοβουλιών σε τομείς όπως η ανταγωνιστικότητα, το κλίμα, οι μεταφορές, η βιομηχανία, η έρευνα, η ψηφιακή οικονομία και η γεωργία. Επί της ουσίας δηλαδή η πραγμάτωση της Ενεργειακής Ένωσης αποτέλεσε μία επαναβεβαίωση της υφιστάμενης ευρωπαϊκής πολιτικής για την ενέργεια και το περιβάλλον. (Austvik, The energy union and security of gas supply, 2016)

¹ A united Europe can end Russia's energy stranglehold, Donald Tusk, 21.4.2014 (Tusk, 2014)

Τον Φεβρουάριο του 2016, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε, στο πλαίσιο της Στρατηγικής για την Ενεργειακή Ένωση, δέσμη μέτρων για την ενεργειακή ασφάλεια (Energy Security Package). Στα μέτρα αυτά διατηρήθηκε εν πολλοίς η υφιστάμενη εστίαση σε πρωτοβουλίες που αποτελούν συγκερασμό των αποκλινουσών θέσεων των Κ-Μ, όπως ο μετριασμός της ζήτησης ενέργειας, η αύξηση της παραγωγής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, η περαιτέρω ανάπτυξη της εσωτερικής αγοράς ενέργειας, καθώς και η διαφοροποίηση των ενεργειακών πηγών, προμηθευτών και διαύλων εφοδιασμού.

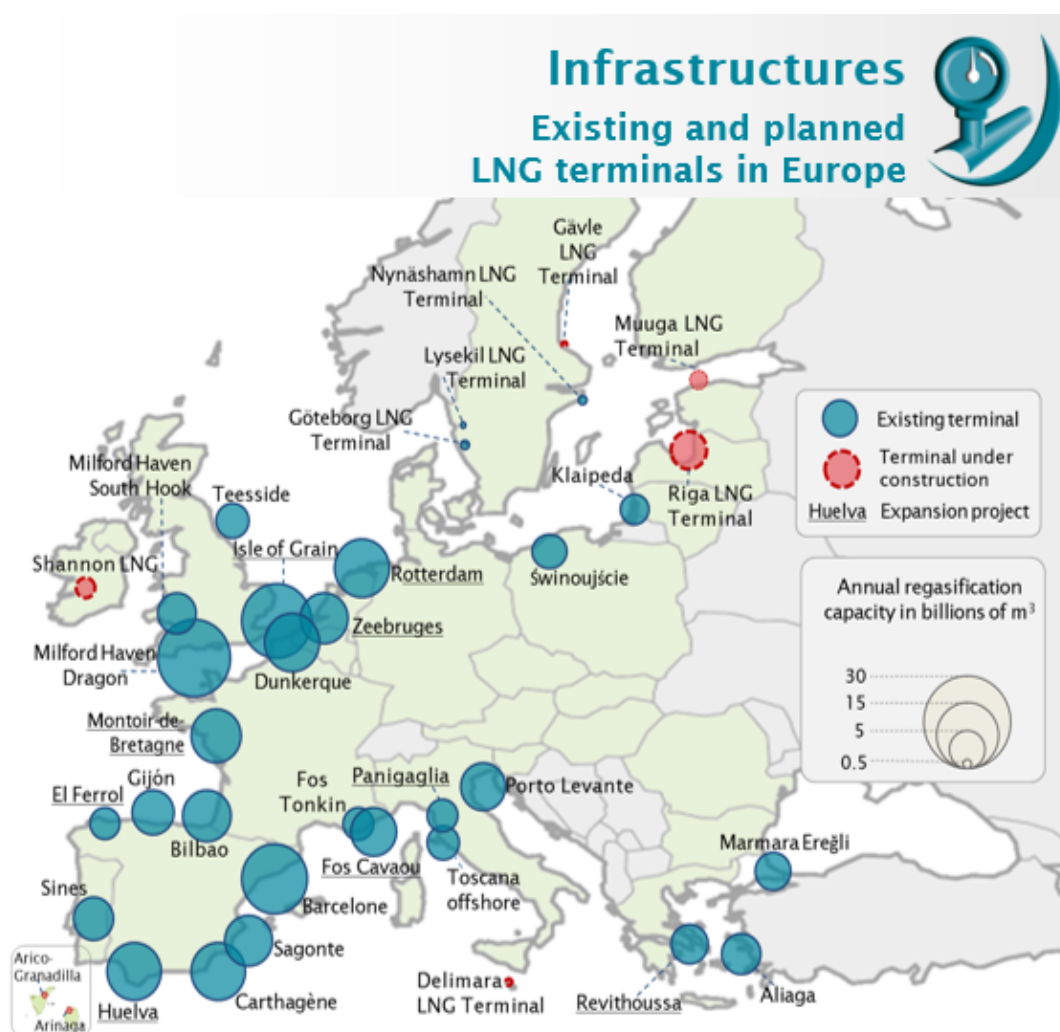
Αυτό που διαφοροποιεί την εν λόγω πρωτοβουλία είναι η προσπάθεια να υποκατασταθούν οι εθνικές πολιτικές στον τομέα του φυσικού αερίου από περιφερειακές πολιτικές, εισάγοντας την αρχή της αλληλεγγύης μεταξύ των Κρατών Μελών, ώστε να διασφαλίζεται ο εφοδιασμός των νοικοκυριών και των βασικών κοινωνικών υπηρεσιών, π.χ. στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης, σε περίπτωση που σοβαρές κρίσεις πλήξουν τον εφοδιασμό τους.

Επιπλέον, προβλέπεται η ενίσχυση του ελέγχου της Επιτροπής στις διακυβερνητικές συμφωνίες στον τομέα της ενέργειας και ιδίως αυτών του φυσικού αερίου, ώστε αυτές να είναι πιο διαφανείς και να συμμορφώνονται πλήρως με την ενωσιακή νομοθεσία. Για τον σκοπό αυτό, καθιερώθηκε και επικυρώθηκε εν συνεχεία από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο², η υποχρεωτική διενέργεια εκ των προτέρων ελέγχου (ex-ante assessment) από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή της συμμόρφωσης διακυβερνητικών συμφωνιών με τρίτες χώρες με τους κανόνες ανταγωνισμού και τη νομοθεσία για την εσωτερική αγορά ενέργειας, προτού αυτές υπογραφούν και κυρωθούν. Επιπλέον, οι εταιρείες φυσικού αερίου οφείλουν να ενημερώνουν την Επιτροπή για τα συμβόλαια με προμηθευτές τρίτων χωρών, όταν περίπτωση που το μερίδιό τους υπερβαίνει το 40%.

Επιπλέον, πυλώνας της εν λόγω ευρωπαϊκής στρατηγικής για την ενεργειακή ασφάλεια αποτελεί η άρση των περιφερειακών ανισοτήτων σε ότι αφορά την πρόσβαση σε υδροποιημένο φυσικό αέριο. Η δυναμικότητα των

² (EU rules on Intergovernmental Agreements in energy updated , 2017)

υφιστάμενων τερματικών LNG ανά την Ευρώπη είναι συγκρίσιμη με αυτή των αγωγών φυσικού αερίου (6170 GWh/ημέρα, έναντι 8776 GWh/ημέρα. Παρόλα αυτά, αφενός η συγκέντρωση των υποδομών αυτών βρίσκεται κατά κανόνα σε ανεπτυγμένες αγορές (με την εξαίρεση της Ελλάδος και της Ρεβυθούσας), αφετέρου, όπως η Επιτροπή αναγνωρίζει, η δυνατότητα της επί του παρόντος υποχρησιμοποιούμενης δυναμικότητας να συνεισφέρει στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας έναντι κρίσεων ποικίλλει ανάλογα με τη γεωγραφική περιοχή και την ύπαρξη υποδομών μεταφοράς του φυσικού αερίου.³

Source : GIIGNL (2016), GLE (2015)

Εικόνα 7 Γεωγραφική απεικόνιση των υφιστάμενων και υπό ανάπτυξη υποδομών υγροποιημένου φυσικού αερίου στην Ευρώπη, Πηγή: Gas Infrastructure Europe

³ (European Commission, 2014)

5. Εξελίξεις στην πολιτική διάσταση του τομέα του φυσικού αερίου

Το 2009 σηματοδότησε μία ουσιώδη αλλαγή στην διαμόρφωση και άσκηση της ενεργειακής πολιτικής στο εσωτερικό της Ε.Ε. Πρόκειται για το έτος εντός του οποίου τέθηκαν σε ισχύ:

- Σε επίπεδο πρωτογενούς δικαίου, η Συνθήκη της Λισαβόνας, δυνάμει της οποίας η ενέργεια κατατάσσεται για πρώτη φορά ρητώς στους τομείς συντρέχουσας αρμοδιότητας της ΕΕ και των κρατών μελών. Στον τομέα του φυσικού αερίου, η πορεία ενοποίησης της εσωτερικής αγοράς αφορά την εκ παραλλήλου δράση τόσο από πλευράς των Κρατών Μελών όσο και από πλευράς Ε.Ε. Εντούτοις, η ευρωπαϊκή ενεργειακή πολιτική δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ακόμη «κοινή», αφενός γιατί η ίδια η Συνθήκη δεν την κατατάσσει στις αποκλειστικές αρμοδιότητες, αφετέρου γιατί τα όποια μέτρα λαμβάνονται στα πλαίσια του άρθρου 194 δεν μπορούν να επηρεάσουν «το δικαίωμα ενός κράτους να καθορίζει τους όρους εκμετάλλευσης των ενεργειακών πόρων του και τα περιθώρια επιλογής μεταξύ διαφόρων ενεργειακών πηγών και τη γενική διάρθρωση του ενεργειακού του εφοδιασμού» (άρθρο 194, παράγραφος 2 ΣΛΕΕ).
- Σε επίπεδο παραγώγου δικαίου, θεσπίζεται το Τρίτο Ενεργειακό Πακέτο για τις αγορές φυσικού αερίου (Οδηγία 2009/73) και ηλεκτρισμού (Οδηγία 2009/72). Ιδιαίτερης σημασίας για την πολιτική διάσταση του τομέα της φυσικού αερίου είναι οι διατάξεις που αφορούν την ανεξαρτησία των Διαχειριστών (unbundling) και των ρυθμιστικών αρχών, η οποία ενθαρρύνει την περαιτέρω διαφανή και θεσμική (institutional) αλληλεπίδραση μεταξύ των επιχειρηματικών δρώντων, του κράτους και της Ε.Ε. διαμέσου του ENTSO-G για τους ευρωπαίους διαχειριστές και του ACER για τις ευρωπαϊκές ρυθμιστικές αρχές.

Κύριος στόχος και κυριότερο πεδίο αρμοδιοτήτων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σύμφωνα με τις συνθήκες είναι η δημιουργία της ενιαίας

αγοράς, διαμέσου της ανάπτυξης κανονιστικών διατάξεων για την υπερκέραση αστοχιών της αγοράς (market failures) που πηγάζουν από την άνιση γεωγραφική κατανομή των ενεργειακών πόρων, και την ανάγκη για ρυθμιζόμενη και διαφοροποιημένη πρόσβαση ώστε να εξουδετερωθούν κίνδυνοι που αφορούν την ασφαλή προμήθεια (μεταξύ άλλων αστάθεια τιμών και διακοπές τροφοδοσίας).

Οι εξελίξεις αυτές προσέδωσαν έναν ορισμένο βαθμό υπερεθνικότητας (supranationalism) στην άσκηση της ευρωπαϊκής ενεργειακής πολιτικής, παράλα αυτά είναι υπό συζήτηση τόσο ο ευρύτερος βαθμός ισχύος της υπερεθνικής διάστασης του κλάδου στο πλαίσιο των οργάνων της Ε.Ε., όσο και το κατά πόσον ο βαθμός είναι ενιαίος ανάμεσα στα διάφορα πλαίσια πολιτικής που αποτελούν σύμφωνα με την ΣΛΕΕ τους πυλώνες της ενεργειακής πολιτικής της Ε.Ε., και πιο συγκεκριμένα την εσωτερική αγορά, την εξωτερική διάσταση της ενέργειας, και την προστασία του κλίματος και του περιβάλλοντος. Ειδικότερα, ενώ η Ε.Ε. είναι αρμόδια για την ρύθμιση της αγοράς φυσικού αερίου, τα Κράτη Μέλη διατηρούν στην διάθεση τους εργαλεία πολιτικής όπως οι εθνικοί πόροι, η άσκηση άμεσου ή έμμεσου ελέγχου σε ζωτικές ενεργειακές επιχειρήσεις, ο έλεγχος πόρων προς επενδύσεις κ.α. Η σταδιακή επέκταση της εσωτερικής αγοράς φυσικού αερίου με πρωτοβουλία της Ε.Ε. δεν έχει αντισταθμίσει την αποτελεσματικότητα αυτών των εργαλείων πολιτικής των Κρατών Μελών. (Andersen & Sitter, 2015).

Η κύρια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις υφιστάμενες προσεγγίσεις μπορεί να χαραχθεί ανάμεσα στον φιλελεύθερο διακυβερνητισμό (liberal intergovernmentalism), η οποία θεωρεί τα Κράτη Μέλη ως τους κύριους παίκτες και τα σημαντικότερα κέντρα δύναμης στην Ευρώπη, και άλλες προσεγγίσεις που υπογραμμίζουν την σχετική αυτονομία και δυναμική των ευρωπαϊκών θεσμών στην προώθηση και χάραξη πολιτικών.

Σύμφωνα με την πρώτη προσέγγιση, που πρόκειται στη ρεαλιστική θεωρία, τα Κράτη Μέλη διατηρούν την κεντρική τους θέση και τα ζητήματα πολιτικής όπου η ισχύς ασκείται σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι εκείνα τα

οποία τα Κράτη Μέλη αποτιμούν ως συμφέρον να μεταβιβαθούν (Wettestad, Eikeland, & Nilsson, 2012)

Η ρεαλιστική προσέγγιση υπογραμμίζει πως, στον τομέα της ενέργειας, η άσκηση ενός ρόλου παραγωγού ή χώρας διέλευσης αυξάνει την επιρροή ενός κράτους στις διεθνείς σχέσεις τόσο από την άποψη της εισροής οικονομικών προσόδων όσο και της στρατηγικής ισχύος, ενώ περιφερειακά συστήματα όπως η Ε.Ε. είναι αποτελεσματικά μόνον όταν τα μέλη τους διατηρούν κοινά συμφέροντα.

Από την άλλη πλευρά, άλλες υπερεθνικές προσεγγίσεις, μολονότι πιο ποικιλόμορφες αναμεταξύ τους, εκτιμούν πως η κατανομή δύναμης ανάμεσα στα Κράτη Μέλη και τους ευρωπαϊκούς θεσμούς διαφέρει από κλάδο σε κλάδο, ενώ ειδικότερα στον τομέα της ενέργειας πως η Ε.Ε. κατέχει ικανό αριθμό εργαλείων για την επίτευξη των στόχων της. (Sandoval & Morata, 2012) Η εν λόγω προσέγγιση αποδίδει μεγάλη σημασία στην ανάπτυξη και ενδυνάμωση των διεθνών και περιφερειακών θεσμών και των κανόνων του διεθνούς δικαίου προς το σκοπό τη διαφάνειας και της συνεργασίας στον ενεργειακό τομέα.

Μία ενδιαμέση προσέγγιση, μολονότι κλίνει προς αυτή του υπερεθνισμού, είναι αυτή η οποία αποδίδει στους μηχανισμούς διακυβέρνησης της Ε.Ε., ιδίως μέσω της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ικανό βαθμό αυτονομίας για την επίτευξη λύσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με τρόπο έμμεσο, και δη μέσω της άσκησης επιρροής επί βιομηχανικών, υπο-εθνικών αρχών (subnational authorities) και ομάδων συμφερόντων ώστε να αποσπάσει την εθνική στήριξη των Κρατών Μελών. (Wettestad, Eikeland, & Nilsson, 2012)

Η πορεία προς την απελευθέρωση της αγοράς φυσικού αερίου υπογραμμίζει την λειτουργία των μηχανισμών πολιτικής των Κρατών Μελών, είτε μέσω της επιρροής τους στην τελική διαμόρφωση των ασκούμενων πολιτικών της Επιτροπής, είτε μέσω της ανεπαρκούς ή βραδείας πορείας ενσωμάτωσης κοινοτικών επιταγών. Μία εικόνα του ενεργειακού χάρτη της Ευρώπης στον τομέα του φυσικού αερίου αποτυπώνει τις υφιστάμενες ανισότητες μεταξύ των Κ-Μ, είτε στο επίπεδο εξαιρέσεων από την εφαρμογή κανόνων της Ε.Ε., είτε στο επίπεδο ισχυρής κρατικής επιρροής στις κατά τόπους αγορές, μέσω

«εθνικών πρωταθλητών» με ιστορικά υψηλή ισχύ, επιδοτήσεων, κ.α. Η γενική κατεύθυνση όμως παραμένει ο στόχος της επίτευξης της ενιαίας αγοράς στο πλαίσιο των κοινοτικών επιταγών. Επίσης, η αναζωπύρωση της ρωσο-ουκρανικής κρίσης το 2014 υπενθύμισε στα Κ-Μ και την Ε.Ε. τη γεωπολιτική διάσταση της διατηρούμενης εξάρτησης της Ε.Ε. στην εισαγωγή ενεργειακών πόρων από τρίτες χώρες.

Εν τωις πράγμασι η πολιτική διακυβέρνηση της Ε.Ε. στον τομέα του φυσικού αερίου συναποτελείται *de facto* από τρεις κύριες προσεγγίσεις: το μοντέλο της κοινότητας (*community model*) που χαρακτηρίζεται από συμμόρφωση στους κανόνες της Ε.Ε., το μοντέλο εταιρικής σχέσης (*partnership model*) που χαρακτηρίζεται από τον διακυβερνητισμό (*intergovernmentalism*) και την διμερή διπλωματία (*bilateral diplomacy*) (Padgett, 2011). Από την πλευρά των Κρατών Μελών, το δεύτερο και τρίτο σκέλος του εν λόγω τριγώνου, ήτοι των σχέσεων εντός της Ε.Ε. και με τρίτες χώρες, έχει αξιοποιηθεί κατά περίπτωση για την απομείωση της ισχύος αρμοδιοτήτων της Ε.Ε., μέσω ιδίως συμφωνιών που έχουν επιτρέψει στα Κ-Μ να εφαρμόζουν σταδιακά και μέσω πολλαπλών επιπέδων συμμόρφωσης τις διατάξεις περί απελευθέρωσης (Andersen & Sitter, 2015, pp. 319-334). Από πλευράς Ε.Ε., από την άλλη πλευρά, επιδιώκεται η ομόφωνη (*consensual*) λήψη αποφάσεων, μέσω της ενίσχυσης του ρόλου οργανισμών όπως ο Οργανισμός Συνεργασίας των Ρυθμιστικών Αρχών Ενέργειας (ACER).

Επίσης δομικό στοιχείο με επιπτώσεις στην πολιτική διάσταση του τομέα του φυσικού αερίου, πιο συγκεκριμένα τον μεγαλύτερο ρόλο της αγοράς στην διαμόρφωση του (*market-driven*), είναι η απομείωση του ρόλου των μακροπρόθεσμων συμβολαίων και της σύνδεσης της τιμής με τα προϊόντα πετρελαίου ως κύρια μέθοδος προμήθειας φυσικού αερίου στις ευρωπαϊκές αγορές, με παράλληλη ανάδειξη ενός δικτύου κόμβων φυσικού αερίου (*gas hubs*) κατά το βορειοευρωπαϊκό πρότυπο, με προεξάρχοντα τα NBP (Η.Β.), TTF (Ολλανδία) και Zeebrugge (Βέλγιο). Ακόμη κι έτσι, πάντως, η φυσική γεωγραφική κεντρικότητα των εν λόγω hubs στις σημαντικότερες από άποψη όγκων κατανάλωσης αγορές της Κεντρικής Ευρώπης, ιδίως στην Γερμανία, έναντι της ύπαρξης ενεργειακών απομονωμένων νησίδων (*gas*

islands) στις παρυφές της Ε.Ε., αναδεικνύουν τις δυσκολίες που προκαλεί η ανισοβαρής κατανομή των υποδομών ανά την Ευρώπη στην οικοδόμηση μιας ουσιαστικά ενωματομένης αγοράς φυσικού αερίου στην Ε.Ε. Επίσης, μέσω των ανακατατάξεων σε επίπεδο ιδιοκτησιακού διαχωρισμού των διαχειριστών των δικτύων μεταφοράς ανά την Ε.Ε. δυνάμει του Τρίτου Ενεργειακού Πακέτου, έχει σταδιακά αναδυθεί μία καινούρια δέσμη οικονομικών σχέσεων και αλληλεξαρτήσεων. Μέσω αυτής, οι παραδοσιακοί παίκτες, οι κρατικές εταιρείες και «εθνικοί πρωταθλητές», δίδουν τη θέση τους σε περιορισμένο αριθμό πολυεθνικών εταιρειών, όπως επί παραδείγματι οι GDF Suez, Gasunie, Wintershall, Fluxys, Endesa, οι οποίες είναι σε θέση να ιαχυροποιήσουν την ισχύ τους μέσω συγχωνεύσεων και εξαγορών.

Σε μεγάλο βαθμό πάντως, η ενεργειακή πολιτική της Ε.Ε. στο επίπεδο της ενεργειακής ασφάλειας, μπορεί να θεωρηθεί πως καθοδηγείται από γεγονότα, και πως υπεισέρχεται στην ατζέντα της χάραξης πολιτικής όταν υφίσταται ένα συγκεκριμένο γενεσιουργό γεγονός (triggering event). (Tosun, Biesenbender, & Schulze, 2015)

Για παράδειγμα, η Ενεργειακή Ένωση δείχνει να συμπυκνώνει την υφιστάμενη νομοθετική και ρυθμιστική παρέμβαση των ευρωπαϊκών αρχών με τον αντίκτυπο εξωτερικών γεγονότων και παραγόντων (όπως στην εν λόγω περίπτωση η ρωσο-ουκρανική κρίση και η απόσχιση της Κριμαίας.). Σε κάθε περίπτωση, ικανός αριθμός μελετών δείχνει πως η στάση των Κρατών Μελών είναι επιδραστική στον καθορισμό της πολιτικής ατζέντας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, (Burgin, 2015), η οποία καλείται να συγκεράσει συμφέροντα διαφορετικών ευρωπαϊκών κρατών που όχι μόνο είναι δυσχερές να συμβιβασθούν, αλλά ορισμένες φορές είναι πλήρως αντικρουόμενα.

Τα Κράτη Μέλη της Ε.Ε. έχουν ιστορικά υιοθετήσει μία διμερή προσέγγιση αναφορικά με την διασφάλιση της ενεργειακής τους ασφάλειας, συνάπτοντας διμερείς ή/και διακρατικές συμφωνίες με προμηθευτές τρίτων χωρών, ιδίως με τη Ρωσία. Ως εκ τούτου, με δεδομένες τις διαφοροποιημένες τους προτιμήσεις και τη διάρθρωση των αγορών, η ζητούμενη «ενιαία φωνή» της Ευρώπης σε σχέση με την εξωτερική διάσταση της ενέργειας, αποτελεί

κατά το μάλλον ή το ήττον φενάκη. Συνακόλουθα, το κύριο μέρος των αρμοδιοτήτων και των ενεργειών της Επιτροπής αφορά όχι στην θωράκιση της ενεργειακής ασφάλειας *per se*, δια της ανάπτυξης και εφαρμογής μίας συνεκτικής στρατηγικής, αλλά διαμέσου της οικοδόμησης μία ενιαίας εσωτερικής αγοράς. Στην πραγματικότητα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι ένας με παράγων με ισχυρότερη δύναμη στο εσωτερικό της Ε.Ε. παρά στο διεθνές πεδίο. Όμως οι ρυθμιστικές της αρμοδιότητες, στο πεδίο του δικαίου ανταγωνισμού και της απελευθέρωσης της αγοράς, προσδίδουν στην Επιτροπή ικανή ισχύ και στο εξωτερικό πεδίο εμμέσως και διά της ρύθμισης μίας αγοράς συνολικού ύψους περί τα 500 bcm κατ' έτος. Επίσης, τα τελευταία έτη έχουν αναπτυχθεί μηχανισμοί που επιτρέπουν την άσκηση επιρροής στα τεκταινόμενα που αφορούν την ενεργειακή ασφάλεια, λ.χ σε άμεσο επίπεδο με την τροποποίηση του Κανονισμού 994/2010 και τον *ex ante* έλεγχο των διακρατικών συμφωνιών που συνάπτουν τα Κ-Μ στον κλάδο του φυσικού αερίου ως προς την συμβατότητα τους με το κοινοτικό πλαίσιο, ή σε έμμεσο επίπεδο με την κατά περίπτωση χορήγηση εξαιρέσεων από το κοινοτικό ρυθμιστικό πλαίσιο (π.χ. σε διακρατικούς αγωγούς που συμβάλλουν θετικά στην ευρωπαϊκή ενεργειακή ασφάλεια).

Στην περίπτωση της Ενεργειακής Ένωσης, η πρακτική σημασία των αποκλινόντων συμφερόντων των Κρατών Μελών συνίσταται στο ότι στο εσωτερικό της Ένωσης υπάρχουν χώρες ικανοποιημένες από το *status quo*, όπως η Γερμανία η οποία δεν ενδιαφέρεται για την ενίσχυση της ατζέντας περί ενεργειακής ασφάλειας και αντιθέτως στηρίζει την ελαχιστοποίηση της πολιτικής παρέμβασης στην λειτουργία των αγορών, επηρεαζόμενη από τις μακρόχρονες εμπορικές και πολιτικές της σχέσεις με την Ρωσία, και κράτη όπως αυτά της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (CEE) που επιζητούν μία «νέα συμφωνία» στο επίπεδο της διακρατικής συνεργασίας για την ευρωπαϊκή ενεργειακή ασφάλεια. Ως εκ τούτου, οι μεν χώρες της Δυτικής Ευρώπης προτάσσουν την εμβάθυνση της περιφερειακής και ευρωπαϊκής συνεργασίας σε μία πιο θεσμική μορφή, π.χ. μέσω της ενίσχυσης των εξουσιών και των αρμοδιοτήτων του ACER ως Ευρωπαϊού Ρυθμιστή, ένα βήμα που άλλα Κράτη Μέλη λόγω της απώλειας άσκησης εθνικής πολιτικής

είναι απρόθυμα να δεχθούν. Οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης θεωρούν πως περαιτέρω ενοποίηση δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την ευρωπαϊκή στήριξη στην ανάπτυξη επιπρόσθετων υποδομών και διασυνδεσιμότητας. Μολονότι εκ πρώτης όψεως ο μη επιθυμών την αλλαγή του status quo έχει εκ των πραγμάτων βελτιωμένη διαπραγματευτική θέση, η Γερμανία έχει ανάγκη την συνεργασία των εν λόγω χωρών σε άλλα ενεργειακά ζητήματα, λ.χ. στη στήριξη της ενεργειακής μετάβασης και μείωσης των εκπομπών ρύπων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα της Πολωνίας που επί πολλά έτη λόγω του ιδιαίτερου της ενεργειακού μείγματος προβάλλει ισχυρές αντιστάσεις στην κλιματική πολιτική της Ε.Ε. Το τελικό αποτέλεσμα των εκ διαμέτρου αντίθετων ως άνω συμφερόντων των Κρατών Μελών θα μπορούσε να είναι η ενίσχυση του ρόλου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σε γενικά ζητήματα ενεργειακής πολιτικής.

Ο κρίσιμος ρυθμιστικός ρόλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Κεφαλαιώδους σημασίας ως προς την ανάπτυξη έργων στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης είναι ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, τόσο αναφορικά με τα Κράτη – Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και για τα υπό ένταξη ή γειτονικά Κράτη δια μέσου της Ενεργειακής Κοινότητας.

Αναφορικά με την κατασκευή υποδομών φυσικού αερίου ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής καθίσταται πρόδηλος με τη χρήση των κατωτέρω ρυθμιστικών και κανονιστικών εργαλείων:

α) οι διατάξεις του Τρίτου Ενεργειακού Πακέτου (Οδηγία 73/2009) και ιδίως η χορήγηση αδειών απόκλισης από ορισμένες διατάξεις του.

Η ελεύθερη πρόσβαση τρίτων στις ενεργειακές υποδομές αποτελεί μία από τις σημαντικότερες διατάξεις της διαδικασίας απελευθέρωσης της ευρωπαϊκής αγοράς φυσικού αερίου. Σύμφωνα με τα διαλαμβανόμενα στο Τρίτο Ενεργειακό Πακέτο για την αγορά φυσικού αερίου, οι μόνες περιπτώσεις κατά τις οποίες ένας Διαχειριστής Συστήματος Μεταφοράς Φυσικού Αερίου δύναται να αρνηθεί την πρόσβαση στις υποδομές του σε έναν δυνητικό χρήστη είναι η έλλειψη τεχνικής δυναμικότητας ή

περιπτώσεις κρίσεων όπως με σαφήνεια αποτυπώνονται στο άρθρο 46 της Οδηγίας.

Σε συνδυασμό με τις διατάξεις για ιδιοκτησιακό (ή νομικό) διαχωρισμό των δικτύων μεταφοράς από επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην παραγωγή και προμήθεια φυσικού αερίου (ownership unbundling), η διάταξη αυτή καθιστά μη βιώσιμα τυχόν σχέδια παραγωγών για υλοποίηση υποδομών δια μέσου των οποίων θα καθίστατο δυνατή η αποκλειστική ροή φυσικού αερίου συγκεκριμένης προέλευσης προς συγκεκριμένες αγορές, καθότι οιοσδήποτε αγωγός άμα τη ενάρξει της λειτουργίας του οφείλει να παρέχει ελεύθερη πρόσβαση στο σύνολο των προμηθευτών.

Το αξιοσημείο στην προκειμένη περίπτωση είναι πως η Οδηγία εισάγει υπό προϋποθέσεις εξαιρέσεις στις διατάξεις περί ιδιοκτησιακού διαχωρισμού και στην ίδια την αρχή της ελεύθερης πρόσβασης τρίτων. Συγκεκριμένα, το άρθρο 36 της Οδηγίας 73/2009 εισάγει μίας κομβικής σημασίας διάταξη σχετικά με την υλοποίηση νέων υποδομών προς το σκοπό της ενεργειακής ασφάλειας. Υπό τις ρητώς προσδιορισμένες προϋποθέσεις, της ενίσχυσης του ανταγωνισμού στην προμήθεια φυσικού αερίου, της ύπαρξης υψηλού ρίσκου για τον επενδυτή που καθιστά υπό άλλες συνθήκες ασύμφορη την επένδυση, της ύπαρξης τουλάχιστον νομικού διαχωρισμού του ιδιοκτήτη της υποδομής από τους διαχειριστές των συστημάτων των περιοχών διέλευσης, και της μη ύπαρξης αρνητικής επίπτωσης στην λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, η Οδηγία επιτρέπει την για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα εξαίρεση από τα άρθρα 9, 32, 33, 34, και 41(6),(8),(10). Πρόκειται για τις διατάξεις περί ιδιοκτησιακού διαχωρισμού, την πρόσβαση τρίτων στο σύστημα, και τον καθορισμό ή την έγκριση των μεθοδολογιών διαμόρφωσης των τιμολογίων πρόσβασης. Επί της ουσίας, η Επιτροπή, κατόπιν αιτιολογημένης γνώμης από την οικεία Ρυθμιστική Αρχή (ή το σύνολο των Ρυθμιστικών Αρχών αν πρόκειται για διασυνοριακό έργο), δύναται να παρέχει την για ορισμένο χρονικό διάστημα εξαίρεση από τις πλέον κεφαλαιώδεις διατάξεις της Οδηγίας, σε αναζήτηση της «χρυσής τομής» ανάμεσα σε δύο αλληλεπικαλυπτόμενους στόχους της, ήτοι την

προώθηση της εσωτερικής αγοράς και την υλοποίησης επενδύσεων σε υποδομές δικτύου.

Η συγκεκριμένη διάταξη παρέχει υψηλό βαθμό ελευθερίας στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή ώστε να προωθήσει την υλοποίηση έργων κοινοτικού ενδιαφέροντος, ενώ αρνητικό αντίκτυπο είχε στην υλοποίηση άλλων έργων που θεωρήθηκαν ως αντιβαίνοντα στους σκοπούς της Ένωσης. Επί παραδείγματι, στην περίπτωση του αγωγού TAP, καθοριστικής φύσης για την υλοποίηση του θεωρείται η απόφαση που χορηγήθηκε από την Επιτροπή για την εξαιρέση από την πρόσβαση τρίτων (στις 16.05.2013), ένα μήνα δηλαδή προ της ολοκλήρωσης των διεργασιών για την επιλογή του αγωγού από την κοινοπραξία του Shah Deniz. Πιο συγκεκριμένα, η κοινοπραξία του TAP έλαβε για 25 χρόνια την εξαιρέση από τις διατάξεις πρόσβασης τρίτων για το σύνολο της αρχικής δυναμικότητας του αγωγού (10 bcm), καθώς και εξαιρέση από τις διατάξεις για τη διαδικασία διαμόρφωσης των μεθοδολογιών για τις ταρίφες και τον ιδιοκτησιακό διαχωρισμό για ολόκληρη την δυναμικότητα του έργου (και για την μελλοντική του επέκταση δηλαδή). Αυτή η απόφαση εξασφάλισε πως τα 25ετή συμβόλαια προμήθειας που είχε ήδη συνάψει η κοινοπραξία του Shah Deniz θα μεταφέροντο και θα πωλούντο ανεμπόδιστα διαμέσου του TAP. Πολλοί θεωρούν πως η ελκυστικότητα της απόφασης για εξαιρέση από πρόσβαση τρίτων για το σύνολο της αρχικής χωρητικότητας που χορηγήθηκε στον αγωγό TAP, εν συγκρίσει με τη σχετική απόφαση για τον αγωγό Nabucco West, που αφορούσε μεν την εξαιρέση από πρόσβαση τρίτων, αλλά για το 50% της αρχικής δυναμικότητας (5 bcm) και το 50% της μετέπειτα επέκτασης του (6,5 bcm), ήταν αυτή που έγειρε εν τέλει υπέρ του την πλάστιγγα τον Ιούνιο του 2013. (Sartori, 2013)

β) οι νέοι μηχανισμοί ex ante ελέγχου της συμβατότητας των διακυβερνητικών συμφωνιών (IGAs) με το Ενωσιακό Δίκαιο.

Στο πλαίσιο της πραγμάτωσης μίας πολύπλοκης και μακροπρόθεσμης διαδικασίας όπως εκ των πραγμάτων είναι η κατασκευή και λειτουργία έργων όπως οι διακρατικοί αγωγοί φυσικού αερίου, συνήθως απαραίτητη είναι η επιπρόσθετη ασφάλεια δικαίου που παρέχει στους επενδυτές μία συμφωνία

με κύρος συνθήκης, όπως είναι οι διακυβερνητικές συμφωνίες (Intergovernmental Agreements). Οι διακυβερνητικές συμφωνίες συνήθως περιέχουν εμπεριστατωμένες διατάξεις σχετικά με την χρήση και το ιδιοκτησιακό καθεστώς των αγωγών και επιπρόσθετα αφορούν ευρύτερα ζητήματα που αφορούν την υλοποίηση ενός αγωγού, όπως η συνεργασία των συμβαλλομένων μερών, ζητήματα γης και φορολογικά, και άλλα θέματα όπως η επίλυση διαφορών. Ειδικότερα ζητήματα εμπορικού ενδιαφέροντος παραπέμπονται σε συμφωνίες φιλοξενούσας χώρας (Host Government Agreements). Η χρησιμότητα τέτοιων συμφωνιών στην υλοποίηση διακρατικών υποδομών φυσικού αερίου τυγχάνει της επιδοκίμασias των διατάξεων του Ενεργειακού Χάρτη (Energy Charter Treaty), ο οποίος μάλιστα εκδίδει περιοδικά ενδεικτικά μοντέλα τέτοιου είδους συμφωνιών (Model Agreements).

Οι διακυβερνητικές συμφωνίες τρίτων χωρών με Κράτη Μέλη μέχρι πρότινος διέποντο από έναν μηχανισμό ανταλλαγής πληροφοριών, σε εφαρμογή της απόφασης 994/2012, ο οποίος προέβλεπε τον *ex post* έλεγχο από την Επιτροπή των διακυβερνητικών συμφωνιών με αντίκτυπο στην ασφάλεια του ενεργειακού εφοδιασμού και την λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, προκειμένου να διαπιστωθεί αν αυτές είναι συμβατές με το ευρωπαϊκό δίκαιο.

Η πρακτική εφαρμογή του κανονισμού, όπως υποστήριξε η Επιτροπή επιδιώκοντας την αναθεώρηση των σχετικών διατάξεων, δεν απέδωσε τα αναμενόμενα. Ήταν όμως κυρίως η περίπτωση των διακυβερνητικών συμφωνιών που είχε συνάψει η Ρωσία με τις χώρες διέλευσης του αγωγού South Stream (Βουλγαρία, Σερβία, Ουγγαρία, Ελλάδα, Σλοβενία, Κροατία και Αυστρία) που ενδυνάμωσαν την επιθυμία να αποφύγει τους νομικούς «πονοκεφάλους» που αντιμετώπισε η ίδια και οι ευρωπαϊκές χώρες όταν και ζήτησε την αναθεώρηση τους λόγω μη συμβατότητας με το κοινοτικό δίκαιο⁴.

⁴ “EU nations agree to let European Commission vet gas, oil deals”, Reuters, 07.12.2016, (EU nations agree to let European Commission vet gas, oil deals, 2016)

Η αναθεώρηση του σχετικού κανονισμού, η οποία υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο Υπουργών Ενέργειας της Ε.Ε. των Δεκεμβρίου του 2016, προβλέπει την εισαγωγή ενός υποχρεωτικού ex ante ελέγχου συμβατότητας διακυβερνητικών συμφωνιών από την Κομισιόν, ενώ τα Κράτη Μέλη δεν δύνανται να υπογράψουν τέτοιου είδους συμφωνίες χωρίς τη λήψη γνώμης από την Επιτροπή. Η εν λόγω τροποποίηση μάλιστα αφορά αποκλειστικά τις διακυβερνητικές συμφωνίες στον τομέα του φυσικού αερίου, ενώ στις διατάξεις της εμπίπτουν και η ανάληψη μη νομικά δεσμευτικών αποφάσεων, όπως κοινές διακηρύξεις (joint declarations) ή μνημόνια κατανόησης. Η εν λόγω τροποποίηση προσδίδει αυτονόητα προδήλως ενισχυμένο ρόλο στην Επιτροπή στην διαδικασία διαπραγμάτευσης για την υλοποίηση διακρατικών έργων φυσικού αερίου που διέρχονται από ευρωπαϊκό έδαφος.

γ)η επιλογή των Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος (Projects of Common Interest)

Η Επιτροπή επικαιροποιεί και εγκρίνει κάθε διετία τη λίστα των Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος μέσα από μία διαδικασία αναγνώρισης και αξιολόγησης που διεξάγεται από τις Περιφερειακές Ομάδες (Regional Groups) που δημιουργήθηκαν από τον Κανονισμό 347/2013 (TEN-E Regulation).

Κατά τον Κανονισμό 347/2013, ως Έργο Κοινού Ενδιαφέροντος θεωρείται κάθε έργο απαραίτητο για την υλοποίηση των διαδρόμων και ζωνών ενεργειακών υποδομών προτεραιότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο Κανονισμός ορίζει ειδικά κριτήρια για το χαρακτηρισμό ενός έργου ως PCI, όπως για παράδειγμα ο διασυνοριακός αντίκτυπος του έργου. Τα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος διασφαλίζουν ταχύτερη αδειοδοτική διαδικασία και κατά συνέπεια πιθανή ευκολότερη πρόσβαση σε ιδιωτική χρηματοδότηση, σύμφωνα πάντα με την πάγια πρακτική και εκτίμηση των αγορών. Επιπλέον, τα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος που εμπίπτουν σε συγκεκριμένες κατηγορίες του Κανονισμού, είναι επιλέξιμα για μερική χρηματοδοτική συνδρομή από την Ένωση υπό τη μορφή επιχορηγήσεων για μελέτες (πχ

μέσω του CEF- Connecting Euroe Facility). Πιο συγκεκριμένα, η εκτέλεση των έργων αυτών συνδέεται με τα εξής πλεονεκτήματα:

- ☛ μεγαλύτερη διαφάνεια και βελτιωμένη δημόσια διαβούλευση •
- ☛ ταχύτερες διαδικασίες αδειοδότησης (υποχρεωτική μέγιστη προθεσμία τριμήμιου ετών) •
- ☛ βελτιωμένη, ταχύτερη και πιο ορθολογική εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων •
- ☛ μία και μοναδική αρμόδια εθνική αρχή λειτουργεί ως σημείο ενιαίας εξυπηρέτησης για διαδικασίες αδειοδότησης
- ☛ βελτιωμένη ρυθμιστική μεταχείριση με κατανομή του κόστους ανάλογα με τα καθαρά οφέλη, καθώς και ρυθμιστικά κίνητρα
- ☛ δυνατότητα χρηματοδοτικής στήριξης στο πλαίσιο του μηχανισμού «Συνδέοντας την Ευρώπη» (CEF) υπό τη μορφή επιχορηγήσεων και καινοτομικών χρηματοδοτικών μέσων.

Οι Περιφερειακές Ομάδες αποτελούνται από εκπροσώπους των Κρατών Μελών, το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Διαχειριστών Συστημάτων Μεταφοράς στο φυσικό αέριο και τον ηλεκτρισμό (τον ENTSO-G και τον ENTSO-E), τις ευρωπαϊκές εθνικές ρυθμιστικές αρχές και την Οργανισμό για τη Συνεργασία των Ρυθμιστικών Αρχών Ενέργειας (ACER). Εν συνέχεια οι λίστες των έργων που προτείνονται από τις εν λόγω ομάδες υιοθετούνται από το υψηλού επιπέδου όργανο λήψης αποφάσεων, αποτελούμενο από αξιωματούχους των Κρατών Μελών και της Επιτροπής, προτού υιοθετηθούν επισήμως από την Ε.Ε. Η μεθοδολογία αξιολόγησης των έργων στηρίζεται σε μελέτες κόστους-οφέλους (cost-benefit analysis), σε υποψήφια έργα που περιλαμβάνονται στο Δεκαετές Πρόγραμμα Ανάπτυξης των δικτύων (TYNDP) των ENTSO-E και ENTSO-G.

Για να συμπεριληφθεί στον κατάλογο, ένα έργο πρέπει να αποδίδει σημαντικά οφέλη σε τουλάχιστον δύο κράτη μέλη • να συμβάλει στην ολοκλήρωση της αγοράς και την τόνωση του ανταγωνισμού • να ενισχύει την ασφάλεια του ενεργειακού εφοδιασμού και να μειώνει τις εκπομπές CO₂.

Οι ενεργειακές υποδομές θα πρέπει κατ' αρχήν να χρηματοδοτούνται από την αγορά και από τα τέλη που καταβάλλουν οι χρήστες. Ωστόσο, για την

αντιμετώπιση της τεράστιας πρόκλησης των επενδύσεων, η ΕΕ έχει συγκροτήσει ταμεία, όπως ο μηχανισμός «Συνδέοντας την Ευρώπη» (ΔΣΕ) και το Ευρωπαϊκό Ταμείο Στρατηγικών Επενδύσεων (ΕΤΣΕ), τα οποία θα συμβάλουν στη μόχλευση των απαιτούμενων επενδύσεων. Στο πλαίσιο του μηχανισμού αυτού, το 2014 και το 2015 διατέθηκαν 797 εκατομμύρια ευρώ για μελέτες συγχρηματοδότησης και κατασκευαστικές εργασίες για την υλοποίηση των έργων κοινού ενδιαφέροντος.

Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη λίστα Κοινού Ενδιαφέροντος της Ε.Ε., η λίστα με τα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος αριθμεί 195 έργα, ενώ η σημασία του φυσικού αερίου στην επίτευξη των ευρωπαϊκών στόχων για ασφάλεια εφοδιασμού και ολοκλήρωσης της εσωτερικής αγοράς αποτυπώνεται στον αριθμό των έργων που αφορούν υποδομές φυσικού αερίου που αποτελούν τα 77 εξ αυτών.

Αναφορικά με την γεωγραφική περιοχή μείζονος ενδιαφέροντος για την Ελλάδα, στην τελευταία λίστα των Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος στον τομέα φυσικού αερίου περιλαμβάνονται έργα ώριμα, όπως ο ελληνοβουλγαρικός αγωγός IGB, έργα υπό ανάπτυξη όπως ο πλωτός σταθμός LNG (FRSU) στην Αλεξανδρούπολη της Gastrade (Όμιλος Κοπελούζου, Gaslog), έργα που βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με τις γεωπολιτικές εξελίξεις στην εκμετάλλευση των κοιτασμάτων της Ανατολικής Μεσογείου, όπως ο αγωγός EastMed. Επίσης ενδιαφέρουσα παράμετρο αποτελεί η περίληψη στον κατάλογο ορισμένων έργων ρωσικού ενδιαφέροντος όπως

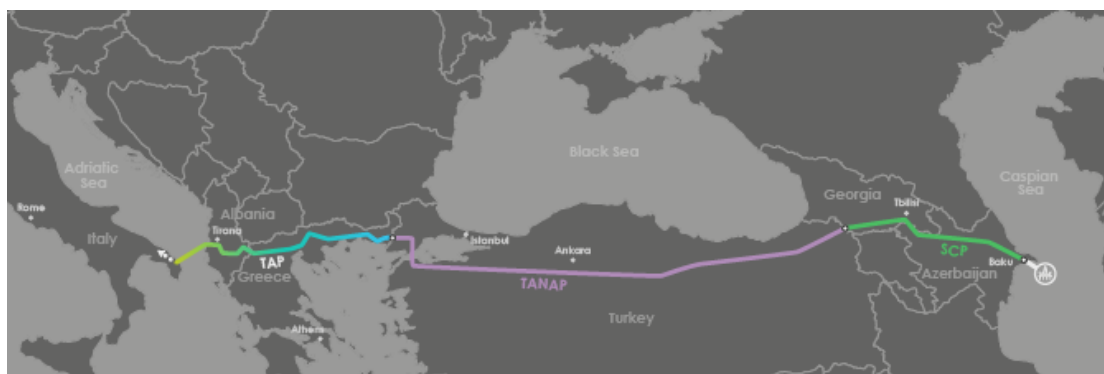
- ο αγωγός αερίου Poseidon από την Ελλάδα προς την Ιταλία,
- ο αγωγός φυσικού αερίου που θα συνδέει την Ελλάδα με την Αυστρία, γνωστός και ως Tesla (ουσιαστικά μία παραλλαγή της όδευσης του South Stream με υποκατάσταση της Βουλγαρίας από την Ελλάδα)

Τα εν λόγω έργα, αν και θεωρείται ευρωπαϊκή προέκταση του σχεδιαζόμενου ρωσικού πρότζεκτ του Turkish Stream, εν τούτοις εκτιμάται ότι περιλαμβάνονται στη λίστα καθώς μπορεί να λειτουργήσουν ως δίκτυο διασυνδετηρίων αγωγών (interconnectors) των χωρών διέλευσης ή ακόμη και ως πιθανή μελλοντική διακλάδωση του TAP για τη μεταφορά του αζέρικου αερίου προς την Κεντρική Ευρώπη μέσω Βαλκανίων.

Τέλος, στην πιο πρόσφατη λίστα των PCI περιλαμβάνεται ο Eastring, που έχει την προοπτική να συνδέσει τα δίκτυα των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης με τα δίκτυα της Ελλάδος και της Τουρκίας, μέσω των σχεδιαζόμενων αγωγών διασύνδεσης της Βουλγαρίας με τις δύο αυτές χώρες. Ο Eastring έχει τελική χωρητικότητα θα μπορεί να προμηθεύει τις βαλκανικές χώρες ή ακόμη και την Τουρκία με αέριο από δυτικοευρωπαϊκά hub, όπως τα NetConnect Germany, Gaspool, Baumgarten, και το ολλανδικό TTF.

Κεφάλαιο 2 - Έργα ελληνικού ενδιαφέροντος

Η κατασκευή του Νότιου Διάδρομου Φυσικού Αερίου της Ε.Ε.

Εικόνα 8 Η αλυσίδα έργων που συναποτελούν τον Νότιο Διάδρομο Φυσικού Αερίου της Ε.Ε., Πηγή: TAP

Η κατασκευή της αλυσίδας των projects που συναποτελούν τον Νότιο Διάδρομο μεταφοράς φυσικού αερίου της Ε.Ε. αποτελεί μία από τις σημαντικότερες εξελίξεις που αφορούν τις αγορές φυσικού αερίου της περιοχής μας αλλά και ευρύτερα. Ο Νότιος Διάδρομος Φυσικού Αερίου αποτέλεσε την τελευταία δεκαετία ένα εμβληματικό σχέδιο της Ε.Ε., με την στήριξη του αμερικανικού παράγοντα, για την θωράκιση της ενεργειακής ασφάλειας στην περιοχή της Νοτιανατολικής Ευρώπης, καθώς και την μείωση της ρωσικής επιρροής στις οικείες αγορές.

Ο Νότιος Διάδρομος περιλαμβάνει τρεις μεγάλους αγωγούς αερίου: την επέκταση του αγωγού στον νότιο Καύκασο μέσω της Γεωργίας και του Αζερμπαϊτζάν, την κατασκευή του TANAP, που θα διέρχεται από τα εδάφη της Τουρκίας, καθώς και την κατασκευή του TAP, που διερχόμενος από την Βόρειο Ελλάδα και την Αλβανία θα καταλήγει στο Melendugno της Ιταλίας. Εν αρχή θα μεταφέρει φυσικό αέριο από τη δεύτερη φάση ανάπτυξης του κασπιακού κοιτάσματος Shah Deniz του Αζερμπαϊτζάν, και πιο συγκεκριμένα 6 bcm κατ' έτος φυσικού αερίου στην Τουρκία, από το 2018, και ακόμη 10 bcm προς Ευρωπαίους καταναλωτές, το σύνολο των οποίων έχει συμβολαιοποιηθεί από τον Σεπτέμβριο του 2013.⁵

Επιχειρώντας μία σύντομη επισκόπηση των ως άνω έργων κατά σειρά από την πηγή ως τις καταναλώτριες χώρες, η δεύτερη φάση ανάπτυξης του Shah Deniz αποτελεί μία επένδυση συνολικού ύψους περί τα 28 δισεκατομμύρια δολάρια, (από τα οποία έχουν ήδη δαπανηθεί πάνω από 18 δις. δολάρια) από την κοινοπραξία των εταιρειών BP (28.8%) που διαδραματίζει ρόλο operator στο project, την τουρκική TPAO (19%), την αζέρικη SOCAR (16.7%), την μαλαισιανή Petronas (15.5%), τη ρωσική LUKoil (10%) και την ιρανική NIOC (10%). Το σύνολο της συμμετοχής τους στο έργο πώλησαν αποχωρώντας οι εταιρείες Statoil και Total το 2014. Η τελική επενδυτική απόφαση ανάπτυξης του έργου ελήφθη το Δεκέμβριο του 2013, σε συνέχεια της επιλογής του αγωγού TAP για την μεταφορά φυσικού αερίου προς τις ευρωπαϊκές αγορές, και της σύναψης μακροπρόθεσμων συμβολαίων προμήθειας (gas sales agreements) με τους αγοραστές. Η πρώτη παραγωγή φυσικού αερίου σχεδιάζεται βάσει χρονοδιαγράμματος να λάβει χώρα το 2018, ενώ από το 2020 το κοιτάσμα θα διοχετεύει προς τις οικείες αγορές 16 bcm φυσικού αερίου κατ' έτος. Οι δύο πλατφόρμες που θα αντλούν φυσικό αέριο από τα 26 υποθαλάσσια πηγάδια του Shah Deniz προβλέπεται να εγκατασταθούν κατά το 2ο και 3ο τρίμηνο του 2017.⁶

⁵ Shah Deniz major sales agreements with European gas purchasers concluded, 19.09.2013, <http://www.bp.com/en/global/corporate/press/press-releases/shah-deniz-major-sales-agreements-with-european-gas-purchasers-c.html>

⁶ BP Sails Second Jacket to SD 2 Caspian Field, 16.03.2017, Natural Gas World

Αναφορικά με τον αγωγό SCP (South Caucasus Pipeline), ήδη λειτουργεί στην πρώτη του φάση από το 2006 και μεταφέρει 7 bcm φυσικού αερίου κατ' έτος από την 1η φάση ανάπτυξης του κοιτάσματος Shah Deniz στην Γεωργία και στο σημείο εισόδου του τουρκικού συστήματος στο Erzurum. Η διαδρομή των 700 χιλιομέτρων που διατρέχει ο αγωγός είναι παράλληλη με αυτή του ιστορικού πετρελαιαγωγού BTC (Baku–Tbilisi–Ceyhan). Κύριος μέτοχος και operator είναι η BP (28.8%), η θυγατρική της SOCAR AzSCP (10%), η τουρκική TPAO (19%), η μαλαισιανή Petronas (15.5%), η ρωσική Lukoil (10%), η ιρανική NIOC (10%) και άλλη μία θυγατρική της SOCAR, η SGC Midstream (6.7%). Παράλληλα, με την Τελική Επενδυτική Απόφαση για το κοιτάσμα Shah Deniz εκκίνησε και η διαδικασία αναβάθμισης του καυκάσιου αγωγού προκειμένου να φιλοξενηθούν οι επιπλέον ποσότητες φυσικού αερίου, με την προσθήκη ενός νέου αγωγού στο Αζερμπαϊτζάν και δύο συμπιεστών στην γεωργιανή επικράτεια.⁷

Η εν λόγω επέκταση έχει ορίζοντα ολοκλήρωσης το 2017 και πρόκειται να τριπλασιάσει τη σημερινή χωρητικότητα του αγωγού πάνω από τα 20 bcm κατ' έτος.

Ο αγωγός TANAP, σχεδιάζεται να διασυνδεθεί με τον SCP, ώστε διατρέχοντας το σύνολο της τουρκικής επικράτειας σε μήκος 2950 χιλιομέτρων από τα ανατολικά σύνορα με την Γεωργία (Türkgözü) ως τα Ύψαλα στα ελληνοτουρκικά σύνορα να μεταφέρει στην πρώτη φάση ανάπτυξης του, από το 2018, 6 bcm φυσικού αερίου κατ' έτος προς την αγορά της Τουρκίας (στα σημεία σύνδεσης με το τουρκικό σύστημα στο Εσκί Σεχίρ και την Θράκη) και στην δεύτερη φάση του επιπλέον 10 bcm προς τις ευρωπαϊκές αγορές από το 2020. Κύριος μέτοχος και operator στον αγωγό είναι η αζέρικη SOCAR (58%), η τουρκική BOTAS κατέχει το 30%, ενώ επιπλέον 12% κατέχει η BP από το 2015. Οι υπόλοιπες εταιρείες της κοινοπραξίας του Shah Deniz που είχαν option εξαγοράς μεριδίου στον TANAP, Statoil και Total, δεν την άσκησαν αποχωρώντας μετέπειτα συνολικά από το project του Νοτίου Διαδρόμου.

⁷ South Caucasus pipeline, BP

Ο εν λόγω αγωγός συμφωνήθηκε σε πρώτη φάση ανάμεσα στην Τουρκία και το Αζερμπαϊτζάν τον Νοέμβριο του 2011, μετά το «ναυάγιο» της υλοποίησης του αρχικού σχεδίου Nabucco, επισφραγίζοντας τις ιστορικά φίλιες σχέσεις των δύο χωρών λόγω θρησκευτικών και ιστορικών δεσμών. Οι δύο χώρες υπέγραψαν διακυβερνητική συμφωνία για την υλοποίηση του έργου τον Ιούνιο του 2012.⁸ Σημειωτέον, προβλέπονται δύο ακόμη φάσεις επέκτασης του TANAP στα 23 bcm από το 2023, και στην τελική του φάση ο αγωγός σχεδιάζεται να μεταφέρει μέχρι τα 31 bcm κάθε χρόνο ή περισσότερα (Suleymanov , Aras , & Fakhri , 2016) , από δυνητικά διαθέσιμες πηγές είτε αζέρικες (βλ. σχετικό κεφάλαιο), ή από μη διαθέσιμες επί του παρόντος πηγές όπως το Τουρκμενιστάν ή το Βόρειο Ιράκ.⁹ Σύμφωνα με μελέτη της Wood Mackenzie, το κόστος του TANAP θα είναι σημαντικό, όπερ σημαίνει ότι η εμπορική του ελκυστικότητα βασίζεται στην μελλοντική του επέκταση. ¹⁰ Οι εταιρείες που κατασκευάζουν το έργο είναι στο μεγαλύτερο ποσοστό τουρκικές (τα κονσόρτσιουμ Mannesmann-Noksel-Erciyas και Umran-Emek, και η Toscelik Profil) ενώ συμμετέχει επίσης η κινεζική Baosteel Europe. ¹¹

Η τελευταία αλυσίδα του Νοτίου Διαδρόμου στην διαδρομή του προς τις ευρωπαϊκές αγορές είναι ο αγωγός TAP, ο οποίος προορίζεται σε πρώτη φάση να συνδεθεί με τον TANAP και διασχίζοντας τη βόρεια Ελλάδα, την Αλβανία και την Αδριατική Θάλασσα, θα συνδεθεί με το δίκτυο φυσικού αερίου της Snam στην Ιταλία.

Το μήκος του αγωγού ανέρχεται στα 878 χλμ. ενώ η αρχική του δυναμικότητα 10 δισ. κ.μ. ετησίως, τα οποία έχουν ήδη συμβολαιοποιηθεί προς πώληση από την Κοινοπραξία του Shah Deniz προς διάφορους ευρωπαίους αγοραστές και πρόκειται να κάνουν χρήση της δυναμικότητας του TAP, η οποία έχει εξαιρεθεί από την πρόσβαση τρίτων. Ο TAP έχει

⁸ Ερντογάν: Σημαντικός ο ρόλος του TANAP, 16.01.2015, Energypress

⁹ SOCAR: Έως και 30 δισ κ.μ. η δυναμικότητα του TANAP μελλοντικά, 25.11.2013, Energypress

¹⁰ Wood Mackenzie: Από τι θα εξαρτηθεί η βιωσιμότητα του αγωγού TANAP, 19.03.2015, Energypress

¹¹ Ποιοι κέρδισαν τα συμβόλαια του TANAP, 15.10.2014, Energypress

μελλοντικά τη δυνατότητα να διπλασιάσει την αρχική του δυναμικότητα στα 20 bcm κατ' έτος. Μολαταύτα η δέσμευση της επιπρόσθετης δυναμικότητας θα πρέπει να γίνει επί τη βάση των κανόνων που ορίζονται από το κοινοτικό δίκαιο, μέσω ανοιχτής προς όλους διαδικασίας (open season). Ο TAP εγκαινιάστηκε ως project το 2003 από την ελβετική εταιρεία EGL, όμως για αρκετά έτη παρέμενε επισκιασμένος από τα πιο μεγαλόπνοα ανταγωνιστικά έργα του Nabucco και του ITGI. Ουσιαστικώς και παρότι είχε χαρακτηριστεί από την Ε.Ε. ως Έργο Κοινού Ενδιαφέροντος, η διαδικασία ανάπτυξης του TAP απέκτησε μεγαλύτερη αξιοπιστία αφενός όταν στο μετοχικό του κεφάλαιο εισήλθαν εταιρείες παγκοσμίου βεληνεκούς όπως η νορβηγική Statoil και η γερμανική E.ON το 2008 και το 2010 αντίστοιχα, καθώς και όταν η κοινοπραξία ξεκαθάρισε πως το project δεν προτίθεται να μεταφέρει ιρανικής προέλευσης φυσικό αέριο. Επιπρόσθετα, κατά το τελευταίο έτος προ της επιλογής του πέτυχε να υπερκαλύψει τη συγκριτική του αδυναμία έναντι του Nabucco σε επίπεδο πολιτικής στήριξης, επιτυγχάνοντας αρχικώς από τα μέσα του 2012 να λάβει τη στήριξη της Ελλάδος και της Ιταλίας σε επίπεδο κυβερνήσεων (μετά την μη επιλογή του ITGI), και επιπλέον ενθαρρύνοντας τις συμμετέχουσες χώρες να συνάψουν σε σύντομο χρονικό διάστημα σημαντικές συμφωνίες. (Διακυβερνητική Συμφωνία – IGA τον Φεβρουάριο του 2013, Συμφωνίες Φιλοξενούσας Χώρας – HGA με την Αλβανία και την Ελλάδα τον Απρίλιο και τον Ιούνιο του 2013 αντίστοιχως, MOU Αλβανίας-Βοσνίας-Κροατίας – Μαυροβουνίου για τη στήριξη τους στον TAP). Ο TAP εν τέλει πέτυχε την επιλογή του τον Ιούνιο του 2013, βασιζόμενος στην υπεροχή του έναντι του αγωγού Nabucco West σε 7 από τα 8 κριτήρια που είχε θέσει η Κοινοπραξία του Shah Deniz, και κυρίως χάρη στα συγκριτικά εμπορικά του πλεονεκτήματα (commerciality). Επιπρόσθετα σημαντικό ρόλο διαδραματίσε η προ της επιλογής του TAP αρχικώς επιτυχής επιλογή της SOCAR ως προτιμητέου επενδυτή για την διαδικασία αποκρατικοποίησης του ΔΕΣΦΑ (με παράλληλη μη κάθοδο ρωσικών εταιρειών στον διαγωνισμό για τις υπό αποκρατικοποίηση εταιρείες φυσικού αερίου), αλλά και ο ευνοϊκός χαρακτήρας της απόφασης της Ε.Ε. για την

χορήγηση εξαιρέσης από πρόσβασης τρίτων, γεγονότα που θωράκισαν την εμπορική ελκυστικότητα του project. Η μετοχική σύνθεση του TAP, μετά από μία διαδικασία ανακατατάξεων, συμπεριλαμβανομένης της εξόδου των εταιρειών E.ON, Statoil και Total, και της εισόδου των ευρωπαϊών διαχειριστών της SNAM (Ιταλία), Fluxys (Βέλγιο) και Enagas (Ισπανία) περιλαμβάνει τις εταιρείες BP (20%), SOCAR (20%), Snam (20%), Fluxys (19%), Enagás (16%) και Axpo (5%). Σύμφωνα με το χρονοδιάγραμμα υλοποίησης του έργου, η κατασκευή του αγωγού πρόκειται να ολοκληρωθεί ως το τέλος του 2018, ώστε το 2020 να ξεκινήσει η πλήρης εμπορική λειτουργία.¹²

Τα έργα κατασκευής του TAP προχωρούν στην Ελλάδα και την Αλβανία από τις εταιρείες Bonatti, J&P ABAE και SPIECAPAG, ενώ το υποθαλάσσιο τμήμα του αγωγού πρόκειται να κατασκευαστεί από την Saipem. Οι σωληναγωγοί παρήχθησαν για το χερσαίο τμήμα από τη Σωληνουργία Κορίνθου και τη Salzgitter Mannesmann, η οποία θα κατασκευάσει και τους υποθαλάσσιους σωληναγωγούς του έργου, ενώ τους συμπιεστές πρόκειται να παρέχει η γερμανική Siemens.¹³

Σύμφωνα με τις τελευταίες διαθέσιμες πληροφορίες ο ρυθμός αποπεράτωσης των έργων κατασκευής των εν λόγω project προχωρά βάσει χρονοδιαγράμματος, παρά τις προκλήσεις που αφορούν τις μειωμένες διεθνείς πετρελαϊκές τιμές. Ειδικότερα, το 90% της ανάπτυξης του κοιτάσματος Σαχ Ντενίζ, το 80% του αγωγού στον Καύκασο, το 65% του αγωγού TANAP και το 35% του TAP και έχουν ολοκληρωθεί.^{14 15}

Επιπλέον το κόστος των υπό ανάπτυξη αγωγών έχει μειωθεί απόρροια των χαμηλών τιμών του πετρελαίου και του χάλυβα, από τα αρχικά υπολογισθέντα 11, 7 δις. δολάρια για τον TANAP στα 8,5 δισεκατομμύρια¹⁶,

¹² Ρίκαρντ Σκούφιας: Οποιος επιθυμεί να έχει πρόσβαση στον TAP πρέπει να λειτουργεί με βάση τους ευρωπαϊκούς κανόνες, 06.03.2017, Energypress

¹³ TAP – Βασικά Στοιχεία και Αριθμοί, TAP website

¹⁴ Μέχρι το 2020 έτοιμος ο Νότιος Διάδρομος, υποστηρίζει ο Αζέρος πρόεδρος, 20.02.2017, Energypress

¹⁵ Δηλώσεις Αλίγιεφ - Αλμπαϊράκ για τον TANAP, 24.02.2017, Energypress

¹⁶ Πιο γρήγορα και με μικρότερο κόστος προχωρούν τα έργα για τον TANAP, 12.12.2016, Energypress

και από αρχικώς εκτιμηθέντα 6 δις. ευρώ για τον αγωγό TAP στα 4,5 δις. ευρώ.¹⁷ Συνολικά το κόστος ανάπτυξης του Νοτίου Διαδρόμου απόρροια των ως άνω παραγόντων υποχώρησε από τα 45 δισεκατομμύρια δολάρια στα 39 περίπου δισεκατομμύρια δολάρια.¹⁸

Παρόλα αυτά, όντας έργο στο οποίο συμμετέχουν κρατικές εταιρείες χωρών που είτε είναι παραγωγοί πετρελαϊκών προϊόντων και αντιμετωπίζουν την πρόκληση των χαμηλών τιμών πετρελαίου, κυρίως η αζέρικη SOCAR με μερίδιο επενδύσεων άνω των 10 δισεκατομμυρίων δολαρίων για την ανάπτυξη του αγωγού¹⁹, και άλλες κρατικές εταιρείες από χώρες με έντονη πολιτική αστάθεια που επιδρά αρνητικά στην πιστοληπτική ικανότητα, όπως κυρίως η Τουρκία και η BOTAS, η υλοποίηση του Νοτίου Διαδρόμου λαμβάνει χώρα αναμφίβολα υπό ένα ιδιαίτερα δύσκολο χρηματοδοτικό περιβάλλον.

Σε αυτό το περιβάλλον, είναι κρίσιμη η στήριξη που λαμβάνει το έργο από διεθνείς οργανισμούς, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα η οποία ενέκρινε στα τέλη του 2016 δάνειο ύψους 400 εκατ. δολαρίων προς την Τουρκία και ακόμη ένα ισόποσο προς την αζέρικη κοινοπραξία του Νοτίου Διαδρόμου (Southern Gas Corridor Company, με συμμετοχή κατά 51% του κρατικού ταμείου SOFAZ και 49% της SOCAR) με αντικείμενο τον αγωγό TANAP. Τα εν λόγω δάνεια θα είναι άτοκα για πέντε χρόνια και θα αποπληρωθούν σε 19 χρόνια.²⁰ Επιπλέον η χρηματοδοτική στήριξη που συνεπάγονται τα εν λόγω δάνεια ενθαρρύνει τη βελτίωση της πρόσβασης στις αγορές. Χαρακτηριστικό αποτελεί πως η κοινοπραξία από το Αζερμπαϊτζάν (SGCC) πρόσφατα πέτυχε να δανειστεί 1 δολάρια από τις διεθνείς αγορές μέσω δεκαετούς ομολόγου, με επιτόκιο 5,8%, έναντι 7% του αντίστοιχου

¹⁷ Στα 4,5 δις. ευρώ το κόστος της κατασκευής του TAP από την Ελλάδα έως την Ιταλία, 31.01.2017, Energypress

¹⁸ Southern Gas Corridor Seeks Financial Backing Amidst Volatile Oil Prices, 09.03.2017, Jamestown

¹⁹ Financing the Southern Gas Corridor, 30.06.2016, Natural Gas World

²⁰ Τουρκία: Έπεσαν οι υπογραφές για το δάνειο 400 εκατ. δολαρίων για τον TANAP, 10.02.2017, Energypress

περυσινού δανεισμού του.²¹ Τη χρηματοδότηση του Νοτίου Διαδρόμου έχουν επίσης εγκρίνει η ασιατική ADB (Asian Development Bank), μέσω δανείου 1 δισεκατομμυρίου δολαρίων για την κοινοπραξία του Shah Deniz II και η επίσης ασιατική Asian Infrastructure and Investment Bank (AIIB), μέσω δανείου 600 εκατομμυρίων δολαρίων για τον αγωγό TANAP. Επιπλέον, η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕπ) έχει εκδηλώσει την πρόθεση της να χρηματοδοτήσει με δάνεια 1 δισεκατομμυρίου, και 2 δισεκατομμυρίων αντίστοιχα, τους αγωγούς TANAP (το ποσό αφορά τη χρηματοδότηση του μεριδίου της τουρκικής BOTAS ²²) και TAP, ενώ και η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (EBRD) έχει εκδηλώσει την πρόθεση της να εγκρίνει υπό προϋποθέσεις δάνεια αντίστοιχου ύψους για τους εν λόγω αγωγούς. Ως εκ τούτου η υπολειπόμενη χρηματοδότηση του έργου από διεθνείς τράπεζες ανέρχεται σε ποσό περί τα 3 δισεκατομμύρια δολάρια, συμφωνίες οι οποίες αναμένεται να ολοκληρωθούν εντός του τρέχοντος έτους. Από τα ανωτέρω συνάγεται πως παρά το τρέχον δύσκολο χρηματοπιστωτικό περιβάλλον, δεν αναμένεται να καθυστερήσει σημαντικά το χρονοδιάγραμμα υλοποίησης του Νοτίου Διαδρόμου.

Το ρωσικό σχέδιο ανάπτυξης του Turkish Stream

Η κατασκευή του αγωγού Turkish Stream ανακοινώθηκε από τον Πρόεδρο της Ρωσίας Βλάντιμιρ Πούτιν τον Δεκέμβριο του 2014, παράλληλα με την ανακοίνωση της ακύρωσης του σχεδίου για τον αγωγό South Stream. Αναφορικά με τον λόγο που προκάλεσε την εν λόγω στρατηγική μετατόπιση έχουν υποστηριχθεί διαφορετικές απόψεις. Κάποιοι παρατηρητές την απέδωσαν σε οικονομικές δυσχέρειες που αντιμετωπίζει η Ρωσία σε μία περίοδο χαμηλών πετρελαϊκών τιμών και υπό περιβάλλον ευρωπαϊκών κυρώσεων. Η εν λόγω άποψη συναντά τον αντίλογο πως αφενός η Gazprom

²¹ Azeri SGCC Places \$1bn Eurobonds on World Markets, 16.03.2017, Natural Gas World

²² 1 δισ. ευρώ από την ΕΤΕπ για την κατασκευή του TANAP, 05.02.2017, Energypress

είχε ήδη δαπανήσει σημαντικά ποσά για την ανάπτυξη του αγωγού (περί τα 9,4 δισεκατομμύρια ευρώ) για τον εξοπλισμό και την αναβάθμιση του εγχώριου συστήματος που θα τον τροφοδοτούσε, καθώς και πως ιστορικά, ακόμη και υπό καθεστώς οικονομικών δυσχερειών, η Ρωσία δεν σταματά την ανάπτυξη projects που θεωρεί ως στρατηγικά για την κατοχύρωση αγορών μακροπρόθεσμα (παράδειγμα ο ρωσο-τουρκικός Blue Stream που ανεπτύχθη ακριβώς μετά τη ρωσική χρεοκοπία του 1998 και υπό περιβάλλον χαμηλών πετρελαϊκών τιμών). Μια άλλη εξήγηση είναι ότι η Gazprom δεν σκόπευε ποτέ να υλοποιήσει τον South Stream και η πραγματική της επιδίωξη ήταν να αποθαρρύνει τις κυβερνήσεις της ΝΑ Ευρώπης από το να στηρίξουν το Νότιο Διάδρομο.²³ Σύμφωνα με την εν λόγω εξήγηση, η στρατηγική της Gazprom ήταν επιτυχής, λαμβάνοντας ότι ο αγωγός TAP, το project το οποίο επελέγη για την υλοποίηση του Νοτίου Διαδρόμου, ήταν το λιγότερο επιβλαβές για τα ρωσικά συμφέροντα, έναντι του Nabucco που είχε δυνητικά μεγαλύτερο αντίκτυπο γεωστρατηγικά. Η κοινή συνισταμένη των ως άνω διατυπωθεισών απόψεων είναι πως οι επιλογές της Ρωσίας και της Gazprom έχουν ως επί το πλείστον στρατηγικό, παρά καθαρά οικονομικό πρόσημο.

Αυτό που θα πρέπει να θεωρηθεί δεδομένο είναι πως η στροφή της Gazprom προς την Τουρκία, μολονότι ήλθε στον απόηχο μίας κρίσης στις ευρω-ρωσικές σχέσεις, αποτελεί μία “στροφή” με στρατηγικό πρόσημο, με το επιπρόσθετο πλεονέκτημα πως η έλλειψη δέσμευσεων των δύο χωρών από τις διατάξεις του κοινοτικού πλαισίου (ελεύθερη πρόσβαση τρίτων, ρυθμιζόμενες τιμές πρόσβασης) επιτρέπει την ανάπτυξη της αρχικής φάσης του αγωγού χωρίς ρυθμιστικές δυσχέρειες.²⁴

Τον Οκτώβριο του 2016, Ρωσία και Τουρκία υπέγραψαν διακρατική συμφωνία για την κατασκευή του αγωγού Turkish Stream, με διχρονη καθυστέρηση που προκλήθηκε από την επιδείνωση των ρωσο-τουρκικών σχέσεων με αποκορύφωμα την κατάρριψη ρωσικού μαχητικού στα τουρκο-

²³ Αποκρυπτογραφώντας τη στρατηγική της Gazprom για τους αγωγούς στην Ευρώπη, 28.03.2017, Energypress

²⁴ An Overview of the Turkstream Gas Pipeline Project Agreement, 27.01.2017, Natural Gas World

συριακά σύνορα. Η συμφωνία προβλέπει την κατασκευή δύο γραμμών του κεντρικού αγωγού φυσικού αερίου χωρητικότητας 15,75 δισεκατομμυρίων κυβικών μέτρων έκαστη (άρα, συνολικά 31,5 δισ. κυβικά μέτρα), οι οποίες θα εκκινούν από το ρωσικό λιμάνι της Ανάπα και θα καταλήγουν στο Κιγκικίοι της τουρκικής Ανατολικής Θράκης. Από εκεί θα πορευθούν, υπογείως, μέχρι τα Ύψαλα στα ελληνοτουρκικά σύνορα.

Η μία γραμμή προορίζεται για να προμηθεύει απευθείας την τουρκική αγορά με φυσικό αέριο, ενώ η δεύτερη για να προμηθεύει τις ευρωπαϊκές χώρες μέσω της Τουρκίας. Η συμφωνία ορίζει πως η Gazprom θα έχει την ευθύνη ανάπτυξης και την κυριότητα του υποθαλάσσιου τμήματος και στους δύο αγωγούς, ενώ στην μεν γραμμή που αφορά την Τουρκία, η BOTAS θα έχει την ευθύνη ανάπτυξης και την κυριότητα του χερσαίου τμήματος, η δε γραμμή προς τα ελληνο-τουρκικά σύνορα θα αναπτυχθεί από κοινοπρακτικό σχήμα 50-50 της BOTAS με την Gazprom. Ορίζεται επίσης ότι η κατασκευή και των δύο γραμμών θα πρέπει να έχει ολοκληρωθεί έως τον Δεκέμβριο του 2019.

Όπως προκύπτει από την συμφωνία, η οποία έχει κυρωθεί από τα Κοινοβούλια των δύο κρατών, οι συνολικές επενδύσεις για τον Turkish Stream, θα ανέλθουν στα 7 δισεκατομμύρια ευρώ, συμπεριλαμβανομένων και των εξόδων που έγιναν στο πλαίσιο του σχεδίου South Stream. Όπως έχει επιβεβαιώσει η Gazprom, οι σωλήνες που είχαν ήδη παραγγελθεί για τον South Stream αλλά δεν χρησιμοποιήθηκαν και παρέμειναν αποθηκευμένες στο βουλγαρικό λιμάνι της Βάρνας, πρόκειται να χρησιμοποιηθούν για τον αγωγό Turkish Stream. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, ο εξοπλισμός αυτός απομειώνει το κόστος επένδυσης για τον Turkish Stream κατά 1,8 δισεκατομμύρια ευρώ.²⁵

Η επέκταση στην Τουρκία, μέσω της πρώτης γραμμής του Turkish Stream, έχει εμπορικό νόημα για την Gazprom, υπό το πρίσμα του ότι πρόκειται για την δεύτερη σημαντικότερη αγορά για την Gazprom με προμήθειες 28-30 bcm/ έτος, ενώ οι εκτιμώμενες ανάγκες της χώρας πρόκειται να αυξηθούν κατά την προσεχή δεκαετία. Σύμφωνα με την Gazprom, η προμήθεια της

²⁵ Turkish Stream Crosses Choppy Waters, 29.12.2016, Natural Gas World

Τουρκίας με φυσικό αέριο μέσω Βουλγαρίας και Ρουμανίας θα παύσει μόλις τεθεί σε λειτουργία ο αγωγός Turkish Stream, και θα λαμβάνει χώρα μέσω αυτού και του εν λειτουργία Blue Stream. Επί της ουσίας, με ένα κόστος της τάξεως των 750 εκατομμυρίων δολάρια ετησίως στον ρωσικό προϋπολογισμό²⁶, η Gazprom μέσω του Turkish Stream θωρακίζει την ασφάλεια εφοδιασμού προς την εν λόγω αγορά και βελτιώνει την εμπορική θέση της έναντι του αυξημένου ανταγωνισμού από τις υπό ανάπτυξη πηγές της Κασπίας και της Μέσης Ανατολής. Ως εκ τούτου, δεν προκαλεί έκπληξη πως από πλευράς της Τουρκίας έχουν εκδοθεί όλες οι απαιτούμενες άδειες για την έναρξη κατασκευής του αγωγού²⁷, έχουν ολοκληρωθεί τα συμβόλαια ανάθεσης της κατασκευής των υπεράκτιων τμημάτων μεταξύ της South Stream Transport B.V. (100% θυγατρική της Gazprom) με την ελβετική Allseas Group και σύμφωνα με την ρωσική πλευρά η πόντιση του αγωγού στην Μαύρη Θάλασσα ξεκινά εντός χρονοδιαγράμματος το δεύτερο εξάμηνο του 2017.²⁸

Αναφορικά με το κατά πόσο θα κατασκευαστεί το δεύτερο τμήμα του αγωγού, δηλαδή η γραμμή όγκου 15,75 δισ. κυβικών μέτρων που θα μεταφέρει το επιπλέον αέριο στην ευρωπαϊκή αγορά συνιστά προς ώρας και παρά τις υπάρχουσες συμφωνίες ερωτηματικό. Ο λόγος είναι πως υπεισέρχονται εξωγενείς παράγοντες που εκφεύγουν από τον έλεγχο της Ρωσίας και της Gazprom.

Ο πρώτος είναι η αδύναμη ζήτηση για φυσικό αέριο στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την Gazprom, για τις καταναλώσεις του 2016 στις περιοχές που αφορά τις αγορές-στόχους για τον Turkish Stream, η μεταφορά φυσικού αερίου στην Ιταλία αυξήθηκε κατά 1.1% και διαμορφώθηκε στα 24.7 δισ. κ. μ., στην Βουλγαρία αυξήθηκε κατά 2.1% και διαμορφώθηκε στα 3.18 δισ. κ.μ., στην Ελλάδα αυξήθηκε κατά 35% και διαμορφώθηκε στα 2.68 δισ. κ.μ., στην Σερβία αυξήθηκε κατά 4.3% και διαμορφώθηκε στα 1.75 δισ. κ.μ., στην Ρουμανία αυξήθηκε κατά

²⁶ Μόσχα: Στα 7 δις. ευρώ το κόστος του Turkish Stream, 22.12.2016, Energypress

²⁷ Η Τουρκία εξέδωσε όλες τις άδειες για την έναρξη κατασκευής του Turkish Stream, 01.02.2017, Energypress

²⁸ Gazprom Updates Market on Infrastructure, 02.03.2017, Natural Gas World

740% και διαμορφώθηκε στα 1.48 δισ. κ.μ., στην Κροατία αυξήθηκε κατά 54.8% και διαμορφώθηκε στα 0.76 δισ. κ.μ. και στην ΠΓΑΜ αυξήθηκε κατά 56.5% και διαμορφώθηκε στα 0.21 δισ. κ.μ. Παρά την επισήμανση της Gazprom πως η εν λόγω αυξητική τάση δικαιολογεί την πρόθεση κατασκευής του Turkish Stream, γεγονός παραμένει πως οι συνολικές καταναλώσεις των λοιπών χωρών εκτός Ιταλίας ανέρχονται περί τα 10 bcm. Ως εκ τούτου η στήριξη από πλευράς της Ιταλίας και των κύριων ιταλών καταναλωτών (ENI, ENEL, Edison), και δη μέσω μακροπρόθεσμων συμβολαίων προμήθειας από τα οποία οι ιταλικές εταιρείες επιδεικνύουν επιθυμία απαγκίστρωσης (βλ. σχετικό κεφάλαιο) αποτελεί ζωτικό παράγοντα για την υλοποίηση της δεύτερης γραμμής. Σε αυτό το πλαίσιο, η Gazprom έχει υπογράψει Μνημόνιο αλληλοκατανόησης με την ιταλική ENI. Σύμφωνα με σχετικές δηλώσεις του CEO της Gazprom Alexey Miller, “οι ιταλικές εταιρείες εξέφρασαν την πρόθεση να μεταφερθεί το σημείο παράδοσης του ρωσικού φυσικού αερίου που βρίσκεται βόρεια της χώρας (από την Αυστρία) στο νότιο τμήμα της Ιταλίας. Το ζήτημα αυτό της αλλαγής του σημείου παράδοσης θα μπορούσε να επιλυθεί με την κατασκευή της δεύτερης γραμμής του Turkish Stream, μέσω της σύνδεσης του με τον αγωγό φυσικού αερίου Poseidon. Παρόλα αυτά, είναι επίσης αμφίβολο κατά πόσο οι ιταλικές εταιρείες ευνοούνται όχι μόνον από τη δέσμευση τους μέσω μακροπρόθεσμων συμβολαίων αλλά και από την μεταφορά του σημείου παράδοσης σε ένα σημείο νοτίως της Ιταλίας και μακρύτερα από τα κέντρα κατανάλωσης του Βορρά και του Baumgarten, η μεταφορά από το οποίο προς τα ιταλικά σύνορα τελεί υπό τον έλεγχο της ιταλικής SNAM (ως συνιδιοκτήτης της σχετικής υποδομής). Συνεπώς η Gazprom ενδεχομένως θα πρέπει να προχωρήσει σε σημαντικές παραχωρήσεις προς τις ιταλικές εταιρείες αναδιαπραγματευόμενη τα συμβόλαια της. Επίσης, η ENI ως μητρική της Saipem έχει έναν επιπρόσθετο λόγο να ζητεί επιπλέον παραχωρήσεις διότι η θυγατρική της ενεπλάκη σε διαδικασία διαιτησίας με την Gazprom μετά την ακύρωση του συμβολαίου προμήθειας σωλήνων για τον South Stream, το οποίο μάλιστα δεν υποκαταστάθηκε από ένα νέο για τον Turkish Stream. Εκεί εδράζεται

ενδεχομένως η προσφορά της Gazprom να παραχωρήσει μέρος των συμβολαίων για τον Nord Stream 2 στην Saipem.

Ο δεύτερος λόγος αφορά το ρυθμιστικό πλαίσιο της Ε.Ε., το οποίο μπορεί να μην τελεί εν ισχύ για την διαδρομή του Turkish Stream μέχρι τα ελληνοτουρκικά σύνορα, αλλά ισχύει για την διαδρομή εντεύθεν προς τις ευρωπαϊκές αγορές-στόχους. Κατά δήλωση του Ρώσου Υπουργού Εξωτερικών κ. Λαβρόφ σε επίσκεψη του στην Αθήνα, “η Ρωσία είναι έτοιμη να επεκτείνει τη γραμμή του αγωγού φυσικού αερίου Turkish Stream έως την Ευρώπη, αότου όμως λάβει εγγυήσεις από την Ευρωπαϊκή Ένωση για την κατασκευή του εν λόγω έργου”. Τέτοιου είδους εγγυήσεις είναι ιδιαίτερα αμφίβολο αν θα δοθούν από την Ε.Ε., ιδίως εφόσον τυχόν μη επέκταση του Turkish Stream προς τις ευρωπαϊκές αγορές, πολύ απλά θα σημαίνει τη διατήρηση του διαμετακομιστικού ρόλου της Ουκρανίας ο οποίος αποτελεί ευρωπαϊκή προτεραιότητα. (Pirani & Yafimava, Russian Gas Transit Across Ukraine Post-2019: pipeline scenarios, gas flow consequences, and regulatory constraints, 2016)

Την αντίθεση του σε έργα διαμετακόμισης δισεκατομμυρίων τα οποία η Ευρώπη «δεν χρειάζεται εμπορικά», έχει εκφράσει και ο Ευρωπαίος Επίτροπος για την Ενεργειακή Ένωση Μάρος Σέφκοβιτς, υπενθυμίζοντας παράλληλα πως οι ουκρανικές υποδομές ήδη υποχρησιμοποιούνται.²⁹ Η κατασκευή του Turkish Stream και των ευρωπαϊκών του διακλαδώσεων επιπρόσθετα βρίσκει αντίθετη και την Ουάσινγκτον, καθότι αυτός «θα φέρει ακόμα περισσότερο ρωσικό αέριο δίχως να ενισχύει την ασφάλεια εφοδιασμού και θα μπορούσε να εμποδίσει την επέκταση του Νοτίου Διαδρόμου στο μέλλον.»³⁰

Από τα παραπάνω συνάγεται πως τα υπό εξέταση έργα διακλάδωσης της δεύτερης γραμμής του Turkish Stream προς τις ευρωπαϊκές αγορές, TESLA προς την Αυστρία μέσω ΠΓΑΜ, Σερβίας και Ουγγαρίας, και ITGI προς την Ιταλία μέσω Ελλάδος, δε θα τύχουν πιθανότατα στήριξης από τις

²⁹ Sefcovic says Opal pipeline controversy ‘very technical and complex’, 30.01.2017, Euractiv

³⁰ Χόκστιν: Ο Turkish Stream θα μπορούσε να απειλήσει την επέκταση του Νοτίου Διαδρόμου, 28.11.2016, Energypress

ρυθμιστικές αρχές εκτός της συμπερίληψης τους στα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος (PCIs), και θα πρέπει να αναζητήσουν υπό καθεστώς αβεβαιοτήτων χρηματοδότηση για την κατασκευή τους σύμφωνα με τους υφιστάμενους κοινοτικούς κανόνες. Υπό αυτό το πρίσμα, ένα σχετικό προβάδισμα διαθέτει ο ITGI για την προώθηση του οποίου έχει υπογράψει Μνημόνιο Κατανόησης με τις μετόχους ΔΕΠΑ και Edison, λόγω της Εξαιρέσης από Πρόσβασης Τρίτων που είχε παλαιότερα λάβει όσο ακόμη υφίστατο πιθανότητα να μεταφέρει αζέρικο αέριο από το Shah Deniz. Παρόλα αυτά, και ακόμη και αν η εν λόγω άδεια ισχύσει και για την σχεδιαζόμενη μεταφορά ρωσικού αερίου, η υλοποίηση του εν λόγω αγωγού παραμένει υποκείμενη σε εμπορικές αβεβαιότητες (βλ. σχετικό κεφάλαιο). Στον αντίποδα των ανωτέρω ο σχεδιαζόμενος TESLA που έχει εμπορικό προβάδισμα λόγω της κατάληξης του στον κόμβο του Baumgarten, συναντά επιπρόσθετες ρυθμιστικές αβεβαιότητες. (βλ. σχετικό κεφάλαιο)

Τέλος, θα πρέπει να διερωτηθεί κανείς αν όχι μόνον το αυστηρά κατασκευαστικό, αλλά και το σωρευτικά συνεπαγόμενο κόστος για την Gazprom δικαιολογεί την επέκταση του Turkish Stream με όρους καθαρά εμπορικούς. Είτε προχωρήσει η πρόταση της Gazprom για σύσταση hub στα ελληνο-τουρκικά σύνορα, και προμήθεια του φυσικού αερίου από εκεί για τους ενδιαφερόμενους καταναλωτές, είτε απλώς αλλάξουν τα σημεία εισόδου για τις κατά τόπους αγορές, γεγονός παραμένει πως η Gazprom θα εξαναγκαστεί να εισέλθει σε μία διαδικασία διαπραγμάτευσης με τους αγοραστές φυσικού αερίου σε μία χρονική στιγμή όπου για τους τελευταίους διανοίγεται η ευκαιρία να εκκινήσουν συζητήσεις σε άλλα ζητήματα όπως η τιμή αναφοράς και η διαμόρφωση της, η ευελιξία και διάρκεια του συμβολαίου. (Henderson & Mitrova, *The Political and Commercial Dynamics of Russia's Gas Export Strategy*, 2015) Επιπλέον, εάν το αέριο δεν παραδίδεται κατά μήκος της υφιστάμενης διαδρομής μέσω Ουκρανίας, Ρουμανίας και Βουλγαρίας, παρά σε αντίστροφη ροή, η πλεονάζουσα δυναμικότητα του υφιστάμενου αγωγού μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να παραδώσει αέριο στη

Βουλγαρία και στη Ρουμανία από την Κασπία και από τη Μέση Ανατολή.³¹ Τέλος, ανεξαρτήτως του αν θα παρακάμψει την ουκρανική οδό για τις βαλκανικές προμήθειες, η Gazprom οφείλει, μέχρι το 2028 τουλάχιστον να πληρώνει παγίως τον σλοβακικό Διαχειριστή (Eustream) για την δέσμευση δυναμικότητας στις υποδομές του λόγω της φύσης του εν λόγω συμβολαίου (ship-or-pay) για ποσότητες που σήμερα φθάνουν μέσω Σλοβακίας στον κόμβο του Baumgarten.

Συνεπώς, όπως συνάγεται από τα ανωτέρω, η ερώτηση κλειδί αναφορικά με την στρατηγική στόχευση της δεύτερης γραμμής του Turkish Stream είναι: «Ανταγωνίζεται ο Turkish Stream την ανάπτυξη του Νοτίου Διαδρόμου της Ε.Ε. μέσω των αγωγών TANAP και TAP;». Η απάντηση είναι πως ναι μεν η αρχική φάση του Νοτίου Διαδρόμου είναι δρομολογημένη, συμβολαιοποιημένη και υπό κατασκευή, και άρα δεν τελεί σε κίνδυνο, παρόλα αυτά, η δεύτερη φάση ανάπτυξης του με τον διπλασιασμό της χωρητικότητας των ανωτέρω αγωγών (του TANAP από 16 bcm σε 32 bcm και του TAP από 10 bcm σε 20 bcm) βρίσκεται σε ευθύ ανταγωνισμό με τη ευρωπαϊκή γραμμή του Turkish Stream. Αυτό διαφαίνεται τόσο από το κοινό σημείο κατάληξης, τόσο του TANAP όσο και του Turkish Stream, στα Ύψαλα στα ελληνο-τουρκικά σύνορα, όσο και από τη διακηρυγμένη πρόθεση της Gazprom να δεσμεύσει την μελλοντικά επεκταθείσα δυναμικότητα του TAP (η οποία δεν θα τελεί υπό την εξαίρεση από την πρόσβαση τρίτων), στον οποίο εξάλλου δεν διαθέτει μετοχική συμμετοχή και δεν δεσμεύεται καθ'οιονδήποτε τρόπο, για τις εξαγωγές της προς την Ευρώπη. Σημειωτέον μάλιστα πως σύμφωνα με την Απόφαση για Εξαίρεση Τρίτων που έχει λάβει η Κοινοπραξία του TAP, η τελευταία είναι υποχρεωμένη να κατασκευάσει σημεία εξόδου προς τις αγορές προς τις οποίες θα της γίνει δικαιολογηθέν αίτημα από οποιοδήποτε τρίτο μέρος.³² Ως εκ τούτου, η υλοποίηση της ευρωπαϊκής γραμμής του Turkish Stream θα παραμένει ζωντανή για όσο χρειαστεί, με στρατηγική προέκταση την

³¹ Mikhail Krutikhin: Το κόστος του Turkish Stream για τη Ρωσία, 27.10.2016, Energypress

³² Perspective for 'Turkish Stream' Project: Possible Scenarios and Challenges, 21.01.2017, Natural Gas World

ύπαρξη ανταγωνισμού για επιπλέον ποσότητες από άλλους παραγωγούς στις αγορές-στόχους, και την δυσχέρεια στην ανάπτυξη επιπρόσθετων υποδομών που θα επαπειλούσαν τη θέση της στις συγκεκριμένες αγορές. Προς τούτο συνηγορεί και η υπόμνηση της Gazprom πως «από το 2019 τόσο οι Τούρκοι όσο και οι Ευρωπαίοι καταναλωτές θα υποδεχθούν μία νέα αξιόπιστη διαδρομή για την εισαγωγή ρωσικού αερίου», που συνόδευσε την ανακοίνωση της έναρξης κατασκευής του υποθαλάσσιου τμήματος του Turkish Stream.³³ Η εν λόγω προέκταση μάλιστα δεν αφορά μόνον το Αζερμπαϊτζάν, το οποίο ούτως ή άλλως για εμπορικούς λόγους ενδεχομένως θα προτιμούσε την τουρκική αγορά σε μελλοντική περαιτέρω επέκταση της παραγωγής του, αλλά και τους υποθαλάσσιους αγωγούς αερίου από το Ισραήλ και την Κύπρο στην Τουρκία και την ΕΕ.³⁴

Το άνοιγμα του Κάθετου Διαδρόμου τροφοδοσίας της Ε.Ε. μέσω του IGB

Εικόνα 9 Ο αγωγός IGB, Πηγή ICGB AD

³³ TurkStream Pipelay Begins, says Gazprom, 08.05.2017, Natural Gas World

³⁴ Ρωσία, Τουρκία και η ευρωπαϊκή διπλωματική σκακιέρα, 19.10.2016, Energypress

Ο ελληνο-βουλγαρικός αγωγός IGB έχει αναχθεί τα τελευταία χρόνια σε έργο προτεραιότητας, εκτός από τα κράτη που σχεδιάζεται να διασυνδέσει μέσω μίας δεύτερης γραμμής, συνολικά για την Ε.Ε. Η ανάπτυξη του είναι μέρος της ευρωπαϊκής στρατηγικής για την προώθηση της ανάπτυξης μικρών διασυνδετήριων αγωγών με σκοπό την αύξηση του ανταγωνισμού στις αγορές Ελλάδος και Βουλγαρίας, και τη συνακόλουθη μείωση της εξάρτησης από τη Ρωσία για φυσικό αέριο. Ο αγωγός θα ξεκινά από την Κομοτηνή και θα συνδεθεί είτε με τον αγωγό του ΔΕΣΦΑ, είτε και με τον αγωγό TAP. Θα καταλήγει δε μετά από περίπου 170 χιλιόμετρα διαδρομής, τα 150 εξ αυτών επί βουλγαρικού εδάφους, στη Στάρα Ζαγκόρα της Βουλγαρίας. Το έργο έχει συμπεριληφθεί στην λίστα με τα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος (PCI) της Ε.Ε. και συμπεριλαμβάνεται στο σχέδιο της Central and South-East European Gas Connectivity (CESEC).

Στην περίπτωση της Ε.Ε., η προώθηση της υλοποίησης του IGB αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο για την πραγμάτωση του λεγόμενου “Κάθετου Διαδρόμου” τροφοδοσίας με φυσικό αέριο με κατεύθυνση από το νοτιοανατολικό άκρο της Ευρώπης με σημείο εκκίνησης την Ελλάδα προς τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Ο Κάθετος Διάδρομος (Vertical Corridor) είναι μία νέα όδευση για το Φυσικό Αέριο, που θα ενώνει τα Εθνικά Δίκτυα της Ελλάδας, της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας μέσω διασυνδετήριων αγωγών, ώστε το φυσικό αέριο να διακινείται μεταξύ των εν λόγω χωρών, και κατόπιν πιθανώς σε άλλες χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης. Το φυσικό αέριο, η ποσότητα του οποίου υπολογίζεται σε 3-5 bcm ανά έτος, θα προέρχεται από διάφορες πηγές και συγκεκριμένα από το ελληνικό δίκτυο μέσω του σταθμού υγροποίησης στη Ρεβυθούσα, τον αγωγό TAP που θα διασχίζει την βόρεια Ελλάδα και τον υπό σχεδίαση πλωτό σταθμό αεριοποίησης στην Βόρεια Ελλάδα. Για το σκοπό αυτό έχει υπογραφεί από το 2014 Κοινή Διακήρυξη των Υπουργών Ενέργειας Ελλάδος, Βουλγαρίας και Ρουμανίας.³⁵ Αντίστοιχη κοινή δήλωση (Joint

³⁵ Κοινή Διακήρυξη των Υπουργών Ενέργειας Ελλάδος, Βουλγαρίας και Ρουμανίας για τον «Κάθετο Διάδρομο» Φυσικού Αερίου, 09.12.2014,

Statement) υπέγραψαν τον Σεπτέμβριο του 2016 οι διαχειριστές Φυσικού Αερίου της Ελλάδας (ΔΕΣΦΑ), της Βουλγαρίας (Bulgartransgaz), της Ρουμανίας (Transgaz), της Ουγγαρίας (FGSZ) και της εταιρείας ICGB, με την οποία δηλώνουν την πρόθεσή τους να εντείνουν τις προσπάθειές τους σε τεχνικό και ρυθμιστικό επίπεδο προκειμένου να υλοποιηθεί ο «Κάθετος Διάδρομος». ³⁶ Επιπλέον, σε δηλώσεις του ο Επίτροπος αρμόδιος για την Ενεργειακή Ένωση κ. Μάρος Σέφκοβιτς έχει πολλάκις ρητά εκφράσει τη στήριξη του στην υλοποίηση του έργου.

Παράλληλα, εκτός από την Ε.Ε. το έργο στηρίζει με θέρμη και η πολιτική των ΗΠΑ στην περιοχή, αφενός για την απεξάρτηση της περιοχής από το ρωσικό φυσικό αέριο και αφετέρου για την διακίνηση διαμέσου του αγωγού ποσοτήτων υγροποιημένου φυσικού αερίου προερχόμενου από τις ΗΠΑ από τα προεχρή έτη. Χαρακτηριστικό είναι πως το έργο περιλαμβάνεται ρητά στα έργα προτεραιότητας στο πλαίσιο των συμπερασμάτων του Συμβουλίου Ενέργειας Ε.Ε. – ΗΠΑ. Επιπρόσθετα, ο πρώην απεσταλμένος των ΗΠΑ στην περιοχή, αρμόδιος για ενεργειακά ζητήματα, Amos Hochstein πραγματοποίησε τα πρόσφατα έτη σειρά συναντήσεων για την προώθηση του έργου σε Ελλάδα και Βουλγαρία. Τέλος, η νέα υφυπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ, αρμόδια για την ενεργειακή διπλωματία, κ. Ρόμπιν Ντάνιγκαν (Robin Dunningan) επανέλαβε σε πρόσφατη επίσκεψη της την στήριξη των ΗΠΑ στην προώθηση του αγωγού.

Στην κατεύθυνση από Κομοτηνή προς Στάρα Ζαγκόρα, ο IGB σχεδιάζεται να μεταφέρει 3 bcm φυσικού αερίου κατ' έτος (με δυνατότητα επέκτασης ως τα 5 bcm με την εγκατάσταση ενός συμπιεστή). Ο αγωγός θα έχει επίσης τη δυνατότητα να λειτουργεί σε reverse flow (από την Βουλγαρία προς την Ελλάδα)

Το συνολικό της ύψος επένδυσης υπολογίζεται σε 220 εκατομμύρια ευρώ, ενώ η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει δεσμεύσει 45 εκατομμύρια για την οικονομική ενίσχυση του έργου μέσω του European Energy Program for Recovery (EPR) (Commission Decision C(2010) 5813, τροποποίηση

³⁶ Συμφωνίες για τον "κάθετο διάδρομο" και τη διασύνδεση των δικτύων αερίου υπέγραψε ο ΔΕΣΦΑ, 13.09.2016, Energypress

Decision C(2012) 6405). Επίσης τον Οκτώβριο του 2012, η ICGB AD υπέγραψε Mandate Letter με την European Bank for Reconstruction and Development για την περαιτέρω χρηματοδότηση του έργου.

Στο εταιρικό σχήμα που θα κατασκευάσει και θα διαχειρίζεται τον αγωγό, συμμετέχουν με 50% η εταιρεία Poseidon S.A. (ιταλική Edison και ελληνική ΔΕΠΑ) και με αντίστοιχο ποσοστό η κρατική βουλγαρική ΒΕΗ. Τέλος, από το 2013 ο IGB έχει λάβει έγκριση περιβαλλοντικών όρων από τις αρχές της Ελλάδος και της Βουλγαρίας.

Ο IGB αρχικώς προτάθηκε μετά την ρωσο-ουκρανική κρίση του 2009 και τα έντονα προβλήματα τροφοδοσίας που αντιμετώπισε η ανάντη γειτονική χώρα. Το αρχικό Memorandum of Understanding (MOU) μεταξύ Ελληνικής Δημοκρατίας και Βουλγαρίας υπογράφηκε το 2009. Παρόλα αυτά, στα επόμενα έτη, λόγω του μεγαλύτερου στρατηγικού ενδιαφέροντος που απέδωσε η γειτονική χώρα στην προώθηση του ρωσικού South Stream, και του μειωμένου εμπορικού ενδιαφέροντος που συγκέντρωσε λόγω του κλειστού χαρακτήρα της βουλγαρικής αγοράς φυσικού αερίου και της αβέβαιης μέχρι τότε τύχης των διασυνδέσεων με γειτονικές χώρες, ο IGB παρέμεινε εν τωίς πράγμασι «παγωμένος» και η 1η απόπειρα market test που έλαβε χώρα το 2013 δεν ήταν επιτυχής.

Η κατάσταση άλλαξε μετά την επικράτηση του αγωγού TAP για το φυσικό αέριο της Κασπίας, την ακύρωση του αγωγού South Stream, και τη σε βάρος της Gazprom έρευνα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για άσκηση αντι-ανταγωνιστικών πρακτικών, μεταξύ άλλων και στην Βουλγαρία.

Αναφορικά με την επικράτηση του αγωγού TAP, αυτή προσέδωσε τη δυνατότητα για μία νέα πηγή τροφοδοσίας στην γειτονική χώρα, με σημαντικές ωφέλειες στο επίπεδο ενίσχυσης της ενεργειακής ασφάλειας³⁷. Μάλιστα η Bulgargaz ήταν μία από τις πρώτες εταιρείες που υπέγραψε μακροπρόθεσμο συμβόλαιο προμήθειας με την κοινοπραξία του Shah Deniz για ποσότητες ύψους 1 bcm κατ' έτος, ήτοι περίπου το 1/3 της ετήσιας κατανάλωσης της Βουλγαρίας. Επίσης, η ακύρωση του αγωγού South

³⁷ FT: Ο IGB θα ανακόψει την εξάρτηση από τη Ρωσία για φυσικό αέριο, 18.10.2016, Energypress

Stream και των εν ισχύι διακρατικών συμφωνιών που τον συνόδευσαν με τις χώρες διέλευσης, ουσιαστικά άφησε ως μόνη επιλογή στην Βουλγαρία την προώθηση του αγωγού IGB προκειμένου αυτή να μην μείνει απομονωμένη από τη χάραξη των νέων ευρωπαϊκών διαδρόμων τροφοδοσίας με φυσικό αέριο. Η επάνοδος της συντηρητικής κυβέρνησης του Boyko Borisov, θεωρούμενης ως λιγότερο φίλα προσκείμενης προς τα ρωσικά συμφέροντα έναντι των σοσιαλιστών της αντιπολίτευσης, έδρασε επικουρικά προς αυτή την κατεύθυνση. Ο Borisov επιπλέον, μετά την ακύρωση του South Stream, ανακοίνωσε το σχέδιο του για την ίδρυση ενός hub διαπραγμάτευσης ποσοτήτων φυσικού αερίου στην Βουλγαρία, λαμβάνοντας την πολιτική και χρηματοδοτική στήριξη της Ε.Ε σε επίπεδο μελετών.

Τέλος, η έρευνα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σε βάρος της Gazprom ανάγκασε την τελευταία να αναλάβει δεσμεύσεις προς την κατεύθυνση επίτευξης ενός συμβιβασμού. Μέχρι πρότινος τα διμερή συμβόλαια της Gazprom με πελάτες της δεν επέτρεπαν την επαναπώληση του αερίου, γεγονός που δεν διευκόλυνε την υλοποίηση αγωγών όπως ο IGB, λόγω μειωμένου εμπορικού ενδιαφέροντος για διακίνηση αερίου μέσω νέων διασυνδέσεων. Το εμπόδιο αυτό ήρθη στα πλαίσια των δεσμεύσεων που ανέλαβε η Gazprom ώστε να αποφύγει το ενδεχόμενο βαρέως προστίμου από την πλευρά της Κομισιόν.³⁸

Ως εκ τούτου και δεδομένης της μεγάλης σημασίας που δίνει στο ρόλο του αγωγού η ΕΕ για την αναβάθμιση της ασφάλειας εφοδιασμού των κρατών της περιοχής, παρά την αποτυχία του πρώτου market test, συμφωνήθηκε η προώθηση του έργου και η λήψη της τελικής επενδυτικής απόφασης έστω και υπό όρους, προκειμένου να δοθεί το κατάλληλο σήμα στην αγορά. Παράλληλα δε, να υλοποιηθεί δεύτερο market test στο οποίο σε αντίθεση με το πρώτο, θα έχουν δικαίωμα συμμετοχής, δηλαδή δέσμευσης χωρητικότητας και οι Διαχειριστές των Εθνικών Συστημάτων Μεταφοράς Φ.Α. (TSO'S), όπως ο ΔΕΣΦΑ για την Ελλάδα, η Bulgartransgaz για τη Βουλγαρία, και άλλοι Διαχειριστές.

³⁸ Θετικός για IGB και Βουλγαρία ο χθεσινός συμβιβασμός Ε.Ε.-Gazprom, 14.03.2017, Energypress

Η Κοινοπραξία του ICGB προχώρησε τον Δεκέμβριο του 2015 στην Τελική Επενδυτική Απόφαση (Final Investment Decision) για την υλοποίηση του έργου, υπό την αίρεση (conditional) της επιτυχούς υλοποίησης market test τυγχάνοντας πολιτικής υποστήριξης τόσο από τις κυβερνήσεις των δύο χωρών που τον φιλοξενούν, όσο και από την ΕΕ και τις ΗΠΑ.

Παράλληλα, και προκειμένου να διαπιστωθεί η εμπορική και χρηματοδοτική βιωσιμότητα του έργου η Κοινοπραξία ICGB προχώρησε στα τέλη του 2015 στην ανακοίνωση νέου market test ώστε να δικαιολογηθεί το απαραίτητο αίτημα εξαίρεσης του αγωγού από την πρόσβαση τρίτων, σύμφωνα με την παράγραφο 6 του άρθρου 36 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ.³⁹

Κατά τον πρώτο γύρο των δεσμευτικών προσφορών του δεύτερου market test (expression of interest) η κοινοπραξία έλαβε εννέα μη δεσμευτικές προσφορές για συνολική ποσότητα 4,4 bcm. Μεταξύ των ενδιαφερόμενων ήταν οι τρεις μέτοχοι της κοινοπραξίας ICGB, καθώς και η αυστριακή OMV, η ελληνική Gastrade, η αμερικανική Noble Energy και η αζέρικη SOCAR.⁴⁰

Με την ολοκλήρωση της δεύτερης φάσης του market test (bidding phase), υποβλήθηκαν πέντε δεσμευτικές προσφορές για 2,57 bcm, εκ των οποίων το 1,5 bcm δεσμευμένα, ήτοι το 50% της αρχικής δυναμικότητας του αγωγού.

⁴¹

Σύμφωνα με την ανακοίνωση της κοινοπραξίας, λόγω του ενδιαφέροντος και από άλλες εταιρείες, οι οποίες δεν έλαβαν μέρος στο α' στάδιο του μάρκετ τεστ, εξετάζεται το ενδεχόμενο να προσφερθεί η εναπομείνουσα χωρητικότητα στην αγορά στα πλαίσια ξεχωριστής διαδικασίας, μετά από έγκριση των ρυθμιστικών αρχών.

³⁹ New Market Test for IGB Gas Pipeline, 14.12.2015, ICGB

⁴⁰ Nine non-binding expressions of interest have been received by ICGB AD - the company responsible for implementation of Greece-Bulgaria gas pipeline, 27.04.2016, ICGB

⁴¹ Five binding offers were submitted in the binding phase of the market test for the Gas Interconnector Greece-Bulgaria, 02.12.2016, ICGB

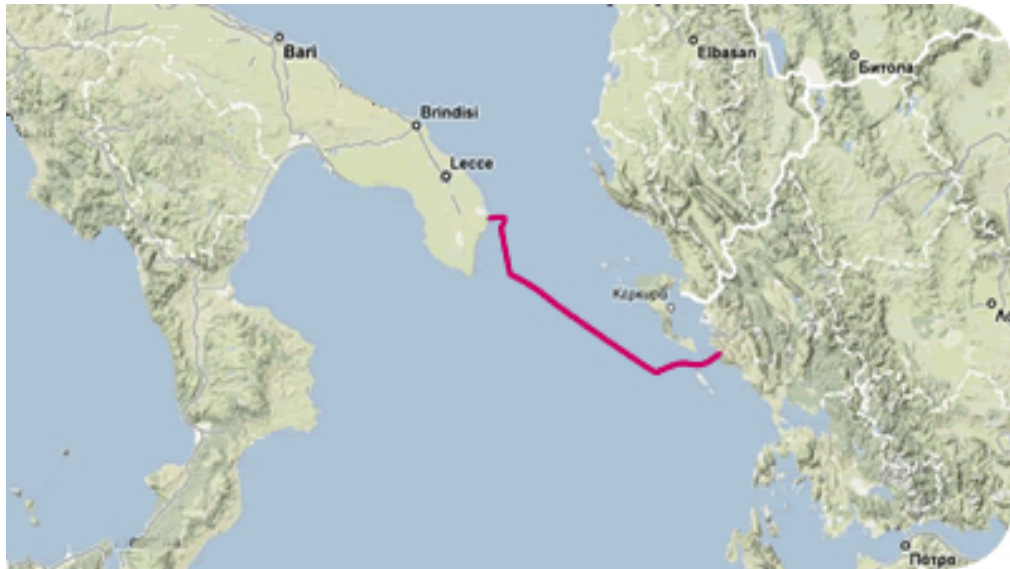
Γίνεται αντιληπτό πως η υλοποίηση του IGB εναπόκειται εν τωις πράγμασι στην προσέλκυση περαιτέρω εμπορικού ενδιαφέροντος για την κάλυψη της αρχικής δυναμικότητας του αγωγού των 3 bcm.

Το σχετικό market test που προγραμματιζόταν για τον Μάρτιο αλλά αναβλήθηκε λόγω των βουλγαρικών εκλογών, θα πραγματοποιηθεί μέσα στο προσεχές διάστημα, ενώ παράλληλα θα προωθηθεί στις Ρυθμιστικές Αρχές Ελλάδας και Βουλγαρίας και το αίτημα εξαιρέσεως του IGB από το καθεστώς πρόσβασης τρίτων. Σύμφωνα με το επικαιροποιημένο χρονοδιάγραμμα υλοποίησης του έργου και συνυπολογίζοντας τους προαναφερθέντες παράγοντες, εντός του 2018 αναμένεται να ξεκινήσει η κατασκευή του έργου και εντός του πρώτου τριμήνου του 2020 τοποθετείται η εμπορική του λειτουργία.⁴²

Δεδομένου πως η εν λόγω δυναμικότητα ισούται σχεδόν με την ετήσια βουλγαρική κατανάλωση φυσικού αερίου, καθοριστικής σημασίας είναι η ανίχνευση αγοραστικού ενδιαφέροντος από περιοχές όπως η Ρουμανία, με την οποία η Βουλγαρία πρόσφατα ολοκληρώθηκε επιτυχώς μέσω ενός αγωγού δυναμικότητας 1,5 bcm, καθώς και η Σερβία με την οποία η βουλγαρική διασύνδεση παραμένει σε επίπεδο προώθησης. Επιπλέον καθοριστικής σημασίας για την επιτυχή υλοποίηση του IGB αποτελούν οι εξελίξεις που αφορούν την υλοποίηση του πλωτού τερματικού LNG στην Αλεξανδρούπολη, ώστε εν συνεχεία οι εταιρείες που ενδιαφέρονται για την εν λόγω υποδομή να προβούν στην αναγκαία δέσμευση χωρητικότητας στον IGB.

Η ευρωπαϊκή επέκταση του Turkish Stream διαμέσου της ανάπτυξης του αγωγού ITGI

⁴² Στο α' τρίμηνο του 2020 η εμπορική λειτουργία του αγωγού IGB σύμφωνα με το νέο χρονοδιάγραμμα, 10.05.2017, Energypress

Εικόνα 10 Ο αγωγός IGI Poseidon, Πηγή: IGI Poseidon

Ο αγωγός ITGI ανεπύχθη αρχικώς στα μέσα της δεκαετίας του 2000 με σκοπό να αξιοποιηθεί για την μεταφορά φυσικού αερίου αρχικώς από το Αζερμπαϊτζάν, στο πλαίσιο της τότε εν εξελίξει διαδικασίας επιλογής από την κοινοπραξία του Shah Deniz για τον αγωγό ο οποίος θα διασυνέδεε τον αγωγό TANAP (ή με το τουρκικό δίκτυο αν αυτός δεν κατασκευαζόταν) με τις ευρωπαϊκές αγορές.

Ο αγωγός ITGI αποτελείται από το χερσαίο κομμάτι που διατρέχει τη Βόρειο Ελλάδα για περίπου 600 χλμ καταλήγοντας στα δυτικά παράλια της Θεσπρωτίας (IGI) και τελεί υπό την αρμοδιότητα ανάπτυξης του ΔΕΣΦΑ (περιλαμβάνεται στο Δεκαετές Πρόγραμμα Ανάπτυξης του Διαχειριστή) και από τον υποθαλάσσιο αγωγό Poseidon, που αναπτύσσεται από το joint venture της ελληνικής ΔΕΠΑ και της Ιταλικής Edison, 32 ιντσών και μήκους 207 χιλιομέτρων με σημείο κατάληξης το Οτράντο της Ιταλίας.

Η αρχική του δυναμικότητα ανέρχεται σε 10 bcm κατ'έτος, ενώ σύμφωνα με την κοινοπραξία που αναπτύσσει τον αγωγό, η δυναμικότητα του μπορεί να φθάσει έως και τα 20 bcm ετησίως.⁴³ Σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες δηλώσεις του Διευθύνοντος Συμβούλου της IGI Poseidon ο αγωγός

⁴³ IGI Poseidon, ANNUAL FINANCIAL STATEMENTS for the year ended 31st December 2016

πρόκειται να έχει ολοκληρωθεί σε πέντε έτη (2 χρόνια για την προετοιμασία και 3 για την κατασκευή του)

Η διαδικασία ανάπτυξης του αγωγού βρίσκεται σε ώριμο επίπεδο από πλευράς μελετών και αδειοδοτήσεων. Η μελέτη σκοπιμότητας (feasibility study) του αγωγού πραγματοποιήθηκε το 2003, ενώ Ιταλία και Ελλάδα συνυπέγραψαν τον Απρίλιο του 2005 Μνημόνιο Κατανόησης για την προώθηση του αγωγού. Επιπλέον οι ρυθμιστικές αρχές Ελλάδος και Ιταλίας ενέκριναν το αίτημα των εταιρειών που αναπτύσσουν τον αγωγό για την εξαίρεση του υποθαλάσσιου τμήματος από την πρόσβαση τρίτων για 8 bcm, υπό την προϋπόθεση να διεξαχθεί market test για 1 τουλάχιστον επιπλέον bcm. Τέλος, ο αγωγός παραμένει στην πιο πρόσφατη λίστα με τα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος της Ε.Ε. του 2015, γεγονός που διευκολύνει την αδειοδοτική και χρηματοδοτική διαδικασία ανάπτυξης του.

Η απόφαση της κοινοπραξίας του Shah Deniz να αναδείξει τους αγωγούς TAP και Nabucco ως τα δύο τελικά υποψήφια έργα για την διαμετακόμιση κασπιακού αερίου προς την Ευρώπη, ανέστειλε προσωρινά στις αρχές του 2012 τις προοπτικές υλοποίησης του ITGI, και παράλληλα οδήγησε στην άρση της ελληνικής κυβερνητικής στήριξης που ετύγχανε έως τότε το έργο προς όφελος του TAP. Η αρχική στήριξη της Ελλάδος στην υλοποίηση του έργου εδράζετο στο γεγονός πως σε σύγκριση με τον TAP ο ITGI παρακάμπτει την Αλβανία, ως εκ τούτου προσδοκόνται μεγαλύτερα επενδυτικά οφέλη και στην μετοχική συμμετοχή της ΔΕΠΑ στο project (έναντι μηδενικής έως τώρα εταιρικής συμμετοχής της Ελλάδος στον TAP)

Η προοπτική υλοποίησης του αγωγού ανεβίωσε στις αρχές του 2015, μετά την ακύρωση του ρωσικών συμφερόντων South Stream και την υποκατάσταση του από τον αγωγό Turkish Stream. Σύμφωνα με τα ρωσικά σχέδια, ο Turkish Stream θα μπορούσε να συνδεθεί είτε με τον αγωγό TESLA προς τις βαλκανικές αγορές (Ελλάδα-Σκόπια-Σερβία-Ουγγαρία), σε μία διαδρομή πανομοιότυπη με αυτή του South Stream με παράκαμψη της Βουλγαρίας, είτε με τον αγωγό ITGI με σημείο κατάληξης την ιταλική αγορά. Σύμφωνα με δημοσιεύματα, την τελευταία όδευση προωθεί, μέσω του ελέγχου της Edison ο γαλλικός όμιλος της EDF, μέτοχος στον ακυρωθέντα

South Stream, έχοντας ως επιχείρημα πρώτον τις καταναλωτικές ανάγκες των αγορών Γαλλίας και Ιταλίας, και δεύτερον ότι θα χρησιμοποιηθεί ως επέκταση του Turkish Stream ένα εγκεκριμένο από τις ευρωπαϊκές αρχές project.⁴⁴

Προς το σκοπό αυτό, οι εταιρείες που συμμετέχουν ως μέτοχοι στο εταιρικό σχήμα του IGI Poseidon, Edison και ΔΕΠΑ, υπέγραψαν με την Gazprom τον Φεβρουάριο του 2016 Μνημόνιο Συναντιληψης για την αξιοποίηση του αγωγού ITGI μέσω της διασύνδεσης του με «τρίτες χώρες», όπως αναφέρεται. Σύμφωνα με τα αναφερόμενα στο σχετικό δελτίο Τύπου το έργο προορίζεται να αναπτυχθεί σε πλήρη συμμόρφωση με τους ευρωπαϊκούς κανονισμούς.⁴⁵

Οι τρεις εταιρείες πραγματοποίησαν επίσης τον Δεκέμβριο του 2016 συνάντηση εργασίας με σκοπό τον προσδιορισμό της βέλτιστης διαδρομής από την Ρωσία στην Ελλάδα και από εκεί στην Ιταλία.⁴⁶ Επιπλέον, η Gazprom προωθεί την ανάπτυξη του αγωγού μέσω διμερών συναντήσεων με τις κύριες καταναλώτριες εταιρείες της Ιταλίας, την ENI και την Edison, στις οποίες έχει διατυπωθεί πως κεντρικός σκοπός της ανάπτυξης του είναι να επαναπροσδιορίσει το σημείο παράδοσης των ρωσικών προμηθειών, προς το σκοπό της ενίσχυσης της ενεργειακής ασφάλειας μέσω της παράκαμψης της ουκρανικής οδού από την οποία εξαρτάται η Ιταλία για την προμήθεια φυσικού αερίου.

Επιπλέον, σύμφωνα με την IGI Poseidon, ο ITGI προορίζεται επίσης να διασυνδεθεί με τον αγωγό Eastmed, της ίδιας κοινοπραξίας, προκειμένου να μεταφέρει φυσικό αέριο της Ανατολικής Μεσογείου προς την Ιταλία.

Η συνεργασία των εταιρειών του IGI Poseidon για την αναβίωση του αγωγού ως εργαλείου της Ρωσίας για την παράκαμψη της ουκρανικής οδού, έχει συναντήσει την αποδοκιμασία των ΗΠΑ σε άμεσο επίπεδο, γεγονός εύλογο καθώς ο αμερικανικός παράγοντας αντιτίθεται συνολικά στην ανάπτυξη

⁴⁴ Ιταλικό φλερτ από Edison με τον Ρωσικό αγωγό - Έτσι θα μπει στο παιχνίδι ο ITGI, 15.05.2015, Energypress

⁴⁵ Gazprom, DEPA and Edison sign Memorandum of Understanding, 24.02.2016, Gazprom

⁴⁶ Gazprom, DEPA, and Edison in talks on optimal route of Russian gas exports to the south of Europe, 13.12.2016, Gazprom

νέων οδών μεταφοράς ρωσικού φυσικού αερίου στην Ευρώπη. ⁴⁷ Από πλευράς Ε.Ε., δεν έχει υπάρξει επίσημη τοποθέτηση για τον αγωγό, και γίνεται αναφορά στην γενική επωδό πως τα υπό ανάπτυξη έργα πρέπει να συμμορφώνονται με το κοινοτικό πλαίσιο. Από τον επίτροπο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κ. Σέφκοβιτς πάντως έχει γίνει έμμεση αναφορά μέσω της δήλωσης του πως «η Επιτροπή υποστηρίζει δύο μεγάλα έργα υποδομής – τον αγωγό TAP και τον IGB», μη συμπεριλαμβάνοντας στα έργα που τυγχάνουν κοινοτικής στήριξης τον ITGI. ⁴⁸

Αναλυτές έχουν διατυπώσει την άποψη πως κατά παρόμοιο τρόπο με τον αγωγό South Stream, που είχε παρόμοια όδευση και ως εκ τούτου δρούσε ανταγωνιστικά προς την ανάπτυξη του Nabucco, αντιστοίχως η σύνδεση Turkish Stream και ITGI τον καθιστά ανταγωνιστικό προς τον αγωγό TAP. Άλλοι εκτιμούν πως η διατύπωση πολλαπλών εναλλακτικών οδών διαμετακόμισης αποτελεί σκόπιμη τακτική της ρωσικής πλευράς, στο πλαίσιο μίας τακτικής “διαίρει και βασίλευε”, ώστε να αποτραπεί η τήρηση μίας κοινής ευρωπαϊκής γραμμής λόγω των φιλοδοξιών των χωρών.

Σε επίπεδο κυβερνήσεων, η ιταλική κυβέρνηση έχει μέσω διαρροών τηρήσει έμμεσα αποστάσεις από την προώθηση του αγωγού ITGI, κάνοντας γνωστό πως δεν της είχε γνωστοποιηθεί η πρόθεση των εταιρειών να προχωρήσουν στην σύναψη Μνημονίου Συναντίληψης με την Gazprom. (de Jong, 2016) Η ελληνική κυβέρνηση έχει τηρήσει στο μεταξύ μία εν μέρει αμφίθυμη στάση, που κυμαίνεται από την ανοικτή υποστήριξη του αγωγού μέχρι την μερική υποστήριξη στην ανάπτυξη του αγωγού, με ρητή υπόμνηση πως αυτή πρέπει να τύχει υποστήριξης από την Ε.Ε. για τη διαφοροποίηση των πηγών τροφοδοσίας ⁴⁹

Τέλος, μετά την ανεπιτυχή ολοκλήρωση των συνομιλιών της Ελληνικής Κυβέρνησης με τη SOCAR για την απόκτηση μετοχικού μεριδίου στον

⁴⁷ ΗΠΑ vs Ρωσία και στη μέση η Ελλάδα: "Καμπανάκι" για τους αγωγούς χτύπησε ο Αμερικάνος πρέσβης, 02.02.2017, Energypress

⁴⁸ Ο Σέβκοβιτς δεν «βλέπει» αναβίωση του αγωγού ITGI, 13.03.2016, Energypress

⁴⁹ Ομιλία Υπουργού Περιβάλλοντος και Ενέργειας στο “2nd Global Oil & Gas South East Europe & Mediterranean Summit”, 28.09.2016, ΥΠΕΝ

ΔΕΣΦΑ, τον Οκτώβριο του 2016, απομακρύνθηκε ένα σημαντικό εμπόδιο που αφορά τον έλεγχο που θα ασκούσε η αζέρικη εταιρεία στην υλοποίηση επενδύσεων που σχετίζονται με την ανάπτυξη του εν λόγω αγωγού και δη στο χερσαίο τμήμα του ελληνικού εδάφους.⁵⁰ Στο παρελθόν είχε υπάρξει μάλιστα διαφωνία των εταιρειών IGI Poseidon και ΔΕΣΦΑ σε σχέση με τη σκοπιμότητα διατήρησης του εν λόγω τμήματος, προϋπολογισμού 1,1 δισεκατομμυρίων ευρώ στο δεκαετές επενδυτικό πρόγραμμα του Διαχειριστή.⁵¹

Η τελική υλοποίηση του αγωγού παραμένει πάντως εξαρτημένη από μία σειρά από εξελίξεις:

Πρώτον, από το πότε και το αν θα ολοκληρωθεί εν τέλει ο αγωγός Turkish Stream και πιο συγκεκριμένα η δεύτερη γραμμή χωρητικότητας 16 bcm που αφορά την ευρωπαϊκή αγορά.

Δεύτερον, σε πολιτικό επίπεδο, από τον βαθμό στον οποίο οι κυβερνήσεις της Ελλάδος και της Ιταλίας θα είναι πρόθυμες να στηρίξουν πολιτικά την υλοποίηση του έργου. Αναφορικά με την Ελλάδα, αυτό εξαρτάται από τον βαθμό στον οποίο θα επιλέξουν να αγνοήσουν τη σαφή αντίθεση του αμερικανικού παράγοντα και την μη εκπεφρασμένη πλην διαφαινόμενη αντίθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Αναφορικά με την Ιταλία, αυτό αφορά επίσης την έκβαση των συνομιλιών της Gazprom με την ENI σε σχέση με τις προμήθειες φυσικού αερίου μέσω του αγωγού με αλλαγή του υπάρχοντος σημείου παράδοσης, καθώς και τις εξελίξεις σε ένα παράπλευρο μέτωπο, αυτό του αγωγού Nord Stream για τον οποίο έχει εκφράσει προς ώρας την αντίθεση της η Ιταλία.

Τρίτον, σε εμπορικό και χρηματοδοτικό επίπεδο, αφενός κατά πόσον οι ιταλικές εταιρείες (κυρίως ENI και Edison) θα είναι πρόθυμες να δεσμευτούν σε μακροπρόθεσμα συμβόλαια για τις ροές φυσικού αερίου μέσω του αγωγού, αλλά και να στηρίξουν την αλλαγή του σημείου παράδοσης από την Αυστρία και το Baumgarten (έναν κόμβο ανταγωνιστικό και με

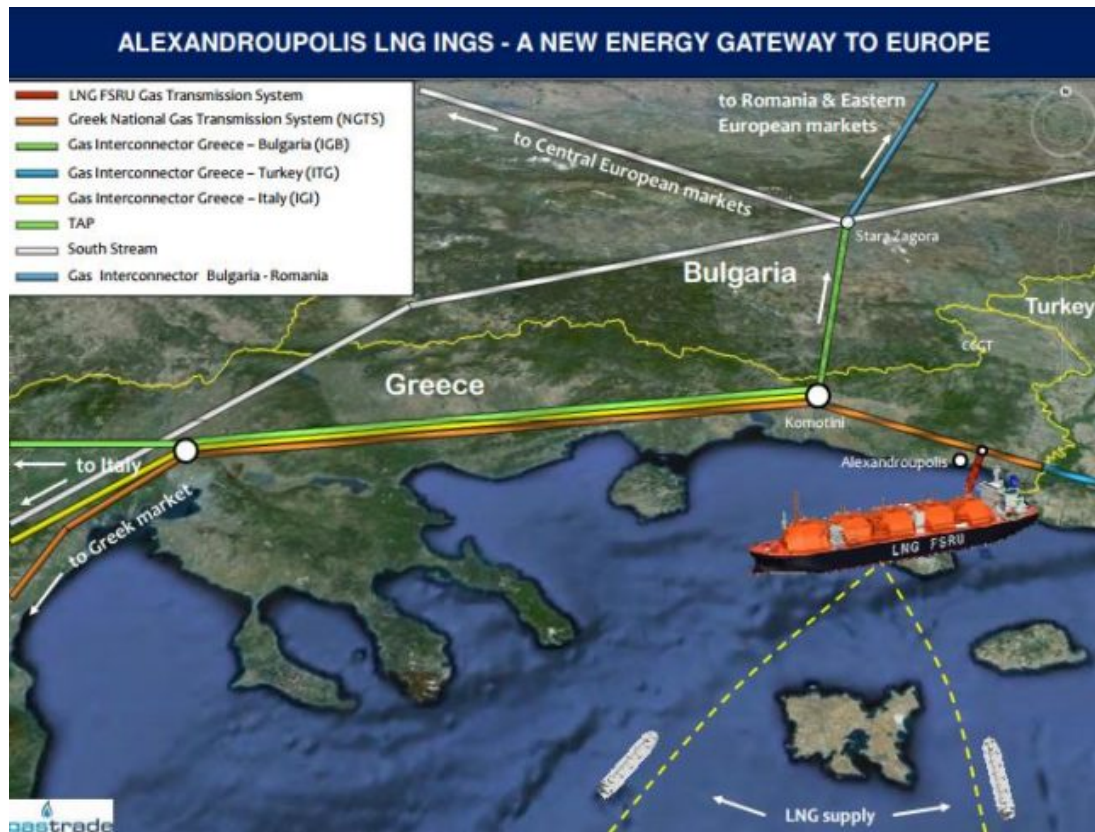
⁵⁰ Perspective for 'Turkish Stream' Project: Possible Scenarios and Challenges, 21.01.2017, NaturalGasWorld

⁵¹ Ξαναμπήκε στο δεκαετές πρόγραμμα του ΔΕΣΦΑ το χερσαίο τμήμα του αγωγού ITGI, 14.11.2014, Energypress

ρευσιτότητα), υπό τον άμεσο ιταλικό έλεγχο (η SNAM ελέγχει το εντεύθεν τμήμα υποδομών ως τα ιταλικά σύνορα) έναντι ενός κόμβου στα ελληνοτουρκικά ή βουλγαρικά σύνορα, ένα σημείο που θα ασκούσε μεγαλύτερο έλεγχο η Gazprom. Ακόμη και τα ρωσικά συμφέροντα, στην περίπτωση υλοποίησης μίας μόνον γραμμής του Turkish Stream, της τάξεως των 16 bcm, είναι αμφίβολο αν θα εξυπηρετούντο καλύτερα μέσω του αγωγού ITGI ή μέσω της διαδρομής του TESLA που επιπλέον διασχίζει τις λιγότερο ρευστές και ανταγωνιστικές βαλκανικές αγορές πριν την κατάληξη του στο Baumgarten. Τέλος, η υλοποίηση του ITGI εξαρτάται από την χρηματοδοτική δυνατότητα της ΔΕΠΑ που, υπό διαδικασία συμπίεσης της θέσης της στην εγχώρια αγορά λόγω της απελευθέρωσης της, μετέχει κατά 50% στην υλοποίηση ενός έργου ονομαστικού προϋπολογισμού της τάξης των 500 εκατομμυρίων ευρώ.

Τέταρτον, σε ρυθμιστικό επίπεδο, είναι άγνωστο προς ώρας αν οι ευρωπαϊκές άδειες οι οποίες εδόθησαν υπό μία διαφορετική προοπτική, όπως η άδεια της εξαίρεσης από πρόσβασης τρίτων (third party exemption) που αφορούσε μία νέα πηγή τροφοδοσίας (Shah Deniz), πρόκειται να γίνει αποδεκτό από την Επιτροπή να τύχουν χρήσης για μία υφιστάμενη πηγή (ρωσικό αέριο) μέσω μίας νέας διαδρομής.

Η πρόωση ενός πλωτού σταθμού υγροποιημένου φυσικού αερίου στην Βόρειο Ελλάδα

Εικόνα 11 Το σχέδιο του FSRU Αλεξανδρούπολης, Πηγή: Gastrade

Η πλωτή μονάδα υγροποιημένου φυσικού αερίου (FSRU) της Αλεξανδρούπολης ξεκίνησε να αναπτύσσεται στις αρχές της δεκαετίας του 2010 από την ιδιωτική εταιρεία GASTRADE, συμφερόντων του ομίλου Κοπελούζου. Το FSRU Αλεξανδρούπολης αποσκοπεί στη δημιουργία μίας τέταρτης πύλης εισαγωγής φυσικού αερίου στην Ελλάδα, δυναμικότητας παροχής έως 700.000 κυβικών μέτρων ανά ώρα ή 6,1 δισ. κυβικών μέτρων φυσικού αερίου ετησίως και αποθηκευτικής ικανότητας έως 170.000 κυβικών μέτρων (κ.μ.) υγροποιημένου φυσικού αερίου. Υπολογίζεται ότι θα κοστίσει περί τα 340 εκατ. ευρώ.

Σύμφωνα με τον σχεδιασμό του έργου, το Υγροποιημένο Φυσικό Αέριο (ΥΦΑ) θα φθάνει στην πλωτή μονάδα με δεξαμενόπλοια LNG και θα αποθηκεύεται προσωρινά στις κρυογενικές δεξαμενές της μονάδας. Στη συνέχεια το ΥΦΑ θα αεριοποιείται στις εγκαταστάσεις αεριοποίησης που βρίσκονται πάνω στην πλωτή μονάδα και μέσω αγωγών θα μεταφέρεται από την πλωτή μονάδα στον υποθαλάσσιο αγωγό μεταφοράς ο οποίος ακολουθώντας μία διαδρομή 24 χλμ θα προσαιγιαλώνεται στην περιοχή του

Απαλού, ανατολικά της Αλεξανδρούπολης. Κατόπιν, συνεχίζοντας με βόρεια πορεία 4 χλμ θα καταλήγει στον Μετρητικό Σταθμό στην περιοχή Αμφιτρίτης όπου θα συνδέεται με το Εθνικό Σύστημα Μεταφοράς Φυσικού Αερίου.

Το εν λόγω έργο ξεκίνησε να αναπτύσσεται μετά από το ανταγωνιστικό σχέδιο της πλωτής μονάδας LNG της ΔΕΠΑ στην Καβάλα. Παρόλα αυτά, έφθασε νωρίτερα σε ωριμότερο αδειοδοτικά επίπεδο, έχοντας ήδη λάβει από το 2011, άδεια Ανεξάρτητου Συστήματος Φυσικού Αερίου από την Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας, και εν συνεχεία αποφάσεις έγκρισης περιβαλλοντικών όρων και άδειας εγκατάστασης από το ΥΠΕΚΑ. Το αποτέλεσμα ήταν η ΔΕΠΑ να στηρίζει εν τέλει από το 2015 την ανάπτυξη του έργου με σκοπό την συμπερίληψη του στη δεύτερη λίστα Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος (PCIs).

Το χρονοδιάγραμμα γύρω από την πλωτή μονάδα της Αλεξανδρούπολης βρίσκεται στην φάση της τεχνικής μελέτης (front-end engineering and design), συγχρηματοδοτούμενη από από το πρόγραμμα “Συνδέοντας την Ευρώπη” (Connecting Europe Facility) της Ευρωπαϊκή Επιτροπής. Η μελέτη ξεκίνησε πρόσφατα και αναμένεται να έχει ολοκληρωθεί το 3ο τρίμηνο του 2017. Αποτελεί κρίσιμο τμήμα της προετοιμασίας για την τελική επενδυτική απόφαση για το έργο η οποία εκτιμάται ότι μπορεί να ληφθεί μέχρι το τέλος του έτους.⁵²

Ο Ελληνικός τερματικός σταθμός στην Αλεξανδρούπολη στοχεύει να εξυπηρετήσει ευέλικτες ποσότητες LNG οι οποίες θα μπορούσαν να διοχετευτούν στο ήδη υπάρχον δίκτυο του ΔΕΣΦΑ και τους αγωγούς TAP (σε πιθανή του επέκταση) και IGB (αν ολοκληρωθεί επιτυχώς το market test), όταν αυτοί κατασκευαστούν. Έτσι οι δυνητικές αγορές που μπορεί να εξυπηρετήσει το φυσικό αέριο που υποδέχεται το αέριο περολαμβάνουν μέσω του ανάντη συστήματος της Βουλγαρίας, την γειτονική χώρα, την Ρουμανία και την Σερβία (όταν προχωρήσει ο αγωγός IBS), και από τη Ρουμανία την Ουγγαρία ή ακόμη και την Ουκρανία. Μέσω του TAP

⁵² Ανατέθηκε η μελέτη Βασικού Σχεδιασμού (FEED) για το έργο LNG Αλεξανδρούπολης, Gastrade

ποσότητες θα μπορούν να διοχετευθούν και προς τα δυτικά Βαλκάνια, ή την Ιταλία. Τέλος, ο κόμβος στην Αλεξανδρούπολη δημιουργεί πιθανά ευνοϊκές προϋποθέσεις και για την αξιοποίηση του πρώην κοιτάσματος «Νότια Καβάλα» ως υπόγειας αποθήκης φυσικού αερίου. Για τους λόγους αυτούς, προσελκύει το ενδιαφέρον μεγάλων παραδοσιακών προμηθευτών LNG, όπως το Κατάρ και η Αλγερία, αλλά και αναδυόμενων όπως οι Η.Π.Α., και μελλοντικά η Κύπρος και το Ισραήλ.

Πιο συγκεκριμένα, η ανάπτυξη του έργου στηρίζεται από τον αμερικανικό παράγοντα, η οποία βλέπει την αγορά των Βαλκανίων ως ένα σημαντικό προορισμό των εξαγωγών LNG τόσο για εμπορικούς όσο και τους γεωπολιτικούς λόγους περιορισμού της εξάρτησής της περιοχής από το ρωσικό αέριο. Χαρακτηριστικό είναι πως η Ρόμπιν Ντάνιγκαν, βοηθός υφυπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ, σε επίσκεψη της στην Ελλάδα στις αρχές του 2017 είχε συνάντησει με στελέχη της Gastrade με σκοπό να ενημερωθεί για την πρόοδο του έργου.⁵³

Επισημώς το ενδιαφέρον της για το τέρμιναλ της Αλεξανδρούπολης έχει εκφράσει η αμερικανική εταιρεία Cheniere, η οποία εμφανίζεται διατεθειμένη να συμμετάσχει και μετοχικά στο έργο υπό την προϋπόθεση ότι θα υπάρξουν συμβόλαια για την αγορά LNG που θα φτάνει στην Αλεξανδρούπολη για να αεριοποιηθεί και από εκεί μέσω του IGB να διοχετευθεί στις γειτονικές αγορές των Βαλκανίων.⁵⁴ Σύμφωνα με την Cheniere, υφίσταται εμπορικό περιθώριο για δύο τερματικά (Αλεξανδρούπολη και Ρεβυθούσα) στην Ελλάδα, λόγω ιδιαιτεροτήτων του ελληνικού συστήματος φυσικού αερίου και λόγω εγγύτητας της Αλεξανδρούπολης προς την τουρκική αγορά και προς τα ανατολικά Βαλκάνια.⁵⁵

⁵³ Καλοκαίρι η ολοκλήρωση της τεχνικής μελέτης για το πλωτό τερματικό LNG της Αλεξανδρούπολης, 01.03.2017, Energypress

⁵⁴ Μ. Καϊταντζίδης: Ζητούνται αγοραστές αερίου για το τέρμιναλ Αλεξανδρούπολης, 16.12.2015, Energypress

⁵⁵ Cheniere: Είμαστε έτοιμοι να φέρουμε αμερικανικό LNG, αλλά και να επενδύσουμε στην Ελλάδα, 16.12.2015, Energypress

Σημειώνεται πως η Cheniere είχε προσκληθεί να λάβει μέρος στο προγραμματισμένο έργο τερματικού σταθμού στο νησί Krk της Κροατίας, όμως παρά την έντονη στήριξη που απολάμβανε το συγκεκριμένο έργο από την κυβέρνηση των ΗΠΑ η εταιρία αρνήθηκε, πιθανότατα λόγω της επιδείνωσης των σχέσεων μεταξύ Κροατίας και Ουγγαρίας που οδήγησε στην μη ολοκλήρωση της σχετικής διασύνδεσης φυσικού αερίου.⁵⁶

Επιπλέον, η Gastrade στα τέλη του 2016 ολοκλήρωσε συμφωνία με την ναυτιλιακή Gaslog, συμφερόντων του εφοπλιστή Παναγιώτη (Peter) Γ. Λιβανού, για την εξαγορά του 20% της Gastrade. Σύμφωνα με δημοσιεύματα, η συμφωνία για εξαγορά ποσοστού 20% στην Gastrade συνοδεύεται και από παράλληλη συμφωνία για τη διαχείριση και συντήρηση του FSRU. Η GasLog είναι μία από τις μεγαλύτερες διεθνείς ναυτιλιακές εταιρείες που κατασκευάζει, κατέχει και διαχειρίζεται συνολικά 27 πλοία μεταφοράς υγροποιημένου φυσικού αερίου (LNG).

Επιπρόσθετα, η εταιρεία συνεργάζεται στενά με την αμερικανική εξαγωγό φυσικού αερίου Cheniere. Κατά το 2016, οπότε και ξεκίνησαν οι αμερικανικές εξαγωγές LNG, η GasLog μετέφερε με τον στόλο της τα περισσότερα φορτία από τον τερματικό σταθμό Sabine Pass της Cheniere στον Κόλπο του Μεξικού, προς ευρωπαϊκούς, ασιατικούς και κυρίως κεντροαμερικανικούς και νοτιοαμερικανικούς προορισμούς.⁵⁷

Τέλος, η Gaslog έχει συμφωνήσει με τα ναυπηγεία Keppel Shipyard Limited της Σιγκαπούρης τη μετατροπή ενός από τα 19 δεξαμενόπλοια μεταφοράς LNG ιδιοκτησίας της σε FSRU, με εκτιμώμενο χρόνο παράδοσης 12 μήνες, αν και δεν έχει επισήμως ανακοινωθεί πως το FSRU αυτό θα εξυπηρετήσει την Αλεξανδρούπολη.⁵⁸

Συζητήσεις διεξάγονται και με τη βουλγαρική πλευρά τόσο για αγορά LNG όσο και για συμμετοχή της Bulgargas στο μετοχικό σχήμα που θα αναλάβει

⁵⁶ Κ. Λεβογιάννης-Ν. Νοτσέβνικ: Ένα βήμα εγγύτερα στο βαλκανικό όνειρο - Η Ελλάδα στο επίκεντρο των εγκαταστάσεων φυσικού αερίου στην Νότιο Ανατολική Ευρώπη, 22.01.2016, Energypress

⁵⁷ Θετικό βήμα για το τερματικό LNG της Αλεξανδρούπολης μέσω της οριστικής συμμετοχής της GasLog, 09.02.2017, Energypress

⁵⁸ Ηλ. Μπέλλος: Πλωτός σταθμός αεριοποίησης LNG από την GasLog, 28.12.2016, Energypress

την κατασκευή του έργου.⁵⁹ Ειδικότερα, η βουλγαρική πλευρά, σύμφωνα με δημοσιεύματα έχει εκφράσει την πρόθεση να αποκτήσει ποσοστό 20% στην εταιρεία του τερματικού.⁶⁰ Επιπρόσθετα το 2015, υπογράφηκε μεταξύ της βουλγαρικής κρατικής εταιρείας Bulgarian Energy Holding (BEH) και της GASTRADE, η δημιουργία κοινής ομάδας εργασίας, η οποία θα μελετήσει και θα προτείνει προς το Υπουργικό Συμβούλιο της Βουλγαρικής Κυβέρνησης τον βέλτιστο τρόπο με τον οποίο θα υλοποιηθεί η απόφαση συμμετοχής της Βουλγαρίας στο έργο.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η υλοποίηση του έργου του FSRU της Αλεξανδρούπολης βρίσκεται σε συνάρτηση με την επιτυχή υλοποίηση του ελληνο-βουλγαρικού αγωγού και αντιστρόφως, όπως είχε ήδη αποτυπωθεί από τη φάση μη δεσμευτικών προσφορών του market test του αγωγού, όπου οι μισές από τις ποσότητες που δηλώθηκαν προς δέσμευση προήλθαν από τη Gastrade (2 δισ. κ.μ.).⁶¹

“Κλειδί” για την ολοκλήρωση και των δύο έργων αποτελεί ως εκ τούτου η οριστικοποίηση του εταιρικού σχήματος μεταξύ των εμπλεκόμενων εταιρειών (Cheniere, ΔΕΠΑ, Bulgarian Energy Holding, Gastrade) ώστε να γίνει το απαιτούμενο market test⁶² και η Gastrade να προχωρήσει σε δέσμευση χωρητικότητας του ελληνοβουλγαρικού αγωγού IGB⁶³. Σημαντικές προς αυτή την κατεύθυνση αναμένεται να είναι οι διαπραγματεύσεις ΔΕΠΑ και Cheniere για την προμήθεια αμερικανικού φυσικού αερίου, καθώς σε πρόσφατη συνέντευξη του ο Δ/νων Σύμβουλος της ΔΕΠΑ είχε δηλώσει πως επί του παρόντος η τιμή προμήθειας είναι λιγότερο συμφέρουσα συγκριτικά με τους υφιστάμενους προμηθευτές.^{64,65}

⁵⁹ ΔΕΠΑ και Gastrade προωθούν το έργο για σταθμό LNG στην Αλεξανδρούπολη, 03.12.2016, Καθημερινή

⁶⁰ Μ. Καϊταντζίδης: Η Trans Balkan «όχημα» Ελλάδας-Βουλγαρίας για τέρμιναλ LNG - Οι επιδιώξεις της Αθήνας, 13.06.2016, Energypress

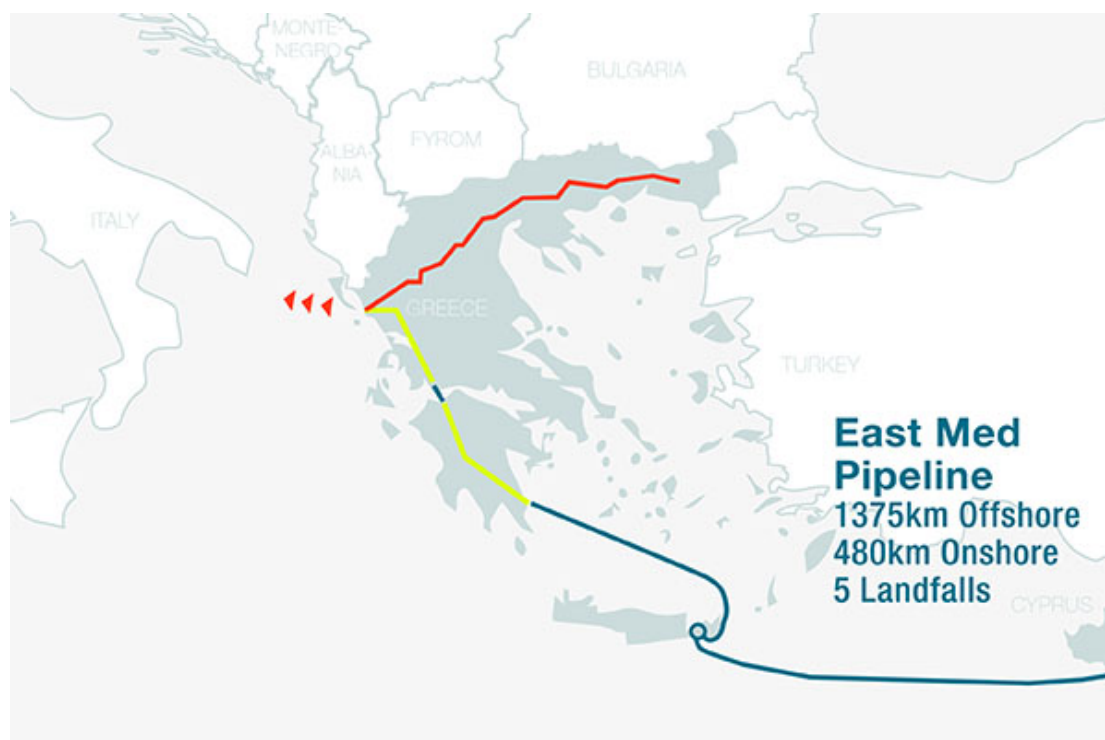
⁶¹ Επιχείρηση "συγχρονισμού" του IGB με τον πλωτό σταθμό LNG της Αλεξανδρούπολης - Το Μάιο στην Αθήνα η Πέτκοβα, 27.04.2016, Energypress

⁶² Σε τροχιά υλοποίησης εισέρχεται ο ελληνοβουλγαρικός αγωγός IGB, 11.08.2016, Energypress

⁶³ Οδικός χάρτης για πλωτό Αλεξανδρούπολης: Επιχειρηματική απόφαση τέλος 2016, ολοκλήρωση τέλος του 2018, 17.05.2016, Energypress

⁶⁴ Greek DEPA Changes Course, 27.01.2016, Natural Gas World

Το σχέδιο μεταφοράς πόρων της Νοτιοανατολικής Μεσογείου μέσω του υποθαλάσσιου αγωγού Eastmed

Εικόνα 12 Το σχέδιο του αγωγού Eastmed, Πηγή: IGI Poseidon

Ο αγωγός EastMed σχεδιάζεται να μεταφέρει φυσικό αέριο από τα νέα κοιτάσματα της Νοτιοανατολικής Μεσογείου στην Ελλάδα και μέσω του Εθνικού Συστήματος Φυσικού Αερίου και διασυνδεδετήριων αγωγών προς την υπόλοιπη Ευρώπη. Αρχικώς προτάθηκε από την ΔΕΠΑ το 2012, ενώ σήμερα βρίσκεται από προώθηση από την κοινοπραξία IGI Poseidon (ΔΕΠΑ – Edison) που επίσης αναπτύσσει τον υποθαλάσσιο αγωγό Poseidon και συμμετέχει στην προώθηση του ελληνοβουλγαρικού αγωγού IGB.

Ο αγωγός θα αποτελείται από το υποθαλάσσιο τμήμα του, συνολικού μήκους περί τα 1100 χιλιόμετρα το οποίο, ξεκινώντας από τα κοιτάσματα έως την Κύπρο, διερχόμενο μέσω της Κρήτης θα καταλήγει στην Πελοπόννησο. Εκεί θα συνδέεται με το χερσαίο τμήμα του αγωγού από την Πελοπόννησο μέχρι την Ηπειρο μήκους περίπου 480 χλμ.

⁶⁵ Η νέα στρατηγική της ΔΕΠΑ - Οι βασικές κατευθύνσεις της νέας διοίκησης της εταιρείας, 13.01.2016, Energypress

Το έργο, επί του παρόντος, σχεδιάζεται να μεταφέρει έως 14 διο. κυβικά μέτρα φυσικού αερίου (Bcm/y) ετησίως από τα υποθαλάσσια κοιτάσματα της λεκάνης της Λεβαντίνης (Κύπρος και Ισραήλ), καθώς και από πιθανά κοιτάσματα φυσικού αερίου στην Ελλάδα. Ο αγωγός, σε συνδυασμό με τους αγωγούς Poseidon και IGB, θα μπορεί να προμηθεύσει αέριο στην Ιταλία και σε άλλες χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον τρέχοντα σχεδιασμό το έργο προβλέπεται να έχει σημεία εξόδου στην Κύπρο, την Κρήτη, την ηπειρωτική Ελλάδα και τον αγωγό Poseidon. (Eastmed Pipeline website) Σύμφωνα με πρόσφατες μελέτες, το κόστος του αποτιμάται στα 5,2 διο. ευρώ.⁶⁶

Σε ότι αφορά την ανάπτυξη του αγωγού, έχει γίνει προμελέτη εφικτότητας (pre-feasibility) με θετικά αποτελέσματα. Επιπλέον, το έργο έχει λάβει ευρωπαϊκή συγχρηματοδότηση 2 εκατ. ευρώ, μέσω του προγράμματος «Συνδέοντας την Ευρώπη» (Connecting Europe Facility - CEF) για τη χρηματοδότηση των δραστηριοτήτων που προηγούνται της εκπόνησης της μελέτης εφαρμογής (Front End Engineering Design - FEED) του έργου.⁶⁷ Επιπλέον, έχει συμπεριληφθεί στη λίστα των Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος (PCI) της Ε.Ε. Ειδικότερα, σε ότι αφορά τη στήριξη της Ε.Ε. στην υλοποίηση του, έχει τύχει θετικής υποδοχής από τα χείλη του Ευρωπαϊού Επιτρόπου για την Ενεργειακή Ένωση Μάρος Σέφκοβιτς (παρουσίαση 9 Δεκεμβρίου 2014). Παρόλα αυτά, σύμφωνα με τις δηλώσεις Ευρωπαίων αξιωματούχων η στήριξη του συναρτάται από το αποτέλεσμα των προσεχών μελετών εφικτότητας⁶⁸.

Η Ελλάδα λόγω της διέλευσης από το ελληνικό έδαφος και της μετοχικής συμμετοχής της ΔΕΠΑ στο μετοχικό σχήμα στηρίζει την ανάπτυξη του έργου. Η Κύπρος επίσης συμμετέχει θετικά στην ανάπτυξη του, με ποσότητες από το κοιτάσμα Αφροδίτη και τυχόν επιπρόσθετες ποσότητες που μπορεί μελλοντικά να ανακαλυφθούν, εφόσον προς αυτή την

⁶⁶ 5,2 διο. ευρώ θα κοστίσει ο EastMed σύμφωνα με τους Ισραηλινούς, 27.10.2016, Energypress

⁶⁷ Χρ. Λιάγγου: Συνεργασία «ΥΑΦΑ - Ποσειδών» και Noble για τον αγωγό East-Med, 10.06.2016, Energypress

⁶⁸ Eastern Mediterranean Gas: An Israeli Perspective, 16.12.2014, Natural Gas World

κατεύθυνση επίσης πεισθεί να κινηθεί και το Ισραήλ. Η Ιερουσαλήμ εξετάζει επί του παρόντος τρεις επιλογές για την εξαγωγή φυσικού αερίου από το κοιτάσμα Λεβιάθαν: Μέσω Ελλάδας διά του Eastmed, μέσω Τουρκίας μέσω υποθαλάσσιου αγωγού ή μέσω των σταθμών υγροποίησης της Αιγύπτου. Προς το παρόν δεν υφίστανται οι ποσότητες εκείνες που θα δικαιολογούσαν την υλοποίηση άνω του ενός από τα ως άνω σχέδια. Η τριμερής συνεργασία των τριών χωρών έχει εκφράσει τη στήριξη της στην υλοποίηση του έργου μέσω συναντήσεων σε επίπεδο Υπουργών Ενέργειας ή και Πρωθυπουργών.

Προσπάθεια καταβάλλεται σε διπλωματικό επίπεδο να προστεθεί η συμμετοχή της Ιταλίας, ως χώρας προορισμού του αγωγού μέσω της σύνδεσης του με τον αγωγό Poseidon, συμμετέχουσας στην μετοχική σύνθεση μέσω της Edison (θυγατρική της γαλλικής EdF) και ενδεχόμενα σημαντικότερης δυνητικής καταναλώτριας για το φυσικό αέριο. Στις 3 Απριλίου 2017 διεξήχθη στο Ισραήλ τετραμερής συνάντηση Ελλάδας - Κύπρου - Ισραήλ - Ιταλίας, σε επίπεδο υπουργών Ενέργειας, για την ενεργή προώθηση του έργου.

Σύμφωνα με την κοινοπραξία του IGI Poseidon ο αγωγός είναι τεχνικά εφικτός, οικονομικά βιώσιμος και εμπορικά ανταγωνιστικός, σε σχέση με τις άλλες λύσεις που προσφέρονται για μεταφορά φυσικού αερίου της Ανατολικής Μεσογείου προς την Ευρώπη.⁶⁹

Πάντως το έργο συναντά σημαντικές προκλήσεις που συνίστανται σε τρεις κύριους παράγοντες:

Πρώτον, τεχνικά απαιτητική διαδρομή: Ένας τέτοιος υποθαλάσσιος αγωγός σε τόσα μεγάλα βάθη είναι τεχνικά πολύ δύσκολος να κατασκευαστεί. Επιπλέον, παρότι από μόνα τους τα βάθη δεν αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα (όπως στην περίπτωση της Μαύρης Θάλασσας) αυτό που καθιστά δύσκολη την κατασκευή του Eastmed είναι το ανομοιογενές υπέδαφος και του υποθαλάσσιου τμήματος της Ανατολικής Μεσογείου, με βάθη που εμφανίζουν έντονες διακυμάνσεις. Σύμφωνα πάντως με την ΔΕΠΑ, το

⁶⁹ Εμπορικά ανταγωνιστικός ο αγωγός EastMed, δηλώνει η IGI Poseidon, 15.03.2017, Energypress

μεγαλύτερο θαλάσσιο βάθος σε μέρος της όδευσης (2,873m) μπορεί να αποτελέσει πρόκληση, ωστόσο η απαιτούμενη μηχανική, είναι αντιστοιχη με εκείνη των ήδη κατασκευασμένων και έτοιμων προς κατασκευή αγωγών Galsi και Medgaz. ⁷⁰ Επιπρόσθετα, μία επιπρόσθετη τεχνική και περιβαλλοντική πρόκληση αποτελεί ο κίνδυνος για μελλοντικές ζημιές από κάποιον ενδεχόμενο σεισμό στην περιοχή, δεδομένης και της σεισμικότητας της.

Δεύτερον, το κατά πόσο το κόστος του έργου το καθιστά εμπορικά ανταγωνιστικό. Σύμφωνα με παλαιότερη μελέτη του αμερικανικού πανεπιστημίου MIT για τους τρόπους εξαγωγής φυσικού αερίου της Κύπρου, η μέση τιμή τελικής πώλησης φυσικού αερίου στην Ελλάδα (από Κύπρο μέχρι Πελοπόννησο) με την οποία το έργο θα ήταν κερδοφόρο, για ένα κόστος επένδυσης της τάξης των 5,4 δισεκατομμυρίων δολαρίων κυμαίνεται από τα 7,84 \$/MMBtu και άνω. Μάλιστα η τιμή αυτή θα έπρεπε προκειμένου το έργο να καταστεί χρηματοδοτήσιμο (bankable) να πιστοποιηθεί μέσω μακροπρόθεσμων συμβολαίων προμήθειας (long-term gas purchase agreements), εν αντιθέσει με την κυρίαρχη ευρωπαϊκή (και πιο συγκεκριμένα ιταλική) τάση. Ενδεικτικά, η τιμή με την οποία προμηθεύτηκε φυσικό αέριο από τους προμηθευτές η ΔΕΠΑ το 2016, από την Gazprom ήταν 4,6 δολάρια mmbtu, από την Botas 5,8 δολάρια/mmbtu και από την Sonatrach (Αλγερία) στα 6,5 δολάρια. ⁷¹ Η ως άνω τιμή απόσβεσης (breakeven price) θεωρεί ως βάση τιμής το κόστος παραγωγής του κοιτάσματος Αφροδίτη στα 2,5 \$/ MMBtu, με μεγάλη πιθανότητα αυτή η τιμή να είναι μεγαλύτερη λόγω μεγάλων βαθών της Θάλασσας αλλά και μικρότερη σε περίπτωση κοινών εγκαταστάσεων εξόρυξης ανάμεσα στο κοιτάσμα Λεβιάθαν και Αφροδίτη. Σύμφωνα με το MIT τέλος, όσο μεγαλύτερη είναι η καθυστέρηση της κατασκευής του αγωγού, αντιστοίχως αυξάνεται και η σχετική τιμή απόσβεσης. Γίνεται συνεπώς αντιληπτή η σημασία της εμβάθυνσης συνεργασίας με το Ισραήλ.

⁷⁰ ΔΕΠΑ: Η σημασία του Eastmed και τα επόμενα βήματα, 14.03.2014, Energypress

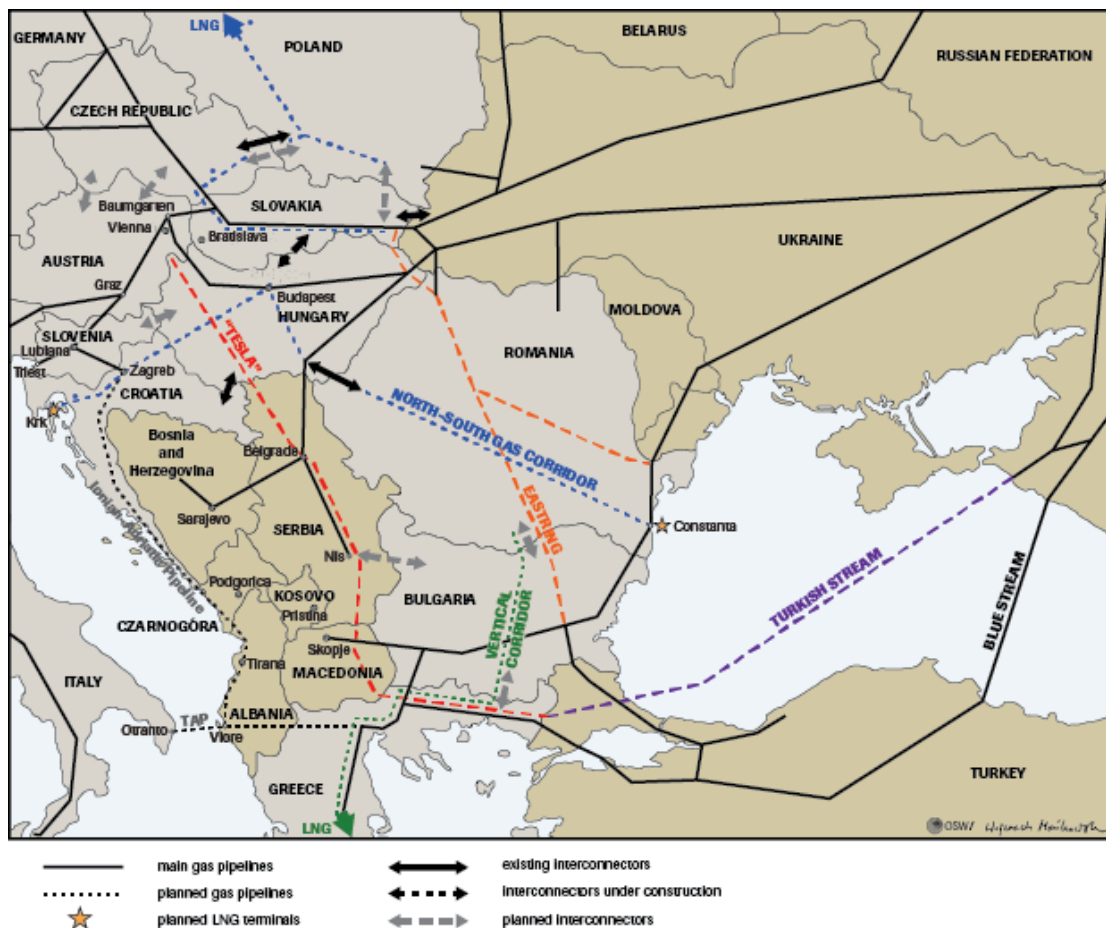
⁷¹ Η νέα στρατηγική της ΔΕΠΑ - Οι βασικές κατευθύνσεις της νέας διοίκησης της εταιρείας, 13.01.2016, Energypress

Τέλος, καθοριστικής σημασίας είναι να οριστικοποιηθούν οι πηγές του φυσικού αερίου με τις οποίες θα «γεμίσει» η δυναμικότητα του αγωγού. Προς ώρας δεν έχουν οριστικοποιηθεί ούτε πότε και ποιες πηγές θα είναι διαθέσιμες προς διαμετακόμιση, ούτε η προθυμία των μερών να εξάγουν το φυσικό αέριο μέσω της συγκεκριμένης οδού. Οι μόνες χώρες της περιοχής που έχουν επιβεβαιωμένα επαρκείς ποσότητες προς εξαγωγή μελλοντικά είναι η Αίγυπτος (Zorh) και το Ισραήλ (Leviathan), και αυτές δεν έχουν οριστικοποιήσει τα σχέδια εξαγωγών τους.⁷² Η Κύπρος προς ώρας δεν έχει ανακαλύψει ικανές ποσότητες, αν και αυτό θα μπορούσε να μεταβληθεί με τις εν εξελίξει παραχωρήσεις στην Κυπριακή ΑΟΖ.⁷³ Είναι εύλογο πως το Ισραήλ θα επιθυμεί να εξάγει μέρος του φυσικού αερίου του προς τις αγορές της Ευρώπης για γεωστρατηγικούς λόγους. Είναι όμως άγνωστο αν αυτό θα ήθελε να συμβεί μέσω μιας ασφαλούς ευρωπαϊκής χώρας που διατηρεί θετικές σχέσεις με το Ισραήλ, αλλά θα “έδενε” το Ισραήλ με την κορεσμένη ευρωπαϊκή αγορά, ή αν θα προτιμούσε να πάρει ένα υψηλότερο ρίσκο να πραγματοποιήσει εξαγωγές μέσω μιας χώρας με μεγαλύτερο βαθμό επικινδυνότητας στο επίπεδο των διμερών σχέσεων (Αίγυπτο ή Τουρκία), γεγονός το οποίο όμως θα έδινε τη δυνατότητα πρόσβασης σε ενδεχόμενα πιο προνομιακές αγορές όπως η Τουρκία μέσω αγωγού ή οι ασιατικές αγορές μέσω LNG.

Η σύνδεση του Turkish Stream με το Baumgarten μέσω του αγωγού TESLA

⁷² The EU's Projects of Common Interest in Greece Don't All Make Sense, 09.11.2015, Natural Gas World

⁷³ The Interconnector Greece-Italy Is Back on Track - But for How Long?, 18.11.2015, Natural Gas World

Εικόνα 13 Με κόκκινη διακεκομμένη γραμμή η διαδρομή του αγωγού TESLA, Πηγή: <http://cssd-ngo.org>

Ο αγωγός TESLA σχεδιάζεται να διασυνδέσει την Ελλάδα, την ΠΓΔΜ, την Σερβία και την Ουγγαρία, προτού καταλήξει στην Αυστρία και τον κόμβο φυσικού αερίου του Baumgarten. Το εν λόγω έργο θεωρείται προέκταση του σχεδιαζόμενου ρωσικού project του Turkish Stream, για την διαμετακόμιση ρωσικού φυσικού αερίου προς τις αγορές των Δυτικών Βαλκανίων, και από εκεί προς την Κεντρική Ευρώπη. Επί της ουσίας πρόκειται για ένα έργο με σημαντικό βαθμό ομοιότητας με την διαδρομή του ακυρωθέντος σχεδίου του South Stream, με εξαίρεση την παράκαμψη της Βουλγαρίας.

Φορείς υλοποίησης του είναι οι Διαχειριστές Φυσικού Αερίου (TSOs) των χωρών από τις οποίες σχεδιάζεται να διέλθει (Ελλάδα - ΔΕΣΦΑ, ΠΓΔΜ - GA-MA, Σερβία - SRBIJABAS , Ουγγαρία - FGSZ). Σύμφωνα με τις υπάρχουσες πληροφορίες, το μήκος του θα είναι 1300-1400χμ και η

χωρητικότητα του 27 bcm κατ' έτος. Επίσης, θα έχει την δυνατότητα αντιστροφής ροής.⁷⁴

Τον Απρίλιο του 2015 στην Βουδαπέστη οι Υπουργοί Εξωτερικών των ως άνω χωρών υπέγραψαν Κοινή Διακήρυξη για την συνεργασία τους στην προώθηση εν νέου διαδρόμου τροφοδοσίας φυσικού αερίου, χωρίς ονομαστική αναφορά στον υπό συζήτηση αγωγό.⁷⁵ Επιπλέον, το έργο συμπεριελήφθη στα τέλη του 2015 στην ενημερωμένη λίστα των Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος (PCI) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Σύμφωνα με πληροφορίες, το έργο προωθήθηκε και εντάχθηκε την τελευταία στιγμή, δεδομένου του ενδιαφέροντος που υπάρχει για το έργο.⁷⁶ Αν και σύμφωνα με τα διαλαμβανόμενα στον κατάλογο του ENTSO-G το έργο προορίζεται να μεταφέρει ρωσικές ποσότητες φυσικού αερίου μέσω του Turkish Stream, σύμφωνα με εκτιμήσεις ο TESLA περιελήφθη στη λίστα καθώς μπορεί να λειτουργήσει και ως δίκτυο διασυνδετηρίων αγωγών (interconnectors) ή ακόμη και ως πιθανή μελλοντική διακλάδωση του TAP για τη μεταφορά του αζέρικου αερίου προς την Κεντρική Ευρώπη μέσω Βαλκανίων.⁷⁷ Πάντως, είναι άγνωστο τόσο το πώς θα βρεθούν αλλά και το πώς θα διαμετακομιστούν ικανές ποσότητες φυσικού αερίου από άλλες πηγές εκτός των ρωσικών για να δικαιολογήσουν την κατασκευή του TESLA, δεδομένου ότι:

- ☛ οι ποσότητες του Shah Deniz 2 είναι ήδη συμβολαιοποιημένες,
- ☛ περαιτέρω ποσότητες από την Κασπία και την Μέση Ανατολή δε φαίνονται διαθέσιμες στο άμεσο μέλλον για την Ευρώπη,
- ☛ η κρατική εταιρεία SOCAR φέρεται να στηρίζει την ανάπτυξη του αγωγού IAP (Αλβανία, Μαυροβούνιο, Βοσνία, Κροατία), για το οποίο έχει υπογράψει μνημόνιο συνεργασίας με τις ενδιαφερόμενες χώρες⁷⁸.

⁷⁴ Υποψήφιος για τα σχέδια κοινού ενδιαφέροντος της Ε.Ε. ο αγωγός Tesla, 03.09.2015, Energypress

⁷⁵ Joint Declaration on the Strengthening of Energy Cooperation (Budapest, April 7, 2015), 07.04.2015, Ministry of Foreign Affairs

⁷⁶ Ν. Αγαλιώτης: Οριστικοποιήθηκαν τα ενεργειακά έργα κοινού ενδιαφέροντος για το 2015-17, 04.11.2015, Energypress

⁷⁷ Τι "κρύβει" ο νέος κατάλογος με τα 195 ενεργειακά έργα κοινού ενδιαφέροντος της ΕΕ, 18.11.2015, Energypress

⁷⁸ TAP Welcomes Signing of Ionian Adriatic Pipeline MoU, 29.08.2016, TAP AG

• οι αγωγοί TAP και TANAP ακόμη και σε πιθανή τους επέκταση δε φαίνονται ικανοί να «γεμίσουν» τον TESLA ώστε να δικαιολογηθεί η υλοποίηση του ⁷⁹

Σύμφωνα με δημοσιεύματα, η Ρωσία έχει επενδύσει σημαντικό πολιτικό κεφάλαιο στην ανάπτυξη της διαδρομής του TESLA ⁸⁰, γεγονός που κρίνεται ως εύλογο λόγω της κατάληξης στο Baumgarten με παράκαμψη της διέλευσης διαμέσου Ουκρανίας. Πάντως, ακόμη και με τη ρωσική στήριξη, η ανάπτυξη του project αντιμετωπίζει αντικειμενικά προβλήματα όπως:

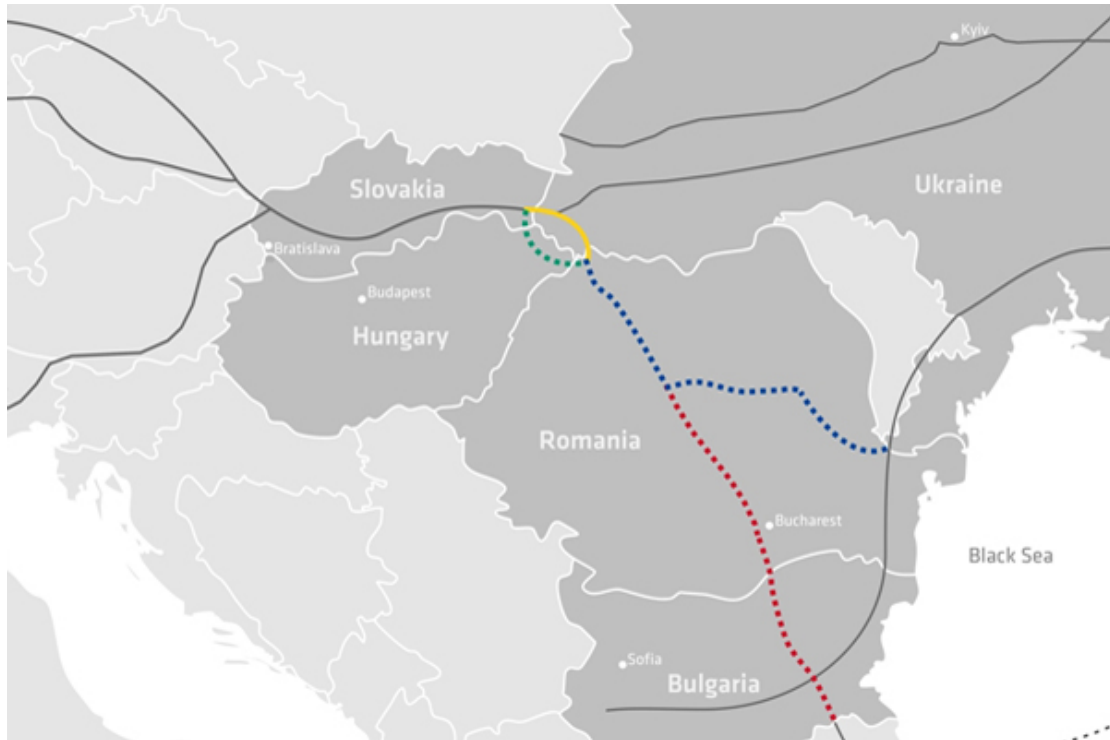
- Η προσαρμογή στις διατάξεις του Τρίτου Ενεργειακού Πακέτου, ιδίως αναφορικά με την ελεύθερη πρόσβαση τρίτων στην δυναμικότητα του
- Η δυσχερής χρηματοδότηση του
- Η πιθανότερη εκδοχή της μη στήριξης του από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, όχι μόνον λόγω της διαμετακόμισης ρωσικού φυσικού αερίου, αλλά επειδή λειτουργεί ανταγωνιστικά προς το project του Eastring, το οποίο επιπλέον έχει το συγκριτικό πλεονέκτημα πως μπορεί να τροφοδοτήσει με αντίστροφη ροή την Ουκρανία. ⁸¹
- Η έντονη πολιτική αστάθεια στη γειτονική χώρα της ΠΓΔΜ.

Η σύνδεση των hubs της Κεντρικής Ευρώπης με τις αγορές των Βαλκανίων μέσω του Eastring

⁷⁹ Important Projects of Common Interest in the Balkans, 24.11.2015, Natural Gas World

⁸⁰ The Interconnector Greece-Italy Is Back on Track - But for How Long?, 18.11.2015, Natural Gas World

⁸¹ Perspective for 'Turkish Stream' Project: Possible Scenarios and Challenges, 21.01.2017, Natural Gas World

Εικόνα 14 Το σχέδιο του αγωγού Eastring, Πηγή: Eustream

Ο αγωγός Eastring σχεδιάζεται να αποτελέσει τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στα hubs της Κεντρικής Ευρώπης και τις υποδομές διαμετακόμισης φυσικού αερίου των Βαλκανίων. Το έργο προωθείται από τον διαχειριστή του συστήματος μεταφοράς φυσικού αερίου της Σλοβακίας EUSTREAM, στον οποίο το ολοβακικό κράτος διαθέτει την μετοχική πλειοψηφία (51%). Το κόστος της αρχικής του φάσης υπολογίζεται στο ύψος των 1,85 – 2,2 δισεκατομμυρίων ευρώ.

Με αρχική χωρητικότητα 20 bcm (με δυνατότητα επέκτασης ως τα 40 bcm) φυσικού αερίου κατ' έτος, θα μπορεί να προμηθεύει τις βαλκανικές χώρες ή ακόμη και την Τουρκία με αέριο από δυτικοευρωπαϊκά hub, όπως τα NetConnect Germany, Gaspool, Baumgarten, και το ολλανδικό Dutch-based Title Transfer Facility.

Παράλληλα, σύμφωνα με την EUSTREAM, ο Eastring, ο οποίος έχει ενταχθεί στα Projects of Common Interest της E.E. (PCIs) θα μπορεί, εφόσον αυτό συμφωνηθεί, να εισάγει φυσικό αέριο και από τις λεγόμενες εναλλακτικές πηγές προμήθειας, όπως είναι η Κασπία και η Μέση Ανατολή,

μέσω του Νοτίου Διαδρόμου.⁸² Επίσης, υπό μελέτη, σύμφωνα με την Gazprom θα τεθεί και το ζήτημα διασύνδεσης του Turkish Stream με τον Eastring.⁸³ Οι ενδείξεις κατατείνουν σε κάθε περίπτωση πως η Ρωσία στηρίζει την ανάπτυξη του ανταγωνιστικού αγωγού TESLA προς το Baumgarten.

Τα ανωτέρω θα καταστούν δυνατά μέσω της ένωσης του μεγαλύτερου σταθμού συμπίεσης πανευρωπαϊκά στο Βέλκε της Σλοβακίας, με έναν αγωγό που διασχίζοντας την Ουγγαρία θα συνδέεται με το υφιστάμενο δίκτυο αγωγών διαμετακόμισης της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας (και μέσω αντιστροφής ροής της Ουκρανίας). Η ακριβής όδευση του αγωγού δεν έχει ακόμη προσδιοριστεί και εξετάζονται διάφορες επιλογές.

Ουσιαστικά και σύμφωνα με τον φορέα υλοποίησης του έργου, σκοπός του είναι να προσδώσει προστιθέμενη αξία συγκρίσιμη προς αυτή των projects όπως οι Nabucco, South Stream, σε σημαντικά χαμηλότερο κόστος.⁸⁴ Στα πλεονεκτήματα του σταχυολογούνται

- η πρόσβαση σε μία εναλλακτική και ανταγωνιστική πηγή τροφοδοσίας για τις βαλκανικές χώρες,
- η μη σύνδεση με έναν συγκεκριμένο προμηθευτή και η συνακόλουθη τήρηση των ευρωπαϊκών κανόνων, και
- η αξιοποίηση υφιστάμενων υποδομών που συνεισφέρει στην μείωση του συνολικού κόστους του project.⁸⁵

Στις 4 Νοεμβρίου 2016 οι κρατικοί διαχειριστές δικτύων της Βουλγαρίας και της Σλοβακίας Bulgartransgaz και Eustream υπέγραψαν Μνημόνιο Κατανόησης για τη βελτίωση της ασφάλειας των προμηθειών φυσικού

⁸² Η Σλοβακία θέτει θέμα διασύνδεσης του αγωγού Eastring με το Νότιο Διάδρομο, 09.11.2016, Energypress

⁸³ Ζωντανεύουν τα έργα ανάπτυξης στην ΝΑ Ευρώπη, μέσω του Turkish Stream, 04.06.2015, Energypress

⁸⁴ Central and South-Eastern Europe after the cancellation of South Stream, 20.12.2014, Natural Gas World

⁸⁵ "Eastring" Project: Increasing Connectivity with New Markets, 09.02.2015, Natural Gas World

αερίου στην Κεντρική και ΝΑ Ευρώπη καθώς και για την υλοποίηση έργων υποδομής, όπως ο Balkan Gas Hub και ο Eastring.⁸⁶

Επίσης, από τα μέσα του 2015 οι Υπουργοί Εξωτερικών των ενδιαφερόμενων χωρών (Σλοβακία, Ουγγαρία, Ρουμανία και Βουλγαρία) έχουν υπογράψει κοινή διακήρυξη για την κατασκευή διασυνδετήριου αγωγού, ο οποίος θα ενώνει την περιοχή με την Κεντρική Ευρώπη, χωρίς ονομαστική αναφορά στον Eastring.⁸⁷

Επί της ουσίας, το project του Eastring φαίνεται να αποτελεί το σχέδιο της Σλοβακίας προκειμένου να διατηρήσει την περιφερειακή δύναμη που σήμερα απολαμβάνει στην αγορά φυσικού αερίου, και η οποία σήμερα συνίσταται στην διαμετακόμιση ρωσικού φυσικού αερίου προς τις αγορές της Κεντρικής Ευρώπης. Για το σκοπό αυτό εξάλλου η EUSTREAM διαθέτει εν ισχύ συμβόλαιο με την Gazprom για την δέσμευση δυναμικότητας 50 bcm κάθε χρόνο, είτε οι ροές αυτές υπάρξουν είτε όχι (ship-or-pay) με ορίζοντα λήξης το 2028. Η βούληση της Gazprom να απομειώσει την εξάρτηση της από την ουκρανική οδό μέσω της επέκτασης του Nord Stream και της προώθησης του Turkish Stream, διακινδυνεύει την μελλοντική θέση της Σλοβακίας στην διαμετακόμιση ρωσικού αερίου⁸⁸, ως εκ τούτου η σλοβακική εταιρεία αναζητά τρόπους να διατηρήσει την αξιοποίηση των υποδομών και την μελλοντική κερδοφορία της. Ως εκ τούτου, η Σλοβακία δεν επιθυμεί να μείνει εκτός σχεδιασμού και προωθεί και τη δική της ένταξη στον λεγόμενο Κάθετο Διάδρομο της Ε.Ε., διατηρώντας παράλληλα στην σφαίρα επιρροής της χώρες του λεγόμενου Visegrad Group που ενδέχεται να μετακινηθούν προς την στήριξη ανταγωνιστικών σχεδίων (Τσεχία και Nord Stream λόγω του αγωγού OPAL, Ουγγαρία λόγω Turkish Stream και TESLA).⁸⁹

⁸⁶ Προτεραιότητα η διασύνδεση των δικτύων μεταφοράς φυσικού αερίου Βουλγαρίας-Ελλάδας-Ρουμανίας, λείη η ΕΕ, 26.09.2016, EnergyPress

⁸⁷ Slovakia, Hungary, Romania and Bulgaria embark on gas pipeline project, 22.05.2015, Euractiv

⁸⁸ Eustream seeking ways to keep gas transit, 24.09.2015, Spectator

⁸⁹ Eastring Better Than South Stream, Says Eustream, 30.11.2014, Natural Gas World

Παρόλα αυτά, το σχέδιο παραμένει προς ώρας σε μη ώριμο στάδιο και θα χρειαστεί ισχυρή χρηματοδοτική και πολιτική στήριξη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή προκειμένου να υλοποιηθεί, γεγονός αβέβαιο δεδομένου ότι η τελευταία στηρίζει την διατήρηση της ουκρανικής οδού για την διαμετακόμιση φυσικού αερίου.⁹⁰ Επίσης σε ότι αφορά την αντίστροφη ροή του αγωγού, από τα Βαλκάνια προς την Δυτική Ευρώπη, ερωτηματικό παραμένει αν και από πού θα βρεθούν οι απαραίτητες ποσότητες φυσικού αερίου για να δικαιολογήσουν την κατασκευή του, δεδομένου ότι οι αρχικές ποσότητες από το κοιτάσμα SHAH DENIZ II του Αζερμπαϊτζάν είναι ήδη συμβολαιοποιημένες, και οι ποσότητες LNG μέσω Ελλάδος και Τουρκίας ή όσες ακόμη διέλθουν μέσω του υπό προώθηση IGB δεν μπορούν να είναι επαρκείς .

Η σύνδεση των αγορών των Δυτικών Βαλκανίων με τον αγωγό TAP μέσω του αγωγού IAP

Ο αγωγός Ionian- Adriatic Pipeline (IAP) σχεδιάζεται να διασυνδέσει το σύστημα φυσικού αερίου της Κροατίας με τον αγωγό φυσικού αερίου TAP, όταν αυτός κατασκευασθεί, διασχίζοντας το Μαυροβούνιο και την Αλβανία, μέσω μιας διαδρομής 511 χιλιομέτρων που οποία εκκινεί από το Fier της Αλβανίας και ακολουθώντας τις ακτές της Αδριατικής καταλήγει στο Split της Κροατίας. Στόχος του έργου είναι να δημιουργήσει μία νέα πηγή προμήθειας από τις περιοχές της Κασπίας (και ενδεχομένως μελλοντικά άλλες πηγές) για την περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων που σήμερα είτε δεν έχει πρόσβαση σε φυσικό αέριο είτε η πρόσβαση σε εισαγωγές περιορίζεται σε μία μόνο πηγή και αφορά ρωσικό φυσικό αέριο. Σύμφωνα με την μελέτη εφικτότητας του αγωγού, όλη η μελλοντική κατανάλωση φυσικού αερίου της Αλβανίας και του Μαυροβουνίου θα μπορούσε να καλύπτεται από τον IAP, ενώ η Κροατία και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, οι οποίες σήμερα έχουν μία μόνη πηγή εισόδου για τις εισαγωγές τους (μέσω Σλοβενίας και Σερβίας

⁹⁰ Slovakia Remains Caught between Russia and Brussels as EU Presidency Looms, 29.04.2016, Natural Gas World

αντίστοιχα) θα μπορούσαν μελλοντικά να καλύπτουν το 1/3 των αναγκών τους από τον αγωγό.

Επίσης, το έργο σχεδιάζεται να επιτρέπει την αντίστροφη ροή από τον Βορρά προς τον Νότο, από πηγές όπως το σχεδιαζόμενο LNG terminal στο νησί Krk της Κροατίας, ή άλλες διαθέσιμες πηγές. Σύμφωνα με τον υπάρχοντα σχεδιασμό ο αγωγός θα μπορεί να μεταφέρει ετησίως περί τα 5 bcm φυσικού αερίου. (καταμεριζόμενα σύμφωνα με εκτιμήσεις ως 1bcm για την Αλβανία, 0.5 bcm για το Μαυροβούνιο, 1 bcm για την Βοσνία-Ερζεγοβίνη, και 2,5 bcm για την Κροατία). Το κόστος ανάπτυξης του αγωγού έχει υπολογιστεί στα 618 εκατομμύρια ευρώ.⁹¹

Η εταιρεία Plinacro που διαχειρίζεται το σύστημα φυσικού αερίου της Κροατίας, η εταιρεία φυσικού αερίου BH-Gas της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, η ολοβενική Geoplin Plinonodi και τα υπουργεία ενέργειας της Αλβανίας και του Μαυροβουνίου συνεργάζονται με τον TAP με στόχο τη διασύνδεση και τον συντονισμό των δύο έργων. Περαιτέρω στήριξη για τη διασύνδεση των αγωγών TAP-IAP εξασφαλίστηκε τον Μάιο του 2013 με την υπογραφή Μνημονίου Κατανόησης και Συνεργασίας από τις κυβερνήσεις της Αλβανίας, της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, της Κροατίας και του Μαυροβουνίου. Ακόμη, τον Ιούνιο του 2013 οι υπουργοί εξωτερικών έξι χωρών – της Αλβανίας, της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, της Κροατίας, της Ελλάδας, της Ιταλίας και του Μαυροβουνίου – συναντήθηκαν στο Ντουμπρόβνικ της Κροατίας προκειμένου να επιβεβαιώσουν την πολιτική στήριξη που παρέχουν στον TAP. Τέλος, οι χώρες διέλευσης υπέγραψαν τον Αύγουστο του 2016 με την αζέρικη SOCAR Μνημόνιο Κατανόησης για την προώθηση του αγωγού.⁹²

Η υλοποίηση του project ενέχει πάντως σημαντικά ρίσκα, εκ των οποίων τα σημαντικότερα όπως αποτυπώνεται στην μελέτη εφικτότητας του αγωγού είναι τα εξής:

⁹¹ FS and ESIA for the Ionian – Adriatic Pipeline (IAP), Feasibility Study Report, January 2014, Energy Community

⁹² Socar Joins New Adriatic Pipe Project, 29.08.2016, Natural Gas World

- Η σημαντικότερη πηγή κατανάλωσης στην Αλβανία θα είναι ο τομέας της ηλεκτροπαραγωγής (60% της μελλοντικής κατανάλωσης της χώρας), ο οποίος υπόκειται σε αβεβαιότητες
- Το κόστος διαμετακόμισης θα εξαρτηθεί σημαντικά από την εκτιμώμενη κατανάλωση της κροατικής αγοράς (ως η μεγαλύτερη εκ των τεσσάρων χωρών διέλευσης)

Στα παραπάνω θα μπορούσαμε να προσθέσουμε πως η προμήθεια φυσικού αερίου για τον αγωγό μέσω του TAP είναι αβέβαιη, από την στιγμή που οι ποσότητες που θα διέλθουν τον τελευταίο είναι ήδη συμβολαιοποιημένες και η χρήση του IAP για την πρόσβαση στις ως άνω αγορές εξαρτάται από την προθυμία των εταιρειών που έχουν «κλειδώσει» την αρχική δυναμικότητα του TAP να προβούν σε εμπορικές συμφωνίες με τις τοπικές εταιρείες προμήθειας. Αυτό φαίνεται μάλλον αβέβαιο από τη στιγμή που η ζήτηση φυσικού αερίου στα Δυτικά Βαλκάνια δεν φαίνεται να έχει σημαντικές δυνατότητες επέκτασης. Σύμφωνα με τα στοιχεία του ENTSO-G η συνολική κατανάλωση στις χώρες διέλευσης που υπάρχει φυσικό αέριο, Κροατία και Βοσνία-Ερζεγοβίνη, ήταν το 2015 2,6 bcm και 0,25 bcm αντίστοιχα, ποσότητες που δεν πρόκειται να αυξηθούν σημαντικά ως το 2030 σύμφωνα με τις σχετικές εκτιμήσεις (3,1 – 3,6 bcm και 0,25-0,3 bcm αντίστοιχα).

Τέλος, το project της ανάπτυξης του LNG terminal στο Krk φαίνεται προς ώρας να έχει «παγώσει» αντίστοιχα για εμπορικούς λόγους, παρά τη στήριξη Ε.Ε. και ΗΠΑ, δυσχεραίνοντας επίσης την ανάπτυξη συνεργειών για τον IAP.

Κεφάλαιο 3 - Στρατηγικές των κύριων δρώντων στην περιοχή

Παραγωγή Φυσικού Αερίου

Το στρατηγικό δίλημμα της Ρωσίας υπό το νέο περιβάλλον της ευρωπαϊκής αγοράς

Η Ρωσία θεωρείται ο σημαντικότερος παραγωγός φυσικού αερίου παγκοσμίως, τόσο λόγω της βάσης των κοιτασμάτων της (32,4 tcm στο τέλος του 2014, 2η μετά το Ιράν) όσο και λόγω του κεντρικού ρόλου που επιτελεί η κρατικά ελεγχόμενη Gazprom στην άσκηση οικονομικής και γεωπολιτικής επιρροής, λειτουργώντας τρόπον τινά ως ένα άτυπο «Υπουργείο Εξωτερικών» της Ρωσίας. Η ενεργειακή διπλωματία αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής. Ως εκ τούτου, παρότι η συμμετοχή του φυσικού αερίου ως πηγή εσόδων για τον ρωσικό προϋπολογισμό είναι μικρότερη συγκριτικά σε σχέση με αυτή του πετρελαίου, η σημασία του είναι πολύ μεγαλύτερη στο επίπεδο της χάραξης εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας. Ενδεχομένως για αυτό εξάλλου, παρά την πίεση των ανταγωνιστών της Gazprom για την απελευθέρωση των εξαγωγών φυσικού αερίου, η ρωσική κυβέρνηση επιμένει και πιθανότατα θα συνεχίσει να εμμένει στο ορατό μέλλον στην διατήρηση του μονοπωλίου της κρατικά ελεγχόμενης εταιρείας.

Παράλληλα, η Ρωσία και πιο συγκεκριμένα η Gazprom αποτελεί τον κυριότερο πάροχο φυσικού αερίου προς τις ευρωπαϊκές αγορές, με μερίδιο αγοράς γύρω στο 32% (2016) Μέχρι τα πρόσφατα έτη, η ρωσική στρατηγική για την ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου αποτελούσε σε μεγάλο βαθμό κληροδότημα της Σοβιετικής Ένωσης καθώς βασιζόταν στις ακόλουθες παραδοχές:

- α) τις εκτιμήσεις για σταθερή ανάπτυξη της ζήτησης φυσικού αερίου στην Ευρώπη, υπό τις οποίες αναπτύχθηκαν έργα όπως ο αγωγός Yamal (33 bcm/έτος) προς τη Γερμανία μέσω Λευκορωσίας-Πολωνίας το 1994, ο αγωγός Blue Stream (16 bcm/έτος) προς την Τουρκία το 2004 και ο αγωγός Nord Stream 1 (55 bcm/έτος) απευθείας προς την Γερμανία το 2011.
- β) την ανταγωνιστικότητα του ρωσικού φυσικού αερίου σε επίπεδο τιμής, λόγω του χαμηλού κόστους εξόρυξης και μεταφοράς

γ) τον κατακερματισμό των ευρωπαϊκών αγορών λόγω του περιορισμένου αριθμού ή χωρητικότητας των διασυνδέσεων ή του βαθμού συνεννόησης που διατηρεί η Ρωσία με δυνητικούς ανταγωνιστές (όπως η Αλγερία και το Ιράν)

δ) την επικράτηση ενός παραδοσιακού μοντέλου μακροπρόθεσμων συμβολαίων επί τη βάσει σύνδεσης με την τιμή του πετρελαίου και με αυστηρές ρήτρες ελάχιστης προμήθειας (take-or-pay), στα επίπεδα του 85% της συμβατικής ποσότητας των συμβολαίων. Τα περισσότερα ρωσικά συμβόλαια πώλησης φυσικού αερίου κυμαίνονται σε διάρκεια μεταξύ των 10 και 35 ετών.

ε) την ύπαρξη διμερών συμβολαίων παράδοσης στα σημεία εισόδου των χωρών και διακρατικών συμφωνιών ως νομική βάση για τα ως άνω συμβόλαια

Παρόλα αυτά όλες οι παραπάνω παραδοχές συν τω χρόνω κατέστησαν μη δεδομένες όπως θα αναλυθεί εν συνεχεία, ως εκ τούτου η Ρωσία καλείται να προσαρμοστεί σε ένα νέο περιβάλλον για την ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου όπου:

α) η ηπειρωτική Ευρώπη ακολουθεί την οδό της Βορείου Αμερικής και του Ηνωμένου Βασιλείου για την απελευθέρωση της αγοράς φυσικού αερίου και την διαμόρφωση των τιμών επί τη βάσει των συνθηκών προσφοράς και ζήτησης σε κόμβους ανά την ευρωπαϊκή ήπειρο (hub pricing). Συνακόλουθα οι ευρωπαϊκές εταιρείες επιζητούν αναπροσαρμογή στα συμβόλαια με τη Gazprom μέσω ανταγωνιστικότερων τιμών και μεγαλύτερης ευελιξίας (μικρότερα επίπεδα take-or-pay),

β) η ζήτηση για φυσικό αέριο την επαύριο της ευρωπαϊκής οικονομικής κρίσης υπόκειται σε αβεβαιότητες

γ) η ρυθμιστική «αρχιτεκτονική» της Ευρωπαϊκής Ένωσης έρχεται σε σύγκρουση με τις επιδιώξεις της Ρωσίας για παράκαμψη της ουκρανικής οδού μεταφοράς φυσικού αερίου

δ) η επανάσταση του σχιστολιθικού φυσικού αερίου στις ΗΠΑ ασκεί διττή πίεση στην Ρωσία, τόσο μέσω της μείωσης των τιμών άνθρακα που επιδρά αρνητικά στην ευρωπαϊκή ζήτηση φυσικού αερίου, όσο και μέσω της μελλοντικής εξαγωγής φορτίων LNG προς την Ευρώπη σε αγορές που

παραδοσιακά διατηρούσε οιονεί μονοπωλιακή θέση η Gazprom (όπως έχει ήδη συμβεί λχ. στην Λιθουανία)

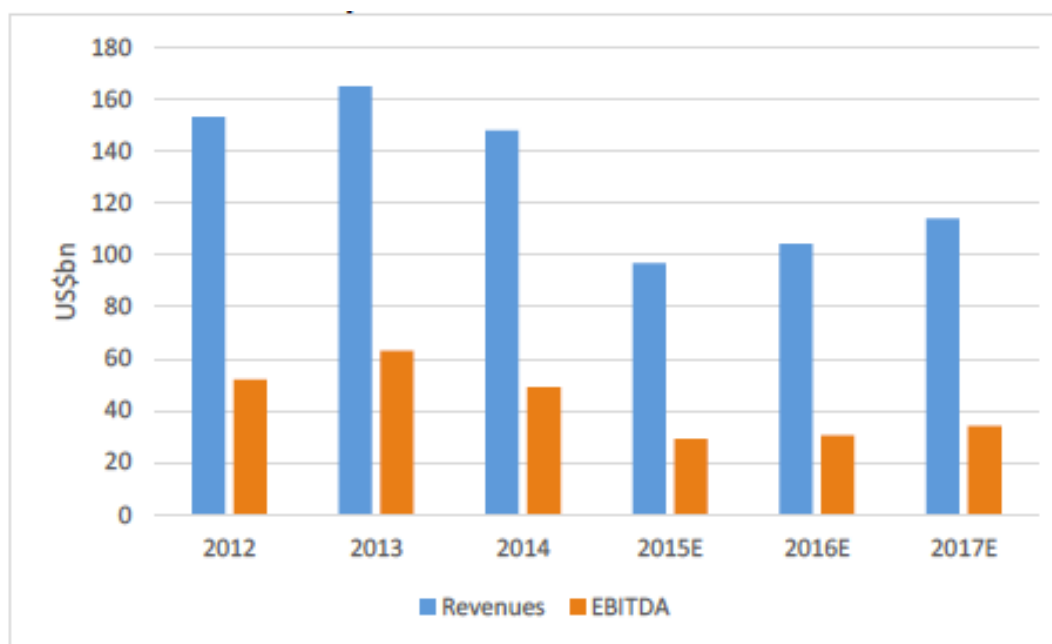
ε) η «απάντηση» της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις εξελίξεις των ρωσο-ουκρανικών κρίσεων που έθεσαν εν αμφιβόλω την ασφάλεια εφοδιασμού στο νοτιανατολικό άκρο, βασίζεται στην ενίσχυση του ρυθμιστικού ελέγχου των υποδομών (ιδίως μέσω των διατάξεων του Τρίτου Ενεργειακού Πακέτου), την εισροή ποσοτήτων φυσικού αερίου από νέες πηγές (όπως το άνοιγμα του Νοτίου Διαδρόμου με τους αγωγούς TANAP, TAP και η προώθηση της χρήσης υγροποιημένου φυσικού αερίου), και την προώθηση των εσωτερικών διασυνδέσεων (interconnectors) σε ευαίσθητες περιοχές. Αντίθετα δεν στηρίζονται οι σχεδιασμοί της Ρωσίας για την παράκαμψη του ουκρανικού διαδρόμου μέσω αγωγών όπως ο South Stream, ο Turkish Stream ή η επέκταση του Nord Stream, καθώς όπως κρίνεται αυτό θα έπληττε οικονομικά και γεωπολιτικά την σταθερότητα στα ανατολικά σύνορα της Ένωσης. Εν ολίγοις, η προσπάθεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν είναι να απεμπολήσει η Gazprom τη δεσπόζουσα θέση της σε τμήμα της ευρωπαϊκής αγοράς, παρά να εξαλείψει τις συνθήκες κατάχρησης αυτής, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την εν εξελίξει από το 2014 έρευνα της Επιτροπής για τυχόν καταχρηστικές πρακτικές από πλευράς της Gazprom.

93

στ) η ικανότητα της Gazprom να χρηματοδοτήσει το επενδυτικό της πρόγραμμα είναι ιδιαίτερα αμφίβολη σε ένα περιβάλλον χαμηλών διεθνών πετρελαϊκών τιμών και κυρώσεων σε βάρος της λόγω της προσάρτησης της Κριμαίας. Σε ότι αφορά το πρώτο σκέλος, παρότι η Gazprom σημειώνει ιστορικά υψηλές ευρωπαϊκές πωλήσεις (σχεδόν 180 bcm το 2016, με 12,5% ετήσια αύξηση) το χαμηλό μεσοσταθμικό κόστος των εν λόγω πωλήσεων (167 δολ/1000 κ.μ.) οδηγεί σε ιστορικά χαμηλά τα ετήσια έσοδα της τα πρόσφατα

⁹³ Gazprom Needs Its European Customers More Than Ever, 01.03.2017, Bloomberg

έτη.

Εικόνα 15 Πραγματικά και εκτιμώμενα έσοδα και EBITDA της Gazprom, Πηγή: (Henderson & Mitrova, *The Political and Commercial Dynamics of Russia's Gas Export Strategy*, 2015), σελ. 8

Περαιτέρω, η Gazprom όπως και όλες οι ρωσικές εταιρείες έχουν επηρεαστεί έμμεσα αλλά ουσιαστικά από τον αντίκτυπο των ρωσικών κυρώσεων, ιδίως σε ότι αφορά στην ευχέρεια άντλησης κεφαλαίων από τις διεθνείς αγορές όσο και από την αβεβαιότητα. Συνεπώς κρίνεται απαραίτητη η λήψη στρατηγικών αποφάσεων είτε ως προς την ανάδειξη προτεραιοτήτων ως προς συγκεκριμένα επενδυτικά σχέδια που αφορούν την Ευρώπη ή την Ασία, είτε ως προς την ανεύρεση στρατηγικών εταίρων για την χρηματοδότηση τους.

ζ) η αναγκαία για τη Ρωσία εξισορρόπηση της εξάρτησης της από την ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου, μέσω της σταδιακής στροφής προς την ασιατική αγορά, συναντά τουλάχιστον για την επόμενη δεκαετία σημαντικές δυσκολίες λόγω των προαναφερθέντων οικονομικών δυσκολιών, της σχετικής επιβράδυνσης της κινεζικής οικονομίας, αλλά και της σκληρής διαπραγματευτικής θέσης που τηρεί η Κίνα στις συγκεκριμένες διαπραγματεύσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τη συμφωνία που συνήφθη τον Μάιο του 2014 για τον αγωγό Power of Siberia, κατά την οποία η Ρωσία ένεκα της τρέχουσας θέσης της εξαναγκάστη σε σημαντικές παραχωρήσεις τόσο ως προς την τιμή προμήθειας όσο και ως προς την ανάληψη του

κόστους κατασκευής των σχετικών υποδομών (55 από τα 75 δισ. δολάρια που θα απαιτηθούν θα χορηγηθούν από τη Ρωσία)⁹⁴. Η Κίνα στις συζητήσεις με την Ρωσία έχει το προνόμιο να διαθέτει μία εσωτερική αγορά για την πρόσβαση στην οποία διαγωνίζονται το σύνολο των παραγωγών παγκοσμίως (buyer's market), της ευχερέστερης πρόσβασης σε χρηματοδότηση, και την πολυτέλεια να υιοθετεί μία τακτική αναμονής στις διαπραγματεύσεις αναμένοντας την επίτευξη της καλύτερης δυνατής συμφωνίας. Τούτων δοθέντων, για το ορατό μέλλον η Ρωσία θα συνεχίσει να αποτελεί σε μεγάλο βαθμό εξαρτημένη από την ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου.

η) η ρωσική στρατηγική ανάπτυξης έργων εξαγωγής υγροποιημένου φυσικού αερίου (πχ Yamal LNG, Shakhalin 1), αφενός υφίσταται σημαντικές καθυστερήσεις λόγω της αρνητικής επίδρασης των διεθνών κυρώσεων αφετέρου δεν είναι προσανατολισμένη στην αγορά της Ευρώπης. Συνοψίζοντας, όλες οι ανωτέρω εξελίξεις, και ιδίως

- ☛ η αναμενόμενη υπερπροσφορά υγροποιημένου φυσικού αερίου LNG στην παγκόσμια αγορά από τις αρχές της δεκαετίας του 2020,

- ☛ η διακύμανση της ασιατικής ζήτησης,

- ☛ ο αντίκτυπος των αμερικανικών εξαγωγών φυσικού αερίου,

- ☛ ο ρυθμός ανάπτυξης των ανανεώσιμων πηγών και ο ρυθμός μείωσης του κόστους των σχετικών τεχνολογιών και των τεχνολογιών αποθήκευσης ηλεκτρικής ενέργειας,

- ☛ η πορεία διακύμανσης των διεθνών πετρελαϊκών τιμών,

- ☛ η ένταση που θα αποδώσει η Ευρωπαϊκή Ένωση στην ενοποίηση της εσωτερικής αγοράς φυσικού αερίου και την απομείωση της διαχρονικής ισχύος της Gazprom,

- ☛ η ένταση με την οποία θα επιδιώξει η Gazprom την απαγκίστρωση από την ουκρανική οδό μεταφοράς

θα αποτελέσουν τις κύριες προσδιοριστικές και εν πολλοίς αλληλοεξαρτώμενες και σύνθετες μεταβλητές της στρατηγικής της Ρωσίας για την εξαγωγή φυσικού αερίου στην Ευρώπη μέσω του κρατικού βραχίονα της Gazprom.

⁹⁴ Κολοσσιαία συμφωνία Ρωσίας – Κίνας, 24.05.2014, Καθημερινή

Υπό το φως αυτών των εξελίξεων, η Gazprom έχει μία δύσκολη επιλογή: Είτε να προωθήσει επενδυτικά έργα υψηλού κόστους (λ.χ. Nord Stream 2 8 δις. ευρώ, Turkish Stream περίπου 7 δις. ευρώ) τα οποία εν συνεχεία δε θα μπορεί να αξιοποιήσει πλήρως συνεπεία των ευρωπαϊκών κανόνων για να ελέγξει τις ροές των εξαγωγών της, είτε να παύσει τα εν λόγω επενδυτικά σχέδια διατηρώντας ως έχει τους διαδρόμους των εξαγωγών της, απόφαση όμως που θα μπορούσε να οδηγήσει σε ενδυνάμωση της ευρωπαϊκής στρατηγικής για διαφοροποίηση των προμηθευτών της λόγω των συνεπαγόμενων κινδύνων για την ασφάλεια εφοδιασμού.

Η Ρωσία δεν έχει την πολυτέλεια να αναμένει την ανάπτυξη των αναμενόμενων από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κανονισμών που θα διέπουν την χρηματοδότηση, κατασκευή, χρήση δυναμικότητας και κόστος χρήσης σε νέα δυναμικότητα αγωγών (CAM NC Incremental). Οι εν λόγω κανονισμοί πρόκειται να τεθούν σε ισχύ, με συντηρητικές προβλέψεις εντός του 2017-8, άρα τα όποια διακρατικά έργα τους αξιοποιούν δεν πρόκειται να τεθούν σε λειτουργία προ του 2020. Αντίστοιχα, δεν υπάρχει από την πλευρά των ευρωπαϊκών αρχών ιδιαίτερη διάθεση να επιταχύνουν την ανάπτυξη των διαδικασιών που διέπουν την ανάπτυξη νέας δυναμικότητας σε αγωγούς, μιας και αυτοί θα τύχουν αξιοποίησης κατά κύριο λόγο από την Gazprom.

Επιπρόσθετα, η παρούσα χρονική συγκυρία αποτελεί για την Ρωσία ορόσημο καθώς δύο από τις σημαντικότερες εστίες προστριβών των ευρω-ρωσικών ενεργειακών σχέσεων οδεύουν προς τον συμβιβασμό, στο πλαίσιο και την πορείας απο-πολιτικοποίησης της ευρωπαϊκής αγοράς φυσικού αερίου. Το αποτέλεσμα τόσο της υπόθεσης της έρευνας σε βάρος της Gazprom για αντι-ανταγωνιστικές πρακτικές, όσο και η απόφαση για τη χρήση του αγωγού OPAL ήταν εν πολλοίς προδιαγεγραμμένο, παρόλα αυτά η αναζωπύρωση της ρωσο-ουκρανικής κρίσης κατέστησε πολιτικά ανέφικτο για τις Βρυξέλλες να προβούν σε οποιαδήποτε πράξη θα συνιστούσε ή θα άφηνε ανοιχτό το ενδεχόμενο να ερμηνευτεί ως συμβιβασμός.

Ειδικότερα, το αποτέλεσμα του συμβιβασμού αναφορικά με την μεγαλύτερη υπόθεση αντι-ανταγωνιστικών πρακτικών στην ιστορία της Ε.Ε. στον

ενεργειακό τομέα, αναμένεται να ανακοινωθεί εντός του 2017, όπως προανήγγειλε η ρωσική εταιρεία⁹⁵ Η ολοκλήρωση της εν λόγω υπόθεσης έχει αποκτήσει σε κάθε περίπτωση περισσότερο συμβολικό παρά ουσιαστικό χαρακτήρα, καθότι οι αναφερόμενες στην έρευνα της Επιτροπής πρακτικές (ύπαρξη ρητρών που περιορίζουν τη μεταπώληση φυσικού αερίου – destination clauses, αθέμιτες τιμολογιακές πρακτικές, μόχλευση των πωλήσεων για την απόκτηση ελέγχου σε υποδομές) έχουν ήδη εν τω πράγματι αποσυρθεί από την Gazprom ως απόκριση στις εξελίξεις που αφορούν την απελευθέρωση της ευρωπαϊκής αγοράς.

Περαιτέρω, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοίνωσε την απόφαση της σε σχέση με τον αγωγό OPAL, μία από τις δύο χερσαίες προεκτάσεις του αγωγού Nord stream από την Γερμανία προς τα τσεχικά σύνορα, επιτρέποντας στην Gazprom να χρησιμοποιεί μέχρι το 80% της δυναμικότητας του αγωγού, έναντι του 50% στο οποίο περιοριζόταν μέχρι πρότινος συνεπεία των διατάξεων του Τρίτου Ενεργειακού Πακέτου.

Τέλος, αναμένεται επίσης να λάβει η διαφορά ανάμεσα στην Gazprom και την Naftogaz, σχετικά με τις προβλέψεις του μεταξύ τους συμβολαίου προμήθειας (ιδίως τις ρήτρες ToP και απαγόρευσης επανεξαγωγής), η οποία έχει παραπεμφθεί στο διαιτητικό δικαστήριο της Στοκχόλμης.

Συνεπεία των ανωτέρω, θα μπορούσε να ειπωθεί πως, σε σχέση με το μέλλον της ευρωπαϊκής αγοράς φυσικού αερίου, η Gazprom διατηρεί υψηλό βαθμό ελέγχου σε σχέση με την διατήρηση ή και ενίσχυση των μεριδίων αγοράς της, αλλά πιο περιορισμένο, στο άμεσο μέλλον τουλάχιστον, βαθμό ελέγχου των εξελίξεων που αφορούν τα επενδυτικά της σχέδια στο επίπεδο υλοποίησης νέων υποδομών.

Πιο αναλυτικά:

Στο εμπορικό επίπεδο, ήτοι αυτό που αφορά την τιμολογιακή της πολιτική και υφιστάμενο μοντέλο των μακροπρόθεσμων συμβολαίων με ρήτρες ελάχιστης προμήθειας, η Gazprom έχει ικανό ύψος παραγωγής χαμηλού κόστους για να υλοποιήσει τις επιδιώξεις της. Χάρη στο χαμηλό κόστος εξόρυξης στο υφιστάμενο επίπεδο εξαγωγών προς την Ευρώπη, αλλά και τις

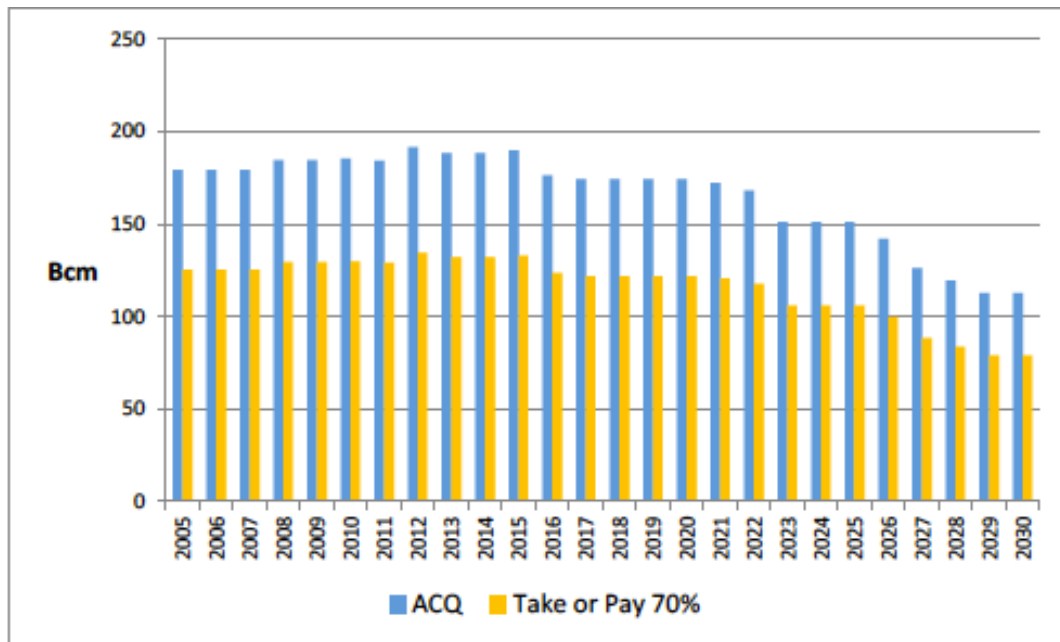
⁹⁵ Gazprom putting 'final touch' to EU antitrust deal, 26.10.2016, Reuters

πρόσφατες υποτιμήσεις του ρουβλίου, το βραχυπρόθεσμο οριακό κόστος ρωσικής προμήθειας βρίσκεται στα επίπεδα των 4 δολ/mmbtu, το οποίο επιτρέπει στην Ρωσία σε ένα καθαρά εμπορικό επίπεδο να ελέγξει το ύψος του μεριδίου αγοράς που εξυπηρετεί τα συμφέροντα της (σε μία αναλογία με το ρόλο της Σαουδική Αραβίας στην πετρελαϊκή αγορά).

Εξάλλου, το ιστορικό παράδειγμα της τελευταίας δεκαετίας καταδεικνύει πως η ανταγωνιστικότητα των ρωσικών τιμών αποτελεί τον κύριο προσδιοριστικό παράγοντα των όγκων πωλήσεων. Μετά από τη σταθερή άνοδο των ευρωπαϊκών πωλήσεων της Gazprom μέχρι το 2007-8 στα επίπεδα των 171-174 bcm κατ' έτος, ακολούθησε τα επόμενα έτη και μέχρι το 2012 η σημαντική πτώση τους προς ένα εύρος μεταξύ των 151-162 bcm, καθώς η ευρωπαϊκή ζήτηση υπέστη σημαντική πτώση για τους ανωτέρω αναλυθέντες λόγους, και την διεύρυνση της απόκλισης ανάμεσα στις τιμές των συνδεδεμένων με το πετρέλαιο τιμών με αυτές στα hubs. Στη συνέχεια η πορεία αυτή ανεστράφη με την πολιτική εκπτώσεων που εφήρμοσε η Gazprom.

Οι δύο μείζονες επιλογές που έχει στη διάθεση της η Ρωσία είναι:

1. Η προάσπιση του status quo, στο βαθμό που αυτό είναι δυνατό. Αυτό συνεπάγεται πως η Ρωσία θα συνεχίσει να αρνείται την σταδιακή μετάβαση στην τιμολόγηση με όρους προσφοράς/ζήτησης (spot), αμυνόμενη απέναντι στους πελάτες της με τακτικές όπως η παροχή εκπτώσεων στην τιμή αναφοράς, υπερασπιζόμενη την εν λόγω θέση της στη διαιτητική διαδικασία όταν αυτή κρίνεται αναπόφευκτη, ή περιορίζοντας το ύψος των ρητρών take or pay στο βωμό της προστασίας της τιμολογιακής της πρακτικής, ή σε αντάλλαγμα προς την χρονική επέκταση των συμβολαίων. Σημαντικός όγκος ρωσικού αερίου είναι εξάλλου ήδη συμβολαιοποιημένος σε μεσοπρόθεσμο ορίζοντα, σε επίπεδα της τάξης των 170 bcm για το 2020 (126 bcm αν λάβουμε υπόψη ένα ToP της τάξης του 70%), 150 bcm μέχρι το 2025 (105 υπό ToP), και 115 bcm μέχρι το 2030 (80 bcm υπό ToP).

Εικόνα 16 Ρωσικά μακροπρόθεσμα συμβόλαια προμήθειας στην Ευρώπη και επίπεδα ρητών ελάχιστης κατανάλωσης ως το 2030, Πηγή: (Dickel, και συν., 2014), σελ.5

2. Η ενεργός προσαρμογή στις μελλοντικές συνθήκες της αγοράς (anticipatory adaptation).

Σε αυτό το σενάριο η Ρωσία επιχειρεί να «προλάβει» τις εξελίξεις, συναινώντας σε μία σταδιακή και διαχειρίσιμη μετάβαση σε πιο ευέλικτα συμβόλαια, με μεγαλύτερη συμμετοχή των συνθηκών διαμόρφωσης προσφοράς/ζήτησης, μικρότερο χρονικό ορίζοντα. Η στρατηγική αυτή ενέχει τον κίνδυνο μικρότερο ελέγχου της ως παραγωγού στην διαμόρφωση των συνθηκών του όγκου παραγωγής και μεταφοράς φυσικού αερίου σε σχέση με τους καταναλωτές, γεγονός που αυξάνει και το ρίσκο υλοποίησης νέων υποδομών. Παρόλα αυτά στα πιθανά πλεονεκτήματα της εν λόγω προσέγγισης, συγκαταλέγεται αφενός η αύξηση των όγκων πωλήσεων και των μεριδίων αγοράς, αφετέρου η άσκηση μεγαλύτερης ρωσικής επιρροής στη διαμόρφωση των τιμών spot στους κατά τόπους κόμβους (hubs) και τρίτον, σε πιο σκιώδες επίπεδο, θα μπορούσε να αποτελέσει ενδεικτικό στοιχείο σύγκλισης της Ρωσίας με τους ευρωπαϊκούς κανόνες αγοράς με ενδεχόμενες παράπλευρες ωφέλειες τη συνεννόηση σε κρίσιμα ευρωπαϊκά ρυθμιστικά ζητήματα για την υλοποίηση ρωσικών επενδυτικών σχεδίων.

Στο πρόσφατο παρελθόν και παρότι η Gazprom επισήμως υπερασπίζεται τη ρητορική της υπέρ της σύνδεσης της τιμής του φυσικού αερίου με αυτή του

αργού πετρελαίου, έχει σε ορισμένο βαθμό τροποποιήσει την τιμολογιακή της πολιτική ανταποκρινόμενη στις δυνάμεις της αγοράς. Κατά την περίοδο 2009-2014 σχεδόν 60 συμβόλαια με 40 ευρωπαίους πελάτες της Gazprom αναπροσαρμόστηκαν, παρέχοντας κατά περίπτωση εκπτώσεις, ελάφρυνση του ύψους των ρητρών take or pay και σε ορισμένες περιπτώσεις την εισαγωγή ενός βαθμού σύνδεσης με τιμές spot. Το ίδιο συνέβη και στην περίπτωση της Ελλάδος με τη συμφωνία που επετεύχθη μεταξύ ΔΕΠΑ και Gazprom τον Φεβρουάριο του 2014, για μείωση 15% με αναδρομική ισχύ από τα μέσα του 2013 και ελάφρυνση της ρήτρας ToP στα 2 bcm (από 2,4 bcm). Μεσοσταθμικά, το 2014 η Gazprom είχε μειώσει κατά 15% την τιμή αναφοράς στα μακροπρόθεσμα συμβόλαια με Ευρωπαίους καταναλωτές σε σχέση με τα προ κρίσης επίπεδα, ενώ η τιμή των μακροπρόθεσμων συμβολαίων έφθασε τη σύγκλιση με τις ευρωπαϊκές τιμές spot στις αρχές του 2015.

Η προσδοκία ανάκαμψης της ζήτησης φυσικού αερίου στην Ευρώπη επίσης ενθαρρύνει μία ανταγωνιστική τιμολογιακή πολιτική. Όσο η τιμή του άνθρακα παραμένει χαμηλή (άπορροια σέ ένα βαθμό της μεγαλύτερης προσφοράς λόγω μείωσης της ζήτησης των ΗΠΑ) και όσο το ευρωπαϊκό σύστημα δικαιωμάτων εκπομπών (ETS) παραμένει αναποτελεσματικό, τόσο η πλάστιγγα θα γέρνει υπέρ της διατήρησης του μεριδίου της χρήσης άνθρακα στην ηλεκτροπαραγωγή εφόσον η τιμή του φυσικού αερίου δεν είναι ανταγωνιστική.

Η εν λόγω τάση θα γίνει μάλιστα εντονότερη σε μία τυχόν ανοδική κίνηση των τιμών πετρελαίου. Κατά το 2015 η χαμηλή τιμή του πετρελαίου οδήγησε την τιμή των συνδεδεμένων με πετρέλαιο συμβολαίων της Gazprom σε σύγκλιση με τις τιμές spot στις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές αγορές. Παρόλα αυτά, μία πιθανή μελλοντική ανοδική κίνηση της τιμής του πετρελαίου προς τα 70-75 δολάρια, θα μπορούσε

α) να δώσει κίνητρο σε περισσότερα υπό ανάπτυξη έργα LNG να πάρουν τελική τους επενδυτική απόφαση (FiD) και να προχωρήσουν αυξάνοντας τον ανταγωνισμό για την Gazprom

β) συνεπικουρούμενης της τύχον αύξησης της προσφοράς στις αγορές spot λόγω αυξημένων ποσοτήτων LNG, να δημιουργηθεί χάσμα υπέρ των τιμών στα hubs έναντι των συνδεδεμένων με το πετρέλαιο συμβολαίων.

Αυτό θα έθετε σε κίνδυνο τη θέση της Gazprom στην Ευρώπη, η οποία εμφανίζεται να εκτιμά πως μπορεί να αναχαιτίσει την άφιξη ιδίως του αμερικανικού LNG μειώνοντας τις τιμές αναφοράς αλλά διατηρώντας τη σύνδεση τους με το πετρέλαιο. Ως εκ τούτου θα ήταν εύλογο από πλευράς Ρωσίας η απάντηση να βρίσκεται στην ανάπτυξη μίας στρατηγικής συμπίεσης των τιμών του φυσικού αερίου, ή επιρροής τους ώστε η μεταβλητότητα να αποθαρρύνει ανταγωνιστικά επενδυτικά σχέδια.

Στο επίπεδο των επενδύσεων σε νέες υποδομές, η ανακοίνωση της αντικατάστασης του σχεδίου για τον South Stream από το αντίστοιχο για τον Turkish Stream αποτέλεσε μία καθοριστική στιγμή στη ρωσική στρατηγική, πρωτίστως για όσα συνεπάγεται: Την de facto αναγνώριση της σημασίας των ευρωπαϊκών κανόνων για ελεύθερη πρόσβαση τρίτων σε νέες υποδομές, αλλά την εμπορική διάσταση των επιλογών της Gazprom, όπως αποτυπώνεται στην στρατηγική της ευχερέστερης πρόσβασης της στην αναπτυσσόμενη τουρκική αγορά φυσικού αερίου. Πάντως, ο τρόπος με τον οποίο εκτυλίχθηκαν οι ως άνω εξελίξεις κατέδειξε πως η συγκεκριμένη επιλογή ήλθε λιγότερο ως στρατηγική επιλογή και κυρίως ως απάντηση στην κρίση των ευρω-ρωσικών σχέσεων την επαύριο της προσάρτησης της Κριμαίας. Ως εκ τούτου, παρότι η Ρωσία και η Gazprom εμφανίζονται να διατηρούν την προσήλωσή τους στην διαφοροποίηση των οδεύσεων εξαγωγής, ο τρόπος με τον οποίο αυτό θα επιτευχθεί παραμένει κατά το μάλλον ή ήττον μία εξελικτική διαδικασία που δεν έχει ακόμη αποκρυσταλλωθεί.

Η τρέχουσα δυναμικότητα των υφιστάμενων αγωγών εξαγωγής ρωσικού φυσικού αερίου ήδη παρέχει ένα πλεόνασμα περί τα 70 bcm σε σχέση με τις εξαγωγές της Gazprom προς την Ευρώπη (178 bcm το 2016), ενώ το άθροισμα όλων των μελλοντικών επεκτάσεων (διπλασιασμός χωρητικότητας Nord Stream, 2 γραμμές Turkish Stream, και επέκταση του αγωγού Yamal) ανέρχεται σε επιπλέον 120 bcm, φέροντας τη συνολική δυναμικότητα στο

επίπεδο περί τα 350 bcm, ήτοι διπλάσιο από τις περυσινές εξαγωγές-ρεκόρ της Gazprom.

Η Gazprom και η Ρωσία δεν έχουν εγκαταλείψει τη στρατηγική διαφοροποίησης των οδών διαμετακόμισης, όμως αναγνωρίζουν εμπράκτως πως θα είναι δυσκολότερη και θα διαρκέσει μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Η αναποφασιστικότητα ως προς την ακριβή πορεία των οδών εξαγωγών, οι αλλαγές τακτικών καταδεικνύουν την αβεβαιότητα ως προς την ακριβή έκβαση των ρωσικών σχεδίων. Η αναδυόμενη στρατηγική της Gazprom εμφανίζεται ως μία απόπειρα για την δημιουργία εναλλακτικών επιλογών που θα οδηγήσουν μακροπρόθεσμα στη χρυσή τομή ανάμεσα στην μη υποκαταστησιμότητα των εξαγωγών της προς την Ευρώπη, και την ανάγκη της να προσαρμοστεί σε ένα νέο ρυθμιστικό και εμπορικό περιβάλλον, ενώ βραχυπρόθεσμα θα της προσδώσουν στην Ρωσία πολιτικό και εμπορικό πλεονέκτημα στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό.

Τούτων δοθέντων, εγείρονται μεν εύλογα ερωτήματα για την βιωσιμότητα και την αξιοπιστία των εν λόγω πλάνων, πολλώ δε μάλλον υπό ένα περιβάλλον αβέβαιων συνθηκών ζήτησης, μολαταύτα μπορούν να εξαχθούν ορισμένα σημαντικά συμπεράσματα για την ρωσική στρατηγική που επιβάλλει την ανάπτυξη των εν συγκεκριμένων επενδυτικών πλάνων:

Πρώτον, την επιθυμία της Ρωσίας να απομειώσει την διαπραγματευτική δύναμη της Ουκρανίας είτε διανοίγοντας νέες οδούς διαμετακόμισης των εξαγωγών της, είτε απειλώντας πως θα το πράξει. Παρά την επιδείνωση των ρωσοουκρανικών πολιτικών σχέσεων από τον Φεβρουάριο του 2014, το συμβόλαιο της Gazprom με την Naftogaz για την διαμετακόμιση φυσικού αερίου διαμέσου της Ουκρανίας παραμένει εν ισχύ (από το οποίο εξαρτώνται πλήρως οι ρωσικές εξαγωγές προς Αυστρία, Ελλάδα, Ιταλία, Βοσνία, Βουλγαρία, Κροατία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Σερβία, Σλοβακία, Σλοβενία, ΠΓΔΜ και εν μέρει προς Πολωνία, Τουρκία, Τσεχία). Το εν λόγω συμβόλαιο λήγει στο τέλος του 2019 και ουδεμία πρόβλεψη υφίσταται στις διατάξεις του ως προς το τι μέλλει γενέσθαι κατόπιν. Τούτο σημαίνει πως οι ρωσικές εξαγωγές προς όλες αυτές τις αγορές, ελάχιστου ύψους παραδόσεων περί τα 25 bcm/έτος, οι οποίες περαιτέρω είναι συμβολαιοποιημένες με ρήτρες

παράδοσης στα σημεία εισόδου τους, εναπόκεινται στις εξελίξεις που αφορούν την διαπραγμάτευση της ουκρανικής οδού διαμετακόμισης, αν στο μεταξύ δεν κατασκευασθεί κάποια νέα οδός πρόσβασης προς αυτές (ιδίως η περίπτωση του Turkish Stream). Ως εκ τούτου διόλου τυχαίος δεν είναι ο ρωσικός προσανατολισμός για ολοκλήρωση των επενδύσεων σε νέες υποδομές το συγκεκριμένο έτος. Είναι πάντως απολύτως εύλογο να αμφισβητείται η παλαιότερη δέσμευση της Gazprom για πλήρη εγκατάλειψη της ουκρανικής οδού μετά το 2019, η οποία μπήκε κατά τα φαινόμενα οριστικά στο «συρτάρι» με την εντολή του Προέδρου Πούτιν για την έναρξη διαπραγματεύσεων με την Naftogaz για ένα νέο συμβόλαιο διαμετακόμισης.⁹⁶ Εξάλλου, η εν λόγω διακηρυγμένη παρελθούσα στρατηγική της Gazprom ερχόταν σε αντίθεση τόσο με την δυσκολία μεταβίβασης προς την πλευρά των Ευρωπαίων πελατών του ρίσκου διαμετακόμισης του φυσικού αερίου (το οποίο οφείλει να παραδίδεται στα σύνορα τους υπό το τρέχον καθεστώς) όσο και το θρυλικό «ship-or-pay» συμβόλαιο της Gazprom με τον διαχειριστή της Σλοβακίας Eustream για χρήση ολόκληρης της δυναμικότητας του σημείου εισόδου της χώρας στο Velke στα ουκρανο-σλοβακικά σύνορα το οποίο έχει διάρκεια ως το 2028. Παρόλα αυτά το “μπρα-ντε-φερ” Ρωσίας- Ουκρανίας υφίσταται σε πολλαπλά παράπλευρα ενεργειακά επίπεδα. Η Ουκρανία και η Naftogaz μάλιστα:

- έχουν προχωρήσει στην διακήρυξη της παύσης απευθείας ρωσικών εισαγωγών φυσικού αερίου καλύπτοντας τις ύψους 30 bcm ετήσιες ανάγκες της κυρίως μέσω της επανεισαγωγής ρωσικού αερίου με αντίστροφη ροή από τα δυτικά της σύνορα,
- οδήγησαν την Gazprom στην διαιτητική διαδικασία τον Ιανουάριο του 2016 για αντι-ανταγωνιστικές πρακτικές,
- προχώρησαν τον Δεκέμβριο του 2015 στην έγκριση αλλαγής της μεθοδολογίας υπολογισμού (entry-exit tariff) του τέλους διαμετακόμισης στο τρέχον συμβόλαιο από την ουκρανική Ρυθμιστική Αρχή που επιφέρει αυξήσεις για την Gazprom, και

⁹⁶ Russia Does U-Turn on Ukraine Gas Transit, 27.06.2015, Novinite

- προωθούν την ανάπτυξη σχεδίων ανοίγματος του ουκρανικού συστήματος υποδομών στο πλαίσιο του Τρίτου Ενεργειακού Πακέτου (unbundling του TSO, προταθείσα αποκρατικοποίηση μεριδίου του Διαχειριστή σε δυτικές εταιρείες, διαχωρισμός των υποδομών αποθήκευσης),

Όλα τα ανωτέρω συναποτελούν μεταξύ άλλων αποτελούν τροχιοδεικτικές βολές για την ενίσχυση της θέσης τους στην ως άνω διαπραγμάτευση για ένα νέο συμβόλαιο όπου ζητήματα όπως οι ταρίφες και η πρόσβαση σε δυναμικότητα ενδέχεται να αναδειχθούν σε ακανθώδη.

Εν κατακλείδι, υφίστανται δύο ενδεχόμενα για την διαμετακόμιση αερίου διά της ουκρανικής οδού μετά το 2019.

1) να επιτευχθεί η συμφωνία με τον ουκρανικό διαχειριστή (TSO) Ukrtransgaz, είτε μέσω ενός συμβολαίου ή περισσότερων (πχ ένα μακροπρόθεσμο για τις υπό ToP αναγκαστικές ποσότητες και μικρότερης διάρκειας συμβόλαια για τις επιπρόσθετες)

2) οι συζητήσεις να μην καταλήξουν σε συμφωνία, συνεπώς η Gazprom είτε θα πρέπει να συμφωνήσει με τους πελάτες της την αλλαγή τα σημεία παράδοσης ώστε αυτές να λαμβάνουν χώρα στα ρωσο-ουκρανικά σύνορα, είτε να επικαλεστεί ανωτέρα βία στην εκτέλεση των καθηκόντων της ώστε να κινητοποιήσει πολιτική λύση του ζητήματος.

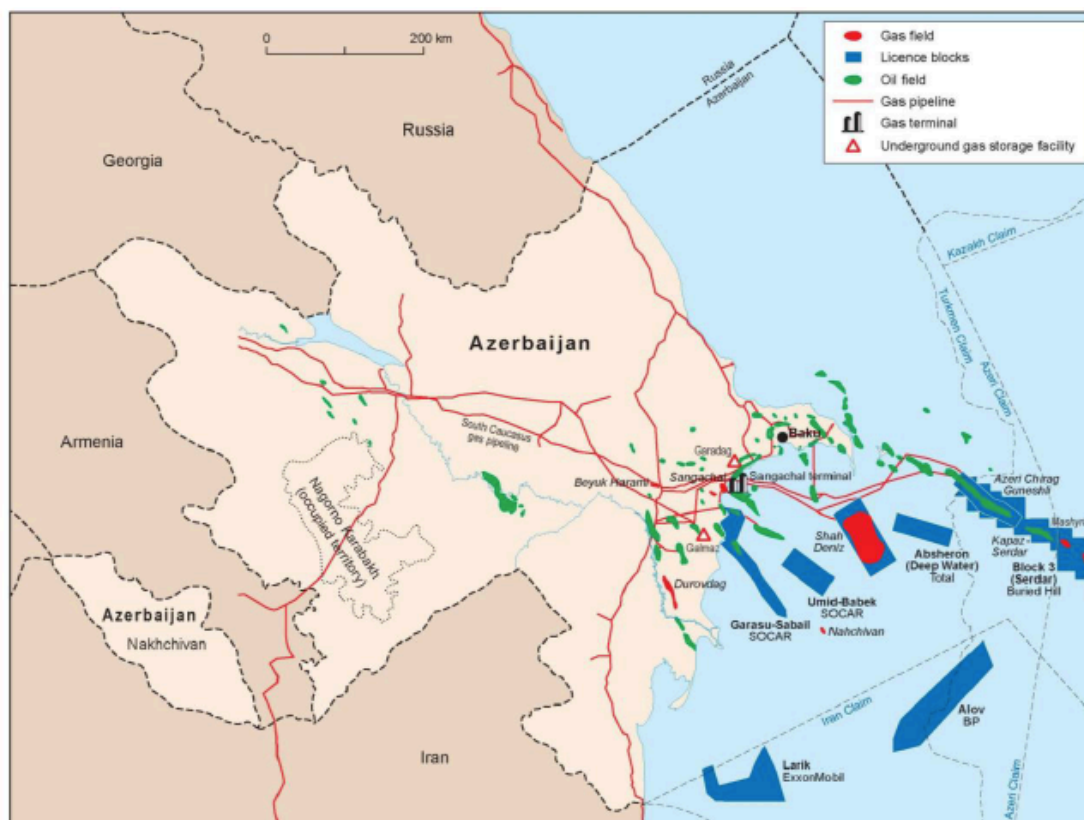
Δεύτερον, η Ρωσία μετά από χρόνια αντεγκλήσεων με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή φαίνεται να αναγνωρίζει de facto τη δυνατότητα της Επιτροπής να εφαρμόσει το Τρίτο Ενεργειακό Πακέτο, καθιστώντας ρητώς σαφή την επιθυμία της να προσαρμοστεί σε αυτό.

Τρίτον, η ανακοίνωση της Gazprom πως οι προοριζόμενες για την Ευρώπη ποσότητες από την δεύτερη γραμμή του Turkish Stream θα παραδίδονται σε έναν κόμβο “hub” στα ελληνο-τουρκικά σύνορα, σηματοδοτεί πως το επενδυτικό πλάνο της Gazprom διαπλέκεται και με το ανωτέρω αναλυθέν εμπορικό: Παρότι πρόκειται για ένα hub το οποίο εν τούτοις πράγμασι θα τελεί υπό ρωσικό έλεγχο, και παρότι είναι ιδιαίτερα αμφίβολο πως οι Ευρωπαίοι πελάτες θα είναι πρόθυμοι να αναλάβουν το ρίσκο της διαμετακόμισης του αερίου προς τον τελικό τους προορισμό το οποίο στα τρέχοντα συμβόλαια

τελεί υπό την ευθύνη της Gazprom, η ίδια η συζήτηση για τη δημιουργία hub σηματοδοτεί μία σημαντική αλλαγή στην εμπορική στρατηγική της Gazprom.

Τέταρτον, η επιθυμία της Gazprom να προχωρήσει σε σημαντικές επενδύσεις υποδομών προς την Ευρώπη υπογραμμίζει τη στρατηγική της να εξάγει μακροπρόθεσμα περισσότερο φυσικό αέριο προς την Ευρώπη, παρά τη διακηρυχθείσα επιθυμία ανεξάρτησης της τελευταίας, παρά τη νεφελώδη σχέση τους στο πρόσφατο παρελθόν και παρά τα οντορωσικά σχέδια διαφοροποίησης των εξαγωγών της.

Η χρήση της ενέργειας ως διπλωματικό εργαλείο από το Αζερμπαϊτζάν και οι περιορισμένες προοπτικές περαιτέρω επέκτασης των ευρωπαϊκών εξαγωγών του

Εικόνα 17 Τα κασπιακά πεδία φυσικού αερίου, Πηγή: SOCAR

Το Αζερμπαϊτζάν αποτελεί τις τελευταίες δεκαετίες ένα από τα σημαντικότερα κράτη στο ενεργειακό και γεωστρατηγικό γίγνεσθαι της Ευρασίας. Όπως έγραφε ο γεωπολιτικός αναλυτής Zbrigniew Brezinsky

στην «Μεγάλη Σκακιέρα», είναι ο «φελλός στο μπουκάλι» που περιέχει τα πλούτη της λεκάνης της Κασπίας και της Κ.Ασίας.

Ήδη από το 1994, οπότε και συνήφθη το λεγόμενο «συμβόλαιο του αιώνα» ανάμεσα σε κοινοπραξία δεκατριών ενεργειακών εταιρειών με operator την BP για την εκμετάλλευση των τριών σημαντικότερων κοιτασμάτων πετρελαίου του Αζερμπαϊτζάν (Azeri-Chirag-Guneshli), η στρατηγική της πρώην σοβιετικής δημοκρατίας συνίσταται στο ρόλο του παρόχου ενεργειακής ασφάλειας προς της Δύση (*energy security provider*). Η στρατηγική αυτή, σε συνέργεια με το σχέδιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το «άνοιγμα» του Νοτίου Διαδρόμου μεταφοράς φυσικού αερίου, αποτέλεσε θρυαλλίδα για την Κοινή Διακήρυξη Ε.Ε.- Αζερμπαϊτζάν για τον Νότιο Διάδρομο, και οδήγησε προiόντος του χρόνου στις τελικές επενδυτικές αποφάσεις αφενός του consortium του Σαχ Ντενιζ 2 να επενδύσει στην ανάπτυξη του κοιτάσματος με σκοπό την εξαγωγή φυσικού αερίου προς την Ευρώπη και αφετέρου για την κατασκευή του πλέγματος αγωγών μήκους 3.500 χιλιομέτρων (SCP, TANAP, TAP) που θα αποτελέσουν τον διάδρομο μεταφοράς. Η χάραξη της εν λόγω στρατηγικής αποτυπώνεται στη σύναψη μακροπρόθεσμων συμβολαίων καταμερισμού της παραγωγής (*Production Sharing Agreements*) από πεδία της Κασπίας με κοινοπραξίες δυτικών ενεργειακών εταιρειών (IOCs και NOCs φίλιων χωρών), συνήθως με τη στρατηγική παρουσία και συμμετοχή του ενεργειακού βραχίονα της χώρας, την κρατική SOCAR. Εξάλλου, μόνον οι IOC διαθέτουν την τεχνογνωσία που απαιτείται για έρευνα και εκμετάλλευση σε δύσκολα πεδία υψηλού βάθους, όπως τα κασπιακά.

Από τη σκοπιά του Αζερμπαϊτζάν, η αξιοποίηση των ενεργειακών του πόρων βρίσκεται στο επίκεντρο του στρατηγικού προσανατολισμού της χώρας προς την ευρωατλαντική συμμαχία. Παρότι το Μπακού δε φιλοδοξεί να προσχωρήσει ούτε στην Ε.Ε., ούτε στο ΝΑΤΟ, επιθυμεί μία στενότερη σχέση και με τους δύο οργανισμούς ώστε να εξισορροπήσει την ανάδυση τυχόν περιφερειακών ηγεμονιών τόσο ανάντη (Ρωσία) όσο και κατάντη (Ιράν) και θεωρεί τις εξαγωγές ενεργειακών πόρων ένα πολύτιμο διπλωματικό εργαλείο προς αυτή την κατεύθυνση. (Rzayeva & Tsakiris,

Strategic Imperative: Azerbaijani Gas Strategy and the EU's Southern Corridor, 2012)

Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, τα περικλειστα κράτη είναι πολύ καλύτερο να εξαρτώνται για τη διέλευση των φυσικών πόρων τους από κράτη που είναι είτε πιο αδύναμα (Γεωργία) είτε με τα οποία διατηρούν ειδικούς ιστορικούς δεσμούς (Τουρκία). Πράγματι το Αζερμπαϊτζάν έχει ήδη βοηθήσει τη Γεωργία να απομειώσει την ενεργειακή της εξάρτηση από την Ρωσία, ενώ ενθαρρύνει την συμμετοχή τουρκικών εταιρειών όπως η BOTAS και η TPAO σε κασπιακά ενεργειακά projects. Αντίθετα, εγκυμονεί μεγαλύτερους κινδύνους πιθανή επέκταση της συνεργασίας με κράτη διέλευσης όπως η Ρωσία και το Ιράν, τα οποία είναι: α) πολύ ισχυρότερα, β) με σαφείς επεκτατικές βλέψεις και γ) με μεγαλύτερα ενεργειακά αποθέματα.

Από την πλευρά της, η Δύση αφενός συμμαρτίζεται την ως άνω γεωστρατηγική προσέγγιση και αφετέρου εκτιμά πως η διασύνδεση του Αζερμπαϊτζάν με τις δυτικές αγορές μέσω αγωγών που δεν διέρχονται από τη Ρωσία, καθίσταται κομβική ασφαλής λεωφόρος σύνδεσης των ενεργοβόρων οικονομιών του ανεπτυγμένου κόσμου με τις πλούσιες ενεργειακά χώρες της Κ. Ασίας.

Μία επιπλέον στρατηγική διάσταση των επιλογών του Αζερμπαϊτζάν στην εκμετάλλευση των ενεργειακών του πόρων είναι η αποκομιδή παράπλευρων διπλωματικών ωφελειών στην επί εικοσαετίας διαμάχη του με την Αρμενία για τα διαφιλονικούμενα εδάφη της περιοχής του Ναγκόρνο-Καραμπάχ (η περιοχή του δυτικού Αζερμπαϊτζάν η οποία βρίσκεται σε αρμενικό στρατιωτικό έλεγχο). Η διαμεσολάβηση του OSCE Minsk Group δεν έχει αποδώσει μέχρι σήμερα καρπούς, οδηγώντας μάλιστα τον Απρίλιο του 2016 σε μία σύρραξη που κινδύνευσε να αναβιώσει την πολεμική σύγκρουση των δύο χωρών.⁹⁷ Ως εκ τούτου, στρατηγικός στόχος του Αζερμπαϊτζάν είναι να επηρεάσει το status quo της ειρηνευτικής διαδικασίας. Το Μπακού θα προσδοκούσε σε μία πιο ενεργή συμμετοχή της Ε.Ε., είτε μέσω δηλώσεων που θα υπογραμμίζουν τη σημασία της εδαφικής ακεραιότητας και εθνικής

⁹⁷ Unfrozen Conflict in Nagorno-Karabakh, 12.04.2016, Foreign Affairs

κυριαρχίας του Αζερμπαϊτζάν, είτε μέσω της αναμόρφωσης του OSCE Minsk Group, στο οποίο συμμετέχουν η Ρωσία, οι ΗΠΑ και η Γαλλία, ενδεχομένως αντικαθιστώντας την Γαλλία που φέρεται να τάσσεται υπέρ των θέσεων της Αρμενίας. (Mikhelidze, 2013)

Χαρακτηριστικά ενεργειακά παραδείγματα που φέρονται να δείχνουν τη διασύνδεση του ζητήματος του Ναγκόρνο-Καραμπάχ με τις ενεργειακές επιλογές των Αζέρων είναι δύο: Πρώτον, το 2010 ο Πρόεδρος του Αζερμπαϊτζάν Ιλχάμ Αλίγιεφ φέρεται να απέρριψε μια δελεαστική πρόταση του τότε προέδρου της Ρωσίας, Μεντβέντεφ, να πωλεί στα αζερορωσικά σύνορα όλη την εξαγωγίμη παραγωγή αερίου της χώρας στη Gazprom. Αν και με καθαρά οικονομικούς όρους αυτό θα ήταν ίσως η βέλτιστη λύση, καθώς δεν θα χρειαζόταν η κατασκευή δαπανηρών αγωγών προς την Ευρώπη, η πρόταση Μεντβέντεφ απορρίφθηκε γιατί η Μόσχα δεν προσέφερε ικανά ανταλλάγματα στο πεδίο διαπραγμάτευσης για το Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Δεύτερον, στην περίπτωση της επιλογής του αγωγού που θα μετέφερε το αέριο από τη δεύτερη φάση ανάπτυξης του κοιτάσματος Σαχ Ντενίζ προς την Δύση, ρόλο φέρεται να έπαιξε η αποτυχία της διαπραγμάτευσης σε πολιτικό επίπεδο με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τη σύνδεση του ζητήματος του Ναγκόρνο-Καραμπάχ με την επιλογή του αγωγού Nabucco West που θα απέφερε τα μεγαλύτερα πολιτικά οφέλη για την Ε.Ε λόγω της μεγαλύτερης απομείωσης ισχύος της Gazprom στα Βαλκάνια και την Κεντρική Ευρώπη. Οι σχέσεις Ευρωπαϊκής Ένωσης – Αζερμπαϊτζάν έχουν σε πολιτικό επίπεδο θιγεί και από τη διάσταση απόψεων στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών θεσμών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η υιοθέτηση από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο το 2016 ψηφίσματος κατά του περιορισμού και της καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο Αζερμπαϊτζάν. Ένεκα αυτού, το Μπακού δεν είχε άλλη επιλογή παρά να στηρίξει μία επιλογή επί τη βάση τεχνικοοικονομικών κριτηρίων, όπου είχε το προβάδισμα ο αγωγός TAP. (Mikhelidze, 2013) Αλλά και από στρατηγικής πλευράς, είναι πιθανό Gazprom και η SOCAR (δηλαδή Μόσχα και Μπακού) να κατέληξαν σε μια «συμφωνία κυρίων», η

οποία προβλέπει να μην ανταγωνισθούν στις ίδιες αγορές πέραν, βεβαίως, των συμβολαίων που ήδη υφίστανται.

Το Αζερμπαϊτζάν έχει τρεις κύριες πηγές φυσικού αερίου

α) το κοιτάσμα του Σαχ Ντενίζ, η μεγαλύτερη πηγή φυσικού αερίου της χώρας. Υπεύθυνη για την ανάπτυξή του είναι μια διεθνή κοινοπραξία εταιριών με operator τη BP (η σχετική συμφωνία καταμερισμού παραγωγής είχε υπογραφεί το 1996 και στο τέλος του 2013 επεκτάθηκε μέχρι το 2048), ενώ η τρέχουσα παραγωγή του ανέρχεται περί τα 10 bcm/έτος

β) Συνοδό αέριο (associated gas, παραπροϊόν αερίου), περίπου 3 bcm/έτος από τα κοιτάσματα πετρελαίου ACG (Azeri-Chirag-Guneshli) το οποίο παρέχεται δωρεάν στην SOCAR υπό τις προβλέψεις της συμφωνίας καταμερισμού παραγωγής (Production Sharing Agreement, PSA) μεταξύ του Αζερμπαϊτζάν και του consortium με επικεφαλής την BP που εκμεταλλεύεται το κοιτάσμα.

γ) Όγκοι φυσικού αερίου που παράγονται από την SOCAR στο γειτονικό προς το ACG ρηχό πεδίο του Guneshli και άλλα μικρότερα πεδία (περίπου 6 bcm/έτος).

Ως συνέπεια της αξιοποίησης των ανωτέρων πηγών, η ετήσια αζερική παραγωγή αερίου ανήλθε σταδιακά από τα 5,2 bcm (2005) στο ύψος-ρεκόρ των 18,9 bcm (2015), εκ των οποίων περί τα 11 bcm διοχετεύεται στην εγχώρια κατανάλωση. Μέσω του αγωγού φυσικού αερίου Μπακού-Τιφλίδας-Ερζερούμ (BTE) που λειτουργεί από τις αρχές του 2007, 6,6 bcm κατ'έτος εξάγονται προς Τουρκία και, από αυτά, περί τα 0,7 bcm μεταπωλείται από την BOTAS στην Ελλάδα (την πρώτη αλλά και μοναδική μέχρι σήμερα χώρα της ΕΕ που εφοδιάζεται και με κασπιακό αέριο) μέσω του διασυνδεδημένου ελληνοτουρκικού αγωγού (TGI). Τέλος περί τα 2 bcm εξάγονται στην Γεωργία, ενώ ελάχιστες ποσότητες εξάγονται προς την Ρωσία.

Η τρέχουσα οικονομική συγκυρία για το Αζερμπαϊτζάν, όπως και για τις περισσότερες εξαρτημένες από την εξαγωγή ενεργειακών πόρων οικονομίες, δεν είναι ευνοϊκή λόγω της πτώσης των πετρελαϊκών τιμών από τα τέλη του 2014. Το αζέρικο νόμισμα (μάνατ) υποτιμήθηκε κατά 30% τον Φεβρουάριο

του 2015 και επιπλέον κατά 50% τον Δεκέμβριο του 2015. Το πλεόνασμα του εμπορικού ισοζυγίου έχει εκμηδενιστεί και το 2016 η οικονομία του Αζερμπαϊτζάν κατέγραψε υφεσιακό ρυθμό ανάπτυξης (-3%) για πρώτη φορά μετά από 20 έτη.

Σε όλα τα ανωτέρω θα πρέπει να συνυπολογιστούν οι υψηλές χρηματοδοτικές ανάγκες ανάπτυξης του Νοτίου Διαδρόμου Φυσικού Αερίου, που υπολογίζονται για το Αζερμπαϊτζάν περί τα 11 δισεκατομμύρια δολάρια, σύμφωνα με το μερίδιο της SOCAR στο consortium του Shah Deniz, και τους αγωγούς SCP, TANAP και TAP. Μέχρι το Αύγουστο του 2016 το κρατικό επενδυτικό fund της χώρας (State Oil Fund of Azerbaijan) είχε καταβάλλει το ποσό των 2,5 δισεκατομμυρίων δολαρίων, ενώ άλλα 1,7 δισεκατομμύρια δολάρια έχουν καταβληθεί από τον κρατικό προϋπολογισμό και την SOCAR. Το εναπομείναν ποσό ανέρχεται περί τα 6 δισεκατομμύρια δολάρια για την αρχική φάση ανάπτυξης του Νοτίου Διαδρόμου.⁹⁸

Πάντως, το υψηλό επίπεδο αποθεματικών του κρατικού επενδυτικού ταμείου του Αζερμπαϊτζάν (SOFAZ), τα οποία ανέρχονται περί τα 34 δισεκατομμύρια δολάρια απομειώνουν τον μακροοικονομικό κίνδυνο, δρώντας ως “μαξιλαράκι ασφαλείας” κατά το μάλλον ή το ήττον στην τρέχουσα συγκυρία των χαμηλών τιμών πετρελαίου, καλύπτοντας επιπλέον τα δημοσιονομικά ελλείμματα και προστατεύοντας το εθνικό νόμισμα από περαιτέρω διολίσθηση έναντι του δολαρίου. (Ahmadov, 2016)

Αναφορικά με την μελλοντική παραγωγή φυσικού αερίου του Αζερμπαϊτζάν, η οποία έχει άμεση σχέση με τη διεύρυνση του Νοτίου Διαδρόμου (επέκταση TANAP και TAP), ο Διεθνής Οργανισμός Ενέργειας (International Energy Agency) και η Wood Mackenzie εκτιμούν πως η παραγωγή του 2025 θα ανέρχεται στα 43 bcm κατ' έτος ενώ αξιωματούχοι της SOCAR την έχουν εκτιμήσει στο ύψος των 40 bcm. Παρόλα αυτά, σε ανάλυση του Oxford Institute for Energy Studies, αποτυπώνονται αμφιβολίες για την ρεαλιστικότητα των εν λόγω εκτιμήσεων. Ειδικότερα:

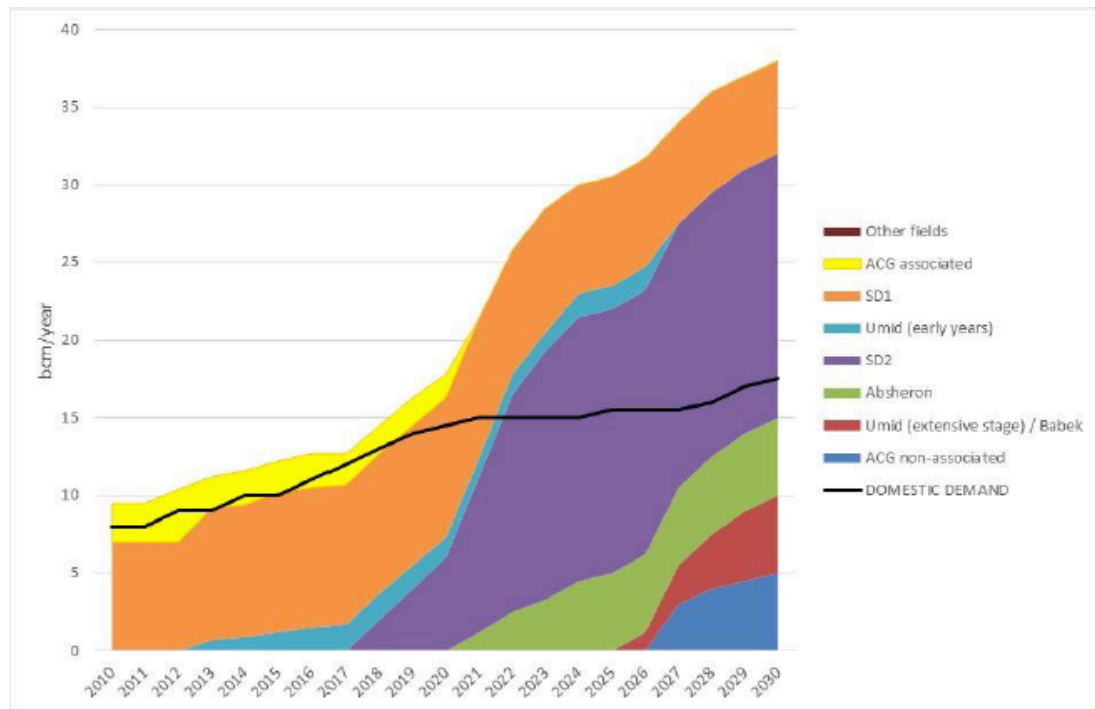
α) Για το κοίτασμα του Shah Deniz, το peak της σωρευτικής παραγωγής από τις δύο φάσεις ανάπτυξης, αναμένεται να φθάσει το 2022 στα επίπεδα των

⁹⁸ Financing the Southern Gas Corridor, 30.06.2016, Natural Gas World

25-26 bcm κατ'έτος, ενώ από το 2023-4 αναμένεται να εκκινήσει σταδιακή μείωση της παραγωγής λόγω της σταδιακής εξάντλησης του πρώτου κοιτάσματος φθάνοντας τα 20 bcm το 2030.

β) Για τα πιο ώριμα προς εκμετάλλευση κοιτάσματα της περιοχής, υπάρχει υψηλός κίνδυνος καθυστέρησης της έναρξης παραγωγής υπό το τρέχον περιβάλλον χαμηλών τιμών. Για το κοιτάσμα του Absheron, το οποίο εκμεταλλεύεται δυνάμει της σχετικής PSA μία κοινοπραξία με operator τη γαλλική Total (Total 40%, SOCAR 40%, GDF Suez 20%) η τελική επενδυτική απόφαση πήρε αναβολή για το 2017 και δεν έχει ακόμη ληφθεί. Συνεπώς ο αρχικός προγραμματισμός για παραγωγή αερίου ύψους 5 bcm από το 2021 βρίσκεται εν αμφιβόλω. Παρά την ύπαρξη ζήτησης προς την περιοχή της Τουρκίας, το χαμηλό περιβάλλον τιμών στο εσωτερικό του Αζερμπαϊτζάν που δύναται να αποτελέσει δυνητικό αποδέκτη δε δικαιολογεί το κόστος παραγωγής του κοιτάσματος. Για άλλα κασπικά πεδία όπως αυτό του ACG (ACG non-associated deep gas) οι συζητήσεις με την κοινοπραξία που εκμεταλλεύεται το συνορεύον κοιτάσμα πετρελαίου δεν έχουν ακόμη καταλήξει (σε επέκταση της παρούσας PSA, ή διαπραγμάτευσης νέας) συνεπώς είναι άκρως απίθανη η έναρξη παραγωγής πριν το 2030. Άλλα πεδία όπως το Shafag-Asiman (κοινοπραξία BP-SOCAR) έχουν πιθανότητες να αναπτυχθούν σε ακόμη αργότερο χρονικό ορίζοντα.

γ) Για τα πεδία που βρίσκονται υπό τον έλεγχο της SOCAR, (λχ Umid, Babek) παρά τον περιορισμένο όγκο πληροφοριών (η SOCAR δε δημοσιεύει σχετικές εμπορικές πληροφορίες) η πιθανή κλίμακα παραγωγής το 2025 κυμαίνεται ανάλογα με τις επενδύσεις που θα λάβουν χώρα στην κλίμακα μεταξύ 5,37-10,87 bcm.

Εικόνα 18 Τα εκτιμώμενα επίπεδα παραγωγής του Αζερμπαϊτζάν ως το 2030, Πηγή: (Rzayeva, *The Outlook for Azerbaijani Gas Supplies to Europe: Challenges and Perspectives*, 2015)

Τούτων δοθέντων, αποτιμώντας για το 2025 την παραγωγή από την πρώτη φάση ανάπτυξης του Shah Deniz στα 7 bcm, για την δεύτερη φάση ανάπτυξης στα 16 bcm, την παραγωγή συνοδού αερίου από το ACG στα 2-3 bcm, την παραγωγή του Absheron μεταξύ των 0 (αν δεν αναπτυχθεί μέχρι τότε) και των 5 bcm, και την παραγωγή από πεδία της SOCAR μεταξύ των 5,4 και 10,9 bcm, διαπιστώνεται πως το εύρος της δυνητικής αζερικής παραγωγής κυμαίνεται περί των 30,7- 42,2 bcm. Με δεδομένες τις εκτιμήσεις για εσωτερικές ανάγκες της τάξεως των 12-13 bcm, στην απαισιόδοξη κλίμακα επιπέδου παραγωγής υφίσταται μηδενικό περιθώριο για νέες εξαγωγές πέραν του συμβολαιοποιηθεισών μέσω της πρώτης ανάπτυξης του Νοτίου Διαδρόμου, ενώ ενδεχομένως να υπάρξουν ακόμη και ανάγκες εισαγωγών. Αν η παραγωγή κυμανθεί στα επίπεδα των 35-36 bcm, δηλαδή στο μέσον της κλίμακας, θα υπάρξουν περί τα 3,5-4,5 bcm επίπλεον διαθέσιμα προς εξαγωγή, για τα οποία μάλλον ελκυστικότερος και ανταγωνιστικότερος προορισμός θα είναι η τουρκική αγορά και όχι η απομακρυσμένη ευρωπαϊκή. Τα κόστη χρήσης των αγωγών του Νοτίου Διαδρόμου έχουν υπολογιστεί κατ' εκτίμηση στα 50δολάρια/1000 κμ για τον SCP, στα 103 δολ/1000κμ για τον TANAP και στα 70-80/1000 κμ, επίπεδα

που ακόμη και με την αύξηση του capacity των αγωγών που θα μείωνε το μοναδιαίο κόστος χρήσης παραμένουν υψηλά. (Pirani, Azerbaijan's gas supply squeeze and the consequences for the Southern Corridor, 2016) Μόνο στο άνω μέρος της κλίμακας και υπό ευνοϊκό περιβάλλον υψηλότερων πετρελαϊκών τιμών φαίνεται πιθανό φυσικό αέριο από το Αζερμπαϊτζάν να «γεμίσει» τυχόν επέκταση του Νοτίου Διαδρόμου προς τις ευρωπαϊκές αγορές πριν το 2030. Αυτό θα μπορούσε να συμβεί μόνο μέσω συμπληρωματικών όγκων από γειτονεύουσες χώρες της Κεντρικής Ασίας ή ευρωπαϊκές πηγές.

Η αμερικανική στρατηγική ανάσχεσης της ρωσικής επιρροής στην περιοχή και ο ρόλος των εξαγωγών σχιστολιθικού φυσικού αερίου

Ο ενεργειακός τομέας βρίσκεται διαχρονικά στην πρώτη γραμμή των προτεραιοτήτων των ΗΠΑ για την περιοχή της Ευρασίας, αλλά και ειδικότερα για την Νοτιοανατολική Ευρώπη. Αναφορικά με το φυσικό αέριο, η Ουάσινγκτον υποστηρίζει την ευρωπαϊκή πολιτική ενεργειακής ασφάλειας, η οποία στοχεύει στην διαφοροποίηση πηγών, οδεύσεων και προμηθευτών.

Ο τρόπος με τον οποίο εξειδικεύεται και ερμηνεύεται αυτή η υποστήριξη σε δημόσιες τοποθετήσεις, δηλαδή με την αποτροπή της χρήσης της ενέργειας ως πολιτικό όπλο και η προώθηση έργων υποδομών με κριτήρια αγοράς (market-based) καθιστά εμμέσως σαφές πως η εν λόγω υποστήριξη πρακτικά μεταφράζεται στην στήριξη έργων που ευνοούν την πρόσβαση της Ευρώπης σε νέες πηγές φυσικού αερίου, είτε σε υγροποιημένη μορφή, είτε σε νέες ποσότητες από την περιοχή της Κεντρικής Ασίας και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, είτε στη στήριξη έργων που ενισχύουν τη διασυνδεσιμότητα των πιο ευάλωτων χωρών.

Η αμερικανική ενεργειακή πολιτική σταθερά υποστηρίζει την υλοποίηση του Νοτίου Διαδρόμου φυσικού αερίου της Ε.Ε. Επιπλέον οι ΗΠΑ προσδίδουν ιδιαίτερη έμφαση στα έργα που διευρύνουν τη διείσδυση του αγωγού TAP, κυρίως προς τα δυτικά και τα ανατολικά Βαλκάνια. Στο

πλαίσιο αυτό πάγια είναι η υποστήριξη προς τον ελληνοβουλγαρικό αγωγό IGB, αλλά και στον αγωγό IAP.

Οι ανωτέρω πολιτικές αποτυπώνονται εξάλλου στο πιο πρόσφατο κείμενο συμπερασμάτων του διμερούς ετήσιου φόρουμ συνεργασίας EU-US Energy Council (2016), όπου αποτυπώνεται η κοινή στήριξη της Ένωσης και των ΗΠΑ στην υλοποίηση του Νοτίου Διαδρόμου, στην ενδυνάμωση του ουκρανικού διαδρόμου μεταφοράς, και τέλος υπογραμμίζεται η σημασία της υλοποίησης έργων υποδοχής υγροποιημένου φυσικού αερίου στην περιοχή των Βαλκανίων όπως αυτά που βρίσκονται υπό ανάπτυξη στην Κροατία (τερματικό Krk) και την Ελλάδα (επέκταση τερματικού Ρεβυθούσας, ανάπτυξη ιδιωτικού σταθμού στην Αλεξανδρούπολη).

Επιπρόσθετα για το ρόλο της Ρωσίας ως ενεργειακού προμηθευτή της Ευρώπης η πάγια θέση της αμερικανικής πολιτικής συνίσταται στα εξής: Το ρώσικο αέριο είναι και πρέπει να είναι μέρος της απάντησης για την ενεργειακή τροφοδοσία της Ευρώπης. Ωστόσο δεν πρέπει να επιτραπεί η ύπαρξη μονοπωλίου σε χώρες χωρίς άλλη εναλλακτική πηγή, ανταγωνισμό και διαφάνεια στις τιμές. Τούτων δοθέντων, δεν ενθαρρύνεται η ανάπτυξη έργων ρωσικής προέλευσης όπως ο Nord Stream 2, ο Turkish Stream, η όποια αποτυπώνεται εύγλωττα στην τοποθέτηση του ειδικού απεσταλμένου και Συντονιστή για τις διεθνείς ενεργειακές σχέσεις των ΗΠΑ, Amos Hochstein, πως «οι αγωγοί Nord Stream, South Stream, Turkish Stream αποτελούν πολιτικά projects με αμφίβολη οικονομική αξία. Νέα projects που απλώς φέρουν το ίδιο αέριο στους ίδιους καταναλωτές μέσα από έναν νέο αγωγό δεν συνεισφέρουν στην ενεργειακή ασφάλεια».

Όπως καθίσταται σαφές, οι ΗΠΑ υποστηρίζουν τους συμμάχους τους στις προσπάθειες τους να βελτιώσουν την ενεργειακή τους ασφάλεια και διαφοροποίηση της εξάρτησης από ρωσικό αέριο, αλλά παράλληλα λαμβάνουν υπόψη πως πιθανή δραματική μείωση των ρωσικές εσόδων από ενεργειακές πωλήσεις συνεπάγεται αστάθεια όχι μόνο για την ρωσική οικονομία αλλά και για το πολιτικό της σύστημα. (Grigas, 2017)

Το εν λόγω στρατηγικό δόγμα, καίτοι θεωρείται να νωρίς για να διατυπωθεί οποιαδήποτε ασφαλής κρίση, κρίνεται αμφίβολο πως πρόκειται να αλλάξει

από την πολιτική της προεδρίας Τραμπ, στον απόηχο της ρητορικής για σύσφιγξη των σχέσεων με την Ρωσία και του διορισμού του πρώην CEO της ExxonMobil στη θέση του Υπουργού Εξωτερικών. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι οι δηλώσεις του τελευταίου πως δεν προτίθεται να αμφισβητήσει τις κυρώσεις σε βάρος της Ρωσίας λόγω της προσάρτησης της Κριμαίας, παρά την αναπτυχθείσα παραφιλολογία πως η ExxonMobil άσκησε πίεση προς την συγκεκριμένη κατεύθυνση.⁹⁹ Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκαν εξάλλου οι επισκέψεις της βοηθού Αμερικανίδας υφυπουργού αρμόδιας για την ενεργειακή πολιτική Robin Dunnigan στις αρχές του 2017 στο Μπακού, την Αθήνα και τη Λευκωσία, οι οποίες κατέδειξαν πως η αμερικανική ενεργειακή πολιτική παραμένει σταθερή.¹⁰⁰

Περαιτέρω οι ΗΠΑ διατηρούν ενδιαφέρον για την Ευρώπη ως μία πιθανή αγορά για τις μελλοντικές εξαγωγές αμερικανικού υγροποιημένου φυσικού αερίου. Το 2016 σήμανε το πρώτο έτος κατά το οποίο φορτία LNG, με σημείο εκκίνησης το μοναδικό προς ώρας τέρμιναλ υγροποίησης της εταιρείας Cheniere στο Sabine Pass βρήκαν τον δρόμο τους προς την Ευρώπη. Η εταιρεία έχει υπογράψει συμβόλαια με ευρωπαίους πελάτες όπως οι BG Group, Gas Natural, Centrica και άλλοι. Μολαταύτα, τα εν λόγω συμβόλαια αφορούν κατά μείζονα λόγο αγορές απομακρυσμένες γεωγραφικά από την ρωσική επιρροή όπως αυτή όπως αυτή της Ιβηρικής και του Ηνωμένου Βασιλείου. Για την ευχερέστερη πρόσβαση σε αγορές με γεωστρατηγικό και όχι καθαρά εμπορικό πρόσημο, είναι σημαντική η ως άνω εκτεθείσα κοινή στήριξη της Ε.Ε. σε έργα υποδοχής LNG (αν και στην τρέχουσα συγκυρία η υφιστάμενη δυναμικότητα της Ευρώπης υπό-χρησιμοποιείται) και διασυνδετήριους αγωγούς.

Πάντως, οι πολυαναμενόμενες αμερικανικές εξαγωγές ξεκίνησαν εν τέλει σε μία αγορά πολύ διαφορετική από εκείνη που προβλέπετο όταν τα συγκεκριμένα projects εκκίνησαν. Η πτώση των πετρελαϊκών τιμών και η επιβράδυνση της αύξησης της ασιατικής ζήτησης οδήγησαν την αγορά σε μία

⁹⁹ Tillerson Could Boost Energy Diplomacy, 12.01.2017, Atlantic Council

¹⁰⁰ Χ. Φλουδόπουλος: Το νέο ενεργειακό "pax Americana", ο ρόλος της Ελλάδας και τα μηνύματα προς τη Μόσχα, 01.03.2017, Energypress

κτάσταση υπερπροσφοράς η οποία αναμένεται να συνεχιστεί ή ακόμη και να επιταθεί ως το τέλος της παρούσας δεκαετίας, ως εκ τούτου είναι αμφίβολη η βιωσιμότητα για νέα projects, πέραν όσων έχουν εξασφαλίσει χρηματοδότηση και συμβόλαια πώλησης και έχουν λάβει την τελική τους επενδυτική απόφαση. Τα υπό κατασκευή τέρμιναλ εξαγωγής στις ΗΠΑ αφορούν (εκτός του Corpus Christi) τη μετατροπή τέρμιναλ που αρχικώς είχαν κατασκευασθεί για την εισαγωγή φυσικού αερίου στις ΗΠΑ και κατέστησαν εκ των συνθηκών μη βιώσιμα (brownfield projects), ως εκ τούτου το κόστος για την κατασκευή τους είναι πολύ μικρότερο από νέα projects (greenfield projects). Ενδεικτικά, σύμφωνα με το LNG World Shipping το ενδεικτικό μέσο κόστος για τα εν λόγω project ανέρχεται σε 825 δολάρια/τόνο LNG έναντι 3.000 δολαρίων ανά τόνο LNG για τα υπό κατασκευή αυστραλιανά projects.

Ορισμένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των αμερικανικών έργων, διαφέρουν από τα παραδοσιακά μοντέλα πώλησης και τιμολόγησης LNG:

Πρώτον, η τιμή τους θα είναι «δεμένη» στην τιμή του πλέον ανταγωνιστικού hub παγκοσμίως Henry Hub.

Δεύτερον, διέπονται από υψηλό βαθμό ευελιξίας. Οι περισσότεροι αγοραστές έχουν συνάψει συμφωνίες (tolling agreements) στα οποία η μόνη πάγια πληρωμή για την οποία δεσμεύονται (use-or-pay) είναι η δέσμευση της δυναμικότητας υγροποίησης. Σε αυτή την περίπτωση το κόστος μη προμήθειας του συμβολαιοποιημένου αερίου ανέρχεται στα 2-2,5 δολ. ανά mmbtu έναντι του πλήρους κόστους του φυσικού αερίου στην περίπτωση συμβολαίων με ρήτρες take or pay.

Τρίτον, οι αγοραστές μπορούν να μεταπωλήσουν το φυσικό αέριο στην αγορά της αρεσκείας τους καθότι δεν υφίστανται ρήτρες προορισμού, όπως η παραλαβή με όρους CIF. Στο παρόν, μόνο περιορισμένος όγκος υγροποιημένου φυσικού αερίου, και πιο συγκεκριμένα το 29% που αφορά σποτ και βραχυπρόθεσμα συμβόλαια (2015), έχει τη σχετική συμβολαιακή ευελιξία. Οι αμερικανικές εξαγωγές θα μπορούσαν να διπλασιάσουν την σχετική ποσότητα ως το 2020 με αναμενόμενο αποτέλεσμα τη σύγκλιση των τιμών LNG παγκοσμίως.

Η αμερικανική ΕΙΑ εκτίμησε το 2016 πως οι αμερικανικές εξαγωγές θα κινηθούν το 2020 στα επίπεδα των 68 bcm κατ' έτος το 2020, αναθεωρώντας επί τα βελτίω την εκτίμηση του 2015 (59 bcm). Ακόμη κι αν η εν λόγω εκτίμηση βασίζεται σε μία υψηλή τιμή αναφοράς για το πετρέλαιο (77 δολάρια/βαρέλι το 2020), πρέπει να σημειωθεί πως δεν απέχει από τις αντίστοιχες εκτιμήσεις της ΙΕΑ που αποτιμούν τις εξαγωγές LNG της Βορείου Αμερικής (συμπεριλαμβάνοντας τον Καναδά) στα 82 bcm για το 2025. Πάντως, παρότι είναι αδύνατο να εκτιμηθεί με ακρίβεια ο όγκος των αμερικανικών εξαγωγών που θα κατευθυνθούν προς την Ευρώπη, πολλώ δε μάλλον εφόσον αφήνεται στιγμή θα καθοδηγηθεί σε μεγάλο βαθμό από βραχυπρόθεσμα και σπορ συμβόλαια) αναντίρρητο είναι πως το αμερικανικό LNG αποτελεί στρατηγική προμήθεια για τους αγοραστές υπό δύο διαφορετικές πτυχές:

Για τους μεν Ευρωπαίους αγοραστές σε σχέση με την διαφοροποίηση των πηγών προμήθειας,

Για τους δε καταναλωτές της Ασίας για την διαφοροποίηση των τιμών προμήθειας και την προστασία από την μεταβλητότητα των τιμών πετρελαίου,

Σε κάθε περίπτωση, η έλευση του αμερικανικού LNG στην ευρωπαϊκή αγορά βέβαιον είναι πως θα ασκήσει πίεση στις σπορ ευρωπαϊκές τιμές, ακόμη κι αν τελικώς το συγκεκριμένο αέριο οδηγείται σε άλλες πιο προσοδοφόρες αγορές (επί του παρόντος Ινδία, Λατινική Αμερική, Μ. Ανατολή) και συνεχιστεί ο ρόλος της Ευρώπης ως «τελευταίο καταφύγιο» για πωλήσεις LNG.

Η επίδραση που θα ασκήσει στους κανόνες της αγοράς του LNG λόγω του μοντέλου λειτουργίας στο οποίο αναμένεται να στηριχθεί, ενδεχομένως πιέσει περαιτέρω την Gazprom στην προσαρμογή της στο ευρωπαϊκό μοντέλο λειτουργίας ακόμη κι αν η τελευταία συνεχίζει να διατηρεί υψηλά μερίδια αγοράς. Παράλληλα, θα προσδώσει στους αγοραστές έναν

επιπρόσθετο διαπραγματευτικό «μοχλό» στις διαπραγματεύσεις τους με παραδοσιακούς προμηθευτές.¹⁰¹

Το αβέβαιο εξαγωγικό μέλλον της Αλγερίας

Η Αλγερία αποτελεί έναν από τους κύριους προμηθευτές φυσικού αερίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είτε μέσω αγωγών, είτε μέσω εξαγωγής υγροποιημένου φυσικού αερίου (ΥΦΑ- LNG).

Το 2015 η Αλγερία, με 32 δισ. κυβικά μέτρα (bcm) εξαγωγές φυσικού αερίου μέσω αγωγών κατέλαβε την τρίτη θέση μεταξύ των προμηθευτών της Ε.Ε (μετά από Ρωσία και Νορβηγία), ενώ κατέχει την τρίτη, επίσης, θέση ως προς τις εξαγωγές ΥΦΑ προς την Ε.Ε. με 13 bcm το 2015, (μετά από το Κατάρ και τη Νιγηρία). Μεταξύ των εξαγωγέων ΥΦΑ σε παγκόσμια κλίμακα, η Αλγερία κατατάσσεται στην 6η θέση με μερίδιο 5% επί των συνολικών εξαγωγών. Στην περίπτωση της Ελλάδος και από το 2000 και μέχρι σήμερα, η Αλγερία αποτελεί τον μεγαλύτερο προμηθευτή LNG. Η Ελλάδα υπέγραψε από το 1989 μακροπρόθεσμη συμφωνία με την Αλγερία, η οποία τέθηκε σε ισχύ το 1999 και λήγει το 2021, για την προμήθεια από την αλγερινή κρατική εταιρεία πετρελαίου και φυσικού αερίου SONATRACH, σε μορφή αερίου, και σε σταθερές τιμές 0,68 bcm κατά μέγιστο όριο φυσικού αερίου ανά έτος.

Επιπρόσθετα, πέραν του συμβολαίου ΔΕΠΑ - SONATRACH η Ελλάδα προμηθεύεται σημαντικές ποσότητες ΥΦΑ και από τη λεγόμενη «ευκαιριακή αγορά» (spot market). Το 2015 οι ελληνικές εισαγωγές spot από Αλγερία κάλυψαν το 15% περίπου των συνολικών εισαγωγών ΥΦΑ. Σημειώνεται ότι το 2016 η Ελλάδα αύξησε κατά 30% τις εισαγόμενες από Αλγερία ποσότητες ΥΦΑ, ενώ ανάλογη αύξηση συζητείται και για το 2017 στο πλαίσιο της πολιτικής ανεξάρτησης και διαφοροποίησης των προμηθευτών της χώρας¹⁰².

¹⁰¹ US LNG Exports will be Game-Changer: Ifri Report, 22.09.2016, Natural Gas World

¹⁰² Θετικές προοπτικές για τις εμπορικές σχέσεις Ελλάδας και Αλγερίας - Ο ρόλος τους φυσικού αερίου και των πετρελαιοειδών, 25.10.2016, Energypress

Τη δεκαετία μετά το 2000 η εκμετάλλευση αυτών των πόρων είχε συμβάλει στη σταθεροποίηση της χώρας μετά από χρόνια εμφύλιων συγκρούσεων. Μολαταύτα, τα νούμερα αυτά δεν αντικατοπτρίζουν πλήρως τις δυσκολίες με τις οποίες βρίσκεται αντιμέτωπη η χώρα στο επίπεδο των εξαγωγών φυσικού αερίου. Την τελευταία δεκαετία η χώρα έχει βρεθεί αντιμέτωπη με την ανάδυση ενός «συνδρόμου της Αιγύπτου», όπως έχει αποκληθεί: Μία κατάσταση όπου μετά από μία μακρά περίοδο απραξίας, μία εξαγωγική χώρα βρίσκεται αντιμέτωπη με μία ζοφερή πραγματικότητα όπου η παραγωγή δεν μπορεί τη ραγδαία αναπτυσσόμενη εσωτερική ζήτηση, τροφοδοτούμενη ως επί το πλείστον από επιδοτήσεις, οδηγώντας εν τέλει σε μη ανάκτηση των δαπανών των υποδομών εξαγωγών (stranded assets). (Aissaoui, 2016)

Ειδικότερα, την τελευταία δεκαετία η εσωτερική ενεργειακή ζήτηση αναπτύσσεται με έναν ρυθμό περί το 4% ετησίως, ενώ αντιστρόφως η παραγωγή μειώθηκε με μεσοστάθμικο ετήσιο ρυθμό κοντά στο 1%, οδηγώντας στη συρρίκνωση των συνολικών εξαγωγών υδρογονανθράκων κατά περίπου 2,5% ετησίως. Λαμβάνοντας υπόψη πως το φυσικό αέριο αποτελεί κυρίαρχο καύσιμο τόσο για την κάλυψη της εσωτερικής ζήτησης (90% του μείγματος ηλεκτροπαραγωγής και 39% στις λοιπές χρήσεις), ενώ διατηρεί ποσοστό άνω του 50% στις εξαγωγές υδρογονανθράκων, καθίσταται αντιληπτό πως οι εξαγωγικές ροές φυσικού αερίου επηρεάζονται στον μέγιστο βαθμό από τις ως άνω συνθήκες. Ενδεικτικά, από τα παραχθέντα 88,3 bcm φυσικού αερίου το 2005 η Αλγερία υποχώρησε στα 83 bcm το 2015, ενώ στο ίδιο διάστημα η εσωτερική ζήτηση εκτινάχθηκε από τα 23,2 bcm το 2005, στα 37,5 bcm μετά από μία δεκαετία (BP, 2016). Και στο επίπεδο των εξαγωγών φυσικού αερίου, ο αριθμός των 65 bcm του 2005 υποχώρησε κατά 20 bcm μέσα σε μία δεκαετία.

Η ανωτέρω δυσμενής εικόνα της ανισορροπίας της εξέλιξης της παραγωγής με την εσωτερική ζήτηση επιτείνεται περαιτέρω από τις τρέχουσες συνθήκες χαμηλών πετρελαϊκών τιμών που αποθαρρύνουν τις επενδύσεις και από την πορεία ωρίμανσης (depletion) παραδοσιακών πεδίων παραγωγής. Σύμφωνα με υπολογισμούς του ΔΝΤ, η πτώση της τιμής του πετρελαίου επέφερε μείωση 30% στα έσοδα της χώρας από την

εκμετάλλευση πετρελαίου και αερίου. Έτσι, το δημοσιονομικό έλλειμμα ανήλθε πέρσι στο ιστορικό υψηλό του 16,4%, και η απορρόφηση των εν λόγω δυσκολιών χρηματοδότησης οφείλεται στην συγκέντρωση νομισματικών αποθεμάτων από την παρελθούσα περίοδο. Η χώρα είχε, σύμφωνα με τον πρόεδρό της, πριν την κρίση (2014) τα όγδοα σε μέγεθος νομισματικά αποθέματα στον κόσμο και περιορισμένο εξωτερικό χρέος. Η προσέλκυση επενδύσεων από ξένες εταιρείες έχει επίσης αποθαρρυνθεί από τη δράση ισλαμιστικών οργανώσεων στην περιοχή, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις επιθέσεις σε μονάδες που ανήκουν στην κοινοπραξία της κρατικής Sonatrach με τις BP και Statoil το 2013 και το 2016.

Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η προσπάθεια αναστροφής της προπεριγραφείσας κατάστασης με την μεταρρύθμιση του νόμου που ρυθμίζει την αγορά υδρογονανθράκων (2013), ενθαρρύνοντας την επένδυση σε σχιστολιθικά πεδία. Παρόλα αυτά, ο γύρος παραχωρήσεων που επακολούθησε δεν εστέφθη από επιτυχία, οδηγώντας στην υπογραφή συμβάσεων μόλις για τέσσερα πεδία από τα 31 που τέθηκαν υπό παραχώρηση. Ενδεικτικές επίσης είναι οι αποφάσεις του Προέδρου της Αλγερίας Αμπντουλαζίζ Μπατεφλίκα να διορίσει διαδοχικά δύο φορές, τον Μάιο του 2015, και τον Ιούνιο 2016 νέο Υπουργό Ενέργειας της χώρας. Στον αντίποδα των ως άνω αρνητικών εξελίξεων, στις αρχές του 2016 η κοινοπραξία της κρατικής εταιρείας φυσικού αερίου Sonatrach, της βρετανικής BP και της νορβηγικής Statoil, ανακοίνωσε την σχεδίου Southern Fields στην Κεντρική Αλγερία, με στόχο η ανάπτυξη των εν λόγω πεδίων να διατηρήσει σταθερή την παραγωγή της κοινοπραξίας στα 9 bcm.

Σήμερα, το portfolio εξαγωγικών συμβολαίων της Sonatrach ανέρχεται στα 69 bcm κατ' έτος, εκ των οποίων το ένα τέταρτο περίπου αφορά υγροποιημένο φυσικό αέριο και το υπολειπόμενο εξαγωγές μέσω αγωγών. Η Sonatrach αποτελεί από τους υπερασπιστές των παραδοσιακών μορφών συμβολαίων φυσικού αερίου, μέσω μακροπρόθεσμων συμβολαίων, σύνδεσης με την τιμή του πετρελαίου και με αυστηρές ρήτρες ελάχιστης κατανάλωσης, υπερασπιζόμενη ακόμη και μέσω της διατιθίσιας τις κατά

καιρούς απαιτήσεις των αγοραστών για μεγαλύτερη προσαρμογή στις συνθήκες της αγοράς.

Παρόλα αυτά, ορισμένα κομβικά συμβόλαια υπόκεινται σε αναθεώρηση μέσα στα προσεχή έτη και η στρατηγική που θα εφαρμόσει η Sonatrach στις απαιτήσεις των αγοραστών για συμβόλαια μικρότερης διάρκειας, μεγαλύτερης ευελιξίας ως προς τις ελάχιστες καταναλώσεις, και αποσύνδεση της τιμολόγησης από την τιμή του αργού πετρελαίου, αναμένεται να αποτελέσουν παράδειγμα για τις μελλοντικές διαπραγματεύσεις της κρατικής εταιρείας, αλλά και για το μέλλον των εξαγωγών της χώρας συνολικά.

Η Sonatrach καλείται να επαναδιαπραγματευτεί τα συγκεκριμένα συμβόλαια υπό το φως των δομικών προβλημάτων παραγωγής και αυξημένης εσωτερικής ζήτησης. Υπό ένα μετριοπαθές σενάριο σταθερής παραγωγής και ομαλά αυξανόμενης ζήτησης οι προς εξαγωγή ποσότητες δε θα δύνανται να ξεπεράσουν τα 15 bcm/ έτος το 2030. Περαιτέρω, βαθμός χρησιμοποίησης των υποδομών εξαγωγών έχει κατακυλιήσει ήδη στο 52% και περαιτέρω υποχώρηση του όγκου των εξαγωγών απειλεί συνολικά την βιωσιμότητά τους. Παράλληλα, η Sonatrach θα κληθεί να αντιμετωπίσει αυξημένο ανταγωνισμό από παραδοσιακούς προμηθευτές μέσω αγωγών που έχουν την δυνατότητα να επιδεικνύουν κατά το μάλλον ή το ήττον μεγαλύτερη ευελιξία σε θέματα επαναδιαπραγματεύσεων (Gazprom, Statoil) αλλά και νέους προμηθευτές LNG που πρόκειται να αυξήσουν σημαντικά την προσφορά στο εν λόγω καύσιμο προς το τέλος της δεκαετίας, παρά το γεωγραφικό πλεονέκτημα εγγύτητας που διατηρεί η αλγερινή εταιρεία.

Ενδεικτικό παράδειγμα για τις αρνητικές προοπτικές των εξαγωγών φυσικών αερίου της Αλγερίας αποτέλεσε η επαναδιαπραγμάτευση του ιστορικού συμβολαίου της Sonatrach με την ENI, έναν από τους σημαντικότερους υποδοχείς αλγερινού φυσικού αερίου αλλά και έναν από τους μεγαλύτερους επενδυτές στην χώρα (11,5 δισ. δολάρια στην αξιοποίηση υδρογονανθράκων μεταξύ του 2010 και του 2015) ¹⁰³.

¹⁰³ Επέκταση αδειών της Eni στην Αλγερία, 22.06.2016, Energypress

Συγκεκριμένα, η Ιταλία εισήγαγε το 2015 περί τα bcm αλγερινού φυσικού αερίου μέσω του συγκεκριμένου συμβολαίου, ποσότητα μειωμένη κατά περίπου 75% σε σχέση με μία δεκαετία πριν. Τα πρόσφατα έτη, η ENI και η Sonatrach έχουν αναπροσαρμόσει τις τιμές του συμβολαίου, τον Μάιο του 2013 με μείωση των ποσοτήτων take or pay και στα τέλη του 2015 και με μερική αποσύνδεση της τιμής του συμβολαίου από την σύνδεση με το πετρέλαιο και σύνδεση με τον ιταλικό κόμβο PSV για πρώτη φορά στα 33 έτη ισχύος του πετρελαίου (Eni's Sonatrach Price 'Aligned to Italian Hub').

Η αργή πορεία επανένταξης του Ιράν στην παγκόσμια αγορά φυσικού αερίου

Το Ιράν κατέχει τα μεγαλύτερα διαπιστευμένα κοιτάσματα φυσικού αερίου στον κόσμο. Λόγω διάφορων οικονομικών και γεωπολιτικών αιτιών, η χώρα δεν έχει αναπτύξει σε ικανό βαθμό αυτά τα κοιτάσματα. Χαρακτηριστικό είναι πως η χώρα όχι μόνο δεν έχει διαθέσιμες ποσότητες για εξαγωγές, πέραν από κάποιες ποσότητες που εξάγει στην Τουρκία (8 bcm/έτος), αλλά ουσιαστικά αναγκάζεται να εισάγει κάποιες έξτρα ποσότητες από του Τουρκμενιστάν (περί τα 7 bcm ετησίως) ανάλογα με την τοπική ζήτηση.

Η συμφωνία του Ιράν με τις μεγάλες δυνάμεις (επονομαζόμενες ως Ε3+3 λόγω της παρουσίας των τριών ευρωπαϊκών κρατών της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Μεγάλης Βρετανίας και των παγκόσμιων δυνάμεων Κίνας, Ρωσίας και ΗΠΑ) σε σχέση με το πυρηνικό του πρόγραμμα αποτέλεσε από τον Ιανουάριο του 2016, οπότε και ξεκίνησε η επίσημη εφαρμογή της μία από τις πολλά υποσχόμενες εξελίξεις στην παγκόσμια ενεργειακή σκακιέρα. Ουσιαστικά, η συμφωνία γνωστή ως JCPOA (Joint Comprehensive Plan of Action) επιτρέπει την άρση των πολλαπλών κυρώσεων που είχαν επιβληθεί στο Ιράν από την Ε.Ε., τα Ηνωμένα Έθνη, και τις ΗΠΑ, οι οποίες απέτρεπαν την εισροή αμερικανικών και ευρωπαϊκών επενδύσεων στον ιρανικό ενεργειακό τομέα, εξαιρούσαν το Ιράν από το διεθνές διατραπεζικό δίκτυο, και πρακτικά εξανάγκασαν τις ευρωπαϊκές τράπεζες και ασφαλιστικές εταιρείες να εξαιρέσουν το Ιράν από το πεδίο δραστηριοτήτων τους.

Πλέον, δεν υφίστανται περιορισμοί στις ιρανικές εξαγωγές, οι επενδύσεις στον ενεργειακό τομέα είναι εκ νέου δυνατές, και οι IOCs έχουν τη δυνατότητα να επενδύσουν ξανά στη χώρα. Επίσης, οι τράπεζες και οι ασφαλιστικές εταιρείες επιτρέπεται να διευκολύνουν τις συναλλαγές με το Ιράν. Παρότι δεν έχουν επιλυθεί όλα τα ζητήματα που ανέκυψαν ως απότοκο των κυρώσεων, ενώ υπάρχει πάντοτε ο κίνδυνος επαναφοράς των κυρώσεων αν θεωρηθεί πως το Ιράν παραβιάζει τη συμφωνία, σε μεγάλο βαθμό η συμφωνία θεωρείται πως έχει ανοίξει το δρόμο ώστε το Ιράν να θεωρηθεί ξανά ένας δυνητικός ενεργειακός εταίρος για την Ευρώπη. (Jalilvand, *Iranian Energy: a comeback with hurdles*, 2017)

Σε αυτό το πλαίσιο, ο ιρανικός ενεργειακός τομέας προσήλκυσε τα τελευταία έτη το ενδιαφέρον IOCs και NOCs από όλο τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένων εταιρειών όπως η Shell, η κινέζικη CNPC, η γαλλική Total, η γερμανική Wintershall, η ρωσική Gazprom κ.α.¹⁰⁴

Παρόλα αυτά το ενδιαφέρον των εν λόγω εταιρειών να επενδύσουν στα ιρανικά κοιτάσματα φυσικού αερίου (τα μεγαλύτερα στον κόσμο σύμφωνα με την BP (BP, 2016)) δεν έχει πάρει επίσημη μορφή, καθώς δεν έχουν υπογραφεί δεσμευτικές συμφωνίες ή τελικές επενδυτικές αποφάσεις. Η μόνη προωθημένη συμφωνία που υφίσταται (“heads of agreement”) αφορά το σημαντικό κοιτάσμα του South Pars, το οποίο βρίσκεται μεταξύ των εδαφών Ιράν και Κατάρ, μεταξύ του κοινοβουλίου της ιρανικής κρατικής ΝΙΟC (19,5% μερίδιο) με την γαλλική Total (50%) και την κινεζική CNPC (30%). Ως αποτέλεσμα αυτού, το Ιράν ακόμη αναμένει τη διεθνή τεχνογνωσία και τα επενδυτικά κεφάλαια που αφορούν τον εκμοντερνισμό του ενεργειακού του τομέα και δη του κλάδου του φυσικού αερίου και δεν έχει πρακτικά δρέψει τους καρπούς της συμφωνίας για το πυρηνικό του πρόγραμμα.

Η ενεργειακή βιομηχανία του Ιράν έχει απόλυτη ανάγκη σημαντικά επενδυτικά κεφάλαια, καθότι πέραν της ύπαρξης των κυρώσεων προϋπήρχαν δεκαετίες αποεπένδυσης για την χώρα. Ο Ιρανός υπουργός

¹⁰⁴ 29 μεγάλες εταιρείες επέλεξε το Ιράν για συμπράξεις σε πετρέλαιο και φυσικό αέριο, 03.01.2017, Energypress

Πετρελαίου, Μπιγιάν Ζανγκανέχ, δήλωσε πέρυσι ότι η πετρελαιοβιομηχανία του Ιράν χρειάζεται επενδύσεις ύψους 130 δισ. δολαρίων για να ανταποκριθεί στους στόχους του έκτου πενταετούς (2016-2021) οικονομικού σχεδίου ανάπτυξης της χώρας για το upstream και άλλα 70 δισ. για το downstream.¹⁰⁵

Συνοπτικά, η Τεχεράνη θα πρέπει στο προσεχές διάστημα όχι μόνο να προσελκύσει ουσιαστικές και πολύ σημαντικές επενδύσεις, προστατεύοντας πολιτική σταθερότητα και την αξιοπιστία της έναντι των επενδυτών, αλλά παράλληλα να λάβει υπόψη της και τον γεωπολιτικό παράγοντα, ο οποίος περιλαμβάνει τόσο την σύσφιγξη σχέσεων με την Ευρώπη, αλλά ταυτόχρονα και την μη απομείωση των δεσμών με την Κίνα, και την Ρωσία. Τέλος, θα πρέπει να διαχειριστεί την πολιτική των ΗΠΑ απέναντι στο Ιράν, και ιδίως τον τρόπο με τον οποίο ο Πρόεδρος Τραμπ θα διαχειριστεί την κριτική που έχει στο παρελθόν ασκήσει στην συμφωνία με το Ιράν για το πυρηνικό του πρόγραμμα, ώστε να αποφευχθεί μια νέα αστάθεια.

Τούτων δοθέντων, θα πρέπει να θεωρηθεί απίθανο στο ορατό μέλλον το Ιράν να αποτελέσει καθοριστικό μέρος των σχεδιασμών της Ευρώπης για την διαφοροποίηση των πηγών ενέργειας. Όπως διαφαίνεται στον σχεδιασμό της χώρας για το ορατό μέλλον, προτεραιότητα αποτελεί η επέκταση των εξαγωγών στις γειτονικές προς αυτό χώρες.¹⁰⁶

Το κασπιακό ζήτημα ως ανασταλτικός παράγοντας αξιοποίησης των πόρων του Τουρκμενιστάν

Μολονότι το Τουρκμενιστάν καταλαμβάνει την τέταρτη θέση όσον αφορά τα αποδεδειγμένα αποθέματα φυσικού αερίου παγκοσμίως, οι προοπτικές της χώρας σε ότι αφορά τις εξαγωγές φυσικού αερίου προς δυσμάς, οι οποίες είχαν αναχθεί σε κομμάτι των σχεδιασμών της Ε.Ε. την προηγούμενη δεκαετία ιδίως μέσω της υλοποίησης του αγωγού Trans-Caspian και την σύνδεση του με τον Νότιο Διάδρομο, είναι σήμερα περιορισμένες.

¹⁰⁵ Επενδύσεις 200 δισ. ευρώ στην πετρελαιοβιομηχανία του αναζητά το Ιράν, 09.11.2016, Energypress

¹⁰⁶ Iran's 5-year gas plan aimed at neighbours, 27.10.2016, Natural Gas World

Πέραν των εμπορικών παραγόντων που συντείνουν προς αυτή την κατεύθυνση, σε αυτή την κατάσταση καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει η αβεβαιότητα σε σχέση με το νομικό καθεστώς της Κασπίας Θάλασσας, καθότι τα κράτη της Κασπίας (Ρωσία, Καζακιστάν, Τουρκμενιστάν, Αζερμπαϊτζάν και Ιράν) δεν έχουν μέχρι βρει μέχρι σήμερα κοινό τόπο για την υπογραφή της συνθήκης που θα επιλύει το ζήτημα, λόγω των αντιρρήσεων που πηγάζουν πρωτίστως από την πλευρά της Μόσχας.¹⁰⁷

Σήμερα το Τουρκμενιστάν είναι μονομερώς εξαρτημένο από την Κίνα όσον αφορά τις εξαγωγές του φυσικού αερίου. Το 2016 ανεστάλησαν ολοκληρωτικά οι εξαγωγές προς τη Ρωσία, ως απότοκο μίας διένεξης που έχει τις ρίζες της στη συμφωνία του 2007 ανάμεσα στις δύο χώρες για την αγορά 50 bcm φυσικού αερίου / έτος από την πλευρά της Ρωσίας. Τη συμφωνία επακολούθησε μία έκρηξη που έλαβε χώρα το 2009 στο σύστημα αγωγών που συνδέει τις δύο χώρες, με την μεν Ρωσία να αρνείται να παραλάβει την υπόλοιπη συμβολαιοποιημένη προμήθεια μέσω του αγωγού, και το Τουρκμενιστάν να θεωρεί ως εσκεμμένη πράξη το εν λόγω συμβάν. Επιπλέον, στις αρχές του 2017 σταμάτησε η ροή του αερίου προς το Ιράν λόγω συσσωρευμένου χρέους της Τεχεράνης προς το Αουγκαμπάτ από την περίοδο των κυρώσεων. Η Αουγκαμπάτ θεωρεί πως της οφείλονται συσσωρευμένα 2 δισεκατομμύρια δολάρια από την συγκεκριμένη περίοδο.¹⁰⁸, ενώ από την πλευρά της η Τεχεράνη υποστηρίζει πως έχει αποπληρώσει το χρέος “μέσω διαφορετικών μεθόδων επί τη βάση της καλής θέλησης”¹⁰⁹

Επιπρόσθετα, πέραν του δια-κασπιακού αγωγού, αβέβαιη είναι η μελλοντική τύχη και άλλων σχεδιαζόμενων επενδύσεων για την πρόσβαση του τουρκμενικού αερίου σε νέες αγορές, όπως ο αγωγός TAPI που συμφωνήθηκε το 2015 για να συνδέσει τη χώρα με την Ινδία και το Πακιστάν διασχίζοντας το Αφγανιστάν. Πρώτον, διότι είναι άγνωστο πώς μπορεί να διασφαλιστεί η ασφάλεια του αγωγού στα εδάφη του Αφγανιστάν και δεύτερον γιατί δεν υφίστανται αγοραστές πρόθυμοι να προβούν στην

¹⁰⁷ Η διεθνής συνθήκη για την Κασπία ανοίγει το δρόμο για να φτάσει το τουρκμενικό αέριο στην Ευρώπη, 18.07.2016, Energypress

¹⁰⁸ Gas Spats: Turkmenistan Tangles With Iran, 10.01.2017, The Diplomat

¹⁰⁹ Ashgabat's gas blackmailing doesn't work with Iran, 06.01.2017, Ea Daily

μακροπρόθεσμη δέσμευση μέσω συμβολαίων προμήθειας που θα επιτρέψει να δικαιολογηθεί το κόστος κατασκευής των 10 δισεκατομμυρίων.

Ως εκ τούτου, το Τουρκμενιστάν δεν μπορεί να θεωρηθεί στο ορατό μέλλον ως ένας δυνητικός ενεργειακός εταίρος για την ενεργειακή τροφοδοσία της Ευρώπης.

Εταιρείες Φυσικού Αερίου

Η αζέρικη SOCAR

Εικόνα 19 Οι δραστηριότητες μεταφοράς φυσικού αερίου της SOCAR, Πηγή: SOCAR

Η SOCAR είναι η κρατική πετρελαϊκή εταιρεία του Αζερμπαϊτζάν και παράλληλα ο ενεργειακός βραχίονας της κασπιακής χώρας στον τομέα άσκησης εξωτερικής πολιτικής. Δραστηριοποιείται σε όλους τους κλάδους της πετρελαϊκής βιομηχανίας. Ειδικότερα, έχει παρουσία στο upstream (εξόρυξη) στο εσωτερικό της χώρας, είτε μέσω αποκλειστικών παραχωρήσεων σε πεδία είτε μέσω παρουσίας σε κοινοπραξίες με IOCs και NOCs φίλων χωρών σε δυσκολότερα κασπιακά πεδία που προϋποθέτουν υψηλό επίπεδο τεχνογνωσίας και κεφαλαίων. Επίσης συμμετέχει στη δραστηριότητα της μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου (midstream) συμμετέχοντας ως μέτοχος σε διακρατικούς αγωγούς όπως ο πετρελαιοαγωγός Μπακού-

Τομπίλιου-Τσεϋχάν (25% μερίδιο), ο SCP (South Caucasus Pipeline) ο μεταφέρει φυσικό αέριο από την πρώτη φάση ανάπτυξης του κοιτάσματος του Shah Deniz προς την Τουρκία (16,7% μερίδιο), και οι υπό ανάπτυξη αγωγοί του Νοτίου Διαδρόμου προς την Τουρκία και τις ευρωπαϊκές αγορές TANAP (58% μερίδιο) και TAP (20% μερίδιο). Επίσης έχει δραστηριότητα στην διύλιση και την πώληση πετρελαιοειδών στην εγχώρια αγορά και την γειτονική αγορά της Τουρκίας.

Επί του παρόντος, ο τομέας του πετρελαίου αποτελεί τον μείζονα κλάδο δραστηριότητας της SOCAR, όμως σύμφωνα με τις στρατηγική και τις επενδύσεις της εταιρείας, τα «σκήπτρα» πρόκειται μέχρι τα μέσα της προσεχούς δεκαετίας να αναλάβει το φυσικό αέριο.¹¹⁰ Η SOCAR εκτελεί παράλληλα μία εξωστρεφή επενδυτική στρατηγική, έχοντας ήδη επενδύσει 4,5 δις. δολάρια σε έργα επέκτασης της εκτός Αζερμπαϊτζάν, τα ¾ εκ των οποίων αφορούν στην Τουρκία (3,4 δις. δολάρια) και ιδίως στο εργοστάσιο πετροχημικών Petkim και το υπό κατασκευή διυλιστήριο Star Oil, σε γειτονικές χώρες όπως η Γεωργία, αλλά και σε πιο απομακρυσμένες αγορές όπως η Ελβετία, η Ουκρανία και η Ρουμανία.¹¹¹ Στην Τουρκία μάλιστα, η SOCAR αναμένεται μέχρι το 2020 να καταστεί ο σημαντικότερος ξένος επενδυτής με εκτιμώμενες επενδύσεις ύψους 20 δισεκατομμυρίων δολαρίων. (Ibrahimov, 2015)

Επίσης μέσω της συμμετοχής της στον Νότιο Διάδρομο της Ε.Ε. η στρατηγική της SOCAR συνίσταται στην ανάπτυξη συνεργειών για την εμβάθυνση της συμμετοχής της στην αγορά φυσικού αερίου των Βαλκανίων. Η στρατηγική του Αζερμπαϊτζάν εξάλλου στα πιο πρόσφατα project, πέρα από τον γεωπολιτικό παράγοντα φέρεται να λαμβάνει υπόψη και τις αμιγώς οικονομικές παραμέτρους των επενδύσεων, όπως διεφάνη από την επιλογή του αγωγού TAP έναντι του Nabucco West που αποσκοπούσε στην πιο κερδοφόρα κατά τα τότε φαινόμενα επέκταση της εταιρείας προς την αγορά των Βαλκανίων και της Ιταλίας. Πιο συγκεκριμένα, η τιμή στο Baumgarten

¹¹⁰ Gas Earnings To Equal Oil by Mid 2020's: SOCAR CEO - NGW Magazine, 22.02.2017, Natural Gas World

¹¹¹ SOCAR grows overseas, 21.12.2016, Report News Agency

όπου κατέληγε ο Nabucco ενδεικτικά ανέρχεται κατά την περίοδο των σχετικών διαπραγματεύσεων στα 27 ευρώ ανά MWh σε επίπεδα 9-10% χαμηλότερα από τον ιταλικό κόμβο PSV, όπου ανέρχεται στα 35 ευρώ ανά MWh φυσικού αερίου. (Rzayeva, *The Outlook for Azerbaijani Gas Supplies to Europe: Challenges and Perspectives*, 2015, p. 27)

Επιπλέον, η SOCAR στηρίζει την επέκταση του TAP μέσω της υλοποίησης του ελληνο-βουλγαρικού αγωγού IGB προς τα Ανατολικά Βαλκάνια και έχει εκδηλώσει ενδιαφέρον να συμμετάσχει στην επέκταση της βουλγαρικής αποθήκης φυσικού αερίου του Chiren ¹¹², συνάπτοντας σχετικό μνημόνιο συνεργασίας με την βουλγαρική Bulgartransgaz ¹¹³. Επίσης, έχει υπογράψει μνημόνιο συνεργασίας με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων (Αλβανία, Βοσνία/Ερζεγοβίνη, Μαυροβούνιο, Κροατία) για την ανάπτυξη του αγωγού IAP που θα επιτρέψει σε ορισμένες από αυτές την διαφοροποίηση των πηγών και για άλλες τη διείσδυση του φυσικού αερίου για πρώτη φορά (βλέπε σχετικό κεφάλαιο).

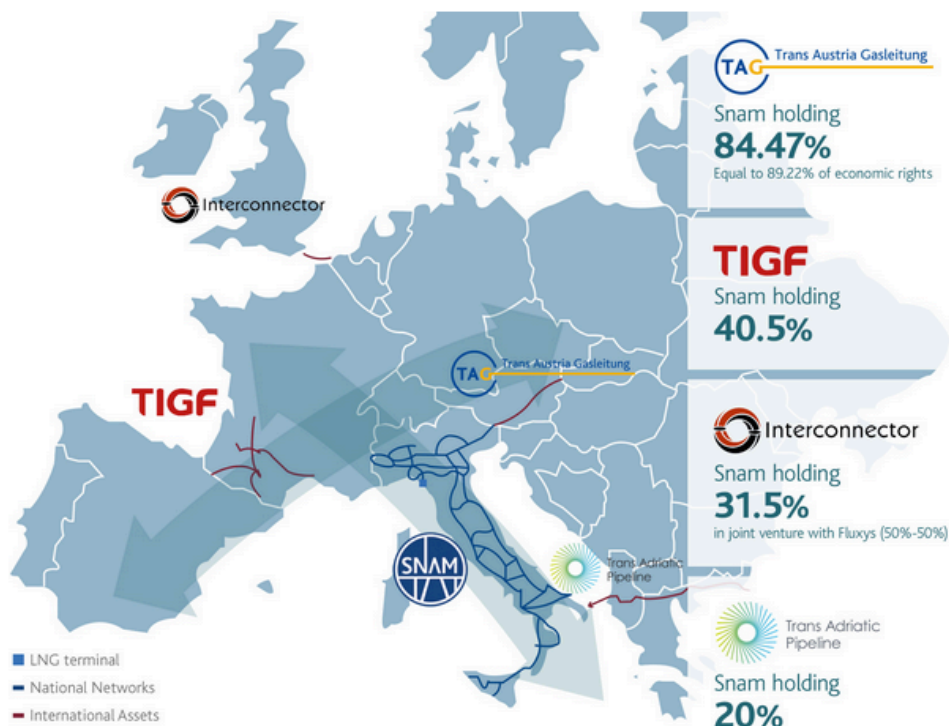
Τέλος, συμμετείχε στον διαγωνισμό για την αποκρατικοποίηση μεριδίου 66% του Ελληνικού Διαχειριστή του Συστήματος Μεταφοράς Φυσικού Αερίου ΔΕΣΦΑ, κατακυρωνόμενη τον Ιούνιο του 2013 ως πλειοδότης στη σχετική διαγωνιστική διαδικασία με προσφορά 400 εκατομμυρίων ευρώ. Εξάλλου, η εν λόγω εξέλιξη, παράλληλα με την απόσυρση της Gazprom από την συμμετοχή της στον διαγωνισμό για την εξαγορά της ΔΕΠΑ, φέρεται να συνετέλεσε θετικά στην απόφαση της κοινοπραξίας του Shah Deniz για τον TAP. Η σχετική διαδικασία δεν τελεσφόρησε εν τέλει, αρχικώς λόγω προσκομμάτων της Ευρωπαϊκής ΓΔ Ανταγωνισμού (DG Comp) στην απόκτηση 66% σε έναν ευρωπαϊκό διαχειριστή εκ μέρους μίας εταιρείας τρίτης χώρας εκτός Ε.Ε., και μεταγενέστερα, αφότου η SOCAR έδειξε προθυμία να απομειώσει το ποσοστό της κάτω του 50% εκχωρώντας το υπόλοιπο στην ιταλική SNAM, λόγω πολιτικών δυσκολιών που προκλήθηκαν από την κατάθεση από πλευράς της Ελληνικής Κυβέρνησης

¹¹² Azerbaijan's SOCAR interested in Bulgarian gas storage expansion, 30.09.2016, Reuters

¹¹³ Bulgaria, Azerbaijan Sign 2 Agreements on Gas Projects, 21.09.2014, Novinite

τον Ιούλιο του 2016 νομοθετικής ρύθμισης διά της οποίας απομειώθηκε η «ανακτήσιμη διαφορά» των παγίων του ΔΕΣΦΑ και συνακόλουθα η αξία της επιχείρησης.¹¹⁴ Λίγους μήνες μετά, η SOCAR απέσυρε το ενδιαφέρον της, μη ανανεώνοντας την σχετική εγγυητική επιστολή για την εξαγορά του μεριδίου στον ΔΕΣΦΑ.¹¹⁵

Η ιταλική SNAM

Εικόνα 20 Οι διεθνείς δραστηριότητες της SNAM, Πηγή: SNAM

Η ιταλική SNAM είναι ο διαχειριστής (TSO) του σημαντικότερου μέρους του ιταλικού συστήματος μεταφοράς φυσικού αερίου. Πρόκειται για μία από τις μεγαλύτερες εταιρείες πανευρωπαϊκά στην κατασκευή και διαχείριση δικτύων φυσικού αερίου. Εκτός της ρυθμιζόμενης δραστηριότητας διαχείρισης και ανάπτυξης του ιταλικού συστήματος φυσικού αερίου, η SNAM δραστηριοποιείται και εκτός Ιταλίας μέσω στρατηγικών συνεργασιών με τους μεγαλύτερους λειτουργούς συστημάτων φυσικού αερίου. Κύριοι

¹¹⁴ Με τροπολογία Σκουρλέτη μειώνεται η "ανακτήσιμη διαφορά" του ΔΕΣΦΑ - Ερωτηματικά για την τύχη της ιδιωτικοποίησης, 14.07.2016, Energypress

¹¹⁵ Επιβεβαίωσε η SOCAR το «ναυάγιο» για ΔΕΣΦΑ και φεύγει από την Αθήνα, 01.12.2016, ΣΚΑΪ

μέτοχοι της SNAM είναι με ποσοστό 58% θεσμικοί επενδυτές και με ποσοστό 29% η ιταλική Cassa Depositi e Prestiti Reti (CDP Reti), εταιρεία ειδικού σκοπού η οποία διαχειρίζεται κεφάλαια ασφαλιστικών ταμείων, με κύριο μέτοχο το ιταλικό δημόσιο (80,1%)

Σύμφωνα με τα περιγραφόμενα στην ιστοσελίδα της στόχοι της SNAM είναι αφενός να επιτύχει υψηλότερο βαθμό διασύνδεσης και ευελιξίας στο ευρωπαϊκό σύστημα φυσικού αερίου και αφετέρου να εξελίξει τον δικό της ρόλο ως καταλύτη (market facilitator) για την αγορά μέσω διαφοροποιημένων και καινοτόμων υπηρεσιών. Αυτοί οι στόχοι τοποθετούν την SNAM στο επίκεντρο δύο στόχων:

1. Να διαθέτει ικανές υποδομές φυσικού αερίου σε συμφωνία με τις ανάγκες για ασφάλεια και διαφοροποίηση των πηγών προμήθειας
2. Να ευνοεί την ενσωμάτωση της ιταλικής αγοράς με την ευρωπαϊκή, προωθώντας υποδομές που καθιστούν την Ιταλία χώρα διαμετακόμισης φυσικού αερίου προς την Βόρειο Ευρώπη.

Όπως καταλήγει η σχετική ενημέρωση της εταιρείας, από το 2012 η SNAM έχει επικεντρωθεί σε ευρωπαϊκούς διαδρόμους που συνδέονται με το ιταλικό σύστημα, ώστε να κεφαλαιοποιήσει τα πλεονεκτήματα της θέσης του ιταλικού δικτύου στους εν λόγω διαδρόμους.

Πράγματι η δραστηριοποίηση της SNAM στις διεργασίες που αφορούν την ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου έχουν ενταθεί τα τελευταία χρόνια. Στην κατεύθυνση αυτή η ιταλική εταιρεία έχει προχωρήσει σε κινήσεις όπως:

- Η εξαγορά ποσοστού 84,47% στον αγωγό TAG (Trans Austria Gas Pipeline), την κύρια αρτηρία μεταφοράς φυσικού αερίου της Κεντρικής Ευρώπης από τον κόμβο του Baumgarten στα ιταλικά σύνορα στα τέλη 2014 έναντι 500 εκατ. ευρώ
- Η εξαγορά, σε κοινοπραξία με την Allianz (σε ποσοστό 40/60), ποσοστού 49% στον αυστριακό TSO GasConnect Austria το 2016 έναντι 600 εκατ. ευρώ
- Η εξαγορά του 45% του διαχειριστή TIGF στην Γαλλία, ο οποίος διαχειρίζεται το 14% του γαλλικού δικτύου φυσικού αερίου και θεωρείται στρατηγικού χαρακτήρα λόγω της γειτνίασης με το ισπανικό σύστημα μέσω

Πυρηναίων. Η SNAM πώλησε το 5% της συμμετοχής της το 2015 στους υπόλοιπους μετόχους GIC (σιγκαπουριανό fund) και EdF.

- Η εξαγορά από κοινού με την βελγική Fluxys (50-50) μεριδίου 51% στον σταθμό LNG του Zeebrugge στο Βέλγιο από την ENI, και μεριδίου 16,41% στον Interconnector UK τον υποθαλάσσιο αγωγό διπλής ροής που διασυνδέει το εν λόγω τέρμιναλ με το Ηνωμένο Βασίλειο

- Η εξαγορά στα τέλη του 2015 ποσοστού 20% στον αγωγό TAP από την Νορβηγική Statoil έναντι 130 εκατομμυρίων ευρώ. Η Snam πρόκειται να επενδύσει 270 εκατ. ευρώ για τον αγωγό TAP, σύμφωνα με το σχέδιο της εταιρείας για την περίοδο 2017-2021.

- Η υπογραφή Μνημονίου Συνεργασίας με την αζερική SOCAR για την αξιολόγηση των πρωτοβουλιών που αφορούν την ανάπτυξη του Νοτίου Διαδρόμου Φυσικού Αερίου της Ευρώπης.

Επίσης, μετά τα προσκόμματα που τέθηκαν από την DG Competition για την απόκτηση μεριδίου 66% του ΔΕΣΦΑ από την SOCAR, η SNAM έφθασε σε προχωρημένες συζητήσεις για την συμμετοχή της στην διαδικασία αποκρατικοποίησης για την απόκτηση ποσοστού τουλάχιστον 17% ώστε αυτό της SOCAR να περιοριστεί κάτω από το 50%. Οι συζητήσεις αυτές δεν κατέληξαν λόγω της μη θετικής κατάληξης των συζητήσεων της SOCAR με την ελληνική κυβέρνηση τον Οκτώβριο του 2016.

Η βελγική FLUXYS

Εικόνα 21 Οι δραστηριότητες της Fluxys, Πηγή: Fluxys

Η Fluxys είναι ο διαχειριστής (TSO) του Βελγικού Συστήματος μεταφοράς φυσικού αερίου. Κύριος μέτοχος της είναι οι δημοτικές επιχειρήσεις του φυσικού αερίου μέσω της Publigas (77,62%) ενώ ποσοστό περί το 20% κατέχει το καναδικό συνταξιοδοτικό ταμείο Caisse de dépôt et placement du Québec.

Εκτός από τις εγχώριες δραστηριότητες της Fluxys, οι οποίες αφορούν τη διαχείριση και ανάπτυξη του βελγικού συστήματος (αγωγοί και υποδομές αποθήκευσης, καθώς και ο σταθμός υποδοχής υγροποιημένου φυσικού αερίου στο Zeebrugge), η βελγική εταιρεία δραστηριοποιείται ενεργά σε άλλες 7 ευρωπαϊκές χώρες, με σκοπό τη διασύνδεση των συστημάτων φυσικού αερίου της Κεντρικής Ευρώπης καθώς και την ανάπτυξη της διασύνδεσης της Κεντρικής Ευρώπης με την Νότιο.

Ειδικότερα, η Fluxys είναι μέτοχος κατά 49% και operator στον αγωγό TENP που διασυνδέει το σύστημα του Βελγίου με την Γερμανία κατευθυνόμενο στην Ολλανδία προς βορράν (Bocholtz interconnection point) και προς την Ελβετία προς τον Νότο όπου διασυνδέεται με τον αγωγό Transitgas (Wallbach interconnection point). Η Fluxys είναι μέτοχος κατά 46% και διαχειρίζεται και τον συγκεκριμένο αγωγό, ο οποίος είναι επίσης διασυνδεδεμένος με το γαλλικό σύστημα (Oltingue interconnection point) και διασχίζοντας την Ελβετία καταλήγει στο σημείο εισόδου του ιταλικού συστήματος Griespass.

Επιπλέον η Fluxys διαχειρίζεται τον σημαντικό κόμβο υποδοχής υγροποιημένου φυσικού αερίου του Zeebrugge, με χωρητικότητα 18 bcm κατ' έτος, τα μισά εκ των οποίων είναι δεσμευμένα με μακροπρόθεσμα συμβόλαια από τις Qatar Petroleum/ExxonMobil, Distrigas και SUEZ LNG Trading. Επιπλέον το Zeebrugge αποτελεί σημαντικό σημείο συνάντησης των αγωγών που ενώνουν το Βέλγιο με το Ηνωμένο Βασίλειο (UK-Belgium Interconnector, στον οποίο η Fluxys είναι ο σημαντικότερος μέτοχος), με την Νορβηγία (Norway Belgium Zeepipe) και των ποσοτήτων LNG που καταφθάνουν στο Zeebrugge για τις ανάγκες της κεντρικής Ευρώπης. Μέσω της θυγατρικής της Huberator, η Fluxys λειτουργεί το Zeebrugge Beach (το πρώτο φυσικό σημείο συναλλαγών στην ηπειρωτική Ευρώπη, που δημιουργήθηκε το 1999) και το Zeebrugge Trading Point (εικονικό σημείο συναλλαγών που ιδρύθηκε το 2012 μετά την έναρξη ισχύος του Βελγικού συστήματος χρεώσεων εισόδου-εξόδου (entry-exit model)).¹¹⁶

Το βελγικό δίκτυο είναι διπλής ροής πλήρως από τον Νοέμβριο του 2015, συνεπώς οι ροές του αερίου στο δίκτυο που διαχειρίζεται η Fluxys μπορούν να κατευθυνθούν προς οποιαδήποτε κατεύθυνση από και προς την Ολλανδία, την Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο.

Η Fluxys επίσης μετέχει από τον Ιούλιο του 2013, δηλαδή σε συνέχεια της επιλογής του από την κοινοπραξία του Shah Deniz στον αγωγό TAP, με ποσοστό 16% αρχικώς το οποίο στη συνέχεια αυξήθηκε στο 19%.

¹¹⁶ Fluxys Points to Belgian Grid's Flexibility, 31.03.2016, Natural Gas World

Η Fluxys είναι, τέλος, μέτοχος (20%) στον αγωγό BBL που διασυνδέει την ολλανδική με την βρετανική αγορά φυσικού αερίου (χωρητικότητα 16 bcm/έτος), στο γαλλικό υπό κατασκευή LNG terminal του Dunkirk (25%), στο σουηδικό σύστημα μεταφοράς και αποθήκευσης μέσω της Swedegas (μαζί με την Enagas). Επιπλέον η Fluxys έχει συμφωνήσει την εξαγορά ποσοστού 32% στον αγωγό Medgaz ο οποίος μεταφέρει αέριο από την Αλγερία προς την Ισπανία.

Η βελγική εταιρεία επίσης έχει προχωρήσει σε συνεργασίες και με την ρωσική Gazprom, στο επίπεδο συμφωνιών-πλαisiού αφενός για την προώθηση έργων LNG μικρής κλίμακας (small scale LNG) και αφετέρου για την μελλοντική ανάπτυξη του Zeebrugge ως κόμβου μεταφοράς ρωσικού υγροποιημένου φυσικού αερίου από τη χερσόνησο του Yamal ¹¹⁷.

Στρατηγικά, για την Fluxys, η λειτουργία (και ενδεχόμενη επέκταση) του Nord Stream από τον Βορρά και του Νοτίου Διαδρόμου από τον Νότο της Ευρώπης, αυξάνει τον διαμετακομιστικό ρόλο της τόσο στις κατάντη ροές από τη Γερμανία, όσο και στην ανάντη από τα βόρεια σύνορα της Ιταλίας. Ως εκ τούτου στρατηγικός της στόχος είναι η σύνδεση των βορειοευρωπαϊκών αγορών με αυτές της Νοτίου Ευρώπης με άξονα την Ιταλία. Έτσι μπορεί να ερμηνευθεί και η αντίθεση της, όπως διατυπώθηκε σε συνέντευξη του τέως CEO της εταιρείας και νυν εκπροσώπου της στον TAP Walter Peeraer, στην ανάπτυξη του λεγόμενου Κάθετου Άξονα τροφοδοσίας της Ευρώπης μέσω της Ελλάδας. Ο Peeraer είχε αναφέρει ότι μέσω του TAP επιπλέον ποσότητες αερίου θα φτάσουν στην Ιταλία, καθώς το ιταλικό δίκτυο ενισχύεται για να αντεπεξέλθει σε ανάγκες για ροή προς Βορρά και ειδικότερα προς την Ελβετία και τη Γερμανία. Από τα βόρεια της Ιταλίας, προσθέτει ο Peeraer, θα μπορεί το αέριο να διοχετευθεί και προς την Αυστρία.¹¹⁸

Η FLUXYS έχει πάντως παρουσία και στην Ελλάδα, δυνάμει της συμφωνίας που υπεγράφη στα τέλη του 2014 με τον ΔΕΣΦΑ με σκοπό τη δημιουργία

¹¹⁷ WSJ: Fluxys Plans Russian Natural Gas Hub in Zeebrugge Port, 08.04.2014, Natural Gas World

¹¹⁸ Interview With Walter Peeraer, CEO of Fluxys, 19.02.2015, Natural Gas World

εικονικού σημείου συναλλαγών φυσικού αερίου στην Ελλάδα. Η υπογραφή συμφωνία αφορά την υποστήριξη της Fluxys στο ΔΕΣΦΑ κατά την εκπόνηση μελέτης σκοπιμότητας για τη δημιουργία στην Ελλάδα ενός εικονικού σημείου συναλλαγών, μέσω του οποίου θα καταστεί εφικτή η εμπορική διαπραγμάτευση ποσοτήτων φυσικού αερίου. Επιπλέον, έχει εκφράσει το ενδιαφέρον της για συμμετοχή σε πιθανή διαδικασία αποκρατικοποίησης του ΔΕΣΦΑ, η οποία πάντως έχει στο παρελθόν συναντήσει αντιδράσεις από πλευρά των καναδών μετόχων της (Caisse de dépôt et placement du Québec).

Η τουρκική BOTAS

Η Petroleum Pipeline Corporation (BOTAS) είναι η κρατική εταιρεία φυσικού αερίου. Μέχρι το 2001 διατηρούσε το μονοπώλιο στην εισαγωγή, μεταφορά, αποθήκευση και προμήθεια φυσικού αερίου στην χονδρεμπορική και λιανική αγορά. Έκτοτε και μετά την αργή πορεία ανοίγματος της τουρκικής αγοράς έχει σημειωθεί είσοδος ιδιωτών ανταγωνιστών αγορά. Πρόσφατα το κρατικό μερίδιο μεταβιβάστηκε στο Κρατικό Επενδυτικό Ταμείο της Τουρκίας, ώστε να διευκολυνθεί η πρόσβαση σε χρηματοδότηση για έργα υποδομών¹¹⁹.

Παράλληλα, η BOTAS (μαζί με την ΤΡΑΟ που δραστηριοποιείται κυρίως στο upstream) αποτελούν τον εμπορικό βραχίονα της πολιτικής εξουσίας αναφορικά με την ανάπτυξη διεθνών έργων διαμετακόμισης φυσικού αερίου. Η BOTAS έχει σημαντικό μερίδιο, που σήμερα έχει φθάσει το 30%, στον αγωγό TANAP. Επιπλέον, κατείχε μερίδιο 16,5% στον αγωγό Nabucco, ως εκ τούτου και μέχρι την επιλογή του αγωγού TAP, η Τουρκία δήλωνε την υποστήριξη της σε αυτό το project. Μετά την επιλογή του αγωγού TAP από την κοινοπραξία του Shah Deniz, η Τουρκία επεδίωξε στρατηγικά να εντάξει την BOTAS στο μετοχικό σχήμα του αγωγού, χωρίς αποτέλεσμα.¹²⁰

¹¹⁹ Turkey transfers billions in major company stakes to sovereign wealth fund, 06.02.2017, Reuters

¹²⁰ Αγορά μεριδίου στον TAP εξετάζει η Τουρκία, 03.09.2013, Energypress

Η χρηματοδότηση του αγωγού TANAP αποτελεί μία σημαντική πρόκληση για την BOTAS, της οποίας οι χρηματοδοτικές ανάγκες για το εν λόγω έργο ανέρχονται περί τα 4 δισ. δολάρια¹²¹, εν μέσω των πολιτικών δυσκολιών της γείτονος που έχουν επιδράσει αρνητικά την πιστοληπτική της ικανότητα¹²². Για τον λόγο αυτό είναι κρίσιμος ο δανεισμός της από πηγές όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, η οποία πρόσφατα χορήγησε δάνειο ύψους 400 εκατ. δολ. στην BOTAS για τον αγωγό φυσικού αερίου TANAP.

Επιπλέον, σημαντικές είναι και οι χρηματοδοτικές ανάγκες λόγω άλλων σχεδιαζόμενων επενδύσεων. Ειδικότερα, μέσα στο 2019 προγραμματίζεται η εγκατάσταση δύο FSRU στις νότιες ακτές της χώρας. Η Botas αναπτύσσει επίσης νέα υπόγεια αποθήκη στο Τουζ Γκολού, σχέδιο για το οποίο επίσης υπάρχουν συζητήσεις για δανεισμό από την Παγκόσμια Τράπεζα.

Περαιτέρω, η BOTAS έχει συμπράξει με την Gazprom για την ανάπτυξη του Turkish Stream. Ειδικότερα δυνάμει της διακυβερνητικής συμφωνίας που υπεγράφη ανάμεσα σε Ρωσία και Τουρκία, η Gazprom θα έχει το 100% της ευθύνη ανάπτυξης και κυριότητα του υποθαλάσσιου τμήματος και η BOTAS το 100% την ευθύνη ανάπτυξης και κυριότητα στο χερσαίο μικρό μέρος των 80 χιλιομέτρων που αφορά την τουρκική αγορά (από το Kiyikoy στο Luleburgaz) ενώ στην δεύτερη γραμμή που αφορά την ευρωπαϊκή αγορά το χερσαίο τμήμα θα ανήκει κατά 50-50 στις 2 εταιρείες.¹²³ Όπως έχει αναφέρει το ρωσικό υπουργείο ενέργειας, η Τουρκία συμφώνησε στην δεύτερη γραμμή με αντάλλαγμα την μείωση της τιμής προμήθειας της Gazprom.¹²⁴

Αναφορικά με την τουρκική αγορά, η BOTAS έχει έναν σημαντικό αριθμό ιδιωτών ανταγωνιστών (με κυριότερες τις Bosphorus Gaz, Enerco Enerji, Bati Hatti, Kibar Enerji, Avrasya Gaz, και Shell Enerji)

¹²¹ Turkey signals to discount gas prices after Iran arbitration, 03.02.2016, Natural Gas World

¹²² Moody's Cuts Turkey's Credit Rating to 'Junk', 24.09.2016, Fortune

¹²³ Turkish Stream Crosses Choppy Waters, 29.12.2016, Natural Gas World

¹²⁴ Perspective for 'Turkish Stream' Project: Possible Scenarios and Challenges, 21.01.2017, Natural Gas World

Η κρατική όμως εταιρεία διατηρεί υψηλό μερίδιο στην αγορά (77% της χονδρεμπορικής και 69% της λιανικής το 2015 ¹²⁵, ενώ ο πρόσφατος νόμος που προωθήθηκε για το περαιτέρω άνοιγμα της αγοράς διατηρεί υπό κρατικό έλεγχο την πορεία απελευθέρωσης της αγοράς. Ειδικότερα,

- ο τιθέμενος στόχος μείωσης του μεριδίου της αγοράς της BOTAS στο 50% δεν έχει χρονικό ορίζοντα
- παρότι στο μέλλον οι εταιρείες προμήθειας θα πρέπει να προχωρούν σε διενέργεια διαγωνισμού για τις προμήθειες τους, η BOTAS έχει το συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι των ιδιωτών λόγω της επιδότησης από το κράτος
- διατηρείται η ρύθμιση των τιμών από την πολιτική εξουσία, συνεπώς παρατείνεται επ' αόριστον η επιδότηση των τιμών πώλησης στους οικιακούς καταναλωτές και τους ηλεκτροπαραγωγούς
- η οικεία Ρυθμιστική Αρχή μπορεί να παρέχει το δικαίωμα στην BOTAS να συνάψει νέα συμβόλαια προμήθειας ή επέκταση των υπαρχόντων, ενώ αρχική πρόβλεψη ήταν η BOTAS να στερηθεί αυτής της δυνατότητας εως ότου ανοίξει η αγορά

Οι κύριες αιτίες για την καθυστέρηση της ουσιαστικής απελευθέρωσης της τουρκικής αγοράς είναι η απουσία ισχυρής πολιτικής βούλησης προς αυτή την κατεύθυνση, και ενδεχομένως η χρήση των επιδοτήσεων και της πολιτικής διαχείρισης των τιμών αγοράς ως πολιτικό εργαλείο. Συγκεκριμένα, κοινά αποδεκτή πεποίθηση αποτελεί πως δεν είναι ρεαλιστική η στόχευση μείωσης του μεριδίου της BOTAS σε μεγάλο βαθμό και πως αυτό συνεπάγεται την απώλεια κρατικού ελέγχου σε ένα στρατηγικό τομέα της οικονομίας. Αντίθετα, μικρότερη πολιτική και δημόσια ισχύ επί του παρόντος έχει η αντίθετη άποψη, πως δεν υφίσταται στρατηγική διάσταση στον κρατικό έλεγχο των δραστηριοτήτων μεταφοράς και προμήθειας, αφ'ης στιγμής η Τουρκία δεν έχει σημαντικό βαθμό εκμετάλλευσης ενδογενών πηγών, και πως η παρουσία ιδιωτών

¹²⁵ Liberalizing Turkey's Gas Market: BOTAŞ Loosening the Reins, 02.03.2015, Natural Gas World

προμηθευτών θα απομειώσει τα οικονομικά ρίσκα της BOTAS και θα ενισχύσει τον ανταγωνισμό.

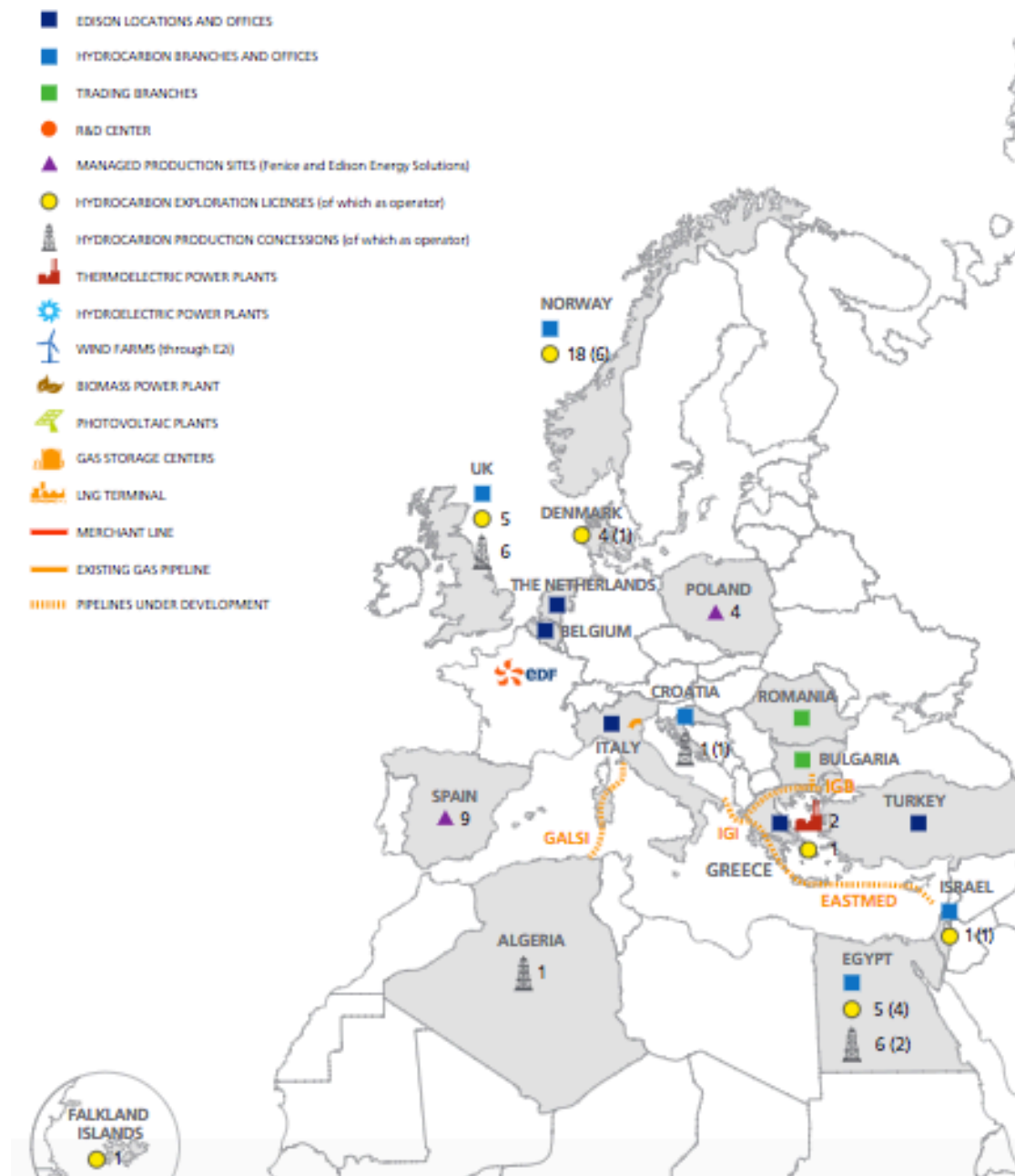
Αναφορικά τα οικονομικά ρίσκα της BOTAS, αυτά αφορούν τις υψηλές ρήτρες Take Or Pay που διαθέτει στα συμβόλαια προς τους προμηθευτές της, οι οποίες κυρίως για λόγους ανεπάρκειας των δικτύων ενεργοποιούνται σχεδόν ετησίως (ιδίως στην περίπτωση των προμηθειών από το Shah Deniz I και το Ιράν). Επιπλέον η BOTAS θίγεται και από τις υψηλές τιμές προμήθειας φυσικού αερίου στα εν λόγω συμβόλαια που είναι αναντίστοιχα με τις ρυθμιζόμενες χαμηλές τιμές πώλησης. Οι εν λόγω τιμές έχουν αναγκάσει το BOTAS στην προσφυγή στην διαιτησία τόσο σε βάρος του Ιράν (όπου και η BOTAS δικαιώθηκε¹²⁶) όσο και ενάντια στην Gazprom πιο πρόσφατα (σε συνέχεια των τότε αποτυχημένων συνομιλιών για τον αγωγό Turkish Stream¹²⁷).

Πάντως η θέση της BOTAS στην αγορά πρόκειται κατά ένα βαθμό να αποδυναμωθεί στα προσεχή έτη λόγω των προβλέψεων για λογιστικό διαχωρισμό των δραστηριοτήτων της προμήθειας φυσικού αερίου από αυτές της μεταφοράς και της αποθήκευσης, ενώ η λειτουργία μιας μορφής χρηματιστηριακής αγοράς αναμένεται να ενισχύσει την ρευστότητα και τη διαφάνεια στην τουρκική αγορά. Περαιτέρω, ανοιχτή πλέον είναι η αγορά στην δημιουργία νέων εταιρειών όχι μόνο στην προμήθεια αλλά και στην μεταφορά φυσικού αερίου, που σε συνδυασμό με την δημιουργία του TANAP αλλά και τις σημαντικές ανάγκες κατά τόπους ενίσχυσης του τουρκικού δικτύου για να υποδεχθούν νέες ποσότητες από το Αζερμπαϊτζάν αλλά και ενδεχομένως από το Ιράν, το Ιράκ, και την Ανατολική Μεσόγειο, ενδεχομένως δημιουργήσουν προϋποθέσεις ανάδυσης ανταγωνιστών της BOTAS και σε αυτόν τον τομέα.

Η ιταλική EDISON

¹²⁶ Turkey signals to discount gas prices after Iran arbitration, 03.02.2016, Natural Gas World

¹²⁷ Botas: Συνεχίζεται η διαιτησία για το αέριο της Gazprom, 01.04.2016, Energypress

Εικόνα 22 Οι διεθνείς δραστηριότητες της Edison, Πηγή: Edison

Η Edison είναι 3η μεγαλύτερη ιταλική ενεργειακή εταιρεία πίσω από τις ENI και ENEL. Η κύρια δραστηριοποίηση της αφορά στην παραγωγή και προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας και φυσικού αερίου. Την εταιρεία ελέγχει πλήρως από το 2012 η υπό κρατικό έλεγχο γαλλική EdF.

Στο πρώτο μισό του 2016, η Edison εισήγαγε 7,3 bcm φυσικού αερίου, καλύπτοντας το 23% των ιταλικών αναγκών σε εισαγωγές. Η εταιρεία διαθέτει ένα διαφοροποιημένο portfolio μακροπρόθεσμων συμβολαίων εισαγωγής φυσικού αερίου συνολικής ετήσιας ποσότητας 14,4 bcm. Τα 2

bcm αφορούν σε φυσικό αέριο ρωσικής προέλευσης μέσω συμβολαίου της Edison με την ιταλική θυγατρική της Gazprom Promagas με ορίζοντα λήξης το 2019.

Στην Ελλάδα η Edison δραστηριοποιείται στο χώρο της ηλεκτρικής ενέργειας που συμμετέχει μέσω της κοινοπραξίας Elpedison (ΕΛΠΕ, Edison, ΕΛΛΑΚΤΩΡ) έχοντας δύο μονάδες παραγωγής ρεύματος και εμπορική δραστηριότητα, ενώ επίσης έχει ανάλαβει σε κοινοπραξία με την Total και τα ΕΛΠΕ την έρευνα στη θαλάσσια περιοχή δυτικά της Κέρκυρας. Ταυτόχρονα μαζί με τα ΕΛ.ΠΕ έχουν ξεκινήσει τη διαδικασία ερευνών στον Πατραϊκό Κόλπο.

Παράλληλα η Edison είναι την τελευταία δεκαετία σημαντικός παίκτης στην ανάπτυξη διακρατικών υποδομών διαμετακόμισης φυσικού αερίου, μέσω της παρουσίας της σε joint ventures, συχνά σε συνεργασία με την ελληνική ΔΕΠΑ. Ειδικότερα, οι ΔΕΠΑ- Edison ανέπτυξαν τον αγωγό ITGI στις αρχές της δεκαετίας 2000, με δυναμικότητα 10 bcm αρχικά (με δυνατότητα αναβάθμισης ως τα 20 bcm), ως μία προτεινόμενη όδευση για τη μεταφορά φυσικού αερίου από το κοιτάσμα Shah Deniz του Αζερμπαϊτζάν προς την Ιταλία μέσω Τουρκίας και Ελλάδας. Το σχέδιο εγκαταλείφθηκε το 2012, όταν η κοινοπραξία του κοιτάσματος επέλεξε τον αγωγό TAP για το σκοπό αυτό. Ένα τμήμα του παλαιού σχεδίου του ITGI έχει αναβιώσει και αναπτύσσεται από κοινού από τη ΔΕΠΑ, την EDISON και τη ρωσική Gazprom, το οποίο περιλαμβάνει τον υποθαλάσσιο αγωγό στην Αδριατική, μήκους 207 χιλιομέτρων και το χερσαίο τμήμα στη Βόρεια και Δυτική Ελλάδα. Όπως δήλωσε πρόσφατα ο επίτιμος αντιπρόεδρος της ιταλικής εταιρείας Edison Έλιο Ραντζέρι, ο σχεδιασμός του έργου κατασκευής του Ελληνο-Ιταλικού Υποθαλάσσιου Διασυνδεδετήριου Αγωγού φυσικού αερίου "ΠΟΣΕΙΔΩΝ" (Poseidon) θα διαρκέσει δύο χρόνια (μέχρι τη λήψη της τελικής επενδυτικής απόφασης) ενώ η κατασκευή του τρία χρόνια. Ενδιαφέρον σε κάθε περίπτωση είναι πως στο εταιρικό προφίλ της εταιρείας, όπως είναι ανηρτημένο στο διαδίκτυο, και παρότι οι τρέχουσες συζητήσεις αφορούν την διαμετακόμιση ρωσικού αερίου μέσω του ITGI, οι

πιθανές αναφερόμενες πηγές φυσικού αερίου για τον ITGI είναι αυτές της Κασπίας, της Μέσης Ανατολής και της Ανατολικής Μεσογείου.

Επίσης, από το 2009 η Edison σε συνεργασία με την ΔΕΠΑ και τη βουλγαρική κρατική ΒΕΗ προχώρησαν στην σύναψη Μνημονίου Κατανόησης για την υλοποίηση του αγωγού IGB, ετήσιας δυναμικότητας 3 bcm αρχικά (με δυνατότητα αναβάθμισης ως τα 5 bcm), με στόχο την αμφίδρομη διακίνηση φυσικού αερίου από την Ελλάδα (με πηγές από την Κασπία και υγροποιημένο φυσικό αέριο) προς τις χώρες των ανατολικών Βαλκανίων μέσω Βουλγαρίας και αντιστρόφως.

Για το σκοπό αυτό έχουν προχωρήσει στη σύσταση της κοινής εταιρείας ICGB από τις αρχές του 2011, με τη συμμετοχή κατά 50-50 στο μετοχικό σχήμα της εταιρείας ΒΕΗ και της κοινής εταιρείας των ΔΕΠΑ-Edison IGI Poseidon. Ο αγωγός IGB έχει φθάσει στο στάδιο της τελικής επενδυτικής απόφασης (FiD), υπό την αίρεση της επιτυχούς διεξαγωγής του market test που αφορά τις δεσμευτικές προσφορές δέσμευσης δυναμικότητας.

Τέλος η εταιρεία IGI Poseidon, αναπτύσσει τον αγωγό EastMed, μήκους 1900 χιλιομέτρων και χωρητικότητας μέχρι 14 bcm/έτος που προορίζεται να μεταφέρει το αέριο της Ανατολικής Μεσογείου στην Ευρώπη, ακολουθώντας την υποθαλάσσια διαδρομή Κύπρος-Κρήτη, εν συνεχεία τη χερσαία Πελοπόννησος-Δυτική Ελλάδα και θα καταλήγει μέσω σύνδεσης το υποθαλάσσιο τμήμα του ITGI στην Ιταλία. Αρχικά, το αέριο θα προέρχεται απ' τα ισραηλινά και κυπριακά κοιτάσματα αερίου.

Άξιο μνείας αποτελεί πως, λειτουργώντας ως βραχίονας της EdF στην διεθνή αγορά φυσικού αερίου, εύλογο είναι η Edison να λειτουργεί λαμβάνοντας υπόψη και τα γαλλικά συμφέροντα στην περιοχή. Σημειωτέον, η EdF είχε εμπλακεί ως μέτοχος στην ανάπτυξη του ακυρωθέντος ρωσικού αγωγού South Stream (με ποσοστό 15%), του οποίου τρόπον τινά αποτελεί φυσική συνέχεια η υπό συζήτηση σύνδεση του αγωγού Turkish Stream με τον αγωγό ITGI. Σύμφωνα με δημοσιεύματα μάλιστα, υπάρχει κατ' αρχήν συμφωνία να αναλάβουν το έργο οι Edison, EDF και ENGIE (πρώην Gaz de France-Suez) με έμμεση χρηματοδότηση της Gazprom και με παράλληλη ανάθεση των περισσότερων κατασκευαστικών έργων σε γαλλικές και

ιταλικές εταιρείες.¹²⁸ Όπως εκτιμάται, οι δύο πλευρές του τριγώνου, η Ρωσία (Gazprom) και η Γαλλία (Edf-Edison), έχουν πολύ συγκεκριμένες προτεραιότητες, όπως εξασφάλιση χαμηλής τιμής στις προμήθειες αερίου από πλευράς της Γαλλίας και προώθηση του αγωγού Nord Stream (Βαλτική), με κατάργηση της Ουκρανίας ως χώρας διέλευσης του ρωσικού αερίου, από πλευράς της Ρωσίας.¹²⁹ Επιπρόσθετα η Γαλλία ενδεχομένως δε θα επιθυμούσε την ανάδειξη της Γερμανίας ως μοναδικού “προνομιακού συνομιλητή” της Ρωσίας στην διαμετακόμιση φυσικού αερίου στην Ευρώπη. Περαιτέρω, η αναδιαπραγμάτευση των συμβολαίων προμήθειας αποτελεί προτεραιότητα για την Edison, όπως αποδεικνύουν σχετικές εκθέσεις των οίκων αξιολόγησης για την πιστοληπτική ικανότητα της εταιρείας.¹³⁰ Στο σχέδιο του South Stream ήταν επίσης υποστηρικτής και μέτοχος διά της ENI και η Ιταλία, η οποία όμως έχει πάρει αποστάσεις από την αναβίωση του ITGI, ξεκαθαρίζοντας μέσω διαρροών πως οι εμπλεκόμενες εταιρείες (και δη η Edison) ενήργησε αυτόνομα για την σύναψη του σχετικού MoU.¹³¹

Χώρες Διέλευσης

Η στρατηγική ενίσχυσης του διαμετακομιστικού ρόλου της Τουρκίας

¹²⁸ Π. Παπακωνσταντίνου: Νέα δεδομένα στο παιχνίδι των αγωγών, 17.10.2016, Energypress

¹²⁹ Ο «Ποσειδών», η στάση των ΗΠΑ και το μεγάλο παιχνίδι, 19.05.2016, Energypress

¹³⁰ Edison: S&P reviews rating to BB+ from BBB- with stable outlook, 04.10.2016, Edison

¹³¹ Pipe dreams - Gazprom courts southern Europe to exclude Ukraine, 06.03.2016, Reuters

Εικόνα 23 Το δίκτυο φυσικού αερίου της Τουρκίας, Πηγή: BOTAS

Τρεις είναι οι σημαντικότερες εξελίξεις σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο που έχουν επηρεάσει στα πρόσφατα έτη την Τουρκία στον τομέα του φυσικού αερίου:

1. η πτώση των πετρελαϊκών τιμών από τα τέλη του 2014,
2. η κατασκευή του αγωγού TANAP και
3. η πορεία υλοποίησης του αγωγού Turkish Stream,

Σε ότι αφορά την πρώτη εξέλιξη, η πτώση των πετρελαϊκών τιμών αποτέλεσε «θείο δώρο» για να μία χώρα καθαρά εισαγωγική σε επίπεδο ορυκτών καυσίμων, στην προσπάθεια να αναζωογονήσει την οικονομία της που έχει τα πρόσφατα έτη επιβραδυνθεί.

Η κατασκευή του αγωγού TANAP αντιπροσωπεύει μία σημαντική επένδυση για την χώρα, και προσφέρει στην Τουρκία ένα επιπρόσθετο εργαλείο χρήσιμο αφενός για τις διαπραγματεύσεις των συμβολαίων προμήθειας με τους προμηθευτές της χώρας και αφετέρου για την διεύρυνση της γεωπολιτικής επιρροής της χώρας.

Η προώθηση του αγωγού Turkish Stream προσφέρει στην Τουρκία την δυνατότητα θωράκισης της ενεργειακής της ασφάλειας υποκαθιστώντας την ουκρανική οδό προμήθειας.

Και οι τρεις αυτές εξελίξεις υπόκεινται ωστόσο σε σειρά αβεβαιοτήτων.

- Οι πετρελαϊκές τιμές εκτιμάται πως θα κινηθούν ανοδικά τα προσεχή έτη,

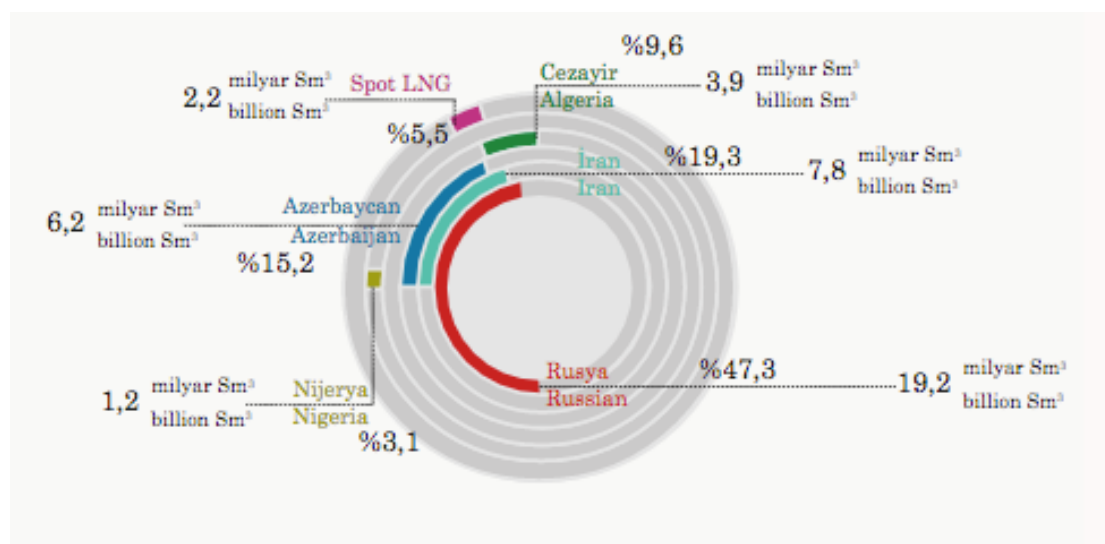
- Η αρχική φάση ανάπτυξης του αγωγού TANAP δεν αλλάζει δραματικά το γεωπολιτικό status της Τουρκίας στην περιοχή. Αυτό θα συμβεί με την πιθανή μελλοντική περαιτέρω διεύρυνση των υπό διαμετακόμιση ποσοτήτων,
- Η ανάπτυξη του αγωγού Turkish Stream αποτελεί μία διαδικασία με υψηλό βαθμό αβεβαιότητας ως προς το πότε θα ολοκληρωθεί και ποια θα είναι η τελική του μορφή σε επίπεδο δυναμικότητας.

Η παραπάνω εικόνα που αφορά εξελίξεις που θα λάβουν χώρα με ορίζοντα την προσεχή δεκαετία, συμπληρώνεται από εξελίξεις που αφορούν τον μεσοπρόθεσμο ορίζοντα του απώτερου μέλλοντος, όπως η ενδεχόμενη υπό προϋποθέσεις προμήθεια και διαμετακόμιση περαιτέρω ποσοτήτων φυσικού αερίου από περιοχές όπως η Μέση Ανατολή (Ιράκ), η Κασπία (Τουρκμενιστάν), η Ανατολική Μεσόγειος (Ισραήλ) και άλλοι προμηθευτές. Εάν οι ως άνω εξελίξεις ευοδωθούν με τρόπο ευνοϊκό για την Τουρκία, αφορώντας σωρευτικά ποσότητες φυσικού αερίου περίξ ή και άνω των 100 bcm κατ' έτος, αυτή θα μπορούσε να εξελιχθεί είτε σε ένα φυσικό σταυροδρόμι συνάντησης αγωγών προμήθειας και διαμετακόμισης (physical trading hub), είτε σε έναν εμπορικό κόμβο διαπραγμάτευσης ποσοτήτων φυσικού αερίου (commercial trading hub), στο πρότυπο του αγγλικού NBP ή του ολλανδικού TTF. Σε ότι αφορά το δεύτερο σκέλος πάντως, αυτό θα προϋπέθετε σημαντικές νομοθετικές και ρυθμιστικές παρεμβάσεις στο επίπεδο του ιδιοκτησιακού διαχωρισμού του δικτύου της BOTAS, καθώς και ικανές ποσότητες αερίου σποτ που σήμερα δεν είναι διαθέσιμες καθότι η πλειονότητα των ποσοτήτων που διατρέχουν το τουρκικό έδαφος διακινούνται δυνάμει μακροπρόθεσμων συμβολαίων προσδεδεμένων στην τιμή του πετρελαίου.

Η Τουρκία αποτέλεσε κατά την προηγούμενη δεκαετία μία από τις ταχέστερα αναπτυσσόμενες χώρες παγκοσμίως σε σχέση με την κατανάλωση ενέργειας, λόγω της ανάπτυξης της οικονομίας της και του υψηλού της πληθυσμού. Οι ενεργειακές της ανάγκες επεκτάθηκαν μεσοσταθμικά με ετήσιο ρυθμό της τάξης του 4% μεταξύ του 2000 και του 2014, ενώ οι

αντίστοιχες ηλεκτροπαραγωγικές ανάγκες αυξήθηκαν με μεσοσταθμικό ετήσιο ρυθμό 5%.

Παρόλα αυτά, εξαρτάται σε βαθμό περί το 75% από εισαγωγές ενεργειακών προϊόντων και εισάγει σχεδόν το σύνολο των αναγκών της σε πετρέλαιο και φυσικό αέριο. Το σημαντικότερο καύσιμο στο ενεργειακό της μείγμα είναι το φυσικό αέριο, με μερίδιο περί το 35% συνολικά και 37,8% στην ηλεκτροπαραγωγή. Το 99% των αναγκών της καλύφθηκαν κατά το 2015 από εισαγωγές. Από τα 48,4 bcm που εισήγαγε η Τουρκία, εισήγαγε μέσω αγωγών το 55,3% των αναγκών της από την Ρωσία, το 16,2% από το Ιράν και το 12,7% από το Αζερμπαϊτζάν ενώ εισήγαγε υγροποιημένο φυσικό αέριο από την Αλγερία (8,1%) και την Νιγηρία (2,6%).¹³² (Turkey's changing energy priorities)

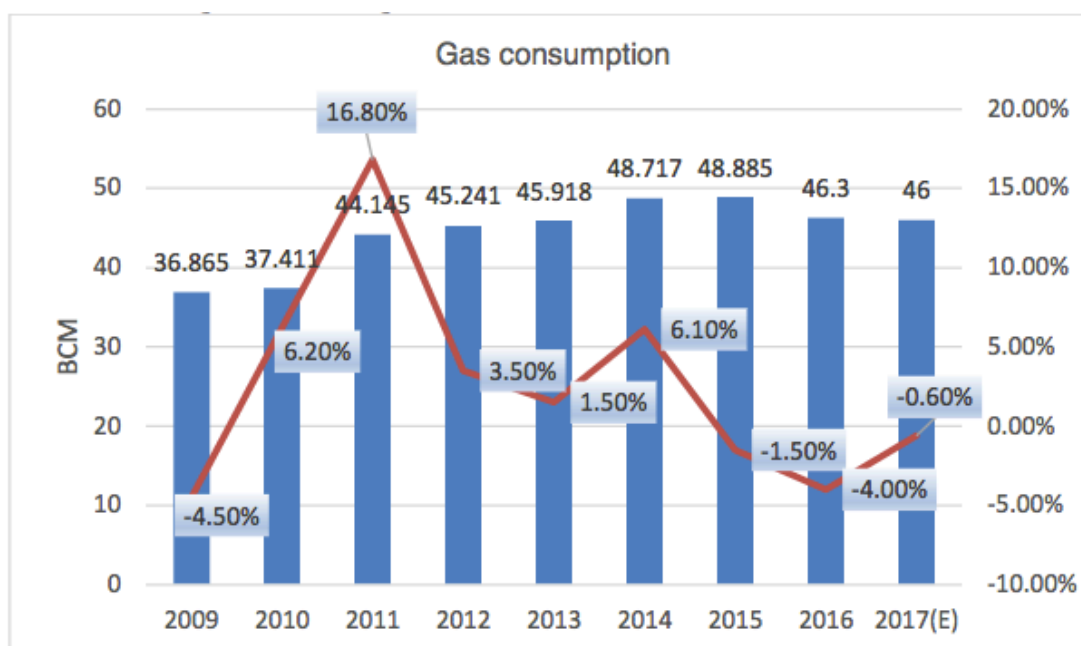

Εικόνα 24 Οι προμηθευτές φυσικού αερίου της Τουρκίας, Πηγή: BOTAS

Σύμφωνα με εκτιμήσεις της κρατικής εταιρείας φυσικού αερίου BOTAS, η ζήτηση για φυσικό αέριο αναμένεται σύμφωνα με τις επίσημες εκτιμήσεις να συνεχίσει να αναπτύσσεται με ρυθμό άνω του 2% κατ' έτος, φθάνοντας το 2030 περίπου τα 70 bcm. Παρόλα αυτά, ο υψηλός βαθμός εξάρτησης από μικρό αριθμό προμηθευτών για το μεγαλύτερο μέρος της ζήτησης ο οποίος κρίνεται τα τελευταία έτη ως κίνδυνος ασφαλείας και η πολιτική και οικονομική αστάθεια των τελευταίων ετών έχει περιορίσει το ρυθμό ενίσχυσης της ζήτησης, οδηγώντας μάλιστα το 2016 στην πρώτη κάμψη της

¹³² Turkey's changing energy priorities, 14.12.2016, Natural Gas World

εσωτερικής ζήτησης μετά από πολλά έτη, τάση που αναμένεται να συνεχιστεί και το τρέχον έτος. (Rzayeva, Turkey's gas demand decline: reasons and consequences, 2017)

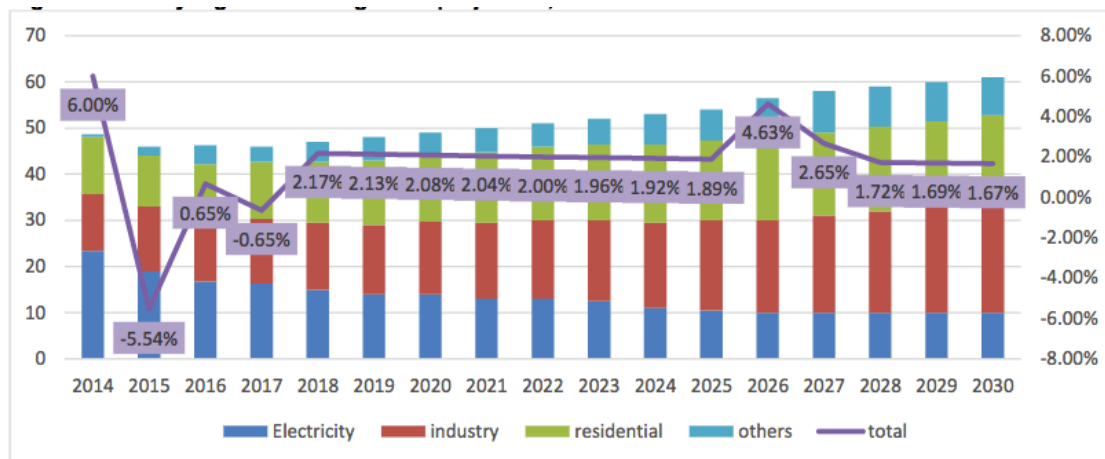

Εικόνα 25 Η κατανάλωση φυσικού αερίου της Τουρκίας, Πηγή: (Rzayeva, Turkey's gas demand decline: reasons and consequences, 2017)

Στα ανωτέρω μπορούν να προστεθούν και ορισμένοι παράγοντες αβεβαιότητας σε σχέση με την ανάπτυξη της εσωτερικής ζήτησης.

Σε αυτούς συγκαταλέγονται, μεταξύ άλλων, το πώς θα κυμανθεί συγκριτικά το κόστος προμήθειας φυσικού αερίου σε σχέση με αυτό του άνθρακα, η εξέλιξη του ισοζυγίου πληρωμών και αν αυτό θα αποτελέσει έναν επιπρόσθετο λόγο επιτάχυνσης πολιτικών μείωσης της εξάρτησης σε φυσικό αέριο, ενδεχόμενη πολιτική αστάθεια ένεκα εσωτερικών ή περιφερειακών ζητημάτων (Κουρδιστάν, Συρία, Ιράκ, Ιράν) που θα περιορίζε τους ρυθμούς ανάπτυξης, και η πορεία ανάπτυξης των πυρηνικών σταθμών του Ακούγιου (ρωσικό project) και μελλοντικά του Σινόπ (γαλλο-ιαπωνική κοινοπραξία) και ακόμη ενός σταθμού ενδεχομένως.

Το αποτέλεσμα είναι οι εκτιμήσεις εξωτερικών παρατηρητών να αποτιμούν την εξέλιξη της τουρκικής ζήτησης με πολύ πιο μετριοπαθείς εκτιμήσεις σε σχέση με τις επίσημες. (Rzayeva, Turkey's gas demand decline: reasons and consequences, 2017)

Εικόνα 26 Η εκτιμώμενη εξέλιξη της ζήτησης φυσικού αερίου της Τουρκίας, Πηγή (Rzayeva, Turkey's gas demand decline: reasons and consequences, 2017)

Η Τουρκία προμηθεύεται φυσικό αέριο

- από την Ρωσία από το 1987 μέσω του αγωγού Trans-Balkan που συναντά την Τουρκία στο τουρκο-βουλγαρικό σημείο εισόδου, με δυναμικότητα 14 bcm ετησίως και μέσω του υποθαλάσσιου αγωγού Blue Stream που λειτουργεί από το 2003 συνδέει απευθείας Ρωσία και Τουρκία με δυναμικότητα 16 bcm κατ' έτος.

Για την Ρωσία και την Gazprom η Τουρκία είναι η δεύτερη μεγαλύτερη αγορά με ετήσιο όγκο εξαγωγών περί τα 27 bcm. Επιπλέον, η Gazprom αποτελεί την μοναδική εταιρεία που πωλεί φυσικό αέριο σε τρίτες εταιρείες εκτός της BOTAS, κάποιες εξ αυτών άμεσα ή έμμεσα ελεγχόμενες από την ίδια, σε χαμηλότερες τιμές προκειμένου να δύνανται να ανταγωνισθούν την κρατική επιδότηση της τουρκικής εταιρείας.

- από το Αζερμπαϊτζάν, δυνάμει της συμφωνίας του 2007 ανάμεσα στην BOTAS με τους εταίρους της πρώτης φάσης ανάπτυξης του κοιτάσματος Shah Deniz για προμήθεια 6,6 bcm ετησίως. Ένα μέρος αυτών (0,7 bcm) μεταπωλείται από την BOTAS προς την ΔΕΠΑ.
- από το Ιράν , μέσω ενός συμβολαίου για 9,8 bcm/έτος. Η Τουρκία αποτελεί τον μοναδικό προς ώρας εξαγωγικό πελάτη του Ιράν, ενώ η αναμεταξύ των σχέση έχει αντιμετωπίσει δυσκολίες λόγω του υψηλού κόστους προμήθειας (η ακριβότερη που πληρώνει η BOTAS) και των υψηλών ρητρών ελάχιστης κατανάλωσης που δεν μπορούν να

καλυφθούν λόγω έλλειψης ικανής δυναμικότητας συμπίεσης στο ανατολικό σημείο εισόδου του τουρκικού δικτύου.

Η Τουρκία έχει επίσης υπογράψει από το 1999 δεσμευτικό προσύμφωνο αγοράς 16 bcm/ φυσικού αερίου κατ' έτος από το Τουρκμενιστάν, το οποίο δεν έχει προς ώρας πραγματοποιηθεί λόγω των γνωστών ανεπίλυτων ζητημάτων που αφορούν τις αποκλειστικές ζώνες της Κασπίας που καθιστούν μέχρι σήμερα ανέφικτη την προς δυσμάς διαμετακόμιση φυσικού αερίου από τη συγκεκριμένη χώρα.

Το μεγαλύτερο μέρος των προμηθειών φυσικού αερίου της Τουρκίας λαμβάνει χώρα μέσω μακροπρόθεσμων συμβολαίων διάρκειας άνω των 15 ετών. Όλα τα συμβόλαια περιλαμβάνουν ρήτρες ελάχιστης προμήθειας. Μη παραληφθέν αέριο σε ένα ημερολογιακό έτος δύναται να παραληφθεί σε μία μελλοντική περίοδο 4-5 ετών (make-up period). Η BOTAS παρά την υψηλή ζήτηση δεν δύναται να απορροφήσει το σύνολο των συμβολαιοποιημένων ποσοτήτων, ιδίως αυτά που αφορούν τις πηγές στα ανατολικά της χώρας (Αζερμπαϊτζάν, Ιράν) λόγω ανεπαρκούς δυναμικότητας συμπίεσης στο συγκεκριμένο τμήμα του τουρκικού δικτύου. Αντίθετα απορροφά περίπου το 90% των ποσοτήτων που αφορούν τους αγωγούς TransBalkan και Blue Stream, αλλά αποπληρώνει ετησίως μεγάλα ποσά για μη παραληφθείσες ποσότητες από τις ως άνω ανατολικές πηγές που αυξάνουν τα συνολικά κόστη των προμηθειών της.

Όλα τα παραπάνω μακροπρόθεσμα συμβόλαια λήγουν εντός της δεκαετίας του 2020. Πιο συγκεκριμένα, τα συμβόλαια της BOTAS με το Shah Deniz (6,6 bcm) και με την αλγερινή Sonatrach (4,4 bcm LNG), και αυτά της Gazprom με ιδιώτες προμηθευτές (4 bcm) λήγουν το 2021, και τα συμβόλαιο της BOTAS με την Gazprom (16 bcm) και με το Ιράν (9,6 bcm) λήγουν το 2025 και το 2026 αντίστοιχα.

Συνολικά τα συμβόλαια αυτά αντιπροσωπεύουν περίπου 40 bcm κατ' έτος προμηθειών, ενώ η Τουρκία, λαμβανομένης υπόψη και της μελλοντικά αυξανόμενης ζήτησης θα χρειαστεί επιπροσθέτως ακόμη 20 bcm κατ' έτος την προσεχή δεκαετία. Ως εκ τούτου η Τουρκία, θα πρέπει προκειμένου να αποφύγει προβλήματα που αφορούν την ενεργειακή της επάρκεια:

α) πρέπει να επαναδιαπραγματευτεί επιτυχώς την επέκταση των συγκεκριμένων συμβολαίων ή την αντικατάστασή τους από αντίστοιχης δυναμικότητας νέα συμβόλαια. Στις περισσότερες περιπτώσεις αυτό θα είναι αμοιβαία επωφελές για όλες τις πλευρές, όμως περιπλοκές θα υπάρξουν σε περίπτωση που η Gazprom δεν θελήσει να ανανεώσει το συμβόλαιο πώλησης σε ιδιώτες προμηθευτές έναντι τιμής χαμηλότερης από αυτή που τροφοδοτεί την κρατικά επιδοτούμενη BOTAS.

β) να επαυξήσει τη δυναμικότητα των υποδομών υγροποίησης φυσικού αερίου που σε ορισμένες περιπτώσεις χαρακτηρίζονται από τον μέγιστο βαθμό χρησιμοποίησης (100%) σε χειμερινές περιόδους

γ) να εξετάσει τη δυνατότητα νέων προμηθειών από προβληματικές περιοχές, όπως το Ιράκ,

δ) να επενδύσει σε σταθμούς συμπίεσης υψηλής πίεσης στην ανατολική πλευρά του δικτύου της ώστε να απορροφά το σύνολο των συμβολαιοποιημένων ποσοτήτων από το Ιράν και το Αζερμπαϊτζάν. Ένα τέτοιο project είναι λ.χ η ολοκλήρωση του σταθμού συμπίεσης στο Çayirli.

Τούτων δοθέντων, κυρίαρχος στόχος της τουρκικής ενεργειακής στρατηγικής είναι η θωράκιση της ενεργειακής της ασφάλειας. Λαμβάνοντας υπόψη την αναπτυσσόμενη ζήτηση για φυσικό αέριο και τον υψηλό βαθμό εξάρτησης από ρωσικές προμήθειες, η διαφοροποίηση των πηγών προμήθειας αποτελεί προτεραιότητα για την Τουρκία. Η στρατηγική αυτή αποσκοπεί αφενός να αποφευχθεί η υπέρμπετρη συγκέντρωση εμπορικής ισχύος από έναν μοναδικό προμηθευτή και αφετέρου πιθανά μελλοντικές περιπλοκές στις διμερείς σχέσεις με τις προμηθεύτριες χώρες.

Η προτεραιότητα της Τουρκίας να εξασφαλίσει τις εσωτερικές της ενεργειακές ανάγκες συμπίπτει με τον στόχο να εξελιχθεί σε φυσικό κόμβο διαμετακόμισης φυσικού αερίου, στο πλαίσιο ενίσχυσης της γεωπολιτικής της θέσης στην περιοχή. Λόγω της γεωγραφικής της θέσης στο σταυροδρόμι των πλούσιων σε ενεργειακούς πόρους περιοχών της Ρωσίας, της Κασπίας, της Μέσης Ανατολής και της Ανατολικής Μεσογείου, με σημαντικές αγορές όπως η εσωτερική και αυτή της Ευρώπης, η Τουρκία έχει σταδιακά εξελιχθεί την τελευταία δεκαετία σε κεντρικό παίκτη της ευρωπαϊκής

«αρχιτεκτονικής» για την ενεργειακή ασφάλεια. Ειδικότερα, από το 2008 και την επίσημη γένεση της πρωτοβουλίας για τον Νότιο Διάδρομο τροφοδοσίας της Ένωσης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει τονίσει τον δυνητικό ρόλο της Τουρκίας ως χώρα-κλειδί για την διαμετακόμιση ευρωπαϊκών προμηθειών φυσικού αερίου. Οι χρηματοδοτικές δυσκολίες και η επιβολή κυρώσεων στο Ιράν που «πάγωσαν» το φαραωνικό project του αρχικού Nabucco, οδήγησαν στην σημερινή μορφή του εν λόγω διαδρόμου, όπως αποτυπώθηκε στο μνημόνιο συνεργασίας για την δημιουργία του αγωγού TANAP ανάμεσα στην Τουρκία και τον μοναδικό διαθέσιμο προμηθευτή της περιοχής, με τον οποίο μάλιστα επιπρόσθετα διατηρεί ιστορικούς, γλωσσικούς και θρησκευτικούς δεσμούς, το Αζερμπαϊτζάν. Λαμβάνοντας υπόψη πως η Τουρκία δεν έχει ενσωματώσει το ευρωπαϊκό ενεργειακό κεκτημένο στην νομοθεσία της, ήτοι τους κανονισμούς για την ελεύθερη πρόσβασης τρίτων και τον ιδιοκτησιακό διαχωρισμό, το Αζερμπαϊτζάν και οι εταίροι του είχαν κατ' αυτόν τον τρόπο την δυνατότητα να επιταχύνουν την ανάπτυξη του εν λόγω διαδρόμου και την διαμετακόμιση φυσικού αερίου προς την Τουρκία και την Ευρώπη.

Το μετοχικό κεφάλαιο του TANAP αρχικά διαμοιράστηκε ανάμεσα στην αζέρικη SOCAR κατά το μείζον μέρος (80%) με εταίρους τις τουρκικές κρατικές BOTAS (5%) και ΤΡΑΟ (15%). Η τελευταία διατηρεί μέχρι σήμερα μερίδιο και στο consortium της ανάπτυξης του κασπιακού πεδίου Shah Deniz, το οποίο μετά την εξαγορά του μεριδίου της Total στο project φθάνει το 19%. Η BOTAS αρχικά κατείχε χαμηλό μερίδιο λόγω χρηματοδοτικών δυσκολιών και χαμηλής πιστοληπτικής ικανότητας. Παρόλα αυτά, όταν δύο εκ των τριών λοιπών μετόχων του Shah Deniz (Total, Statoil) δεν θέλησαν να κάνουν χρήση της option που κατείχαν για εξαγορά συνολικού ποσοστού 30%, η BOTAS εξαγόρασε διαδοχικά μερίδια φέροντας το ποσοστό της στο 30%. Ως εκ τούτου οι τουρκικές εταιρείες BOTAS και ΤΡΑΟ κατέχουν σήμερα ποσοστό 30% και 15% αντίστοιχα στον αγωγό TANAP. Παράλληλα, CEO στον TANAP είναι ο Saltuk Düzyol, πρώην γενικός διευθυντής της BOTAS.

Σε ότι αφορά το μέλλον μετά την κατασκευή του TANAP, και παρότι στο άμεσο μέλλον και μέχρι το 2025 δε θεωρείται πως υπάρξουν αυξημένες ανάγκες της Ευρώπης για προμήθεια φυσικού αερίου μέσω του Νοτίου Διαδρόμου η συνεργασία Ε.Ε. – Τουρκίας στον ενεργειακό τομέα παραμένει ισχυρή και επισφραγίστηκε το 2015 με τη θεσμοθέτηση του forum για τον στρατηγικό ενεργειακό διάλογο υψηλού επιπέδου (EU-Turkey Strategic High Level Energy Dialogue). Η ενίσχυση της συνεργασίας των δύο μερών σχετικά με τον Νότιο Διάδρομο θεωρείται σημαντική στο νέο γεωπολιτικό τοπίο που διαμορφώθηκε μετά την πρόταση της Ρωσίας για την δημιουργία του Turkish Stream ενός νέου διαδρόμου τροφοδοσίας της Τουρκίας και της Ευρώπης με παράκαμψη της ουκρανικής οδού.

Σε ότι αφορά το τί προσφέρει το εν λόγω project για την Τουρκία, αυτά συνίστανται την ενίσχυση της ασφάλειας τροφοδοσίας και δη σε περιοχή εγγύτητας προς την μείζονα καταναλωτική περιοχή της Κωνσταντινούπολης. Αξιοσημείωτο είναι εξάλλου πως της ανακοίνωσης για την εγκατάλειψη του South Stream και την δημιουργία του Turkish Stream είχαν σημειωθεί προβλήματα τροφοδοσίας της περιοχής από την δυτική οδό και τον αγωγό Transbalkan.

Όπως προκύπτει από το κείμενο της διακυβερνητικής συμφωνίας, η ρωσική Gazprom θα σταματήσει να προμηθεύει την Τουρκία με φυσικό αέριο μέσω Βουλγαρίας και Ρουμανίας μόλις τεθεί σε λειτουργία ο αγωγός Turkish Stream. Παράλληλα, μόλις τεθεί σε λειτουργία το υποθαλάσσιο τμήμα του αγωγού Turkish Stream στα τέλη του 2019, στα συμβόλαια που αφορούν την προμήθεια της Τουρκίας, μέσω Βουλγαρίας με ρωσικό φυσικό αέριο, θα πρέπει να γίνουν τροποποιήσεις στα σημεία που αφορούν την παράδοση και τους τεχνικούς όρους, αναφέρεται στο κείμενο της διακρατικής συμφωνίας.

Στο ίδιο κείμενο επισημαίνεται ότι οι τροποποιήσεις αυτές δεν θα επηρεάσουν τους εμπορικούς όρους των συμβολαίων που αφορούν την προμήθεια της Τουρκίας με ρωσικό φυσικό αέριο.¹³³

¹³³ Gazprom: Ο Turkish Stream θα σημάνει το τέλος στη μεταφορά φυσικού αερίου στην Τουρκία μέσω Βουλγαρίας - Ρουμανίας, 16.03.2017, Energypress

Εξίσου σημαντική είναι η διάνοιξη της δυνατότητας διαπραγμάτευσης για την μείωση της τιμής προμήθειας του συμβολαίου BOTAS – Gazprom, που οδήγησε εν τέλει σε έκπτωση περί το 10%. Από την άλλη πλευρά ο ρόλος της Τουρκίας στον Turkish Stream είναι μάλλον περιορισμένος σύμφωνα με τα διαλαμβανόμενα στην διακυβερνητική συμφωνία που υπεγράφη μετά από σημαντική καθυστέρηση τον Οκτώβριο του 2016. Επιπλέον και σε αντίθεση με τον Νότιο Διάδρομο, ο οποίος προσφέρει στην Ε.Ε. και την Τουρκία ένα ευρύ πεδίο συνεργασίας στο επίπεδο της ενεργειακής διπλωματίας στην περιοχή και την χρηματοδότηση των υπό ανάπτυξη υποδομών, αλλά και στις μελλοντικές ενταξιακές διαπραγματεύσεις της Τουρκίας, ο Turkish Stream δεν προσφέρει παράπλευρα οφέλη στις δύο πλευρές.

Αν και η Τουρκία βρίσκεται σήμερα σε επαφές με την Gazprom για την κατασκευή του αγωγού Turkish Stream, ο οποίος θα μεταφέρει ποσότητες μέσω της Μαύρης Θάλασσας προς την εγχώρια αγορά και πιθανώς και προς τη Νότια Ευρώπη, τα οφέλη της χώρας θα ήταν μεγαλύτερα αλλού.

Ως εκ τούτου, η εξισορρόπηση των τουρκικών εξωτερικών σχέσεων ανάμεσα στην Ε.Ε. και τις ΗΠΑ από την μία πλευρά, και την Ρωσία από την άλλη πλευρά, θα καταστεί σημαντικός παράγοντας για το επίπεδο και το ρόλο της Τουρκίας ως χώρα κατανάλωσης και διαμετακόμισης φυσικού αερίου και το επίπεδο των διμερών σχέσεων ανάμεσα στις εμπλεκόμενες χώρες.

Η ευμετάβλητη στρατηγική της Βουλγαρίας απέναντι στους κοινοτικούς και ρωσικούς σχεδιασμούς

Εικόνα 27 Το δίκτυο φυσικού αερίου της Βουλγαρίας, Πηγή: Bulgartransgaz

Η Βουλγαρία αποτελεί μία χώρα κλειδί για την ενεργειακή ασφάλεια της περιοχής των Βαλκανίων, αφενός διότι η ίδια αποτελεί μία από τις πιο ευάλωτες σε ενεργειακές κρίσεις χώρες, σε σχέση με την τροφοδοσία της με φυσικό αέριο, αφετέρου διότι έχει συμμετοχή σε ορισμένα κομβικά project για το χάρτη των διασυνδέσεων της περιοχής. Επιπλέον το δίκτυο μεταφοράς της Βουλγαρίας, χωρητικότητας 18,7 bcm/έτος (τμήμα του Trans-Balkan που ξεκινά στο σημείο εισόδου Negru Voda/ Kardam και διέρχεται από το βουλγαρικό έδαφος), την καθιστά κρίσιμο σταυροδρόμι στην τροφοδοσία των γειτονικών χωρών, στα σημεία διασύνδεσης με την Ελλάδα (Kula-Σιδηρόκαστρο), με την Τουρκία (Strandzha / Malkoclar) καθώς και με την ΠΓΔΜ (Kyustendil/ Zidilovo)

Πιο συγκεκριμένα, παρότι η συμμετοχή του φυσικού αερίου στην ηλεκτροπαραγωγή της Βουλγαρίας δεν ξεπερνά το 3% και παρότι η χώρα διαθέτει μία υπόγεια δεξαμενή αποθήκευσης στο Chiren (περιορισμένης χωρητικότητας δε στα 0,5 bcm) και κάποιο χαμηλό επίπεδο παραγωγής φυσικού αερίου (περί τα 0,1 bcm κατ'έτος), η γειτονική χώρα είναι από τις πλέον θιγόμενες χώρες σε ενδεχόμενες κρίσεις τροφοδοσίας από την ουκρανική οδό από όπου προμηθεύεται το σύνολο των ετήσιων εισαγωγών της, όπως καταδείχθη με δραματικό τρόπο κατά την κρίση του 2009.

Συγκεκριμένα, το 2015 η Βουλγαρία κατανάλωσε 3,2 bcm φυσικού αερίου, εκ των οποίων τα 3,1 καλύφθηκαν με ρωσικές εισαγωγές, δυνάμει του συμβολαίου που έχουν υπογράψει από το 2012 η Gazpromexport και η Bulgargaz με ισχύ ως το τέλος του 2022. Μολαταύτα, σχεδόν το ήμισυ των αναγκών θέρμανσης της Βουλγαρίας καλύπτονται με χρήση φυσικού αερίου ως εκ τούτου η εξασφάλιση των προμηθειών ιδίως κατά τη χειμερινή περίοδο αποτελεί προτεραιότητα. Οι υποδομές των συστημάτων μεταφοράς και αποθήκευσης τελούν υπό κρατικό έλεγχο, και πιο συγκεκριμένα από τις Bulgargaz, Bulgartransgaz και Bulgarian Energy Holding, ενώ ο τομέας της προμήθειας έχει θεωρητικά ανοίξει στον ανταγωνισμό στα πρότυπα του κοινοτικού πλαισίου αλλά χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό συγκέντρωσης. Ενδεικτικό αποτελεί πως η κατά 50% ελεγχόμενη από την Gazprom Overgas ήλεγχε κατά το 2014 το 59,4% της προμήθειας φυσικού αερίου στους τελικούς καταναλωτές.

Η στρατηγική της Βουλγαρίας τα τελευταία χρόνια έχει υποστεί οβιδιακές μεταμορφώσεις που κυμαίνονται από την ανοικτή στήριξη σε έργα ρωσικού ενδιαφέροντος όπως South Stream, μέχρι την ανοικτή αντιπαράθεση με την Ρωσία, με αποκορύφωμα την αντιπαράθεση τους για την διακυβερνητική μεταξύ των συμφωνία που κρίθηκε ως μη σύννομη με το κοινοτικό πλαίσιο και την ακύρωση του σχεδίου για την κατασκευή του πυρηνικού σταθμού Μπελένε από την ρωσική εταιρεία Atomstroyexport.

Η Βουλγαρία υπέστη δύο διαδοχικές αποτυχίες να εμπλακεί σε μεγάλα έργα διαμετακόμισης φυσικού αερίου προς την Ευρώπη, σε συνέχεια της απόφασης της Ρωσίας να ακυρώσει το σχέδιο για τον αγωγό South Stream, που θα είχε ως ευρωπαϊκό σημείο υποδοχής το βουλγαρικό λιμάνι της Βάρνα, αλλά και την επιλογή του αγωγού TAP έναντι του Nabucco ως αγωγού υποδοχής του αερίου της Κασπίας στην Ευρώπη.

Η πολιτική της την επαύριο αυτών των εξελίξεων παραμένει σε μεγάλο βαθμό ευμετάβλητη: Από την μία πλευρά ενδιαφέρεται να ικανοποιήσει κοινοτικούς και υπερατλαντικούς συμμάχους της, που πιέζουν για μείωση της εξάρτησής της από τη Ρωσία στον εφοδιασμό φυσικού αερίου, με διακηρυγμένο στόχο η χώρα να τροφοδοτείται τουλάχιστον από τρεις πηγές

εφοδιασμού (ρωσικό, αζέρικο, υγροποιημένο. Πράγματι στο πρόσφατο διάστημα έχουν γίνει κινήσεις προς αυτή την κατεύθυνση, με την ολοκλήρωση της κατασκευής ρουμανο-βουλγαρικού αγωγού μετά από χρόνια αβελτηρίας ένεκα τεχνικών προβλημάτων στο υποδουνάβιο τμήμα, αλλά και τις συμφωνίες διασύνδεσης των συστημάτων μεταφοράς που υπέγραψε ο κρατικός TSO Bulgartransgaz με την Ελλάδα και την Ρουμανία.

Πιο συγκεκριμένα, τον Νοέμβριο του 2016 ολοκληρώθηκε η διασύνδεση των δικτύων φυσικού αερίου Βουλγαρίας και Ρουμανίας, η οποία θα επιτρέψει, έστω σε περιορισμένη κλίμακα και για μικρές ποσότητες (1,5 bcm/έτος από την Βουλγαρία προς την Ρουμανία και 0,5 bcm κατ'έτος αντιστρόφως), τη λειτουργία του λεγόμενου κάθετου διαδρόμου φυσικού αερίου. Η προοπτική αυτή εκτιμάται ότι θα επιτρέψει ακόμη και πριν τη λειτουργία του ελληνο-βουλγαρικού αγωγού (IGB), την δυνατότητα εισαγωγής (ή και εξαγωγής), μέσω ανταλλαγών (swaps), ποσοτήτων φυσικού αερίου μεταξύ Ελλάδας, Βουλγαρίας και Ρουμανίας.

Επιπλέον αναμένεται η δεύτερη φάση του market test για τον νέο αγωγό Ελλάδας-Βουλγαρίας (IGB-Κομοτηνή-Στάρα Ζαγκόρα), με ετήσια αρχική δυναμικότητα περίπου 3 δισ. κ.μ. Ο αγωγός IGB αποτελεί την πύλη εισόδου του αερίου στον λεγόμενο «Κάθετο Διάδρομο», το σχέδιο της ΕΕ για τη διασύνδεση των συστημάτων αερίου της Ελλάδας, της Βουλγαρίας, της Ρουμανίας ενδεχομένως της Ουγγαρίας και της Ουκρανίας.

Η βουλγαρική κυβέρνηση έχει επίσης υπογράψει μνημόνιο συνεργασίας που για την κατασκευή νέας διασύνδεσης φυσικού αερίου με τη Σερβία (IBS pipeline), με εκτιμώμενο χρόνο κατασκευής το 2019 και λειτουργίας από το 2020 και χωρητικότητα 1,8 bcm και προς τις δύο κατευθύνσεις.

Τέλος, η Βουλγαρία έχει εξασφαλίσει την κοινοτική στήριξη και χρηματοδότηση, για τη λειτουργία hub (κόμβου) φυσικού αερίου στη Βάρνα που θα αξιοποιηθεί με την έναρξη λειτουργίας αγωγών όπως ο TAP, ο IGB και ο Βουλγαρορουμανικός που θα επιτρέψουν τη αμφίδρομη διακίνηση φυσικού αερίου από το νότο (Ελλάδα) προς βορρά και αντίστροφα.

Από την άλλη πλευρά, για την βιωσιμότητα του εν λόγω κόμβου η Βουλγαρία δε φαίνεται να έχει εξασφαλισμένες ικανές ποσότητες φυσικού

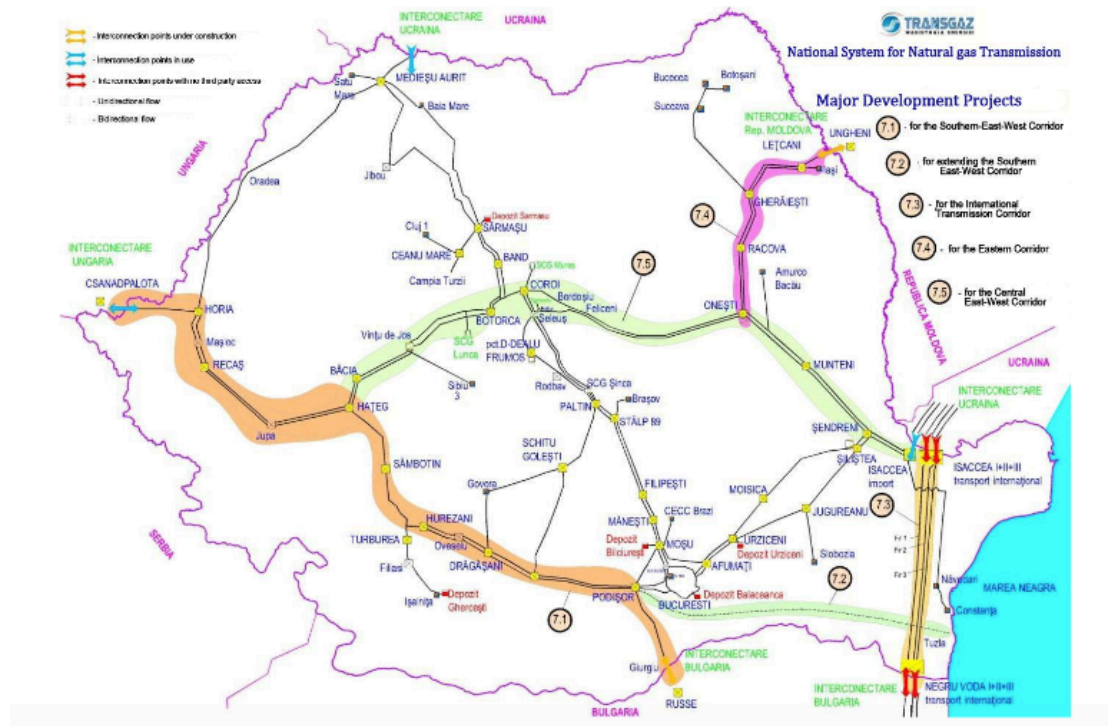
αερίου, ούτε μέσω των περιορισμένων ενδογενών πόρων, και ιδίως χωρίς τη συμμετοχή της Ρωσίας που με βάση τις μέχρι σήμερα τοποθετήσεις της τοποθετεί την υλοποίηση ενός hub με αέριο ρωσικής προέλευσης στα ελληνο-τουρκικά σύνορα. Από την πλευρά της, η Ε.Ε. προσπαθεί να προωθήσει την ως άνω στρατηγική της Βουλγαρίας με μία τακτική του τύπου «καρότο και μαστίγιο», από την μία επιβραβεύοντας ως ανεφέρθη την Βουλγαρία με στήριξη και χρηματοδότηση σχεδίων όπως η ανάπτυξη hub και τα projects διαφοροποίησης και από την άλλη προχωρώντας σε βάθος έρευνες για ασκούμενες αντιανταγωνιστικές πρακτικές κατά των κρατικών (Bulgaria Energy Holding) και ρωσικών εταιρειών (Overgas, υπό παραχώρηση θυγατρική της Gazprom).

Από την άλλη πλευρά η Βουλγαρία, επειδή με τα παρόντα δεδομένα αναλαμβάνει έναν δευτερεύοντα ρόλο στην διαμετακόμιση φυσικού αερίου προς την Ευρώπη σε σχέση με τις γειτονικές της χώρες, και επειδή η εξασφάλιση των αναγκών της με επιπλέον ποσότητες από το Αζερμπαϊτζάν και LNG πιθανότατα θα είναι ακριβότερες σε σχέση με την προμήθεια ρωσικού αερίου χωρίς την διαμεσολάβηση τρίτων χωρών, θα μπορούσε να στηρίξει την αναβίωση σχεδίων όπως ο South Stream και ο Nabucco. Την αμφιθυμία αυτή επιχειρεί να εκμεταλλευτεί στρατηγικά η Ρωσία, η οποία δεν κλείνει οριστικά την πόρτα της παράκαμψης της ουκρανικής οδού προς την Ευρώπη διά της Βουλγαρίας. Ένα σενάριο που κυκλοφορεί ευρέως, προβλέπει ότι η Gazprom θα μπορούσε να κατασκευάσει τον Turkish Stream με μειωμένη δυναμικότητα περίπου 16 διο. κυβικά μέτρα ετησίως και με προορισμό την Τουρκία και τον South Stream με αντιστοιχη δυναμικότητα στη Βουλγαρία. Έτσι σχεδιάζει να τροφοδοτεί τις χώρες της περιοχής με παράκαμψη της Ουκρανίας, να αναβαθμίσει τις υποδομές αποθήκευσης του Chiren (σχέδιο για το οποίο έχει εκφράσει ενδιαφέρον συμμετοχής και η αζέρικη SOCAR) ενώ αξιοποιώντας και τις υφιστάμενες διασυνδέσεις (διασυννοριακοί αγωγοί από Βουλγαρία προς Ρουμανία και Ουγγαρία, αγωγός TAP), να εξάγει ποσότητες σε πελάτες της στην υπόλοιπη Ευρώπη. Το σενάριο των δύο αγωγών, ενισχύεται από το γεγονός ότι η Gazprom θα πρέπει να αξιοποιήσει επενδύσεις που έγιναν για το αρχικό

σχεδιασμό του έργου και παραμένουν ανενεργές. Αυτές είναι, ένας σταθμός συμπίεσης στη Νότια Ρωσία κοντά στην πόλη Ανάπα και οι σωλήνες του διπλού υποθαλάσσιου αγωγού, οι οποίοι είχαν παραγγελθεί πριν την κατάργηση του σχεδίου του South Stream και σήμερα βρίσκονται αποθηκευμένοι στο λιμάνι της Βάρνας. Προς την ίδια κατεύθυνση συνέτειναν εξάλλου παρελθούσες δηλώσεις του Ρώσου υπουργού Ενέργειας Αλεξάντρ Νόβακ, ο οποίος είχε υποστηρίξει ότι οι αγωγοί South Stream και Turkish Stream δεν είναι ανταγωνιστικοί.

Οι προπεριγραφείσες συνθήκες έχουν οδηγήσει σε αυξημένο βαθμό πολιτικοποίησης και πόλωσης τον επιχειρηματικό και ενεργειακό τομέα της χώρας ανάμεσα σε “φιλο-ρωσικές” και “αντιρωσικές” δυνάμεις, γεγονός που εντείνει την αβεβαιότητα ως προς τη χάραξη μίας μακροπρόθεσμης και σταθερής στρατηγικής. Ως εκ τούτου η νέα κυβέρνηση που θα προκύψει μετά την παραίτηση της κυβέρνησης Μπορίσωφ και τη διεξαγωγή πρόωρων εκλογών, είναι που θα καταδείξει κατά πόσον οι προσπάθειες σύγκλισης με τις κοινοτικές επιταγές που επέδειξε η προηγούμενη κυβέρνηση θα συνεχισθούν, ή πρόκειται όπως η πρόσφατη ιστορική αναδρομή των πεπραγμένων της Βουλγαρίας στον τομέα των διεθνών σχέσεων στην ενέργεια να ανατραπούν εκ νέου.

[Η απένταξη της Ρουμανίας από τον ενεργειακό απομονωτισμό](#)

Εικόνα 28 Το δίκτυο φυσικού αερίου της Ρουμανίας, Πηγή: Transgaz

Η Ρουμανία αποτελεί μια χώρα-κλειδί για την ενεργειακή ασφάλεια των Βαλκανίων, λόγω της πορείας μετάβασης της από μια στάση σχετικής περιφερειακής ενεργειακής «απομόνωσης» προς μια θέση κόμβου που θα επιτρέπει τη ροή φυσικού αερίου προς τις γειτονικές αγορές της Ουγγαρίας, της Βουλγαρίας, και της Ουκρανίας (διαμέσου Μολδαβίας). Η εν λόγω στροφή αποτυπώνεται και στο κείμενο πολιτικής για την περίοδο 2016-2030 που εξέδωσε το αρμόδιο υπουργείο τον Δεκέμβριο του 2016.¹³⁴ Προς αυτή την κατεύθυνση εξάλλου έχουν ενθαρρύνει την Ρουμανία και οι παρεμβάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η οποία αφενός προέβη σε έλεγχο των εταιρειών Romgaz, OMV Petrom και του Διαχειριστή Transgaz για τεχνητό περιορισμό των εξαγωγών φυσικού αερίου προς άλλες χώρες¹³⁵, η σύμφωνη με τους κοινοτικούς κανόνες απελευθέρωση δυναμικότητας (μέσω capacity auctions) στα σημεία εισόδου όπως το σημείο ISACCEA στα ρουμανο-ουκρανικά σύνορα και στο NEGRU VODA στα ρουμανο-βουλγαρικά σύνορα για έναν από τους τρεις transit αγωγούς των 9 bcm που

¹³⁴ Reflections on the New Romanian Energy Strategy, 22.01.2017, Natural Gas World

¹³⁵ EC officials raid Romanian gas companies, 08.06.2016, Natural Gas World

μέχρι πρότινος εξυπηρετούσαν μόνο τις ρωσικές ροές προς τα Βαλκάνια,¹³⁶ και η πρόσφατη (Ιούλιος 2016) υπογραφή συμφωνιών διασύνδεσης με τους γειτονικούς διαχειριστές για την ενίσχυση της μεταξύ των διασυνδεσιμότητας.¹³⁷ Επιπλέον, προς το σκοπό της απελευθέρωσης της αγοράς φυσικού αερίου, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει επιβάλλει τη σταδιακή άρση ως το 2021 της έντονης επιδότησης των εγχώριων τιμών φυσικού αερίου είναι επί του παρόντος από τις χαμηλότερες στην Ε.Ε. ¹³⁸

Σε αντίθεση με τις περισσότερες χώρες της περιοχής, η Ρουμανία έχει μικρότερη εξάρτηση από τις ρωσικές εισαγωγές φυσικού αερίου, οι οποίες κυμαίνονται σε ύψος αρκετά χαμηλότερο του 0,5 bcm/έτος. Το 2015 μάλιστα η παραγωγή φυσικού αερίου της χώρας ήταν στα 10,3 bcm, επίπεδο ισοσκελισμένο με αυτό της κατανάλωσης το συγκεκριμένο έτος (BP, 2016) . Τα βεβαιωμένα κοιτάσματα φυσικού αερίου της χώρας, της επιτρέπουν για τουλάχιστον μία δεκαετία ακόμη να ικανοποιήσει τις εσωτερικές της ανάγκες στο τρέχον επίπεδο ζήτησης (10,7 χρόνια reserves to production ratio (BP, 2016)), ενώ υπάρχουν ενθαρρυντικές ενδείξεις για επιπρόσθετες πηγές από τα εξωχώρια πεδία του Neptune (OMV Petrom – ExxonMobil), και EX30 Trident (Lukoil Overseas, Romgaz, Panatlantic). Πιθανότερο όμως είναι τυχόν νέες ποσότητες από τα εν λόγω πεδία να υποκαταστήσουν την μείωση παραγωγής από τα ώριμα χερσαία πεδία της χώρας, η αξιοποίηση των οποίων έχει καταστεί πιο δαπανηρή λόγω των τρέχοντων συνθηκών χαμηλών τιμών πετρελαίου. Συνολικά, βάσει σχετικής μελέτης του αρμόδιου υπουργείου, η παραγωγή φυσικού αερίου της Ρουμανίας προβλέπεται να υποχωρήσει σταδιακά ως το 2030. Η μελέτη αναφέρει επίσης ότι η παραγωγή θα κορυφωθεί στα 13,51 bcm το 2025 και εν συνεχεία θα υποχωρήσει στα 9,83 bcm το 2030 και τα 6,65 bcm το 2050. ¹³⁹

¹³⁶ Romania Holds Capacity Auction for Isaccea-Negru Voda Pipeline, 18.10.2017, Natural Gas World

¹³⁷ Ukraine, Romania Sign Gas Link Agreement, 20.07.2016, Natural Gas World

¹³⁸ Romania Gas: Great Potential, Regional Complexities, 10.12.2015, Natural Gas World

¹³⁹ Αυξημένες κατά 271% οι εισαγωγές φυσικού αερίου της Ρουμανίας τον Ιανουάριο, 24.03.2017, Energypress

Σε ότι αφορά τα έργα διαμετακόμισης, το κύριο βάρος του διαχειριστή της Ρουμανίας Transgaz έχει τεθεί στην ανάπτυξη του BRUA Corridor, ενός σχεδίου το οποίο αφορά την ανάπτυξη μίας ομάδας διασυνδεδετήριων αγωγών διπλής ροής (reverse flow) στα σύνορα με την Βουλγαρία (Giurgiu) και την Ουγγαρία (Csanadpalota), σε συνδυασμό με την ενίσχυση του εσωτερικού δικτύου κυρίως μέσω της προσθήκης πρόσθετων συμπιεστών και ενός νέου αγωγού μήκους 550 χιλιομέτρων, κάνοντας παράλληλα χρήση του υφιστάμενου ρουμανικού συστήματος. Η δυναμικότητα των σημείων εξόδου στα ρουμανοβουλγαρικά σύνορα θα είναι της τάξης των 1,5 bcm κατ' έτος, ενώ η αντίστοιχη προς Ουγγαρία θα φθάνει τα 4,4 bcm. Ο BRUA θα μπορεί να μεταφέρει φυσικό αέριο από την Κασπία μέσω του TAP, μόλις αυτό καταστεί διαθέσιμο, εφόσον κατασκευαστεί και ο αγωγός IGB, και αντιστρόφως από τον κόμβο Baumgarten στην Αυστρία μέσω Ουγγαρίας. Το κόστος του έργου εκτιμάται στα 500 εκατομμύρια ευρώ, εκ των οποίων τα 180 εκατ. θα χορηγηθούν στην Transgaz από ευρωπαϊκές πηγές.¹⁴⁰

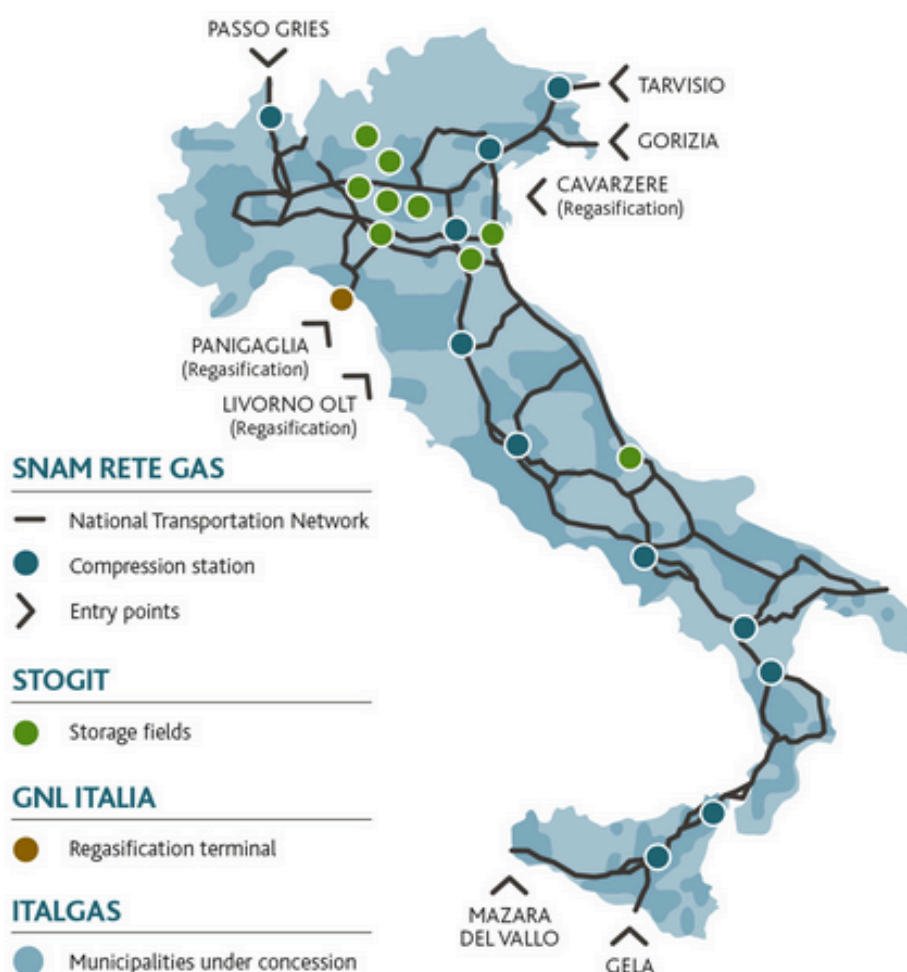
Ο BRUA έχει μεν επιλεγεί στην λίστα των Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος της Ε.Ε., στο ίδιο cluster δε με τον μεγαλύτερης δυναμικότητας αγωγό EASTRING (20 bcm αρχικά) που έχει προτείνει η Σλοβακία (βλέπε σχετικό κεφάλαιο). Συνεπώς, τα δύο έργα εμφανίζονται σύμφωνα με την λίστα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ως ανταγωνιστικά μεταξύ τους.

Επιπλέον η Transgaz σχεδιάζει την κατασκευή επιπρόθετων συμπιεστών στον προαναφερθέντα αγωγό Transit 2 (Isaccea- Negru Voda), με σκοπό τη σύνδεση του με τις εξωχώριες ρουμανικές πηγές της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας και το ρουμανικό δίκτυο. Ο Transit 2 θα μπορούσε να λειτουργήσει σε αντίστροφη ροή διευκολύνοντας την διαμετακόμιση φυσικού αερίου από projects όπως ο TAP, ποσότητες LNG που θα καταφθάνουν στην περιοχή των Βαλκανίων ή ο ευρωπαϊκός κλάδος του Turkish Stream εφόσον αυτός κατασκευασθεί.¹⁴¹

¹⁴⁰ BRUA natural gas pipeline receives EC funding, 20.01.2016, Nineoclock.ro

¹⁴¹ Interconnecting Central and South Eastern Europe – A Time of Opportunity for Romania, 21.12.2015, Natural Gas World

Ο κομβικός ρόλος των στρατηγικών επιλογών της Ιταλίας απέναντι στα κυριότερα έργα διαμετακόμισης

Εικόνα 29 Το δίκτυο φυσικού αερίου της Ιταλίας, Πηγή: SNAM

Η Ιταλία αποτελεί μία ιδιαίτερα σημαντική χώρα στο επίπεδο των εξελίξεων που αφορούν τις ευρωπαϊκές υποδομές διαμετακόμισης φυσικού αερίου, τόσο εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης που λειτουργεί ως σταυροδρόμι ανάμεσα στην Ανατολική Μεσόγειο και την Βόρεια Αφρική προς την Κεντρική Ευρώπη, όσο και επειδή αποτελεί μία χώρα που καταναλώνει κάθε χρόνο σημαντικές ποσότητες φυσικού αερίου που προέρχονται από εισαγωγές (3η πανευρωπαϊκά μετά από Γερμανία και Η.Β.). Η ιταλική αγορά τις τελευταίες δεκαετίες σταδιακά εξελίχθηκε από μία από τις πρώτες σε παραγωγή και αυτάρκεια πανευρωπαϊκά σε μία από τις πλέον

εξαρτημένες από εισαγωγές χώρα, καιτοι σε σημαντικό βαθμό διαφοροποιημένες σε σχέση με τον αριθμό των προμηθευτών.

Η σημερινή της θέση χαρακτηρίζεται από υπερεπάρκεια προσφοράς σε σχέση με τις συμβολαιοποιημένες προμήθειες (συχνά οι αγοραστές δυσκολεύονται να ανταποκριθούν στις ρήτρες ελάχιστης κατανάλωσης take or pay) και στην παρούσα φάση δεν είναι άμεσα σαφές το πώς η εν λόγω εικόνα θα διαμορφωθεί μελλοντικά. Η ζήτηση έχει σταθεροποιηθεί σε χαμηλότερα επίπεδα σε σχέση με αυτά της προηγούμενης δεκαετίας, οι τελικές τιμές πώλησης του φυσικού αερίου προς τους καταναλωτές παραμένουν από τις υψηλότερες πανευρωπαϊκά, ενώ ο αναπτυχθείς ιταλικός εμπορικός κόμβος διαπραγμάτευσης ποσοτήτων φυσικού αερίου χαρακτηρίζεται από χαμηλή ρευστότητα και υψηλότερες τιμές συγκριτικά με άλλους ευρωπαϊκούς κόμβους, μολοντί η εν λόγω ψαλίδα έχει περιοριστεί κατά τα πρόσφατα έτη.

Το φυσικό αέριο είναι το σημαντικότερο καύσιμο στο ιταλικό ενεργειακό μείγμα, αντιπροσωπεύοντας το 36,7% της συνολικής ενεργειακής κατανάλωσης και το 38,3% της ηλεκτροπαραγωγής κατά το 2015. (International Energy Agency, 2016). Η ετήσια κατανάλωση φυσικού αερίου ανήλθε το 2015 σε 67,5 bcm, αποτυπώνοντας αύξηση 9,1% σε σχέση με το προηγούμενο έτος, αλλά μείωση 21,7% σε σχέση με τα ιστορικά υψηλά κατανάλωσης των 86,3 bcm που σημειώθηκαν το 2005. Η ενδογενής παραγωγή ανήλθε σε 6,8 bcm ήτοι 10% των εγχώριων αναγκών, αποτυπώνοντας πτώση 56,1% σε σχέση με επίπεδα παραγωγής του 2005.

Οι εισαγωγές φυσικού αερίου ανήλθαν το 2014 σε 55,8 bcm, με προέλευση την Ρωσία (43,1%), την Αλγερία (12,2%), την Λιβύη (11,7%) την Ολλανδία (11,7%) το Κατάρ (7,9%) και άλλους προμηθευτές. Σε σχέση με τα παρελθόντα έτη, πτωτικά έχει κινηθεί ο ρόλος προμηθευτών όπως η Αλγερία (πτώση 70% μέσα σε μία δεκαετία), η Νορβηγία (-48,6% στο ίδιο διάστημα), και η Ολλανδία (-19,1%) ενώ αντίθετα οι ρωσικές εισαγωγές έχουν αυξηθεί κατά 1,7%.

Συνεπώς, παρότι η Ιταλία έχει πρόσβαση σε πολλαπλές πηγές, το μείγμα προμήθειας είναι αρκετά εξαρτημένο από το ρωσικό αέριο. Στους

χειμερινούς μήνες, οι ρωσικές εισαγωγές μέσω της ουκρανικής οδού καλύπτουν σταθερά ποσοστό άνω του 40% επί του συνόλου, ως εκ τούτου έχουν διατυπωθεί ανησυχίες για την αξιοπιστία της συγκεκριμένης πηγής προμήθειας. Περαιτέρω, το μέλλον των βορειοαφρικανικών εισαγωγών, και δη αυτών που αφορούν την Αλγερία που ήδη έχει μειώσει σημαντικά τις παραδιδόμενες στην Ιταλία ποσότητες, φαντάζει αβέβαιο. Οι προμήθειες από τη Λιβύη τελούν υπό άμεση συσχέτιση με την ασταθή πολιτική κατάσταση στην χώρα, ως εκ τούτου είναι απίθανη αύξηση των εισαγωγών στο άμεσο μέλλον. Η Ολλανδία τέλος, ως γνωστόν, αντιμετωπίζει προβλήματα που αφορούν την ωρίμανση των σημαντικότερων πεδίων παραγωγής.

Η Ιταλία εισάγει φυσικό αέριο μέσω πέντε διακρατικών αγωγών ((Transmed, Greenstream, TAG, TENP/Transitgas, Italy-Slovenia) και μέσω τριών σταθμών υποδοχής υγροποιημένου φυσικού αερίου (GNL Italia στην Λιγουρία, Adriatic LNG στις ακτές του Βενέτο, και Offshore LNG Toscana (OLT) στις ακτές της Τοσκάνης). Διαχειριστής (TSO) του πυκνού ιταλικού συστήματος μεταφοράς φυσικού αερίου (32306 χιλιομέτρων), μετά από τον ιδιοκτησιακό διαχωρισμό της από την ENI, είναι η SNAM Rete Gas.

Η συνολική δυναμικότητα των πέντε σημείων εισόδου μέσω αγωγών (Tarvisio, Gries Pass, Gorizia, Mazara del Vallo και Gela) ανέρχεται περί τα 109 bcm τουτέστιν τα περισσότερα σημεία τυγχάνουν υποχρησιμοποίησης. Συγκεκριμένα, οι βόρειοι αγωγοί Transitgas (Ελβετία) στο σημείο εισόδου Gries Pass και TAG (Αυστρία) που ενώνει το hub του Baumgarten με το σημείο εισόδου Tarvisio, προμηθεύουν την Ιταλία με το 20,6% (11,4 bcm) και το 47,2% (26,1 bcm) των ετήσιων εισαγωγών της Ιταλίας (2014), γεγονός εν πολλοίς συσχετιζόμενο με το ότι τα κύρια κέντρα κατανάλωσης της χώρας βρίσκονται στο Ιταλικό Βορρά. Επιπρόσθετα οι ως άνω αγωγοί έχουν δυνατότητα αντίστροφης ροής.

Επιπλέον η Ιταλία διαθέτει τρεις εν λειτουργία σταθμούς αεριοποίησης υγροποιημένου φυσικού αερίου με συνολική ετήσια δυναμικότητα της τάξης των 15,5 bcm. Πρόκειται για τον παλαιότερο σταθμό Panigaglia που ανήκει στην SNAM, τον μεγαλύτερο σταθμό Adriatic LNG Terminal (8 bcm

ετησίως) με operator την Qatar Terminal (Qatar Petroleum – ExxonMobil-Edison) και τον νεότερο σταθμό του OLT Livorno (Iren Group – Uniper). Και οι τρεις σταθμοί υποδοχής υγροποιημένου φυσικού αερίου επίσης βρίσκονται σε εγγύτητα με τα κέντρα κατανάλωσης του Βορρά. Άδειες έχουν δοθεί και για την κατασκευή νέων projects LNG, με πιο προχωρημένο το Porto Empedocle της Enel στην Σικελία, παρόλα αυτά η κατασκευή τους κρίνεται λιγότερο πιθανή υπό τις παρούσες εμπορικές συνθήκες. Τέλος η Ιταλία διαθέτει δυναμικότητα άνω των 16 bcm σε υποδομές αποθήκευσης, περιλαμβανομένων των στρατηγικών εφεδρειών (strategic storage).

Σύμφωνα με τα ως άνω προεκτεθέντα, η Ιταλία έχει επαρκή δυναμικότητα στα σημεία εισόδου για να καλύψει τη ζήτηση φυσικού αερίου τουλάχιστον ως το 2030, εφόσον το σύνολο της δυναμικότητας των 120 bcm κατ' έτος είναι διαθέσιμο. Μολαταύτα, η ενεργειακή ασφάλεια παραμένει υψηλά στις προτεραιότητες της ιταλικής ενεργειακής στρατηγικής, ιδίως μετά από ζητήματα που ανέκυψαν τους πρόσφατους χειμώνες, ιδίως τον Φεβρουάριο του 2012 όταν περιοδικά η ζήτηση έφθασε σε ιστορικά υψηλά επίπεδα, και οι πραγματικές ροές εισαγωγών δεν ήταν επαρκείς για να καλύψουν τις ιταλικές ανάγκες. Ως εκ τούτου, προς το σκοπό της θωράκισης της ενεργειακής ασφάλειας και της ενίσχυσης του ανταγωνισμού και των συναλλαγών στην αγορά φυσικού αερίου, προσπάθειες καταβάλλονται για την επαύξηση της δυναμικότητας των υποδομών αποθήκευσης και την βελτίωση της πρόσβασης στο δίκτυο.

Επιπρόσθετα η εθνική ενεργειακή στρατηγική της Ιταλίας, η οποία καταρτίστηκε το 2013 και τελεί υπό αναθεώρηση τονίζει πως περαιτέρω ενίσχυση της δυναμικότητας των εισαγωγών είναι απαραίτητη για δύο λόγους: Για την διαφοροποίηση των πηγών προμήθειας (πέραν των δύο κύριων προμηθευτών Ρωσίας και Αλγερίας) και για μελλοντική επαύξηση των εξαγωγίμων ποσοτήτων προς την Βόρειο Ευρώπη. Η εν εξελίξει αναθεώρηση μάλιστα κατά δήλωση του αρμόδιου Υπουργού Οικονομικής Ανάπτυξης Κάρλο Καλέντα θα αποδώσει αυξημένο ρόλο στο υγροποιημένο φυσικό αέριο.

Επί του παρόντος, ο ρόλος των μακροπρόθεσμων συμβολαίων παραμένει ιδιαίτερα σημαντικός. Χαρακτηριστικό είναι πως το 2012 οι συμβολαιοποιημένες ποσότητες εισαγωγών αφορούσαν περίπου 110 bcm, αρκετές δεκάδες δισεκατομμύρια κυβικά πάνω από τις ανάγκες της χώρας. Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της οικείας Ρυθμιστικής Αρχής (ΑΕΕΓΣΙ) του 2015, το ένα τρίτο των ενεργών συμβολαίων έχει διάρκεια άνω των 15 ετών, αν και ο αριθμός αυτός έχει περιοριστεί σημαντικά τα προηγούμενα έτη, ενώ ακόμη σημαντικότερες αλλαγές αναμένονται την προσεχή δεκαετία καθώς ποσοστό άνω του 60% των συμβολαίων έχει ορίζοντα λήξης τα επόμενα δεκαετία, ενώ αυξητικές είναι οι τάσεις στον αριθμό των συμβολαίων με διάρκεια μικρότερη του ενός έτους και μεταξύ ενός και πέντε ετών.

Αντανακλώντας την περιορισμένη ρευστότητα και τον ελλιπή ανταγωνισμό, οι τιμές spot στην Ιταλία είναι ιστορικά υψηλότερες συγκρινόμενες με τις διαμορφούμενες στους αντίστοιχους ευρωπαϊκούς κόμβους, ενώ αρκετές φορές η τιμή του κόμβου PSV έχει κυμανθεί υψηλότερα από τον δείκτη BAFA που αφορά τις προσδεσμένες στο πετρέλαιο τιμές.

Ως εκ τούτου, ενδεχομένως ακόμη σημαντικότερη από επιπρόσθετη δυναμικότητα εισαγωγών να είναι για την χώρα η ανάπτυξη επιπρόσθετης δυναμικότητας εξαγωγών. Η υπερεπαρκής δυναμικότητα των σημείων εισόδου και την υπερεπάρκεια των συμβολαιοποιημένων συμβολαίων προμήθειας, συνδιαμορφώνουν τον στόχο της χώρας να εξελιχθεί σε κόμβο αερίου της Νοτίου Ευρώπης, καθώς βελτιωμένες διασυνδέσεις με ευρωπαϊκές χώρες, και ιδίως αντίστροφης ροής, θα επιτρέψουν στην Ιταλία να διαχειριστεί τις υπερβάλλουσες προμήθειες και να επωφεληθεί από τις προκύπτουσες διαφορές τιμών με άλλες αγορές (price arbitrage). Προς το σκοπό αυτό, η ιταλική κυβέρνηση επίσης ενθαρρύνει έναν αυξημένο ρόλο στην προμήθεια μέσω της αγοράς spot, καθώς και την σταδιακή εισαγωγή ρητρών πρόσδεσης των μακροπρόθεσμων συμβολαίων στις τιμές hub του κόμβου PSV.

Η εν λόγω κατάσταση είναι εύλογο να έχει ενισχύσει την τάση αναδιαπραγμάτευσης των συμβολαίων προμήθειας από πλευράς

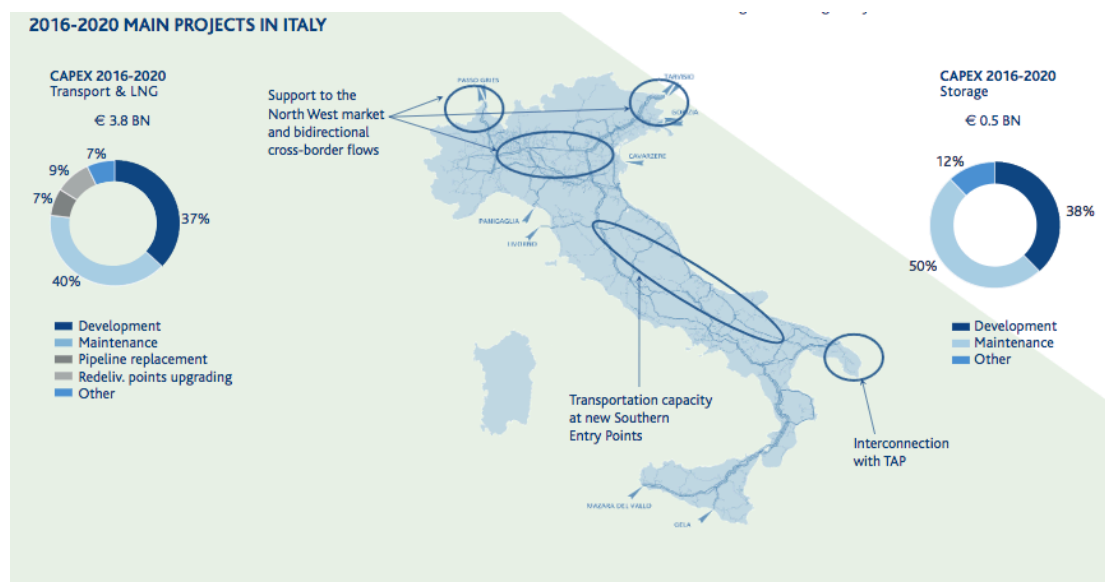
προμηθευτών, κυρίως της ENI (ποσοστό περίπου 40% επί των συνολικών ποσοτήτων) και της Edison (ποσοστό περίπου 17%), η οποία πρόκειται μάλιστα να ενταθεί στην προσεχή δεκαετία οπότε και λήγει σημαντικός αριθμός συμβολαίων. Ιδίως τα αλγερινά συμβόλαια προμήθειας των ENI, ENEL και Edison έχουν ορίζοντα λήξης το 2019. Αντίθετα μακρό ορίζοντα λήξης μετά το 2035 έχει το ρωσικό μακροπρόθεσμο συμβόλαιο της ENI . Ειδικότερα, η Edison κατά το μείζον μέρος δραστηριοποιείται στην προμήθεια ηλεκτροπαραγωγών, ενώ η ENI με τον τομέα λιανικής και βιομηχανίας. Μέχρι πρόσφατα το κύριο μέρος των τροποποιήσεων στα εν λόγω συμβόλαια αφορούσε εκπτώσεις τιμών αναφοράς και μεγαλύτερη ευελιξία ως προς τις ελάχιστες καταναλώσεις, μολαταύτα στο πρόσφατο διάστημα σημαντικές εξελίξεις έχουν υπάρξει και στην σύνδεση των συμβολαίων με τιμές spot, όπως λχ στο συμβόλαιο της ENI με την αλγερινή Sonatrach.

Η κατασκευή του TAP θα προσθέσει ένα ακόμη σημείο εισόδου στο ιταλικό σημείο εισόδου από τις αρχές της επόμενης δεκαετίας στο λεγόμενο «τακούν» της μπότας της ιταλικής επικράτειας, τη χερσόνησο του Σαλέντο. Από τα 10 bcm της αρχικής φάσης ανάπτυξης του Shah Deniz II, στην Ιταλία αναμένεται να καταλήγουν περίπου 7-8 bcm. Οι ποσότητες αυτές ενδεχομένως αυξηθούν σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα με τον προβλεπόμενο διπλασιασμό της δυναμικότητας του αγωγού TAP, αν η παραγωγή του Αζερμπαϊτζάν επαυξηθεί σημαντικά, ή αν επιλυθούν τα χρονίζοντα προβλήματα εξαγωγής προς την Ευρώπη ποσοτήτων από περιοχές όπως το Τουρκμενιστάν, το Ιράν, ή το Βόρειο Ιράκ.

Η Ιταλία αποδίδει σημαντικό στρατηγικό ενδιαφέρον στην ανάπτυξη του αγωγού TAP, ενώ ο Ιταλικός Διαχειριστής της SNAM μετέχει με ποσοστό 20% στην ανάπτυξη του έργου από τα τέλη του 2015. Η εταιρεία πρόκειται να επενδύσει 270 εκατ. ευρώ για τον αγωγό TAP, σύμφωνα με το σχέδιο της εταιρείας για την περίοδο 2017-2021.¹⁴² Στο ίδιο πλαίσιο η SNAM

¹⁴² 270 εκατ. ευρώ θα επενδύσει η Snam στον TAP ως το 2021,07.03.2017, Energypress

συνεργάζεται με τον βελγικό Διαχειριστή Fluxys, επίσης μέτοχο κατά 19% στον αγωγό TAP, για την μελλοντική ανάπτυξη ενός συστήματος αντιστροφής ροής αερίου από τον Νότο προς τον Βορρά, μέσω του ελβετικού αγωγού Transigas και με απώτερο σημείο κατάληξης τις αγορές της Γερμανίας και της Γαλλίας μέσω του αγωγού TENP, ώστε να αυξηθεί η εξαγωγική εκμετάλλευση των αυξημένων ροών μέσω του TAP.

Εικόνα 30 Τα σχέδια ανάπτυξης του ιταλικού συστήματος, Πηγή: SNAM

Στην ίδια χερσόνησο σχεδιάζεται να καταλήγει και ο αγωγός ITGI, που σε συνέχεια της αποτυχίας να επιλεγεί από την κοινοπραξία του κοιτάσματος Shah Deniz για τις αζέρικες προμήθειες προς την Ευρώπη, παράμεινε ανενεργός για αρκετά χρόνια. Η υλοποίηση του αναβίωσε ως ενδεχόμενο μετά την προώθηση του Turkish Stream από την Ρωσία, ως πιθανή οδός συνέχισης των ροών του εν λόγω αγωγού προς την ιταλική αγορά. Για την ανάπτυξη του εν λόγω αγωγού έχει υπογραφεί μνημόνιο συνεργασίας από την ελληνική ΔΕΠΑ, την ιταλική Edison και η ρωσική Gazprom, ενώ μέτοχοι είναι εξ ημισείας η ΔΕΠΑ και η Edison. Αδειοδοτικά ο αγωγός είναι ώριμος, ενώ έχει λάβει αφενός τις περιβαλλοντικές άδειες και αφετέρου την σημαντική για την τήρηση των κοινοτικών κανόνων άδεια εξαιρέσεως από πρόσβασης τρίτων για την αρχική του δυναμικότητα, στο στάδιο που ανεπτύσσετο για την υλοποίηση του Νοτίου Διαδρόμου και ετύγχανε υποστήριξης από ιταλική και την ελληνική κυβέρνηση. Μολαταύτα, η υλοποίηση του εν λόγω αγωγού συναρτάται από σειρά αβεβαιοτήτων. Κατά

πρώτον, αυτές σχετίζονται με τον χρονικό ορίζοντα και την ακριβή μορφή υλοποίησης του Turkish Stream. Δεύτερον, η βιωσιμότητα του αγωγού κρίνεται αμφίβολη αν η Edison και οι υπόλοιποι σημαντικοί ιταλικοί προμηθευτές όπως η ENI δεν είναι πρόθυμοι να δεσμευτούν σε μακροπρόθεσμα ρωσικά συμβόλαια. Ακόμη και αν γίνει αποδεκτό πως αυτά δε θα αφορούν νέες ποσότητες αλλά επαναπροσδιορισμό των ροών που σήμερα διέρχονται διά της ουκρανικής οδού, οι ιταλικές καταναλωτικές ανάγκες τοποθετούνται στον Βορρά της χώρας και εξυπηρετούνται καλύτερα μέσω του αυστριακού κόμβου του Baumgarten, στον οποίο καταλήγουν σήμερα οι ρωσικές ροές και όπου θα κατευθύνονταν επίσης οι ρωσικές ροές διά του ακυρωθέντος South Stream. Τρίτον, είναι άγνωστο η στάση που τηρήσουν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή απέναντι στο έργο, καθώς αν νομικά θα τεθεί ζήτημα για την ισχύ της εξαίρεσης από την πρόσβασης τρίτων, κρίνοντας πως αυτή είχε ληφθεί προς το σκοπό της διαφοροποίησης των πηγών προμήθειας και πλέον αφορά ένα project ρωσικών εισαγωγών προς την Ευρώπη.

Με το υποθαλάσσιο τμήμα του αγωγού ITGI (Poseidon) σχεδιάζεται να συνδέεται και ο αγωγός Eastmed, ο οποίος αναπτύσσεται από την ίδια κοινοπραξία. Ο αγωγός EastMed έχει προταθεί για να μεταφέρει το κυπριακό και ισραηλινό φυσικό αέριο. Σύμφωνα με τον σχεδιασμό του, θα έχει αφετηρία τα κοιτάσματα της Λεβαντίνης και θα οδεύσει υποθαλάσσια στην Κύπρο όπου θα υπάρχει σταθμός συμπίεσης φυσικού αερίου. Στη συνέχεια ο αγωγός θα κατευθυνθεί στην Κρήτη, όπου επίσης θα υπάρχει σταθμός συμπίεσης, και ακολούθως θα οδεύσει προς την Πελοπόννησο και μέσω ξηράς θα καταλήγει στα σύνορα με την Ιταλία για να ενωθεί με τον αγωγό IGI (Italy, Greece Interconnector). Η κοινοπραξία αξιολογεί τον αγωγό ως τεχνικά εφικτό και εμπορικά βιώσιμο, σύμφωνα με μελέτη της η οποία του αποδίδει κόστος περί τα 6 δισεκατομμύρια δολάρια. Ουσιαστικά η εν λόγω μελέτη αποτελεί την απάντηση της εταιρείας στις αμφιβολίες που έχουν διατυπωθεί για την βιωσιμότητα του αγωγού, τόσο σε εμπορικό επίπεδο λόγω των ανεπαρκών για την ώρα ποσοτήτων αν δεν δεσμευτούν σε αυτόν σημαντικές ισραηλινές ποσότητες, όσο και σε τεχνικό λόγω του

υψηλού υποθαλάσσιου βάθους των περιοχών όπου σχεδιάζεται να διατρέξει ο αγωγός.

Τέλος, αβέβαιη είναι η στάση που θα τηρήσει η Ιταλία έναντι της επαύξησης της δυναμικότητας του αγωγού Nord Stream ο οποίος διασυνδέει την Ρωσία με την Βόρειο Ευρώπη με επίκεντρο την Γερμανία. Μολονότι αυτός θα μπορούσε να διασυνδεθεί με τον TENP και να προσεγγίσει την Ιταλία περιορίζοντας την ιταλική εξάρτηση από την ουκρανική οδό, η ιταλική κυβέρνηση έχει προς ώρας αντιταχθεί στην υλοποίηση του αγωγού, στο παρελθόν μάλιστα δημοσίως. Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί αφενός ως αντίδραση της Ιταλίας στην περαιτέρω σύσφιγξη των ρωσογερμανικών σχέσεων, αλλά και ως αντίδραση στην ακύρωση του αγωγού South Stream, στον οποίο τον ρόλο του κατασκευαστή της πρώτης γραμμής είχε αναλάβει η ιταλική Saipem, θυγατρική της ENI. Παρόμοιο ρόλο αρχικώς είχε αναλάβει και για την κατασκευή του Turkish Stream, όμως η Gazprom ακύρωσε το σχετικό συμβόλαιο και οι δύο πλευρές οδηγήθηκαν στην διαιτητική διαδικασία. Επομένως, ενδεχομένως να διαδραματίσει ρόλο στην ιταλική στάση απέναντι στον Nord Stream η εξέλιξη της πρόθεσης της Ρωσίας να προσφέρει στην ιταλική Saipem συμβόλαιο για την εγκατάσταση των σωλήνων στο νέο αγωγό Nord Stream 2, προκειμένου να διευθετηθεί μεταξύ τους διαφορά ύψους 760 εκατ. ευρώ που οφείλεται στην ακύρωση του South Stream και των σχετικών συμβολαίων.

Η αβέβαιη πορεία υλοποίησης των έργων διαφοροποίησης με επίκεντρο την Κροατία

Η Κροατία είναι μία από τις πλέον ασφαλείς ως προς την εγχώρια ενεργειακή τους τροφοδοσία χώρες των Βαλκανίων. Καταναλώνει ετησίως περί τα 2,6 bcm φυσικού αερίου (Eurogas 2015), το 60% εκ των οποίων προέρχονται από ενδογενή παραγωγή, και το υπολειπόμενο μέρος της ζήτησης καλύπτεται κατά το μεγαλύτερο μέρος μέσω εισαγωγών διαμέσου Σλοβενίας, παλαιότερα από την Ρωσία και από το 2011 εντεύθεν κυρίως από την ιταλική ENI. (Giamouridis & Paleoyannis, 2011) Επίσης, έχει ολοκληρωθεί η κατασκευή της υψηλής χωρητικότητας διασύνδεσης με την Ουγγαρία, που

θεωρητικά θα επέτρεπε την πρόσβαση της χώρας στον κόμβο του Baumgarten και την διασύνδεση με νέες αγορές για επενδυτικές πρωτοβουλίες στη χώρα, η οποία όμως υποχρησιμοποιείται και έχει αποτελέσει πεδίο ανάπτυξης διαφωνιών μεταξύ των δύο χωρών. Σύμφωνα με τα υφιστάμενα σενάρια του ENTSO-G η κροατική αγορά αναμένεται να αναπτυχθεί συντηρητικά προς τα επίπεδα μεταξύ των 3,2-3,6 bcm κατ' έτος μέχρι το 2030.

Η σημασία της γεωγραφικής θέσης της χώρας, τόσο λόγω της εγγύτητας της προς την Αδριατική Θάλασσα, όσο και προς γειτονικές ανεπτυγμένες αγορές όπως η ιταλική ή αναδυόμενες όπως αυτές των γειτονικών χωρών των Δυτικών Βαλκανίων, που θα μπορούσε να την καταστήσει δυνητικά κόμβο για την περιοχή, την έχουν καταστήσει τα τελευταία έτη μέρος των σχεδιασμών για την ανάπτυξη νέων διακρατικών υποδομών φυσικού αερίου. (Giamouridis & Paleoyannis, 2011, σ. 19) Η Κροατία αρχικώς στήριξε τους σχεδιασμούς της Ρωσίας για την ανάπτυξη του South Stream, παρά τους αρχικούς της ενδοιασμούς έναντι σε τυχόν αυξημένη εξάρτηση από την Ρωσία, ενώ η τελευταία επίσης είδε στην συγκεκριμένη επέκταση του S.S. την ευκαιρία για επαύξηση της ισχύος της στην συγκεκριμένη περιοχή.¹⁴³

Μετά την επικράτηση του αγωγού φυσικού αερίου TAP έναντι του Nabucco West και την ακύρωση του South Stream από την ρωσική πλευρά, η κροατική στρατηγική συνίσταται στην στήριξη του αγωγού IAP που ενώνει το Σπλιτ στον κροατικό νότο με τη Βοσνία/Ερζεγοβίνη, το Μαυροβούνιο και την Αλβανία όπου ο αγωγός διασυνδέεται με τον αγωγό TAP, και την ανάπτυξη του σταθμού LNG στο νησί Krk, σε μία πιο ρεαλιστική εκδοχή της ανάπτυξης πλωτού τερματικού FSRU¹⁴⁴ έναντι της πλήρους ανάπτυξης τερματικού LNG (το κόστος του οποίου έχει χαρακτηριστεί από την αγορά ως υψηλό¹⁴⁵¹⁴⁶) Και τα δύο σχέδια πάντως συναντούν στο ορατό μέλλον

¹⁴³ The Southern Gas Corridor and the Adriatic countries, 07.10.2015, Energypress

¹⁴⁴ Υλοποίηση του τερματικού LNG υποσχέθηκε η Κροατία στον Χόκστιν, 03.03.2016, Energypress

¹⁴⁵ Croatia considers FSRU for Krk LNG imports, 03.03.2016, LNG World Shipping

¹⁴⁶ Cheniere Energy: Προβληματισμός για το υψηλό κόστος του τερματικού LNG στην Κροατία, 30.07.2015, Energypress

σημαντικές αβεβαιότητες που κυρίως οφείλονται στην σοβούσα οικονομική κρίση και στον ανταγωνισμό με γειτονικά έργα στην Ιταλία και την ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων. Επιπλέον παράγοντες αβεβαιότητας υφίστανται, στην μεν περίπτωση του αγωγού IAP λόγω της ανεπαρκούς κατά τα φαινόμενα κατανάλωσης των μικρότερων χωρών των Δυτικών Βαλκανίων (βλ. σχετικό κεφάλαιο για τον αγωγό IAP), ενώ στην περίπτωση του πλωτού τερματικού λόγω της απουσίας εμπορικών συμφωνιών για την πώληση του φυσικού αερίου που θα επιτρέψει την χρηματοδότηση του έργου, καθώς και των προβλημάτων που υφίστανται στην διασύνδεση με την Ουγγαρία.¹⁴⁷ Επιπλέον, η Κροατία επιδιώκει την περαιτέρω ανάπτυξη των εγχώριων αποθεμάτων της, τα οποία επί του παρόντος εκτιμώνται στα 24 bcm αποδεδειγμάτων κοιτασμάτων που έχουν εντοπιστεί σε 17 χερσαία και 9 εξωχώρα πεδία, με σταδιακά φθίνουσα κατά τα τελευταία έτη παραγωγή. Προς τον σκοπό αυτό, το 2015 η κροατική κυβέρνηση έχει προχωρήσει σε 10 παραχωρήσεις για την εξερεύνηση και εκμετάλλευση πεδίων στην Αδριατική.

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Κροατία θα πρέπει να προχωρήσει στην απελευθέρωση της αγοράς φυσικού αερίου της χώρας, καθότι το τρέχον εθνικό πλαίσιο δημιουργεί εμπόδια τόσο στις εισαγωγές όσο και τις εξαγωγές φυσικού αερίου, ενώ η εγχώρια αγορά παραμένει κρατικά ρυθμιζόμενη. Ειδικότερα, υποχρεώσεις που αφορούν την προτεραιότητα πώλησης στον κύριο προμηθευτή της κροατικής αγοράς INA βρίσκονται ακόμη εν ισχύ, πρακτικά αποτρέποντας εξαγωγές προς άλλες χώρες, ενώ επιπρόσθετα ο Διαχειριστής του Δικτύου Μεταφοράς δεν έχει ακόμη πιστοποιηθεί και δεν υφίσταται επαρκής διάκριση αρμοδιοτήτων ανάμεσα στους Διαχειριστές, τον Ρυθμιστή και τον Λειτουργό της κροατικής αγοράς. Τον Φεβρουάριο του 2016 η Επιτροπή απέστειλε σχετική αιτιολογημένη γνώμη προς τις αρχές της Κροατίας ζητώντας την ανάληψη μέτρων προς αυτήν την κατεύθυνση.

¹⁴⁷ LNG: Όνειρο ή πραγματικότητα για την Παραδουνάβια περιοχή;, 09.06.2016, Energypress

Κεφάλαιο 4 – Συμπεράσματα – Προτάσεις

Προτάσεις για την ενίσχυση της διαπραγματευτικής θέσης της Ελλάδας

Η ελληνική θέση στην ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου αναβαθμίστηκε στο πρόσφατο παρελθόν με τις εξελίξεις που αφορούν τον Νότιο Διάδρομο Φυσικού Αερίου και πιο συγκεκριμένα την υλοποίηση του αγωγού TAP. Ωστόσο, προκειμένου αυτές οι εξελίξεις να μοχλευθούν ώστε να αποτελέσουν όχημα αποκομιδής επιπρόσθετων ωφελειών σε οικονομικό και γεωστρατηγικό επίπεδο απομένουν πολλά ακόμη βήματα να γίνουν. Τόσο η ελληνική, όσο και οι περισσότερες εκ των γειτονικών αγορών, εκτός της ιταλικής, χαρακτηρίζονται από περιορισμένο βαθμό ωριμότητας και ανταγωνισμού ένεκα των χαμηλών καταναλώσεων και των μικρών προοπτικών για ραγδαία μεταβολή τους στο ορατό μέλλον. Επιπρόσθετα, η ελληνική αγορά πλήττεται επί του παρόντος από την σημαντική συμμετοχή του δημοσίου τομέα στην λειτουργία της, και την αντίστοιχα ελαφρώς αυξημένη μεν αλλά μολταταύτα περιορισμένη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα, οι οποίες υπό τις παρούσες συνθήκες της ελληνικής οικονομίας δυσχεραίνουν την υλοποίηση προγραμματισμένων επενδύσεων ή την προσέλκυση νέων. Αντιστοίχως η εν λόγω κατάσταση δυσχεραίνει και την διαπραγματευτική ισχύ για την προώθηση των ελληνικών συμφερόντων σε θέματα νέων διασυνδέσεων στην περιοχή που αποτελούν το αντικείμενο διερεύνησης της παρούσας εργασίας.

Κύριοι στόχοι της ελληνικής πολιτικής στον τομέα του φυσικού αερίου θα πρέπει να αποτελέσουν στο μέλλον οι εξής:

- Η βελτίωση των επενδυτικών συνθηκών διά της απομείωσης των υφιστάμενων ρίσκων
 - ο εμπορικό ρίσκο
 - ο ρυθμιστικό ρίσκο

- ο μακρο-οικονομικό ρίσκο
- ο κατασκευαστικό ρίσκο
- ο χρηματο-οικονομικό ρίσκο
- Η διασφάλιση συνθηκών που επιτρέπουν την πρόσβαση των επενδυτών σε χρηματοδοτικές πηγές όπως οι ευρωπαϊκές ή οι τραπεζικές για την υλοποίηση επενδύσεων

Ειδικότερα, προσαρμόζοντας τις ως άνω γενικές κατευθύνσεις στην ελληνική πραγματικότητα, προτείνονται τα εξής βήματα λαμβάνοντας υπόψη τις επικρατούσες συνθήκες στην εγχώρια και ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου:

1. Επιτάχυνση της διαδικασίας αποκρατικοποίησης του Διαχειριστή του Εθνικού Συστήματος με ενισχυμένη διασφάλιση του σεβασμού στα προβλεπόμενα από το κοινοτικό πλαίσιο.

Αφήνοντας κατά μέρος την ανάγκη για εισροή εσόδων προς τον κρατικό προϋπολογισμό που εκφεύγουν από το πεδίο ενδιαφέροντος της παρούσας εργασίας, η αποκρατικοποίηση του ΔΕΣΦΑ έχει μία σαφή αναπτυξιακή διάσταση που θα πρέπει να αποτελέσει την μείζονα εστίαση σε θέματα ενεργειακής πολιτικής.

Κατά πρώτον, δύναται να δώσει ένα θετικό επενδυτικό σήμα το οποίο εθίγη σημαντικά από την ανεπιτυχή ολοκλήρωση της προηγούμενης διαδικασίας που οδηγήθηκε σε ματαιώση μετά από τρία έτη διεργασιών στα τέλη του 2016. Αυτό προϋποθέτει τον απαρέγκλιτο σεβασμό της ανεξαρτησίας της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας στις αποφάσεις που αφορούν το ρυθμιστικό πλαίσιο σε ότι αφορά τον Κανονισμό Τιμολόγησης και την ανάκτηση των επενδεδυμένων κεφαλαίων από πλευράς της πολιτικής ηγεσίας. Επίσης συνεπάγεται τη διατήρηση ενός σταθερού μεσοπρόθεσμα ρυθμιστικού πλαισίου, ιδίως του Κανονισμού Τιμολόγησης του ΔΕΣΦΑ σε σχέση με το Μέσο Σταθμισμένο Κόστος Κεφαλαίων (WACC) και την χρονική περίοδο ανάκτησης των εσόδων περασμένων ετών βάσει των πρόσφατων αποφάσεων της ΡΑΕ (ΦΕΚ 3181/4-1—2016) εν όψει της επόμενης τακτικής αναθέωρησης του 2018.

Τέλος, προϋποθέτει την διαρκή εποπτεία από πλευράς της ΡΑΕ της τήρησης του πολύπλευρου πλέγματος ελέγχου της λειτουργίας των εταιρειών διαχείρισης ενεργειακών υποδομών, το οποίο προβλέπεται από το κοινοτικό πλαίσιο ώστε να εξασφαλίζεται το δημόσιο συμφέρον ανεξαρτήτως του ιδιοκτησιακού καθεστώτος και της σύνθεσης των μετόχων. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα αποφευχθούν τα δύο μείζονα σημεία που αποτέλεσαν τα αίτια των καθυστερήσεων και εν τέλει της ανεπιτυχούς κατάληξης του προηγούμενου διαγωνισμού.

Δεύτερον, η είσοδος ενός στρατηγικού επενδυτή με διεθνή εμβέλεια και οικονομική ευρωστία στο μετοχικό σχήμα του ΔΕΣΦΑ θα ενισχύσει τις προοπτικές απρόσκοπτης υλοποίησης του Δεκαετούς Προγράμματος Ανάπτυξης του εγχώριου δικτύου μεταφοράς φυσικού αερίου, το οποίο περιλαμβάνει επενδυτικά έργα υποδομών αναβάθμισης και επέκτασης του δικτύου συνολικού ύψους περί τα 2 δισεκατομμύρια ευρώ.

Τρίτον, η επιτάχυνση της αποκρατικοποίησης του ΔΕΣΦΑ θα επιταχύνει τις διαδικασίες που αφορούν την προσέλκυση στρατηγικών επενδυτών σε άλλες εταιρείες του ενεργειακού κλάδου και ιδίως της μητρικής εταιρείας, της ΔΕΠΑ, που αποτελεί μέτοχο σε ποσοστό 100% της εταιρείας (οι μετοχές της ΔΕΠΑ ανήκουν σε ποσοστό 65% στο Ταμείο Αποκρατικοποιήσεων του ΤΑΙΠΕΔ και κατά 35% στα ΕΛ.ΠΕ.)

Σκόπιμο θα ήταν να αναζητηθεί η αναζήτηση του ενδεδειγμένου επενδυτή όχι μόνον με οικονομικά αλλά και ποιοτικά κριτήρια, με κυριότερο την στο μέτρο του δυνατού ευθυγράμμιση των συμφερόντων του με τις προτεραιότητες της ελληνικής ενεργειακής πολιτικής (ιδίως την προώθηση των σχεδίων της Ε.Ε. που αφορούν τον Νότιο και τον Κάθετο Διάδρομο μεταφοράς Φυσικού Αερίου). Όπως έχει αναλυθεί σε προγενέστερα κεφάλαια εν εκτάσει, διαφορετικές εταιρείες, ακόμη και εντός της ευρωπαϊκής επικράτειας διατηρούν διαφορετικά συμφέροντα σε σχέση με την μελλοντική εικόνα των διασυνδέσεων στην περιοχή (βλέπε ειδικότερα κεφάλαια για SOCAR, Fluxys, SNAM) . Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να διασφαλιστεί η δέσμευση του επενδυτή στην έγκαιρη υλοποίηση του ετησίως αναθεωρούμενου από την ΡΑΕ Δεκαετούς Προγράμματος

Ανάπτυξης ώστε να υφίσταται ο αναγκαίος κρατικός έλεγχος στην διαχείριση και ανάπτυξη των εγχώριων υποδομών μεταφοράς.

2. Κεφαλαιακή ενίσχυση της ΔΕΠΑ ώστε να είναι σε θέση να χρηματοδοτήσει τη συμμετοχή της σε διεθνή project και να υλοποιήσει ταχύτερα τα σχέδια επέκτασης του δικτύου διανομής φυσικού αερίου

Το άνοιγμα τόσο της χονδρεμπορικής αγοράς όσο και της αγοράς προμήθειας φυσικού αερίου έχει επιφέρει και πρόκειται να επιφέρει περαιτέρω απώλειες εσόδων για την ΔΕΠΑ.

Σε ότι αφορά την χονδρεμπορική αγορά,

η ΔΕΠΑ από το 2017 μέσω των τριμηνιαίων και ετήσιων ηλεκτρονικών δημοπρασιών θα διαθέτει σε τρίτους το 16% των ετήσιων ποσοτήτων της έναντι 10% σήμερα, ποσοστό που σταδιακά και ως το 2020 θα φτάσει το 20%.

Επιπρόσθετα, η ΔΕΠΑ δεσμεύεται να δίνει προτεραιότητα σε τρίτους πραγματικούς ή δυνητικούς ανταγωνιστές ή πελάτες της όσον αφορά οιαδήποτε μελλοντική επιπλέον δυναμικότητα στα σημεία εισόδου του ΕΣΦΑ. Ειδικότερα η ΔΕΠΑ δεσμεύτηκε ότι δεν θα συμμετέχει σε νέα δυναμικότητα έως ότου η δυναμικότητα που δεσμεύει καταστεί μικρότερη ή ίση με το 67% της σημερινής δυναμικότητας του σημείου Σιδηρόκαστρο και του 55% της συνολικής δυναμικότητας του σημείου Κήποι. Επίσης η ΔΕΠΑ δεσμεύτηκε, μετά τη σύσταση της Ενιαίας Αγοράς Φυσικού Αερίου (ΕΑΦΑ) να συνεχίσει να προσφέρει προς πώληση σε ετήσια βάση ποσότητα φυσικού αερίου στα ως άνω ποσοστά. (απόφαση της Επιτροπής Ανταγωνισμού 631/2016)

Επιπλέον, στα πρόσφατα έτη και μετά την μείωση της ρήτρας υποχρεωτικής παραλαβής φυσικού αερίου (Take or Pay) στη σύμβαση της ΔΕΠΑ με την Gazprom στα 2 bcm κατ' έτος, σε συνδυασμό με την υλοποίηση της συμφωνίας διασύνδεσης ανάμεσα στο διαχειριστή του ελληνικού και του βουλγαρικού δικτύου (ΔΕΣΦΑ- Bulgartransgaz), η ρωσική Gazprom έχει αυξήσει τις ποσότητες που τροφοδοτεί μέσω τρίτων εταιρειών την ελληνική αγορά. Η εξέλιξη αυτή πέρα από τη μείωση μεριδίων καθιστά το χαρτοφυλάκιο καυσίμου της ΔΕΠΑ ακριβότερο, καθώς η συμμετοχή του ρωσικού αερίου, που είναι ανταγωνιστικότερο σε οικονομικούς όρους,

περιορίστηκε έναντι των υπολοίπων πηγών προμήθειας της ΔΕΠΑ (Botas, Sonatrach). Τη ΔΕΠΑ τέλος βαρύνουν οι υφιστάμενες ανεξόφλητες οφειλές πελατών της που κυμαίνονται σε επίπεδα άνω των 100 εκατ. ευρώ.

Πρόσθετη απώλεια εσόδων προκύπτει για τη ΔΕΠΑ από τα μέτρα που ελήφθησαν για την ενίσχυση του ανταγωνισμού στην λιανεμπορική αγορά στο πλαίσιο των μνημονιακών δεσμεύσεων. Ο λογιστικός και λειτουργικός διαχωρισμός των εταιρειών προμήθειας (ΕΠΑ) από τις εταιρείες διανομής (τις κατά τύπους νεοσύστατες ΕΔΑ), σε συνδυασμό με την είσοδο ανταγωνιστών στην προμήθεια σταδιακά για όλες τις κατηγορίες καταναλωτών, αναμένεται να απομειώσει τα περιθώρια κέρδους και εσόδων της ΔΕΠΑ από την εν λόγω δραστηριότητα.

Με αυτά τα δεδομένα η χρηματοδότηση της συμμετοχής της ΔΕΠΑ (μέσω της κοινοπραξίας IGI Poseidon) σε πολλαπλά σχεδιαζόμενα διεθνή project με υψηλό capex, όπως οι αγωγοί IGB, IGI, ή Eastmed (βλέπε σχετικά κεφάλαια), συνολικού ύψους περί τα 3-4 δισεκατομμύρια ευρώ και η υλοποίηση των σχεδίων επέκτασης του δικτύου φυσικού αερίου, ύψους περί τα 500 εκατομμύρια ευρώ, απαιτούν την εισροή επενδυτικών κεφαλαίων στην εταιρεία, μέσω του ενδεδειγμένου τρόπου (placement στο χρηματιστήριο ή είσοδος στρατηγικού επενδυτή) που θα πρέπει να διερευνηθεί το συντομότερο δυνατό με την πρόσληψη ειδικευμένου συμβούλου.

3. Επαναδιαπραγμάτευση των συμβάσεων προμήθειας της ΔΕΠΑ με τους προμηθευτές της

Οι προπεριγραφείσες νέες συνθήκες λειτουργίας της εγχώριας αγοράς φυσικού αερίου, σε συνδυασμό με τον αυξημένο ανταγωνισμό που αναμένεται από το 2020 τόσο στο επίπεδο της προμήθειας φυσικού αερίου μέσω αγωγών (με την ολοκλήρωση του TAP και την συμβολαιοποιημένη προμήθεια 1 bcm κατ' έτος από τη δεύτερη φάση ανάπτυξης του Shah Deniz) όσο και μέσω LNG (με την αναβάθμιση της Ρεβυθούσα και ενδεχομένως την ανάπτυξη του FSRU της Αλεξανδρούπολης), ευνοούν την επαναδιαπραγμάτευση των συμβάσεων της ΔΕΠΑ τόσο με τους υφιστάμενους προμηθευτές στο πλαίσιο των επερχόμενων τακτικών

αναθεωρήσεων (ιδίως Gazprom και Sonatrach που αναμένεται να έλθουν αντιμέτωπες με την ανάγκη να θωρακίσουν μελλοντικά μερίδια αγοράς στην ελληνική και τις γειτονικές αγορές, βλέπε σχετικά κεφάλαια για Ρωσία και Αλγερία) όσο και με νέους προμηθευτές που θα μπορούσαν να ενδιαφερθούν για την πώληση φυσικού αερίου στην περιοχή των Βαλκανίων, όπως η αμερικανική Cheniere. Σκοπός θα πρέπει να αποτελέσει αφενός η κατά το δυνατό μείωση των τιμών, αφετέρου η μείωση της έκθεσης της αγοράς στις διακυμάνσεις των τιμών πετρελαίου, μέσω της αύξησης της συμμετοχής των τιμών hub ως σημείο αναφοράς στην διαμόρφωση της τιμής και η αυξημένη ευελιξία σε ότι αφορά τις ρήτρες take or pay προκειμένου να είναι μελλοντικά δυνατή περαιτέρω διαπραγμάτευση. Σε ότι αφορά το συμβόλαιο της ΔΕΠΑ με την BOTAS και μετά τη λήξη του το 2021, αναμένεται εν πολλοίς να υποκατασταθεί από την εισροή αζέρικου αερίου μέσω του TAP.

4. Προώθηση ενεργειών για ευχερέστερη πρόβλεψη ή/και αύξηση εγχώριας ζήτησης

Η ύπαρξη ικανής εσωτερικής ζήτησης ή προοπτικών μελλοντικής της ανάπτυξης αποτελεί σημαντικό ενισχυτικό παράγοντα στην προσέλκυση επενδύσεων στον κλάδο του φυσικού αερίου.

Σε αυτό το πλαίσιο, ενισχυτικά για την ελκυστικότητα της εγχώριας αγοράς θα επιδρούσαν οι κάτωθι παράγοντες:

- Ταχεία αναθεώρηση ρυθμιστικού και νομοθετικού πλαισίου λειτουργίας της αγοράς ηλεκτρισμού (μετάβαση στο target model, θεσμικό πλαίσιο αγοράς ΑΠΕ, μακροχρόνιος ενεργειακός σχεδιασμός) ώστε να ενισχυθεί η ορατότητα της εκτιμώμενης συμμετοχής των μονάδων φυσικού αερίου στο ενεργειακό μείγμα της επόμενης εικοσαετίας

- Έγκαιρη ολοκλήρωση της απελευθέρωσης της αγοράς προμήθειας φυσικού αερίου: Με το Νόμο 4336/2015 τροποποιήθηκαν και συμπληρώθηκαν οι διατάξεις του Νόμου 4001/2011 για την αναμόρφωση του νομοθετικού πλαισίου που διέπει την αγορά φυσικού αερίου στην Ελλάδα με ειδικότερες ρυθμίσεις αναφορικά με το διαχωρισμό των δραστηριοτήτων διανομής και προμήθειας και τη διεύρυνση του Ορισμού του Επιλέγοντος Πελάτη.

Συγκεκριμένα, προβλέπεται πως το δικαίωμα επιλογής προμηθευτή φυσικού αερίου θα έχουν όλοι οι εγχώριοι καταναλωτές ανεξαρτήτως κατανάλωσης από τις αρχές του 2018, συμπεριλαμβανομένων εκτός των ηλεκτροπαραγωγών και των κατά τόπους ΕΠΑ (για την προμήθεια ποσοτήτων φυσικού αερίου πέραν της ετήσιας συμβατικής ποσότητας) του συνόλου των οικιακών και βιομηχανικών πελατών. Παρότι οι καταναλώσεις των τριών ΕΠΑ ανέρχονται σε περίπου 15%-20% της ετήσιας κατανάλωσης φυσικού αερίου στην χώρα αντιπροσωπεύουν σε απόλυτο αριθμό πάνω από το 95% των καταναλωτών φυσικού αερίου.

- ταχεία ολοκλήρωση της αναβάθμισης της Ρεβυθούσας για την περαιτέρω θωράκιση της ασφάλειας εφοδιασμού της χώρας: η κατασκευή της 3ης δεξαμενής LNG στη Ρεβυθούσα, η αύξηση του ρυθμού αεριοποίησης ΥΦΑ και η αναβάθμιση των λιμενικών εγκαταστάσεων που θα επιτρέψει τον ελλιμενισμό μεγαλύτερων πλοίων.

- Προώθηση των σχεδίων επέκτασης εσωτερικού δικτύου διανομής φυσικού αερίου σε νέες πόλεις της Στερεάς Ελλάδας, της Κεντρικής Μακεδονίας, της Ανατολικής Μακεδονίας και σε περιοχές που βρίσκονται μακριά από το δίκτυο του ΔΕΣΦΑ όπως η Δυτική και Νησιωτική Ελλάδα μέσω τεχνολογιών όπως το CNG ή εφαρμογές LNG μικρής κλίμακας (φυσικό αέριο σε συμπιεσμένη ή υγροποιημένη μορφή). Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το επιχειρησιακό σχέδιο της Εταιρίας Διανομής (ΕΔΑ) Λοιπής Ελλάδας, θυγατρικής της ΔΕΠΑ το δίκτυο φυσικού αερίου θα μπορούσε να επεκταθεί σε βάθος 20ετίας σε άλλες 18 πόλεις (πέραν των υφιστάμενων 12), περισσότερα από 100.000 νοικοκυριά και 11.000 επιχειρήσεις.

- Ενθάρρυνση της ταχύτερης διείσδυσης νέων χρήσεων του φυσικού αερίου, λ.χ παροχή κινήτρων για την αύξηση διείσδυσης στην αυτοκίνηση (στον δημόσιο ή/και ιδιωτικό τομέα) και την ναυτιλία (LNG bunkering)

5. Ολοκλήρωση ρυθμιστικών τροποποιήσεων σε θεσμικό και τεχνικό επίπεδο για εναρμόνιση με το κοινοτικό πλαίσιο

- Ταχεία ολοκλήρωση της Τρίτης αναθεώρησης του Κώδικα Διαχείρισης Εθνικού Συστήματος Φυσικού Αερίου (ΕΣΦΑ). Σε αυτή προβλέπονται νέες ρυθμίσεις αναφορικά με την υιοθέτηση βέλτιστων πρακτικών ως προς τη

δέσμευση δυναμικότητας και τις υπηρεσίες μεταφοράς φυσικού αερίου, συμπεριλαμβανομένης της εισαγωγής πρότυπης σύμβασης πλαισίου μεταφοράς και χρήσης εγκατάστασης ΥΦΑ (Υγροποιημένου Φυσικού Αερίου), τον προγραμματισμό της λειτουργίας του ΕΣΦΑ, την εισαγωγή ρυθμίσεων για τη διακοπή παροχής φυσικού αερίου, την εισαγωγή μεθοδολογίας κατανομής σε σημεία εξόδου δικτύου διανομής, την εξισορρόπηση φορτίου, την κρίση εφοδιασμού κ.α.

- προώθηση χονδρεμπορικής αγοράς και δημιουργίας αγοράς εξισορρόπησης. Ως πρώτο βήμα αναμένεται από το έτος 2017 η λειτουργία πλατφόρμας εξισορρόπησης φορτίου από τον Διαχειριστή του Εθνικού Συστήματος Φυσικού Αερίου. Στην εν λόγω πλατφόρμα προβλέπεται να πραγματοποιείται, σε βραχυχρόνια βάση, η προμήθεια τουλάχιστον μέρους των ποσοτήτων που απαιτούνται για την εξισορρόπηση από τους Χρήστες ή/και τον Διαχειριστή. Η εν λόγω υποχρέωση απορρέει από την απόφαση της ΡΑΕ με την οποία εγκρίθηκε η εφαρμογή ενδιάμεσων μέτρων από τον Διαχειριστή του ΕΣΦΑ για την αύξηση της ρευστότητας στην αγορά φυσικού αερίου σύμφωνα με τα οριζόμενα στον Ευρωπαϊκό Κώδικα Εξισορρόπησης Φορτίου.

- δημιουργία εικονικού σημείου συναλλαγών (virtual trading point), ως μετεξέλιξη του εικονικού σημείου δηλώσεων που υφίσταται σήμερα

- εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου και επικαιροποίηση της βασικής δευτερογενούς νομοθεσίας από την ΡΑΕ, όπου απαιτείται, για την εφαρμογή των Ευρωπαϊκών Κωδικών που αφορούν σε θέματα πρόσβασης τρίτων στο Εθνικό Σύστημα Φυσικού Αερίου. Εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Κώδικα Δικτύου για τη Διαλειτουργικότητα και την Ανταλλαγή Δεδομένων, που εξασφαλίζει την απρόσκοπτη ροή αερίου στις διασυνδέσεις προς οποιαδήποτε κατεύθυνση, σύμφωνα με τις ανάγκες των χρηστών των δικτύων.

- Εναρμόνιση με τον νέο κώδικα εναρμόνισης των δομών τιμολόγησης μεταφοράς του φυσικού αερίου (TAR NC) για τον εξορθολογισμό του κόστους μεταφοράς φυσικού αερίου στα σημεία εισόδου και εξόδου του εθνικού συστήματος

- Διερεύνηση της δυνατότητας δημιουργίας ενός gas hub σύμφωνα με την σχετική μελέτη που έχει εκπονήσει για τον ΔΕΣΦΑ ο Βέλγος Διαχειριστής Fluxys

Επίλογος

Μία υποδομή φυσικού αερίου θα πρέπει να πληροί συγκεκριμένες προϋποθέσεις προκειμένου να είναι βιώσιμη, συμπεριλαμβανομένων των κάτωθι:

α) Μακροπρόθεσμη ζήτηση: Ιδίως μετά την κρίση που έπληξε την ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου στα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας, πιο ελκυστικές είναι για τους επενδυτές οι αγορές των αναδυόμενων χωρών, ιδίως της Κίνας.

β) Επαρκής παραγωγή: Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Nabucco που κατέστη μη βιώσιμος λόγω της επιβολής των ιρανικών κυρώσεων

γ) Χρηματοδότηση: Λόγω των αβεβαιοτήτων που χαρακτηρίζουν την παγκόσμια αγορά, μόνο τα πλέον βιώσιμα εκ των έργων είναι «αποδοτικά» (bankable) με τραπεζικούς όρους. Η πιο συνήθης μορφή για την χρηματοδότηση έργων υποδομής βασίζεται σε προβλέψεις ταμειακής ροής για τα έργα (projected cash flows), παρά στους ισολογισμούς των αναδόχων του.

Η προϊούσα διαμόρφωση της παγκόσμιας αλλά και της ευρωπαϊκής αγοράς προς την κατεύθυνση της ευελιξίας, με κύριο όχημα την επέκταση του ρόλου του LNG και την απομείωση του ρόλου των μακροπρόθεσμων συμβολαίων, αποδυναμώνει σταδιακά το ρόλο των κρατών στην διαμόρφωση του παγκόσμιου ενεργειακού χάρτη, συνεπώς είναι προς το συμφέρον των τελευταίων έστω και απρόθυμα να προσαρμοστούν στην εν λόγω πραγματικότητα. Ιδίως δε στο τρέχον περιβάλλον χαμηλών τιμών πετρελαίων, το οποίο δεν αναμένεται να ανατραπεί σημαντικά στα προσεχή έτη, η ως άνω προπεριγραφείσα πραγματικότητα ενισχύεται περαιτέρω. Αυτό δε συνεπάγεται πως τα κράτη αποστερούνται εργαλείων πολιτικής στην υλοποίηση υποδομών, παρά κυρίως μεθερμηνεύεται πως το κυριότερο

εργαλείο για την προώθηση των συμφερόντων τους είναι η απελευθέρωση των εγχώριων αγορών με στρατηγικό και συγκροτημένο τρόπο προς το σκοπό της προσέλκυσης επενδύσεων.

Χαρακτηριστικά case studies της τρέχουσας κατάστασης αποτελεί η αποτυχία της υλοποίησης των αγωγών Nabucco και South Stream, παρότι τα εν λόγω σχέδια εξυπηρετούσαν τα αντιτιθέμενα συμφέροντα των δύο «άσπονδων» συνεταιίρων της ευρωπαϊκής αγοράς φυσικού αερίου (Ε.Ε. στην περίπτωση του Nabucco και Ρωσία στην περίπτωση του South Stream). Σύμφωνα με τα ως άνω τιθέμενα πιθανή ανάλογη τύχη ενδεχομένως θα μπορούσαν να έχουν, αν δεν ανατραπούν τα δεδομένα της αγοράς, τόσο η ευρωπαϊκή επέκταση του Turkish Stream, ή μελλοντικά ο EastMed σε περίπτωση που δεν ανακαλυφθούν σημαντικά επιπλέον κοιτάσματα φυσικού αερίου στην Ανατολική Μεσόγειο ή/και δεν επιτευχθεί πολιτική σταθερότητα στην περιοχή. Απολύτως πιθανό ενδεχόμενο είναι ο Νότιος Διάδρομος να αποτελέσει το τελευταίο μεγάλο έργο που θα υλοποιηθεί στην Νοτιοανατολική Ευρώπη στο ορατό μέλλον. Ως εκ τούτου η ελληνική ενεργειακή πολιτική θα πρέπει να έχει ως μείζονα εστίαση την συμμετοχή της στην ανάπτυξη των διακλαδώσεων που θα τεθούν υπό συζήτηση στο πλαίσιο του Νοτίου Διαδρόμου, ιδίως προς Βορράν και προς την στρατηγικού ενδιαφέροντος για τις μεγάλες δυνάμεις περιοχή των Βαλκανίων.

Βιβλιογραφία

- ΥΠΕΝ. (2016, 9 28). *Ομιλία Υπουργού Περιβάλλοντος και Ενέργειας στο 2nd Global Oil & Gas Southeast Europe & Mediterranean Summit*. Retrieved from ΥΠΕΝ: www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=389&snid=524=4442&language=el-GR
- ΣΚΑΪ. (2016, 12 1). *Επιβεβαίωσε η SOCAR το «ναυάγιο» για ΔΕΣΦΑ και φεύγει από την Αθήνα*. Retrieved from SKAI.GR: <http://www.skai.gr/news/finance/article/332465/epivevaiose-i-socar-to-nauagio-gia-ton-desfa/#ixzz4hWqxIbaR>
- Φίλης, Κ. (2014). *Η Στρατηγική της Ελλάδας στην Ανατολική Μεσόγειο με Αιχμή του Δόρατος την Ενέργεια*. Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων.
- Μπέρση, Ε. (2014, 5 24). *Κολοσσιαία συμφωνία Ρωσίας Κίνας*. Retrieved from ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ: www.kathimerini.gr/768650/article/epikairothta/kosmos/kolossiaia-symfwnia-rwsia---kinas
- Λιάγγου, Χ. (2016, 6 10). *Χρ. Λιάγγου: Συνεργασία «ΥΑΦΑ - Ποσειδών» και Noble για τον αγωγό East-Med*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/hr-liaggou-synergasia-yafa-poseidon-kai-noble-gia-ton-agogo-east-med>
- Λιάγγου, Χ. (2016, 12 3). *ΔΕΠΑ και Gastrade προωθούν το έργο για σταθμό LNG στην Αλεξανδρούπολη*. Retrieved from ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ: www.kathimerini.gr/848074/article/oikonomia/epixeirhseis/depa-kai-gastrade-prow8oyn-to-ergo-gia-sta8mo-lng-sthn-ale3androypolh
- Σιταρας, Β. (2014). *Ευρωπαϊκή Επιτροπή εναντίον Gazprom: Νομική Διαμάχη ή Γεωπολιτική Σύγκρουση;*. (24).
- Σιταράς, Β. (2014). *Ανοίγοντας το φελλό στο ενεργειακό μπουκάλι της Κασπίας: Τα κοιτάσματα, οι αγωγοί, η πολιτική και το Αζερμπαϊτζάν*. *Foreign Affairs*, 28.
- Αυλωνίτης, Γ. *Βιομηχανία φυσικού αερίου Τεχνολογικές, εμπορικές και οικονομικές πτυχές*. Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Ενέργεια: Στρατηγική, Δίκαιο και Οικονομία.
- Αυλωνίτης, Γ. (2014). *Gas Target Model: Το πρότυπο-στόχος για την ευρωπαϊκή αγορά αερίου*. Πανεπιστήμιο Πειραιώς / Τμ. Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών. Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων. (2013). *TAP: Οικοδομώντας τον Νότιο Ευρωπαϊκό Ενεργειακό Διάδρομο. Γεωπολιτικές Παράμετροι και Δυνητικά Οφέλη για την Ελλάδα*. Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων.
- Φλουδόπουλος, Χ. (2017, 3 1). *Χ. Φλουδόπουλος: Το νέο ενεργειακό "ραx Americana", ο ρόλος της Ελλάδας και τα μηνύματα προς τη Μόσχα*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/h-floydopoylos-neo-energeiako-pax-americana-o-rolis-tis-elladas-kai-ta-minymata-pros-ti-mosha>
- Καϊταντζίδης, Μ. (2016, 6 13). *Μ. Καϊταντζίδης: Η Trans Balkan «όχημα» Ελλάδας-Βουλγαρίας για τέρμιναλ LNG - Οι επιδιώξεις της Αθήνας*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/m-kaitantzidis-h-trans-balkan-ohima-elladas-voylgarias-gia-terminal-lng-oi-epidioxeis-tis>
- ACER. (2015). *EUROPEAN GAS TARGET MODEL REVIEW AND UPDATE*.
- Affairs, F. (2016, 4 12). *Unfrozen Conflict in Nagorno-Karabakh*. Retrieved from Foreign Affairs: <https://www.foreignaffairs.com/articles/armenia/2016-04-12/unfrozen-conflict-nagorno-karabakh>
- Agerton, M. (2015). *Global LNG Pricing Terms and Revisions: An Empirical Analysis*. James A. Baker III Institute for Public Policy. Rice University.

Ahmadov, I. (2016). Azerbaijan's New Macroeconomic Reality: How to Adapt to Low Oil Prices. *Caucasus Analytical Digest* (83).

Aissaoui, A. (2016). *Algerian Gas: Troubling Trends, Troubled Policies*. The Oxford Institute for Energy Studies.

Andersen, S. S., & Sitter, N. (2015). Managing Heterogeneity in the EU: Using Gas Market Liberalisation to Explore the Changing Mechanisms of Intergovernmental Governance. *Journal of European Integration*, 3 (37), 319-334.

Androulaki, S., & Psarras, J. (2016). Multicriteria decision support to evaluate potential long-term natural gas supply alternatives: The case of Greece. *European Journal of Operational Research* (253), 791-810.

Atlantic Council. (2017, 12). *Tillerson Could Boost Energy Diplomacy*. Retrieved from Atlantic Council: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/tillerson-could-boost-energy-diplomacy>

Austvik, O. G. (2016). The energy union and security of gas supply. *Energy Policy* (96), 372-382.

Austvik, O. G., & Rzayeva, G. (2016). *Turkey in the Geopolitics of Natural Gas*. Harvard Kennedy School.

Azaria, D. (2015). *Treaties on Transit of Energy via Pipelines and countermeasures*. Oxford University Press.

Belyi, A. V., & Goldthau, A. *Between a rock and a hard place: International market dynamics, domestic politics and Gazprom's strategy*. Robert Schuman Centre for Advanced Studies. Florence School of Regulation.

Berk, I., & Schulte, S. (2017). *Turkey's role in natural gas – Becoming a transit country?* Institute of Energy Economics at the University of Cologne (EWI).

Bloomberg. (2017, 31). *Gazprom Needs Its European Customers More Than Ever*. Retrieved from Bloomberg: <https://www.bloomberg.com/view/articles/2017-03-01/gazprom-needs-its-european-customers-more-than-ever>

Boersma, T. (2015). The challenge of completing the EU internal market for natural gas. *European Policy Analysis* (27).

Bonafe, E., & Mete, G. (2016). Escalated interactions between EU energy law and the Energy Charter Treaty. *Journal of World Energy Law and Business*, 1-15.

Bouzarovski, S., Bradshaw, M., & Wochnik, A. (2015). Making territory through infrastructure: The governance of natural gas transit in Europe. *Geoforum* (64), 217–228.

BP. (2017). *2017 edition BP Energy Outlook*.

BP. (2013, 9 19). *Shah Deniz major sales agreements with European gas purchasers concluded, 19.09.2013*. Retrieved from www.bp.com: <http://www.bp.com/en/global/corporate/press/press-releases/shah-deniz-major-sales-agreements-with-european-gas-purchasers-c.html>

BP. (n.d.). *South Caucasus pipeline*. Retrieved from BP: http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html

BP. (2016). *Statistical Review of World Energy June 2016*.

Bros, T. (2016). *Has Ukraine scored an own-goal with its transit fee proposal?* The Oxford Institute for Energy Studies.

Browning, W. E., & Dimitroff, T. J. (2009). Transboundary pipeline development and risk mitigation. In G. Picton-Turbervill, *Oil and Gas: A Practical Handbook* (pp. 93-113). Globe Law and Business.

Burgin, A. (2015). National binding renewable energy targets for 2020, but not for 2030 anymore: why the European Commission developed from a supporter to a brakeman. *Journal of European Public Policy*, 22 (5), 690-707.

Cobanli, O. (2014). *An Application of Cooperative Game Theory: Strategic Investments in the Natural Gas Network*. Humboldt-Universität zu Berlin.

Cobanli, O. (2014). *Turkey in the Eurasian Energy Game*. Global Relations Forum.

Creti, A., & Villeneuve, B. (2003). *Long-term contracts and take-or-pay clauses in natural gas markets*.

Danchev, S., Paratsiokas, N., & Tsakanikas, A. (2013). *Economic Impact of TAP on Greece*. Foundation for Economic and Industrial Research.

de Jong, S. (2016). Confuse, Divide and Rule - How Russia Drives Europe Apart. *IES Policy Brief* (2).

De Joode, J., & Van Oostvoorn, F. *Conditions for investments in natural gas infrastructures*.

Demir, İ. (2012). Strategic Importance Of Crude Oil And Natural Gas Pipelines. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 6 (3), 87-96.

Dickel, R., Hassanzadeh, E., Henderson, J., Honore, A., El-Katiri, L., Pirani, S., et al. (2014). *Reducing European Dependence on Russian Gas: distinguishing natural gas security from geopolitics*. The Oxford Institute for Energy Studies.

Dimitrov, P. (2015). Is Azerbaijani Gas a Game Changer in Balkan Energy Geopolitics? *Caucasus International*, 6 (2).

EA Daily. (2017, 1 6). *Ashgabat's gas blackmailing doesn't work with Iran*. Retrieved from EA Daily: <https://eadaily.com/en/news/2017/01/06/ashgabats-gas-blackmailing-doesnt-work-with-iran>

Economics, F. (2016). *The environment for gas network investment in Europe*.

Edison. (2016, 10 4). *Edison: S&P reviews rating to BB+ from BBB- with stable outlook*. Retrieved from Edison: <http://www.edison.it/en/edison-sp-reviews-rating-bb-bbb-stable-outlook?mlid=828>

Energy Community. (2014, 1). *FS and ESIA for the Ionian – Adriatic Pipeline (IAP), Feasibility Study Report*. Retrieved from www.energy-community.org: <https://www.energy-community.org/pls/portal/docs/3096031.PDF>

Energypress. (2016, 1 13). *Η νέα στρατηγική της ΔΕΠΑ - Οι βασικές κατευθύνσεις της νέας διοίκησης της εταιρείας*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/i-nea-stratigiki-tis-depa-oi-vasikes-kateythynseis-tis-neas-dioikisis-tis-etairias>

Energypress. (18, 7 2016). *Η διεθνής συνθήκη για την Κασπία ανοίγει το δρόμο για να φτάσει το τουρκμενικό αέριο στην Ευρώπη*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/i-diethnis-synthiki-gia-tin-kaspia-anoigei-dromo-gia-na-ftasei-toyrkmeniko-aerio-stin-eyropi>

Energypress. (2017, 2 1). *Η Τουρκία εξέδωσε όλες τις άδειες για την έναρξη κατασκευής του Turkish Stream*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/i-toyrkia-exedose-oles-tis-adeies-gia-tin-enarxi-kataskeyis-toy-turkish-stream>

Energypress. (2016, 11 9). *Η Σλοβακία θέτει θέμα διασύνδεσης του αγωγού Eastring με το Νότιο Διάδρομο*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/i-slovakia-thetei-thema-diasyndesis-toy-agogoy-eastring-me-notio-diadromo>

Energypress. (2016, 3 13). *Ο Σέβκοβιτς δεν «βλέπει» αναβίωση του αγωγού ITGI, 13.03.2016.*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/o-sevkovits-den-vlepei-anaviosi-toy-agogoy-itgi>

Energypress. (2016, 5 19). *Ο «Ποσειδών», η στάση των ΗΠΑ και το μεγάλο παιχνίδι.* Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/o-poseidon-i-stasi-ton-ipa-kai-megalo-paihni>

Energypress. (2015, 11 4). *Ν. Αγαλιώτης: Οριστικοποιήθηκαν τα ενεργειακά έργα κοινού ενδιαφέροντος για το 2015-17.* Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/n-agaliotis-oristikopoiithikan-ta-energeiaka-erga-koinoy-endiaterontos-gia-2015-17>

Energypress. (2016, 1 21). *Κ. Λεβογιάννης-Ν. Νοτσέβνικ: Ένα βήμα εγγύτερα στο βαλκανικό όνειρο - Η Ελλάδα στο επίκεντρο των εγκαταστάσεων φυσικού αερίου στην Νότιο Ανατολική Ευρώπη.* Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/k-levogiannis-n-notsevnik-ena-vima-eggytera-sto-valkaniko-oneiro-i-ellada-sto-epikentro-ton>

Energypress. (2015, 12 16). *Μ. Καϊταντζίδης: Ζητούνται αγοραστές αερίου για το τέρμιναλ Αλεξανδρούπολης.* Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/m-kaitantzidis-zitoyntai-agorastes-aerioy-gia-terminal-alexandroypolis>

Energypress. (2016, 10 17). *Π. Παπακωνσταντίνου: Νέα δεδομένα στο παιχνίδι των αγωγών.* Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/p-parakonstantinou-nea-dedomena-sto-paihni-ton-agogon>

Energypress. (2015, 11 18). *Τι "κρύβει" ο νέος κατάλογος με τα 195 ενεργειακά έργα κοινού ενδιαφέροντος της ΕΕ.* Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/ti-kryvei-o-neos-katalogos-me-ta-195-energeiaka-erga-koinoy-endiaterontos-tis-ee>

Energypress. (2016, 8 11). *Σε τροχιά υλοποίησης εισέρχεται ο ελληνοβουλγαρικός αγωγός IGB.* Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/se-trochia-ylopoiisis-eiserhetai-o-ellinoylgarikos-agogos-igb>

Energypress. (2016, 7 14). *Με τροπολογία Σκουρλέτη μειώνεται η "ανακτήσιμη διαφορά" του ΔΕΣΦΑ - Ερωτηματικά για την τύχη της ιδιωτικοποίησης.* Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/me-tropologia-skourleti-meionetai-i-anaktisimi-diafora-toy-desfa-erotimatika-gia-tin-tyhi-tis>

Energypress. (2016, 12 28). *Ηλ. Μπέλλος: Πλωτός σταθμός αεριοποίησης LNG από την GasLog.* Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/il-mpellos-plotos-stathmos-aeriopoiisis-Ing-apo-tin-gaslog>

Energypress. (12, 12 2016). *Πιο γρήγορα και με μικρότερο κόστος προχωρούν τα έργα για τον TANAP.* Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/pio-grigora-kai-me-mikrotero-kostos-prochoroun-ta-erga-gia-ton-tanap>

Energypress. (2017, 5 10). *Στο α' τρίμηνο του 2020 η εμπορική λειτουργία του αγωγού IGB σύμφωνα με το νέο χρονοδιάγραμμα.* Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/sto-trimino-toy-2020-i-emporiki-leitoyrgia-toy-agogoy-igb-symfona-me-neo-hronodiagramma>

Energypress. (2017, 1 31). *Στα 4,5 δισ. ευρώ το κόστος της κατασκευής του TAP από την Ελλάδα έως την Ιταλία.* Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/sta-45-dis-eyro-kostos-tis-kataskeyis-toy-tar-apo-tin-ellada-eos-tin-italia>

Energypress. (2017, 2 2). *ΗΠΑ vs Ρωσία και στη μέση η Ελλάδα: "Καμπανάκι" για τους αγωγούς χτύπησε ο Αμερικάνος πρέσβης*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/ipa-vs-rosia-kai-sti-mesi-i-ellada-kampanaki-gia-toys-agogoy-s-htypise-o-amerikanos-presvis>

Energypress. (2014, 3 14). *ΔΕΠΑ: Η σημασία του Eastmed και τα επόμενα βήματα*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/depa-i-simasia-toy-eastmed-kai-ta-epomena-vimata>

Energypress. (2017, 2 20). *Μέχρι το 2020 έτοιμος ο Νότιος Διάδρομος, υποστηρίζει ο Αζέρος πρόεδρος*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/mehri-2020-etoimos-o-notios-diadromos-ypostirizei-o-azeros-proedros>

Energypress. (2014, 10 15). *Ποιοι κέρδισαν τα συμβόλαια του TANAP*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/poioi-kerdisan-ta-symvolaia-toy-tanap>

Energypress. (2013, 9 3). *Αγορά μεριδίου στον TAP εξετάζει η Τουρκία*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/agora-meridioy-ston-tap-exetazei-i-toyrkia>

Energypress. (2016, 10 19). *Ρωσία, Τουρκία και η ευρωπαϊκή διπλωματική σκακιέρα*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/rosia-toyrkia-kai-i-eyropaiki-diplomatiki-skakiera>

Energypress. (2016, 12 22). *Μόσχα: Στα 7 δις. ευρώ το κόστος του Turkish Stream*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/mosha-sta-7-dis-eyro-kostos-toy-turkish-stream>

Energypress. (2017, 2 9). *Θετικό βήμα για το τερματικό LNG της Αλεξανδρούπολης μέσω της οριστικής συμμετοχής της GasLog*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/thetiko-vima-gia-termatiko-lng-tis-alexandroypolis-meso-tis-oristikis-symmetohis-tis-gaslog>

Energypress. (2016, 5 17). *Οδικός χάρτης για πλωτό Αλεξανδρούπολης: Επιχειρηματική απόφαση τέλος 2016, ολοκλήρωση τέλος του 2018*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/odikos-hartis-gia-ploto-alexandroypolis-epiheirimatiki-apofasi-telos-2016-oloklirosi-telos-toy>

Energypress. (2017, 3 14). *Θετικός για IGB και Βουλγαρία ο χθεσινός συμβιβασμός E.E.-Gazprom*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/thetikos-gia-igb-kai-voylgaria-o-hthesinos-symvivasmos-ee-gazprom>

Energypress. (2015, 5 15). *Ιταλικό φλερτ από Edison με τον Ρωσικό αγωγό - Έτσι θα μπει στο παιχνίδι ο ITGI*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/italiko-flert-apo-edison-me-ton-rosiko-agogo-etsi-tha-mpai-sto-paihni-di-o-itgi>

Energypress. (2017, 3 6). *Ρίκαρντ Σκούφιας: Οποιος επιθυμεί να έχει πρόσβαση στον TAP πρέπει να λειτουργεί με βάση τους ευρωπαϊκούς κανόνες*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/rikarnt-skoifyias-opoios-epithymeina-eheiprosvasi-ston-tap-prepei-na-leitoyrgeime-vasi-toys>

Energypress. (2016, 10 25). *Θετικές προοπτικές για τις εμπορικές σχέσεις Ελλάδας και Αλγερίας - Ο ρόλος τους φυσικού αερίου και των πετρελαιοειδών*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/thetikes-prooptikes-gia-tis-emporikes-sheseis-elladas-kai-algerias-o-rolos-toys-fysikoy-aerioy>

Energypress. (2016, 11 28). *Χόκστιν: Ο Turkish Stream θα μπορούσε να απειλήσει την επέκταση του Νοτίου Διαδρόμου*. Retrieved from Energypress:

<https://energypress.gr/news/hokstin-o-turkish-stream-tha-mporoyse-na-apeilisei-tin-epektasi-toy-notioy-diadromoy>
Energypress. (2017, 2 10). *Τουρκία: Έπεσαν οι υπογραφές για το δάνειο 400 εκατ. δολαρίων για τον TANAP*,. Retrieved from Energypress:
<http://energypress.gr/news/toyrkia-epesan-oi-yprografes-gia-daneio-400-ekat-dolarion-gia-ton-tanap>
Energypress. (2016, 6 22). *Επέκταση αδειών της Eni στην Αλγερία*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/epektasi-adeion-tis-eni-stin-algeria>
Energypress. (2017, 2 24). *Δηλώσεις Αλίγιεφ - Αλμπαϊράκ για τον TANAP*. Retrieved from Energypress: www.energypress.gr/news/diloseis-aligief-almpairak-gia-ton-tanap
Energypress. (2017, 3 15). *Εμπορικά ανταγωνιστικός ο αγωγός EastMed, δηλώνει η IGI Poseidon*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/emporika-antagonistikos-o-agogos-eastmed-dilonei-i-igi-poseidon>
Energypress. (2015, 1 16). *Ερντογάν: Σημαντικός ο ρόλος του TANAP*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/erntogan-simantikos-o-rolos-toy-tanap>
Energypress. (2017, 3 1). *Καλοκαίρι η ολοκλήρωση της τεχνικής μελέτης για το πλωτό τερματικό LNG της Αλεξανδρούπολης*. Retrieved from Energypress:
<https://energypress.gr/news/kalokairi-i-oloklirosi-tis-tehnikis-meletis-gia-plototermatiko-lng-tis-alexandroypolis>
Energypress. (2015, 9 3). *Υποψήφιος για τα σχέδια κοινού ενδιαφέροντος της Ε.Ε. ο αγωγός Tesla*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/yropsifios-gia-ta-shedia-koinoy-endiaferontos-tis-ee-o-agogos-tesla>
Energypress. (2016, 9 13). *Συμφωνίες για τον "κάθετο διάδρομο" και τη διασύνδεση των δικτύων αερίου υπέγραψε ο ΔΕΣΦΑ*. Retrieved from Energypress:
<https://energypress.gr/news/symfonies-gia-ton-katheto-diadromo-kai-ti-diasyndesiton-diktyon-aerioy-ypegrapse-o-desfa>
Energypress. (2014, 11 14). *Ξαναμπήκε στο δεκαετές πρόγραμμα του ΔΕΣΦΑ το χερσαίο τμήμα του αγωγού ITGI*. Retrieved from Energypress:
<http://energypress.gr/news/xanampike-sto-dekaetes-programma-toy-desfa-hersaiotmima-toy-agogoy-itgi>
Energypress. (2016, 3 3). *Υλοποίηση του τερματικού LNG υποσχέθηκε η Κροατία στον Χόκστιν*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/ylopoiisi-toy-termatikoy-lng-yposhethike-i-kroatia-ston-hokstin>
Energypress. (2017, 3 24). *Αυξημένες κατά 271% οι εισαγωγές φυσικού αερίου της Ρουμανίας τον Ιανουάριο*. Retrieved from Energypress:
<https://energypress.gr/news/ayximenes-kata-271-oi-eisagoges-fysikoy-aerioy-tis-roymanias-ton-ianoyario>
Energypress. (2016, 4 27). *Επιχείρηση "συγχρονισμού" του IGB με τον πλωτό σταθμό LNG της Αλεξανδρούπολης - Το Μάιο στην Αθήνα η Πέτκοβα*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/epiheirisi-syghronismoy-toy-igb-me-ton-plotostathmo-lng-tis-alexandroypolis-maio-stin-athina-i>
Energypress. (2016, 11 9). *Επενδύσεις 200 δισ. ευρώ στην πετρελαιοβιομηχανία του αναζητά το Ιράν*. Retrieved from Energypress:
<https://energypress.gr/news/ependyseis-200-dis-eyro-stin-petrelaiomihania-toy-anazita-iran>

Energypress. (2015, 6 4). *Ζωντανεύουν τα έργα ανάπτυξης στην ΝΑ Ευρώπη, μέσω του Turkish Stream*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/zontaneyougn-ta-erga-anaptyxis-stin-na-eyropi-meso-toy-turkish-stream>

Energypress. (2016, 9 26). *Προτεραιότητα η διασύνδεση των δικτύων μεταφοράς φυσικού αερίου Βουλγαρίας-Ελλάδας-Ρουμανίας, λέει η ΕΕ*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/proteraiotita-i-diasyndesi-ton-diktyon-metaforas-fysikoy-aerioy-voulgarias-elladas-roymanias>

Energypress. (2017, 2 5). *1 δισ. ευρώ από την ΕΤΕπ για την κατασκευή του TANAP*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/1-dis-eyro-apo-tin-etep-gia-tin-kataskeyi-toy-tanap>

Energypress. (2017, 3 7). *270 εκατ. ευρώ θα επενδύσει η Snam στον TAP ως το 2021*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/270-ekat-eyro-tha-ependyse-i-snam-ston-tap-os-2021>

Energypress. (2017, 1 3). *29 μεγάλες εταιρείες επέλεξε το Ιράν για συμπράξεις σε πετρέλαιο και φυσικό αέριο*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/29-megaless-etairieies-epelaxe-iran-gia-sympraxeis-se-petrelaio-kai-fysiko-aerio>

Energypress. (2016, 10 27). *5,2 δισ. ευρώ θα κοστίσει ο EastMed σύμφωνα με τους Ισραηλινούς*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/52-dis-eyro-tha-kostisei-o-eastmed-symfona-me-toys-israilinoys>

Energypress. (2016, 4 1). *Botas: Συνεχίζεται η διαπραγμάτευση για το αέριο της Gazprom*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/botas-synehizetai-i-diaitisia-gia-aerio-tis-gazprom>

Energypress. (2015, 7 30). *Cheniere Energy: Προβληματισμός για το υψηλό κόστος του τερματικού LNG στην Κροατία*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/cheniere-energy-provlimatismos-gia-ypsilo-kostos-toy-termatikoy-lng-stin-kroatia>

Energypress. (2015, 12 16). *Cheniere: Είμαστε έτοιμοι να φέρουμε αμερικανικό LNG, αλλά και να επενδύσουμε στην Ελλάδα*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/cheniere-eimaste-etoimoi-na-feroyme-amerikaniko-lng-alla-kai-na-ependysoyme-stin-ellada>

Energypress. (2016, 10 18). *FT: Ο IGB θα ανακόψει την εξάρτηση από τη Ρωσία για φυσικό αέριο*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/ft-o-igb-tha-anakopsei-tin-exartisi-apo-ti-rosia-gia-fysiko-aerio>

Energypress. (2017, 3 16). *Gazprom: Ο Turkish Stream θα σημάνει το τέλος στη μεταφορά φυσικού αερίου στην Τουρκία μέσω Βουλγαρίας - Ρουμανίας*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/gazprom-o-turkish-stream-tha-simanei-telos-sti-metafora-fysikoy-aerioy-stin-toyrkia-meso>

Energypress. (2016, 6 9). *LNG: Όνειρο ή πραγματικότητα για την Παραδουνάβια περιοχή*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/lng-oneiro-i-pragmatikotita-gia-tin-paradoynavia-periohi>

Energypress. (2013, 11 25). *SOCAR: Έως και 30 δις κ.μ. η δυναμικότητα του TANAP μελλοντικά*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/socar-eos-kai-30-dis-km-i-dynamikotita-toy-tanap-mellontika>

Energypress. (2015, 10 7). *The Southern Gas Corridor and the Adriatic countries*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.eu/articles/the-southern-gas-corridor-and-the-adriatic-countries/>

Energypress. (2015, 3 19). *Wood Mackenzie: Από τι θα εξαρτηθεί η βιωσιμότητα του αγωγού TANAP*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/wood-mackenzie-apo-ti-tha-exartithe-i-viosimotita-toy-agogoy-tanap>

ENTSO-G. (2015). *Ten year network development Plan*.

EU nations agree to let European Commission vet gas, oil deals. (2016, 12 7). Retrieved from Reuters: <http://af.reuters.com/article/energyOilNews/idAFL5N1E25PR>

EU rules on Intergovernmental Agreements in energy updated . (2017, 3 21). Retrieved from European Commission: <https://ec.europa.eu/energy/en/news/eu-rules-intergovernmental-agreements-energy-updated>

Euractiv. (2017, 1 30). *Sefcovic says Opal pipeline controversy ‘very technical and complex’*. Retrieved from Euractiv: <http://www.euractiv.com/section/energy/news/sefcovic-says-opal-pipeline-controversy-very-technical-and-complex/>

Euractiv. (2015, 5 22). *Slovakia, Hungary, Romania and Bulgaria embark on gas pipeline project*. Retrieved from Euractiv: <http://www.euractiv.com/section/central-europe/news/slovakia-hungary-romania-and-bulgaria-embark-on-gas-pipeline-project/>

European Commission. (2015). *ΔΕΣΜΗ ΜΕΤΡΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΕΝΩΣΗ*. European Commission.

European Commission. (2016). *Impact of PCIs on gas security of supply in Europe*.

European Commission. (2014). *In - depth study of European Energy Security*. European Commission.

Fodstad, M., Egging, R., Midthun, K., & Tomasgard, A. (2016). Stochastic Modeling of Natural Gas Infrastructure Development in Europe under Demand Uncertainty. *The Energy Journal* , 37.

Fortune. (2016, 9 24). *Moody’s Cuts Turkey’s Credit Rating to ‘Junk’*. Retrieved from Fortune: <http://fortune.com/2016/09/24/moodys-turkey-credit-rating>

Gastrade. (n.d.). *Ανατέθηκε η μελέτη Βασικού Σχεδιασμού (FEED) για το έργο LNG Αλεξανδρούπολης*. Retrieved from Gastrade: <http://www.gastrade.gr/>

Gazprom. (2015). *Annual Report 2015*.

Gazprom. (2016, 2 24). *Gazprom, DEPA and Edison sign Memorandum of Understanding*. Retrieved from Gazprom: <http://www.gazprom.com/press/news/2016/february/article267671/>

Gazprom. (2016, 12 13). *Gazprom, DEPA, and Edison in talks on optimal route of Russian gas exports to the south of Europe*. Retrieved from Gazprom: <http://www.gazprom.com/press/news/2016/december/article295952/>

Georgiou, N., & Rocco, A. (2017). *Energy Governance in EURussia Energy Relations: Paving the Way Towards an Energy Union*. Institute of European Law.

Giamouridis, A., & Paleoyannis, S. (2011). *Security of Gas Supply in Southeastern Europe*. The Oxford Institute for Energy Studies.

Grigas, A. (2017). *A Natural Gas Diplomacy Strategy for the New US Administration*. Atlantic Council GLOBAL ENERGY CENTER.

Gurbanov, I. (2015). Perspective for Turkish Stream Project: Possible Scenarios and Challenges. *Caucasus International* , 6 (2).

Gurbanov, I. (2015). *Repercussions of Turkish Stream for the Southern Gas Corridor: Russia's new gas strategy*. CEEE Policy Brief.

Gurbanov, I. (2017, 3 9). *Southern Gas Corridor Seeks Financial Backing Amidst Volatile Oil Prices*. Retrieved from Jamestown: <https://jamestown.org/program/southern-gas-corridor-seeks-financial-backup-amidst-volatile-oil-prices/>

Hafner, M., & Tagliapietra, S. (2015). *Turkish Stream and the EU Security of Supply: What's next?* Fondazione Eni Enrico Mattei.

Hafner, M., & Tagliapietra, S. (2015). *Turkish Stream: What strategy for Europe?* Fondazione Eni Enrico Mattei.

Hartley, P. R. (2014). *Recent Developments in LNG Markets*. James A. Baker III Institute. Rice University.

Hauser, P., & Möst, D. *Impact of LNG Imports and Shale Gas on a European Natural Gas Diversification Strategy*. Technische Universität Dresden (TU Dresden).

Hauteclocque, A., Conti, I., & Glachant, J.-M. (2015). *From a Reactive to a Proactive EU Regulatory Framework for Long-term Gas Import Contracts*. Florence School of Regulation.

Henderson , J. (2016). *Gazprom – Is 2016 the Year for a Change of Pricing Strategy in Europe?* The Oxford Institute for Energy Studies.

Henderson, J., & Mitrova, T. (2015). *The Political and Commercial Dynamics of Russia's Gas Export Strategy*. The Oxford Institute for Energy Studies.

Honore, A. (2013). *The Italian Gas Market: Challenges and opportunities*. The Oxford Institute for Energy Studies.

Honore, A. (2014). *The Outlook for Natural Gas Demand in Europe*. The Oxford Institute for Energy Studies.

Hubert , F. (2007). *Strategic investment in international gas transport systems*. EIB Papers.

Hubert , F., & Orlova, E. (2012). *Competition or Countervailing Power for the European Gas Market*.

Hubert, F., & Cobanli, O. (2012). *Pipeline Power*. FIW.

Hubert, F., & Cobanli, O. (2014). *Pipeline Power: A Case Study of Strategic Network Investments*. Verein für Socialpolitik / German Economic Association.

Hubert, F., & Ikonnikova, S. (2003). *Investment Options and Bargaining Power in the Eurasian Supply Chain for Natural Gas*.

Ibrahimov, R. (2015). Turkish-Azerbaijani Energy Relations: Significant Leverage in the Implementation of the Foreign Policy Interests of Both Countries. *Insight Turkey* , 17 (2), 83-100.

ICGB. (2016, 12 2). *Five binding offers were submitted in the binding phase of the market test for the Gas Interconnector Greece-Bulgaria*. Retrieved from ICGB: <http://www.icgb.eu/press>

ICGB. (2015, 12 14). *New Market Test for IGB Gas Pipeline*. Retrieved from ICGB: <http://www.icgb.eu/press>

ICGB. (2016, 4 27). *Nine non-binding expressions of interest have been received by ICGB AD - the company responsible for implementation of Greece-Bulgaria gas pipeline*. Retrieved from ICGB: <http://www.icgb.eu/press>

Institute of Energy for S.E. Europe (IENE). (2015). *The Vertical Corridor: From the Aegean to the Baltic*.

Institute of Energy for South-East Europe. (2014). *The outlook for a natural gas trading hub in Europe*.

International Energy Agency. (2016). *Energy Policies of IEA Countries 2016 Review Italy*. IEA.

International Energy Agency. (2016). *Energy Policies of IEA Countries 2016 Review Turkey*. IEA.

International Energy Agency. (2016). *World Energy Outlook 2016*.

Jalilvand, D. R. (2017). *Iranian Energy: a comeback with hurdles*. The Oxford Institute for Energy Studies.

Jalilvand, D. R., & Foundation, F. E. (2017). *Iranian Energy: a comeback with hurdles*. The Oxford Institute for Energy Studies.

James, R. A., & Mauel, G. J. *An Integrated Approach to Energy Investment Protection*. Pillsbury Winthrop Shaw Pittman LLP.

Joint UNDP/World Bank Energy Sector Management Assistance Programme (ESMAP). (2003). *Cross-Border Oil and Gas Pipelines: Problems and Prospects*.

Komlev, S. (2013). *Pricing the "Invisible" Commodity*. Gazprom.

Koranyi, D. (2014). *The Southern Gas Corridor: Europe's Lifeline?* Istituto Affari Internazionali.

Krutikhin, M. (2016, 10 27). *Mikhail Krutikhin: Το κόστος του Turkish Stream για τη Ρωσία*. Retrieved from Energypress: <https://energypress.gr/news/mikhail-krutikhin-kostos-toy-turkish-stream-gia-ti-rosia>

Le Coq, C., & Paltseva, E. (2011). *Assessing gas transit risks: Russia vs. the EU*.

Le Coq, C., & Schwenen, S. (2017). *Challenges for Natural Gas in the Context of the Energy Union*. Centre on Regulation in Europe.

Leal-Arcas, R. (2015). *Energy Transit Activities: Collection of Intergovernmental Agreements on Oil and Gas Transit Pipelines and Commentary*. Energy Charter Secretariat.

LNG World Shipping. (2016, 3 3). *Croatia considers FSRU for Krk LNG imports*. Retrieved from LNG World Shipping: Croatia considers FSRU for Krk LNG imports

Mammadova, J. (2015). *Gazprom's Refocus on Europe: The Replacement of the South Stream Pipeline with the Turkish Stream Pipeline*. *Caucasus International*, 6 (2).

Melling, A. J. (2010). *Natural Gas Pricing and its future: Europe as the battleground*. Carnegie Endowment.

Mikhelidze, N. (2013). *The Winner is TAP: The EU's Failed Policy in the South Caucasus*. Istituto Affari Internazionali.

Ministry of Foreign Affairs. (2015, 4 7). *Joint Declaration on the Strengthening of Energy Cooperation (Budapest, April 7, 2015)*. Retrieved from MFA: <http://www.mfa.gr/en/current-affairs/top-story/joint-declaration-on-the-strengthening-of-energy-cooperation-budapest-april-2015.html>

Mitrova, T. (2014). *The Geopolitics of Russian Natural Gas*. Harvard University's Belfer Center and Rice University's Baker Institute Center for Energy Studies.

Muthoo, A. (2000). *A Non-Technical Introduction to Bargaining Theory*. *World Economics*, 1 (2), 145-166.

NaturalGasWorld. (2015, 2 9). *"Eastring" Project: Increasing Connectivity with New Markets*. Retrieved from Natural Gas World: <http://www.naturalgasworld.com/slovakia-tso-eustream-eastring-miroslav-bodnar>

NaturalGasWorld. (2017, 1 27). *An Overview of the Turkstream Gas Pipeline Project Agreement*. Retrieved from Natural Gas World: www.naturalgasworld.com/turkstream-gas-pipeline-project-a-compendium-35640

NaturalGasWorld. (2014, 11 30). *astring Better Than South Stream, Says Eustream*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/eastring-better-south-stream-eustream>

NaturalGasWorld. (2017, 3 16). *Azeri SGCC Places \$1bn Eurobonds on World Markets*. Retrieved from Natural Gas World: <http://www.naturalgasworld.com/sgc-places-1bn-eurobonds-on-world-markets-36463>

NaturalGasWorld. (2017, 3 16). *BP Sails Second Jacket to SD 2 Caspian Field*. Retrieved from Natural Gas World: <http://www.naturalgasworld.com/bp-promises-to-complete-sd-construction-on-schedule-36465>

NaturalGasWorld. (2014, 12 20). *Central and South-Eastern Europe after the cancellation of South Stream*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/central-south-eastern-europe-cancellation-south-stream>

NaturalGasWorld. (2014, 12 16). *Eastern Mediterranean Gas: An Israeli Perspective*. Retrieved from Natural Gas World: <http://www.naturalgasworld.com/shaul-zemach-israel-turkey-lebanon-east-med-pipeline>

NaturalGasWorld. (2016, 6 8). *EC officials raid Romanian gas companies*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/ec-officials-raid-romanian-gas-companies-30007>

NaturalGasWorld. (2016, 6 30). *Financing the Southern Gas Corridor*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/financing-the-southern-gas-corridor-30333>

NaturalGasWorld. (2016, 3 31). *Fluxys Points to Belgian Grid's Flexibility*. Retrieved from Natural Gas World: <http://www.naturalgasworld.com/fluxys-points-to-belgian-grids-flexibility-28873>

NaturalGasWorld. (2017, 2 22). *Gas Earnings To Equal Oil by Mid 2020's: SOCAR CEO - NGW Magazine*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/gas-earnings-to-equal-oil-by-mid-2020s-socar-ceo-36071>

NaturalGasWorld. (2017, 3 2). *Gazprom Updates Market on Infrastructure*. Retrieved from Natural Gas World: <http://www.naturalgasworld.com/gazprom-updates-market-on-infrastructure-36220>

NaturalGasWorld. (2016, 1 27). *Greek DEPA Changes Course*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/greek-depa-changes-course>

NaturalGasWorld. (2015, 11 24). *Important Projects of Common Interest in the Balkans*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/projects-of-common-interest-balkans-26592>

NaturalGasWorld. (2015, 12 21). *Interconnecting Central and South Eastern Europe – A Time of Opportunity for Romania*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/interconnecting-central-and-south-eastern-europe-a-time-of-opportunity-for-romania-27214>

NaturalGasWorld. (2015, 2 19). *Interview With Walter Peeraer, CEO of Fluxys*. Retrieved from Natural Gas World: <http://www.naturalgasworld.com/walter-peeraer-ceo-fluxys-86756>

NaturalGasWorld. (2016, 10 27). *Iran's 5-year gas plan aimed at neighbours*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/irans-5-year-gas-plan-aimed-at-neighbours-34158>

NaturalGasWorld. (2015, 3 2). *Liberalizing Turkey's Gas Market: BOTAŞ Loosening the Reins*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/botas-liberalizing-turkeys-gas-market>

NaturalGasWorld. (2017, 1 21). *Perspective for 'Turkish Stream' Project: Possible Scenarios and Challenges*. Retrieved from NaturalGasWorld: <https://www.naturalgasworld.com/perspective-for-turkish-stream-project-possible-scenarios-and-challenges-35401>

NaturalGasWorld. (2017, 1 22). *Reflections on the New Romanian Energy Strategy*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/reflections-on-the-new-romanian-energy-strategy-35483>

NaturalGasWorld. (2015, 10 12). *Romania Gas: Great Potential, Regional Complexities*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/romania-gas-great-potential-regional-complexities-27039>

NaturalGasWorld. (2017, 10 18). *Romania Holds Capacity Auction for Isaccea-Negru Voda Pipeline*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/romania-holds-capacity-auction-for-isaccea-negru-voda-pipeline-32189>

NaturalGasWorld. (2016, 4 29). *Slovakia Remains Caught between Russia and Brussels as EU Presidency Looms*. Retrieved from Natural Gas World: <http://www.naturalgasworld.com/slovakia-remains-caught-between-russia-and-brussels-as-eu-presidency-looms-29291>

NaturalGasWorld. (2016, 8 29). *Socar Joins New Adriatic Pipe Project*. Retrieved from Natural Gas World: <http://www.naturalgasworld.com/socar-joins-development-of-iap-project-31281>

NaturalGasWorld. (2015, 11 9). *The EU's Projects of Common Interest in Greece Don't All Make Sense*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/eu-projects-of-common-interest-in-greece-26221>

NaturalGasWorld. (2015, 11 18). *The Interconnector Greece-Italy Is Back on Track - But for How Long?* Retrieved from Natural Gas World: <http://www.naturalgasworld.com/itgi-back-on-track-26367>

NaturalGasWorld. (2016, 2 3). *Turkey signals to discount gas prices after Iran arbitration*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/turkey-signals-discount-domestic-natural-gas-prices-after-iran-arbitration-27958>

NaturalGasWorld. (2016, 12 14). *Turkey's changing energy priorities*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/turkeys-changing-energy-priorities-34882>

NaturalGasWorld. (2016, 12 29). *Turkish Stream Crosses Choppy Waters*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/gazproms-turkish-stream-laying-35157>

NaturalGasWorld. (2017, 5 8). *TurkStream Pipelay Begins, says Gazprom*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/turkstream-pipelay-begins-says-gazprom-37448>

NaturalGasWorld. (2016, 7 20). *Ukraine, Romania Sign Gas Link Agreement*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/ukraine-romania-sign-gas-link-agreement-30690>

NaturalGasWorld. (2016, 9 22). *US LNG Exports will be Game-Changer: Ifri Report*,. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/us-lng-exports-will-be-game-changer-ifri-report-31731>

NaturalGasWorld. (2014, 4 8). *WSJ: Fluxys Plans Russian Natural Gas Hub in Zeebrugge Port*. Retrieved from Natural Gas World: <https://www.naturalgasworld.com/fluxys-plans-russian-natural-gas-hub-zeebrugge-port>

Nine O'clock. (2016, 1 20). *BRUA natural gas pipeline receives EC funding*. Retrieved from Nineoclock.ro: <http://www.nineoclock.ro/brua-natural-gas-pipeline-receives-ec-funding/>

Novinite. (2014, 9 21). *Bulgaria, Azerbaijan Sign 2 Agreements on Gas Projects*. Retrieved from Novinite: <http://www.novinite.com/articles/163509/Bulgaria,+Azerbaijan+Sign+2+Agreement+s+on+Gas+Projects>

Novinite. (2015, 6 27). *Russia Does U-Turn on Ukraine Gas Transit*. Retrieved from [www.novinite.com](http://www.novinite.com/articles/169499/Russia+Does+U-Turn+on+Ukraine+Gas+Transit): <http://www.novinite.com/articles/169499/Russia+Does+U-Turn+on+Ukraine+Gas+Transit>

Omonbude, E. J. (2013). *Cross-border Oil and Gas Pipelines and the Role of the Transit Country*. Palgrave Macmillan.

Osička , J., & Ocelík, &. (2017). Natural gas infrastructure and supply patterns in Eastern Europe: Trends and policies. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy* .

Padgett, S. (2011). Energy Co-operation in the Wider Europe: Institutionalizing Interdependence. *Journal of Common Market Studies* , 49 (5).

Papadopoulou, D., Tourkolas, C., & Mirasgvedis, S. (2015). Assessing the Macroeconomic Effect of Gas Pipeline Projects: The Case of Trans-Adriatic Pipeline on Greece. *Journal of Economics and Business* , 65 (3-4), 100-118.

Pirani, S. (2016). *Azerbaijan's gas supply squeeze and the consequences for the Southern Corridor*. The Oxford Institute for Energy Studies.

Pirani, S., & Yafimava, K. (2016). *Russian Gas Transit Across Ukraine Post-2019: pipeline scenarios, gas flow consequences, and regulatory constraints*. The Oxford Institute for Energy Studies.

Poseidon, I. (n.d.). *IGI Poseidon, ANNUAL FINANCIAL STATEMENTS for the year ended 31st December 2016*. Retrieved from IGI Poseidon: http://www.igi-poseidon.com/sites/default/files/Annual%20Financial%20Statements%202016_0.pdf

Report News Agency. (2016, 12 21). *SOCAR grows overseas*. Retrieved from [report.az](https://report.az/en/energy/socar-grows-overseas): <https://report.az/en/energy/socar-grows-overseas>

Reuters. (2016, 9 30). *Azerbaijan's SOCAR interested in Bulgarian gas storage expansion*. Retrieved from Reuters: <http://af.reuters.com/article/energyOilNews/idAFL8N1C61XN>

Reuters. (2016, 10 26). *Gazprom putting 'final touch' to EU antitrust deal*. Retrieved from Reuters: <http://www.reuters.com/article/us-russia-gazprom-eu-competition-idUSKCN12Q221>

Reuters. (2016, 3 6). *Pipe dreams - Gazprom courts southern Europe to exclude Ukraine*. Retrieved from Reuters: <http://uk.reuters.com/article/uk-gazprom-europe-gas-idUKKCNOW810X>

Reuters. (2017, 2 6). *Turkey transfers billions in major company stakes to sovereign wealth fund*. Retrieved from Reuters: <http://www.reuters.com/article/us-turkey-economy-fund-idUSKBN15L1PG>

Richter, P. M., & Holz, F. (2014). *All quiet on the Eastern front? Disruption scenarios of Russian natural gas supply to Europe*. DIW Berlin German Institute for Economic Research.

Roberts, J. (2016). *Completing Europe Gas Interconnections in central and southeastern Europe - an update*. Atlantic Council.

Rogers, H. V. (2015). *The Impact of Lower Gas and Oil Prices on Global Gas and LNG Markets*. The Oxford Institute for Energy Studies.

Roland Berger Strategy Consultants. *The structuring and financing of energy infrastructure projects, financing gaps and recommendations regarding the new TEN-E financial instrument*. European Commission Directorate-General for Energy.

Rzayeva, G. (2014). *Natural Gas in the Turkish Domestic Energy Market*. The Oxford Institute for Energy Studies.

Rzayeva, G. (2015). *The Outlook for Azerbaijani Gas Supplies to Europe: Challenges and Perspectives*. The Oxford Institute for Energy Studies.

Rzayeva, G. (2017). *Turkey's gas demand decline: reasons and consequences*. The Oxford Institute for Energy Studies.

Rzayeva, G., & Tsakiris, T. (2012). *Strategic Imperative: Azerbaijani Gas Strategy and the EU's Southern Corridor*. SAM Center for Strategic Studies.

Sandoval , I. S., & Morata, F. (2012). Introduction: The Re-evolution of Energy Policy in Europe. In I. S. Sandoval , & F. Morata, *European Energy Policy* (pp. 1-22). Cheltenham: Edward Elgar.

Sartori, N. (2013). *Energy and Politics: Behind the Scenes of the Nabucco-TAP Competition*. Istituto Affari Internazionali.

Schaffer, B. (2015). *Europe's natural gas security of supply: policy tools for single-supplied states*.

Selei, A., , Toth, B. T., & Kiss, A. (2016). *A Top-Down Approach to Evaluating Cross-Border Natural Gas Infrastructure Projects in Europe*.

Sonmez, A., & Cobanoglu,, S. (2016). The Use of Energy Resources as Foreign Policy Tools: The Russian Case. *European Scientific Journal* , 12 (11).

Spectator. (2015, 9 24). *Eurostream seeking ways to keep gas transit*. Retrieved from [spectator.sme.sk: https://spectator.sme.sk/c/20060762/eurostream-seeking-ways-to-keep-gas-transit.html](https://spectator.sme.sk/c/20060762/eurostream-seeking-ways-to-keep-gas-transit.html)

Stambolis, C., & Sofianos, N. (2012). *The role of Greece as a supply route to Europe in view of the latest gas discoveries in the East Mediterranean*. Institute for Energy in Southeast Europe.

- Stern, J., Pirani, S., & Yafimava, K. (2015). *Does the cancellation of South Stream signal a fundamental reorientation of Russian gas export policy?* The Oxford Institute for Energy Studies.
- Stevens, P. (2009). *Transit Troubles: Pipelines as a Source of Conflict*. Chatham House.
- Suleymanov , E., Aras , O. N., & Fakhri , H. (2016). Economic and Strategic Expectations from Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project. *Academic Journal of Economic Studies* , 4 (2), 23-37.
- Szulecki, K., Fischer, S., & Gul, A. T. (2016). *Shaping the 'Energy Union': between national positions and governance innovation in EU energy and climate policy*. Taylor & Francis.
- TAP AG. (2016, 8 29). *TAP Welcomes Signing of Ionian Adriatic Pipeline MoU*. Retrieved from TAP AG: <https://www.tap-ag.com/news-and-events/2016/08/29/tap-welcomes-signing-of-ionian-adriatic-pipeline-mou>
- The Diplomat. (2017, 1 2017). *Gas Spats: Turkmenistan Tangles With Iran*. Retrieved from The Diplomat: <http://thediplomat.com/2017/01/gas-spats-turkmenistan-tangles-with-iran/>
- Tosun, J., Biesenbender, S., & Schulze, K. (2015). *Energy Policy Making in the EU: Building the Agenda*. London: Springer.
- Tusk, D. (2014, 4 21). *A united Europe can end Russia's energy stranglehold*. Retrieved from Financial Times: <https://www.ft.com/content/91508464-c661-11e3-ba0e-00144feabdc0>
- U.S. Energy. Information Administration (EIA). (2016). *International Energy Outlook 2016*. EIA.
- Vakkou , D. (2015). *The Rooting of Trans Adriatic Pipeline under the Energy Charter Treaty and the European Union Law*. School of Economics, Business, Administration and Legas Studies.
- Vladimirov, M., & De Jong, S. (2017, 3 28). *Αποκρυπτογραφώντας τη στρατηγική της Gazprom για τους αγωγούς στην Ευρώπη*. Retrieved from Energypress: <http://energypress.gr/news/apokryptografontas-ti-stratigiki-tis-gazprom-gia-toys-agogoys-stin-eyropi>
- Wettestad, J., Eikeland, P. O., & Nilsson, M. (2012). EU Climate and Energy Policy: A Hesitant Supranational Turn? *Global Environmental Politics* , 12 (2), 67-86.
- Yafimava, K. (2015). Southeast Europe Gas Security: Suppliers, Routes and EU policy initiatives. *IENE Conference*.
- Zajdler, R. (2012). *The future of gas pricing in long-term contracts in Central Eastern Europe. Global market trends versus regional particularities*. Sobieski Institute.

Παράρτημα – Γενικές έννοιες και τακτικές της διαπραγμάτευσης

Πολλαπλά επίπεδα των προπεριγραφεισών διεργασιών που απηχούν το πλαίσιο αναφοράς της παρούσας εργασίας πρόκειται να διέλθουν από το διαπραγματευτικό πεδίο, σε εταιρικό ή κυβερνητικό επίπεδο. Δόκιμο κρίνεται ως εκ τούτου να περιγραφούν ως κατακλείδα οι κυριότερες διαπραγματευτικές τακτικές όπως αυτές περιγράφονται μέσα από μία εκτενή βιβλιογραφική επισκόπηση της θεωρίας περί διαπραγματεύσεων. Κύρια βάση στο πλαίσιο αυτό αποδίδεται στην καλούμενη «σχολή του Harvard» με κύριους εκπροσώπους το έργο των Fisher και Ury, η οποία δίδει έμφαση στην δημιουργία κοινών ωφελειών για τα εμπλεκόμενα μέρη (win-win). Παρόλα αυτά, περιγράφονται και τακτικές που αποκαλύπτονται στο έργο εκπροσώπων διαπραγματευτικών σχολών με περισσότερο ανταγωνιστικό προσανατολισμό, όπως ο Herb Cohen. Οι κάτωθι περιγραφόμενες τακτικές θα αποτελέσουν χρήσιμο εγχειρίδιο για τη διαχείριση διαπραγματευτικών περιστάσεων που δύνανται να εμφανισθούν στο πλαίσιο των προωθούμενων διεργασιών στο ενεργειακό πεδίο.

Εισαγωγή

Τι είναι διαπραγμάτευση – Ορισμός

Η ετυμολογία της αγγλικής λέξης για την διαπραγμάτευση «negotiation» είναι άμεσα συνδεδεμένη με το εμπόρικο συναλλαγές, με βάση την λατινική προέλευση της, negotium (απασχόληση, δουλειά, κυριολεκτικά «έλλειψη ανάπαυσης» από τις λέξεις nec και otium). Η επέκταση της έννοιας της λέξης από την πραγματοποίηση κάποιας εργασίας ώστε να συμπεριλάβει το «παζάρεμα» (bargaining) έλαβε χώρα ήδη από τα λατινικά. Στην διεθνή βιβλιογραφία απαντάται μία ευρεία γκάμα ορισμών αναφορικά με το τι συνιστά επακριβώς η έννοια της διαπραγμάτευσης, οι οποίοι ποικίλλουν αναφορικά με το πόσο ευρέως ή μη αποτυπώνουν το αντικείμενο της εν λόγω διαδικασίας.

Ενδεικτικά, μεταξύ άλλων, ο **Herb Cohen** ορίζει τη διαπραγμάτευση ως τη «χρήση πληροφοριών και ισχύος προς το σκοπό της επίδρασης στη συμπεριφορά στο πλαίσιο ενός ιστού έντασης (web of tension)». Οι **Fisher** και **Ury** ως «αμφίδρομη επικοινωνία προς το σκοπό επίτευξης συμφωνίας όταν τα μέρη έχουν τόσο κοινά συμφέροντα όσο και συμφέροντα που αποκλίνουν». Ο **G. Richard Shell** ως «μία διαδραστική επικοινωνία που μπορεί να λαμβάνει χώρα όταν επιθυμούμε κάτι από κάποιον άλλο ή κάποιος άλλος επιθυμεί κάτι από εμάς». Ο **Raymond Saner** ως «διαδικασία κατά την οποία δύο ή περισσότερα μέρη αναζητούν μία συμφωνία που θα καθορίζει τι θα δίνει, λαμβάνει ή πραγματοποιεί έκαστο μέρος σε μία συναλλαγή μεταξύ τους». Ο **Jeswald W. Salacuse** ως «μία διαδικασία επικοινωνίας κατά την οποία δύο ή περισσότερα μέρη αναζητούν να προωθήσουν τα ίδια συμφέροντα τους ή

αυτά των οργανισμών που εκπροσωπούν μέσα από μία συμφωνία μίας επιθυμητής μελλοντικής δράσης». Ο **Jim Camp** ως μία «συζητούμενη συμφωνία ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα μέρη, στην οποία κάθε μέρος έχει δικαίωμα άσκησης βέτο».

Από τα ανωτέρω συνάγουμε πως τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στην έννοια της διαπραγμάτευσης από την διεθνή βιβλιογραφία είναι τα εξής:

- Δύο ή περισσότερα μέρη
- Συγκλίνοντα και αποκλίνοντα συμφέροντα
- Αλληλεξάρτηση των μερών
- Εθελοντική σχέση και ικανότητα λήψης αποφάσεων από τα μέρη
- Διαδραστική και δυναμική διαδικασία
- Ασύμμετρη πληροφόρηση
- Διανομή ή ανταλλαγή πόρων
- Μεταβαλλόμενες και ευέλικτες θέσεις με βάση την πειθώ και την επιρροή

Οι σημαντικότερες έννοιες

Τα μέρη (parties)

Η αναγνώριση όλων των τρεχόντων και δυνητικών συμμετεχόντων σε μία διαπραγμάτευση μπορεί να καθοδηγήσει ευχερέστερα στον καταρτισμό της ενδεδειγμένης στρατηγικής αποτυπώνοντας με ευκρινή τρόπο πιθανές παγίδες και αναδυόμενες ευκαιρίες.

Η απάντηση ως προς το ποια είναι τα μέρη (parties) σε μία διαπραγμάτευση συχνά είναι λιγότερο εμφανής από όσο δείχνει εκ πρώτης όψεως. Ακόμη και σε φαινομενικά απλές υποθέσεις είναι πιθανόν να υφίστανται επιδραστικοί «παίκτες» που δεν είναι άμεσα ορατοί στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων.

Η αξία (value)

Το δυναμικό για δημιουργία αξίας μέσα από την διαδικασία μίας διαπραγμάτευσης συναρτάται με την αλληλεπίδραση των συμφερόντων και των δυνατοτήτων των μερών. Αυτό αποκαλύπτει και την θετική επίδραση της διαπραγμάτευσης στην διακρίβωση πρόσθετων αξιών και δυνατοτήτων που δεν ήταν εξ αρχής διαθέσιμες, μέσα από τη σταδιακή αποκάλυψη των συμφερόντων των μερών.

Η αξία γεννάται στην διαπραγμάτευση με την κεφαλαιοποίηση των διαφορών ανάμεσα στα μέρη και όχι απαραίτητα με την ανίχνευση κοινού εδάφους.

Οι διαφορές στην προκειμένη δεν αποτελούν στοιχείο που απομακρύνει τα μέρη, παρά παράγοντας διερεύνησης εναλλακτικών κοινά αποδεκτών δυνατοτήτων για αμοιβαίο όφελος. Εξάλλου, σπάνια το αποκλειστικό αντικείμενο είναι απλώς και μόνον η τιμή. Συνήθως υφίστανται πολλαπλές

επιπλέον διαστάσεις (λ.χ. χρόνος παράδοσης, διαχείριση ρίσκου κ.α.) και δυνατότητες παραγωγής αξιών σε πολλαπλά επιμέρους ζητήματα που αφορούν τη συνεργασία των μερών.

Αυτό που συνάγεται είναι πως είναι δυνατή η σύναψη συμφωνιών που δημιουργούν αμοιβαία οφέλη για τα μέρη, χωρίς αυτό να σημαίνει πως αυτά διαμοιράζονται ισομερώς ανάμεσα σε αυτά μέσα από την διαπραγμάτευση. Περαιτέρω, αυτό που γίνεται αντιληπτό είναι πως η διαδικασία μεγέθυνσης και διαμοιρασμού της «πίτας» αποτελούν μέρος της ίδιας διαδικασίας. Συνεπώς οι διαπραγματευτές θα πρέπει να διαχειρίζονται την ένταση μεταξύ της «δημιουργίας» και της «διεκδίκησης» αξιών (*creating and claiming value*). Σε μία επιτυχημένη διαπραγμάτευση η συγκεκριμένη διαδικασία συνεχίζεται έως ότου η ευημερία του ενός μέρους δεν δύναται να βελτιωθεί χωρίς να ζημιωθεί ένας άλλο μέρος, αυτό δηλαδή που η οικονομική επιστήμη καλεί «κατά Παρέτο κριτήριο» (ή κατά Παρέτο βέλτιστο).

Τα συμφέροντα (interests)

Σε όλες τις διαπραγματεύσεις, και πίσω από το πλέγμα των θέσεων (*positions*) και απαιτήσεων (*demands*) των μερών που τίθενται ανοικτά, βρίσκεται ένα δεύτερο πλέγμα, αυτό των πραγματικών τους αναγκών, στόχων, κινήτρων και επιθυμιών, που σπάνια παρατίθεται ρητά. Συνοπτικά, θέσεις είναι αυτά που τα μέρη ζητούν (*want*), ενώ συμφέροντα είναι εκείνα που χρειάζονται (*need*).

Η διερεύνηση και εξακρίβωση του δεύτερου αυτού πλέγματος που αποτελεί των συμφέροντα των μερών σε μία διαπραγμάτευση (*interests*) αποτελεί κομβικό παράγοντα για την επιτυχή της έκβαση και την δημιουργία προστιθέμενης αξίας (*value creation*). Πρόκειται για μία διαδικασία που απαιτεί λεπτούς χειρισμούς από την πλευρά των διαπραγματευτών και των μερών τα οποία και οφείλουν να διακριβώσουν την «χρυσή τομή» ανάμεσα στην μη αποκάλυψη των πραγματικών τους συμφερόντων (ή έστω στο πλήρες εύρος τους), υπό τον φόβο της εις βάρος τους εκμετάλλευσης των συγκεκριμένων πληροφοριών από το έτερο μέρος, και την μη αναγνώριση της δυνητικής αξίας και του ενδεδειγμένου πεδίου συνεργασίας σε μία υπό διαπραγμάτευση συμφωνία αν τα μέρη δρουν υπέρ το δέον κρυπτικά ως προς τα συμφέροντα τους.

Συνοπτικά, η ανίχνευση των συμφερόντων είναι ιδιαίτερος σημαντική τόσο κατά το στάδιο της προετοιμασίας όσο και σε μία εν εξελίξει διαπραγμάτευση, ή ακόμη και κατά την οριστικοποίηση μίας συμφωνίας.

Τα συμφέροντα διακρίνονται σε

- **Κοινά συμφέροντα** (*Shared Interests*) είναι εκείνα που έχουν απο κοινού τα μέρη,
- **Διαφορετικά συμφέροντα** (*Differing interests*) είναι εκείνα που δεν μοιράζονται μεν τα μέρη αλλά παράλληλα δεν προκαλούν σύγκρουση μεταξύ των μερών,
- **Αντικρουόμενα συμφέροντα** (*Conflicting Interests*) είναι εκείνα που βρίσκονται σε σύγκρουση και δεν μπορούν να ικανοποιηθούν για σύνολο των μερών,

Η εστίαση στα συμφέροντα θέτει τις βάσεις για την δημιουργία ποικίλων επιλογών και την αποφυγή ανώφελων συγκρούσεων ανάμεσα στα μέρη και

δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την λήψη δίκαιων αποφάσεων βασισμένες σε αξιόπιστα κριτήρια.

Μία σαφής απεικόνιση των ιδίων συμφερόντων όσο και των συνεργαζόμενων μερών είναι εκ των ων ουκ άνευ για τον καταρτισμό μίας επιτυχούς διαπραγματευτικής στρατηγικής. Παρόλα αυτά, η διαπραγμάτευση είναι καθεαυτή μία διαδικασία αμοιβαίας «ανακάλυψης» των πραγματικών συμφερόντων των μερών, συνεπώς η διαπραγματευτική στρατηγική θα πρέπει να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες και στόχους.

BATNA

Η επίτευξη συμφωνίας μέσα από τη διαδικασία της διαπραγμάτευσης λαμβάνει χώρα σε εθελοντική βάση. Η συμφωνία επιτυγχάνεται υπό κανονικές συνθήκες μόνο όταν τα μέρη θεωρούν πως οι όροι στους οποίους έχουν καταλήξει τους φέρουν σε ευνοϊκότερη θέση έναντι της καλύτερης εναλλακτικής στην περίπτωση μη επίτευξης συμφωνίας.

Το υπόψη σενάριο για κάθε μέρος σε μία διαπραγμάτευση, έχει κωδικοποιηθεί από τους Fisher και Ury με το αρκτικόλεξο **BATNA** (*Best Alternative To a Negotiated Agreement*) και αποτυπώνει την θεώρηση πως σε ένα ορισμένο σημείο της διαπραγμάτευσης, τα μέρη θα πρέπει να επιλέξουν ανάμεσα στην αποδοχή μίας συμφωνίας ή την επιδίωξη ελκυστικότερων εναλλακτικών.

Συνοπτικά, η BATNA είναι η ενδεδειγμένη δράση του εκάστοτε μέρους σε μία διαπραγμάτευση στην περίπτωση μη επίτευξης συμφωνίας. Σημειωτέον ότι η BATNA διαφέρει από το ελάχιστο σημείο συμβιβασμού (*reservation price* ή *bottom line*). Κι αυτό γιατί μπορεί σε πρώτη ανάγνωση αυτοί οι δύο παράγοντες αποτιμώμενοι σε οικονομικούς ή αριθμητικούς δείκτες να αποτελούν διά της σύγκρισης το ευχεστόρο σημείο ανάφορας για το εύλογο ή μη της σύναψης συμφωνίας, όμως πολλοί μη μετρήσιμοι παράγοντες όπως η πίεση χρόνου, οι σχέσεις μεταξύ των μερών και τρίτων, η ανοχή στο ρίσκο (*risk tolerance*), μπορούν επίσης να επηρεάσουν καταλυτικά την εκτίμηση του αν μία συμφωνία είναι ή όχι αποδεκτή.

Η εξακρίβωση και προσεγγιστική αποτίμηση της BATNA, όλων των συμμετόχων μερών, αποτελεί θεμέλιο της διαπραγμάτευσης κατά τη διαδικασία της προετοιμασίας για μία διαπραγμάτευση, η οποία θα πρέπει παράλληλα να επικαιροποιείται στην περίπτωση αλλαγής των συνθηκών στη διάρκεια της διαπραγμάτευσης.

Ζώνη Πιθανής Συμφωνίας/ Zone of possible agreement (ZOPA)

Όταν δύο μέρη έχουν οριακά σημεία (*bottom lines*) που επιτρέπουν τη συμφωνία σε κάποιο σημεία μεταξύ αυτών, υφίσταται η «θετική διαπραγματευτική ζώνη», ή αλλιώς «ζώνη πιθανής συμφωνίας» (ZOPA)

Η ζώνη πιθανής συμφωνίας (ZOPA) είναι τα ζητήματα στα οποία υφίσταται επί της αρχής δυνατότητα συμφωνίας ανάμεσα στα μέρη και αντιστοιχεί στην προς διαμοιρασμό «πίτα» σε μία διαπραγμάτευση.

Στην περίπτωση μετρήσιμων δεδομένων (π.χ τιμή) κάθε τιμή που εμπίπτει ενδιάμεσα από την κατώτατη/ανώτατη τιμή που είναι πρόθυμα να

αποδεχθούν τα συμμετέχοντα μέρη (*reservation price*) συνιστά το πεδίο της ZOPA. Κάθε τιμή που εμπίπτει εντός του συγκεκριμένου πεδίου θα ήταν προτιμότερη για τα μέρη έναντι της μη επίτευξης συμφωνίας. Στην περίπτωση που η κατώτατη τιμή που είναι πρόθυμο ένα μέρος να δεχθεί (π.χ. πωλητής) είναι σε επίπεδο ανώτερο από την ανώτατη που είναι πρόθυμο να δεχθεί ένα άλλο μέρος (π.χ. αγοραστής), δεν υπάρχει ZOPA η διαπραγμάτευση είναι άνευ ουσίας καθώς δεν πρόκειται να τελεσφορήσει.

Πρακτικά είναι δύσκολο τα μέρη σε μία διαπραγμάτευση να έχουν μία απολύτως ακριβή εικόνα της ZOPA. Ακόμη και αν ένα μέρος έχει ενδελεχώς αναλύσει την καλύτερη εναλλακτική του στην περίπτωση μη επίτευξης συμφωνίας (BATNA) και την έχει υπολογίσει σε όρους παρούσας αξίας, η ασυμμετρία στην πληροφόρηση συνιστά απίθανο να υπάρχει μία ακριβής εικόνα για την ZOPA των λοιπών συμμετεχόντων μερών. Οι συνθήκες της αγοράς, η συμπεριφορά των μερών, το διαφαινόμενο ενδιαφέρον τους στην επίτευξη συμφωνίας και η αλληλουχία των προσφορών (*offers*) και των παραχωρήσεων (*concessions*) κατά τη διαδικασία παρέχουν μεν μία εικόνα, αλλά οι συναγόμενες πληροφορίες είναι σχεδόν πάντοτε ατελείς και συχνά υπόκεινται σε ποικίλες ερμηνείες.

Η γνώριμη διαδικασία προσφορών και αντιπροσφορών είναι πρακτικά ένας τρόπος να διερευνηθούν τα πραγματικά όρια της ZOPA και να διαμορφώσουν τις αντιλήψεις των μερών σε σχέση με αυτή. Τα μέρη θα πρέπει να αντιληφθούν αφενός την ενδεχόμενη πλάνη σχετικά με αυτά τα όρια, ιδίως στην περίπτωση που θεωρήσουν πως δεν υπάρχει ZOPA, ενώ θα πρέπει επιπρόσθετα να ληφθεί υπόψη υπέρμετρη προσήλωση σε αριθμητικά δεδομένα ενδεχομένως επιδρά αρνητικά στις ευκαιρίες που παρουσιάζονται για την παραγωγή προστιθέμενης αξίας (*value creation*) από τη συνεργασία των μερών.

Οριακή τιμή / Reservation Price

Η οριακή τιμή (*reservation price*, επίσης απαντάται ως «*walkaway*» ή «*bottom line*») είναι το λιγότερο ευνοϊκό σημείο στο οποίο ένα μέρος θα αποδεχόταν τη συμφωνία. Είναι το «ταβάνι» (*ceiling*) ή «πλαφόν» (*floor*) πέραν του οποίου η διαπραγμάτευση για ένα μέρος καθίσταται ανώφελη και το εν λόγω μέρος δεν έχει συμφέρον να συναινέσει σε συμφωνία.

Η αποτίμηση της μπορεί να προκύπτει μέσα από την BATNA, αλλά πολύ συχνά, όταν στη συμφωνία εμπεριέχονται περισσότεροι παράγοντες από την τιμή δεν ταυτίζονται. Περαιτέρω, δεν είναι αναγκαίο πως το εν λόγω σημείο αφορά μόνο αριθμητικά προσδιορισμούς παράγοντες όπως η τιμή, αλλά επιπλέον συμπεριλαμβάνει όρους και προϋποθέσεις (*terms and conditions*) υπό τους οποίους μία συμφωνία δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή.

Παραχωρήσεις / Concessions

Όπως αναφέρει ο Jim Thomas, η διαφορά ανάμεσα στην πειθώ και την διαπραγμάτευση είναι οι παραχωρήσεις (*concessions*). Πιο συγκεκριμένα, διαπραγμάτευση είναι η διαδικασία όπου ένα μέρος πείθεται να συναινέσει σε

μία συμφωνία, ακόμη και αν δεν συμφωνεί με το σύνολο των διατάξεων της, λαμβάνοντας ικανές παραχωρήσεις ώστε να κρίνει πως αξίζει να το πράξει.

Οι Όταν η συμφωνία της άλλης πλευράς δεν επιτυγχάνεται με επιχειρήματα, δύναται να «εξαγοραστεί» με παραχωρήσεις.

Σύμφωνα με τον Richard Shell, οι παραχωρήσεις είναι «η γλώσσα της συνεργασίας». Υποδηλώνουν στα συνεργαζόμενα μέρη σε στέρεους και αληθοφανείς όρους ότι υπάρχει αποδοχή της αξιοπιστίας των απαιτήσεων τους και αναγνώριση της ανάγκης για θυσίες για τη διασφάλιση μίας κοινάς αποδεκτής απόφασης.

Αντικειμενικά κριτήρια/ Objective Criteria

Τα αντικειμενικά κριτήρια (objective criteria) είναι μία ποικιλία από εξωτερικά μέσα πειθούς (προηγούμενα – precedents, δείκτες αναφοράς – benchmarks, στάνταρντς, κ.α.) που επιστρατεύονται από τα μέρη σε μία διαπραγμάτευση ως ένα «αντικειμενικό» κατά τεκμήριο μέσο προς το σκοπό του «φίλτραρίσματος» ή του περιορισμού των διαθέσιμων επιλογών και αποτυπώνουν τη θεώρηση των μερών ως προς το τι συνιστά το δίκαιο και το εύλογο (fair and reasonable) σε μία διαπραγμάτευση. Τέτοια στάνταρντς και νόρμες έχουν ισχύ στην διαπραγμάτευση καθότι μεταφέρουν ένα επίσημο (authoritative) μήνυμα σχετικά με το τί η αγορά, οι ειδικοί, ή η κοινωνία, έχει ορίσει ως δίκαια και εύλογη τιμή/πρακτική.

Τα εν λόγω κριτήρια τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο αξιοποίησης ποικίλλουν: Τέτοια θα μπορούσαν να είναι

- ένα προηγούμενο (precedent) σε συγκρίσιμη παρελθούσα περίπτωση,
- η μείζων πρακτική (prevailing practice) σε μία αγορά ή χώρα,
- μία ανεξάρτητη εξειδικευμένη γνώμη (independent expert opinion),
- ένα έθιμο (custom),
- η αξία σε όρους αγοράς (market value),
- η ακαδημαϊκή έρευνα (research support),
- αναλογίες και παραδείγματα (analogies, examples) και άλλοι παρόμοιοι δείκτες ή παράγοντες.

Η χρήση τέτοιων στάνταρντς κατά τη διαπραγμάτευση μίας συμφωνίας προσδίδει περιβλήμα λογικής στη διαδικασία της ανταλλαγής απόψεων ανάμεσα στα μέρη, διευκολύνοντας τη σύναψη συμφωνίας. Παράλληλα η χρήση τέτοιων στάνταρντς για την επίλυση ακανθωδών ζητημάτων όχι μόνο βοηθά τα μέρη να υπερκεράσουν τις διαφορές τους αλλά επιπροσθέτως υποβοηθά και στην μετέπειτα φάση της εφαρμογής της συμφωνίας όπου τα μέρη θα πρέπει να πείσουν το εσωτερικό και εξωτερικό ακροατήριο τους πως η συγκεκριμένη συμφωνία είναι επωφελής για τα συμφέροντα τους.

Επιρροή / Leverage

Ακόμη και σε μία αμοιβαία αποφελή διαπραγμάτευση, η αξία θα πρέπει να διαμοιραστεί μέσω τη διαδικασίας. Σε αυτή την περίπτωση η επιρροή (leverage) είναι η δύναμη ή η ικανότητα της επίδρασης σε πρόσωπα ή αποφάσεις. Η επιρροή αφορά την ισχύ που επιτρέπει σε ένα μέρος όχι μόνο να φθάσει σε συμφωνία αλλά και να προωθήσει τους προσδοκώμενους από πλευράς του όρους σε αυτή.

Η επιρροή (*leverage*) αφορά το *περιστασιακό πλεονέκτημα* (*situational advantage*) σε μία πολύ συγκεκριμένη περίπτωση και όχι την *αντικειμενική δύναμη* (*objective power*), καθότι αποτελεί καθρέφτισμα των επιθυμιών και των φόβων που υπάρχουν στο τραπέζι της διαπραγμάτευσης. Πράγματι, μέρη με πολύ μικρή συμβατική δύναμη μπορούν να έχουν υψηλή επιρροή υπό τις κατάλληλες περιστάσεις, λόγω χάριν αναλόγως με το ποια πλευρά ελέγχει τους πόρους που η άλλη πλευρά επιθυμεί, ή ποια πλευρά θα χάσει περισσότερο στην περίπτωση μη επίτευξης συμφωνίας.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η επιρροή δεν είναι διαρκής (*constant*) και δεν βασίζεται στα πραγματικά δεδομένα (*facts*), παρά στην εικόνα που έχουν τα μέρη (*perception*). Από τα μέρη επιστρατεύεται κατά κανόνα ποικιλία μέσων για την ενίσχυση της επιρροής τους, όπως μεταξύ άλλων ο έλεγχος σε πόρους που είναι απαραίτητοι για τη συμφωνία (*control over assets*), η σύναψη συμμαχιών (*forming coalition*), η άσκηση πειθούς πως τα έτερα μέρη θα υποστούν υλικές ή άλλες απώλειες από την μη σύναψη συμφωνίας κ.α.

Η επιρροή σε μία διαπραγμάτευση μπορεί να έχει τρεις διακριτές διαστάσεις:

1. Η **θετική επιρροή** (*positive leverage*) βασίζεται στις ανάγκες των μερών αφορά την περίπτωση όπου ένα μέρος κατέχει πόρους που ένα άλλο μέρος επιθυμεί, χρειάζεται ή έχει απόλυτη ανάγκη.
2. Η **αρνητική επιρροή** (*negative leverage*) βασίζεται στην αποστρόφη κινδύνου (*risk aversion*) και αφορά την περίπτωση που ένα μέρος επικοινωνεί στο άλλο με άμεσο ή συνηθέστερα με έμμεσο τρόπο πως θα υποστεί απώλειες ή ζημιά στην περίπτωση μη συναίνεσης σε μία συμφωνία. Συνήθως συνδυάζεται με την σπανιότητα ενός πόρου (πολύ συχνά είναι ο χρόνος) για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της.
3. Η **κανονιστική επιρροή** (*normative leverage*) βασίζεται στην αρχή της συνέπειας (*consistency principle*) και αφορά την ισχύ που ασκείται σε ένα μέρος να συμπεριφερθεί σύμφωνα τις καθεστηκυίες νόρμες και αξίες, ή με βάσει προηγούμενες εκπεφρασμένες δηλώσεις και θέσεις του.

Στην βιβλιογραφία απαντώνται μοντέλα που αποτυπώνουν τέτοιους διαμορφωτικούς παράγοντες (*perspective shaping*) επιρροής, όπως το ICE Model (συμφέροντα, ανησυχίες, συναισθήματα - *Interests, Concerns, Emotions*) που περιγράφει η Kathleen Kelley Reardon (*Skilled Negotiator*, p.54), η διαχείριση των οποίων αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την έκβαση μίας διαπραγμάτευσης, ή το μοντέλο πειθούς ACE (ορθότητα, συνέπεια, αποτελεσματικότητα - *appropriateness, consistency, effectiveness*), όπου η συγγραφέας περιγράφει (p.143) πως τα μέρη είναι πολύ πιθανό να επηρεαστούν σε μία διαπραγμάτευση από αυτό που θεωρούν κοινωνικά ορθό (*appropriate*), συνεπές προς την εικόνα που επιθυμούν να έχουν (*consistent*) και αποδοτικό ως προς τα αποτελέσματα τα οποία προσδοκούν (*effective*).

Η ατζέντα / Agenda

Η διαπραγματευτική ατζέντα αφορά τη λίστα των ζητημάτων που πρόκειται (ή μπορεί να τεθούν) υπό διαπραγμάτευση. Η αναγνώριση των εν λόγω ζητημάτων υποβοηθά τα μέρη να εστιάσουν σημείο προς σημείο στα συμφέροντα, τις επιλογές και τα αντικειμενικά κριτήρια ώστε να καταλήξουν εν τέλει σε μία αμοιβαία επωφελή συμφωνία.

Επίσης βοηθά την παραγωγή αξιών σε μία συμφωνία καθότι τα μέρη μπορεί να αποδίδουν διαφορετική αξία σε έναστο αντικείμενο και, όταν αυτό συμβαίνει, γεννώνται οι προϋποθέσεις για αμοιβαίες δημιουργικές παραχωρήσεις (concessions). Όσο μεγαλύτερο το χάσμα ανάμεσα στις αξίες αυτές, τόσο μεγαλύτερα είναι τα περιθώρια δημιουργικότητας στην διαπραγμάτευση.

Η ύπαρξη πολλαπλών ζητημάτων αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την δημιουργία αξιών καθότι όσο μεγαλύτερος είναι ο σχετικός αριθμός τόσο περισσότερες αντίστοιχα είναι οι ευκαιρίες για αλληλοϋποστήριξη των αιτημάτων των μερών.

Επιπρόσθετα, η από κοινού κατασκευή της διαπραγματευτικής ατζέντας (joint agenda construction) μπορεί να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την αρμονική σχέση (rapport) των μερών και να δώσει ορμή (momentum) στον διάλογο.

Οι προθεσμίες / Deadlines

Ο κανόνας στη διαπραγμάτευση είναι πως 80% των παραχωρήσεων σε μία διαπραγμάτευση λαμβάνει χώρα στο τελευταίο 20% του διαθέσιμου χρόνου. Αυτό οφείλεται στις συνθήκες έλλειψης (scarcity effect) που προκαλείται στα μέρη από την παρέλευση του διαθέσιμου χρόνου και ενισχύει την πιθανότητα κινήσεων προς το σκοπό επίτευξης συμφωνίας.

Για αυτό, σημαντικό είναι κατά τη διάρκεια της διαπραγμάτευσης να υπάρχει η αίσθηση του επείγοντος (urgency), η οποία μπορεί να αποτυπώνεται στη συμφωνία από πλευράς των μερών ενός ενδελεχούς πλάνου του προγράμματος της διαδικασίας, τυχόν χρονοδιαγραμμάτων επίτευξης συμφωνιών σε συγκεκριμένα επιμέρους ζητήματα, στην ύπαρξη τακτικών συναντήσεων και επικοινωνιών. Όταν δεν υφίσταται από κοινού συμφωνία ως προς την προθεσμία επίτευξης συμφωνίας, πολλές φορές το ένα μέρος επιχειρεί μονομερώς να τη θέσει, συχνά επικαλούμενο εξωτερικά γεγονότα έξω από τον έλεγχο του.

Οι προθεσμίες διακρίνονται σε

- **Εσωτερικές προθεσμίες (internal deadlines)**, οι οποίες αφορούν τα εσωτερικά κίνητρα των μερών για ολοκλήρωση της συμφωνίας σε ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Επιτρέπουν την εστίαση ως προς το τι πρέπει να γίνει και τότε, παρόλα αυτά δεν είναι στατικές ούτε δεσμευτικές ως προς το διάστημα ολοκλήρωσης.
- **Εξωτερικές προθεσμίες (external deadlines)**, των οποίων έχουν γνώση και τρίτα μέρη (λόγω δημόσιων ανακοινώσεων, εξωτερικής επιβολής κ.α.) και επιπλέον είναι δεσμευτικές ως προς την τήρησή τους.

Επιπλέον διακρίνονται σε

- **Τεχνικές προθεσμίες (technical deadlines)**, οι οποίες αφορούν εξωτερικά χρονοδιαγράμματα που πιέζουν τα μέρη σε συμφωνία (π.χ ολοκλήρωση εντός τρέχουσας οικονομικής χρήσης, λήξη εγγυητικής επιστολής κ.α.)
- **Πρακτικές προθεσμίες (practical deadlines)**, οι οποίες αφορούν εσωτερικά χρονοδιαγράμματα των μερών, ήτοι τον απώτατο ορίζοντα ολοκλήρωσης της συμφωνίας είτε πριν είτε μετά την τεχνική προθεσμία, εφόσον τέτοια υφίσταται.

Διαπραγματευτική δύναμη / Negotiating Power

Η διαπραγματευτική δύναμη είναι το σύνολο των μέσων που μετέρχονται τα μέρη ως όχημα για την επίτευξη των στόχων τους σε μία διαπραγμάτευση.

Η διαπραγματευτική δύναμη έχει πολλές φορές συνδεθεί με την ισχύ της BATNA – της εναλλακτικής απέναντι σε μία μη συμφωνία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η φράση «αν χρωστάς σε μία τράπεζα 10.000 ευρώ, έχεις πρόβλημα. Αν χρωστάς σε μία τράπεζα 10.000.000 το πρόβλημα το έχει η τράπεζα». Στην περίπτωση αυτή δηλαδή η δύναμη στη σχέση οφειλέτη-δανειστή, που εκ προοιμίου φαντάζει να κλίνει υπέρ του δανειστή, εξισορροπείται εν μέρει από το μεγάλο ύψος της οφειλής που δρα υπέρ της εξεύρεσης λύσης.

Η συγκεκριμένη διάσταση της δύναμης είναι ως εκ τούτου σημαντική αλλά όχι η μοναδική. Μία ακόμη πολύ σημαντική παράμετρος είναι συχνά ο χρόνος, υπό τη μορφή προθεσμιών, υπαρκτών ή τεχνητών, που ωθούν τα μέρη σε συνεργασία προς το σκοπό της συμφωνίας προτού ο χρόνος δράσει βλαπτικά προς τα συμφέροντα των μερών.

Όπως και η επιρροή (leverage), αντίστοιχα και η διαπραγματευτική δύναμη (power) είναι *σπάνια απόλυτη (absolute)*. Συχνότερα αποτελεί ένα ζήτημα αντίληψης (perception). Η επιρροή (leverage) προσφέρει διαπραγματευτική δύναμη λόγω του περιστασιακού πλεονεκτήματος (situational advantage) που συνεπάγεται για το μέρος το οποίο την κατέχει, όμως υπάρχουν και άλλες διαστάσεις της δύναμης που έχουν μονιμότερο χαρακτήρα για τα μέρη και μπορούν γίνουν αντικείμενο αξιοποίησης σε μία διαπραγμάτευση:

Τέτοιες, όπως περιγράφονται από τον J.W Salacuse, επί παραδείγματι είναι

- Το **δικαίωμα στην επιβράβευση ή την τιμωρία** (*reward power, coercive power*): Η υπόσχεση κερδών ή ωφελειών από μία οραματιζόμενη συμφωνία, ή αντιστρόφως η απειλή απωλειών ή τιμωρίας από το άλλο μέρος (ή από ένα τρίτο μέρος) είναι κίνητρα που ωθούν σε συμφωνία. Εάν ένα μέρος επιτύχει να πείσει ένα άλλο πως έχει τη δυνατότητα να επιβραβεύσει ένα άλλο (π.χ. οικονομικά ή επαγγελματικά) ή να το τιμωρήσει (π.χ. να δράσει βλαπτικά προς τη φήμη ή τις μελλοντικές ευκαιρίες του) τότε αποκτά τη δύναμη να το επηρεάσει, ιδίως όταν η χρήση της εν λόγω δύναμης γίνεται με λεπτό (subtle) τρόπο.
- Η **εξειδικευμένη γνώση** (*specialized knowledge*) και η **πρόσβαση στην πληροφορία** (*access to information*): Η πληροφόρηση και η εξειδίκευση είναι ζωτικά εφόδια σε μία διαπραγμάτευση και πολλές φορές το μέρος που κατέχει ευχερέστερη πρόσβαση σε αυτά (ή την εξαγοράζει, πχ μέσω εξωτερικών συμβούλων ή εταιρειών λόμπινγκ) βρίσκεται σε ευνοϊκότερη θέση για την άσκηση ισχύος σε μία διαπραγμάτευση.
- Η **δύναμη του ανταγωνισμού** (*power of competition*): Η ύπαρξη ικανών εναλλακτικών επιλογών ενισχύει κατά κανόνα την BATNA – της καλύτερης εναλλακτικής απέναντι σε μη συμφωνία, ως εκ τούτου ενδυναμώνει την ισχύ ενός μέρους στη διαπραγμάτευση.
- Η **δύναμη της αξιοπιστίας και της ακεραιότητας** (*credibility and integrity*): Σε κάθε διαπραγμάτευση, η αξιοπιστία των διαπραγματευτών αποτελεί σημαντικό παράγοντα, καθώς μπορεί να αποτελέσει όχημα για την βελτίωση της επικοινωνίας και της σχέσης

μεταξύ των μερών. Παράλληλα, η ύπαρξη αξιοπιστίας (*legitimacy*) του διαπραγματευτή ως κατάλληλος εκπρόσωπος του αντίστοιχου μέρους με ικανό βαθμό τυπικών εξουσιών (*formal authority*), αποτελεί επίσης στοιχείο που συμβάλλει στην παραπάνω δύναμη. Στοιχεία της παραπάνω δύναμης μπορεί να αποτελούν οι επίσημοι τίτλοι (*titles*), το περιβάλλον όπου διεξάγεται η διαπραγμάτευση (*offices, surroundings*), η θέση των μερών στην αγορά (*positioning in the marketplace*), η τήρηση της νομιμότητας (*respect for the law*), η παράδοση (*tradition*). Η ισχύς αυτή πολλές φορές σχετίζεται με τη φήμη, θέση και το αξιοσέβαστο των μερών (*standing and respectability*).

- **Η δύναμη των συμμαχιών και των δικτύων (*coalition and networks*):** Οι επαγγελματικές διαπραγματεύσεις πολύ συχνά περιλαμβάνουν με άμεσο ή έμμεσο τρόπο περισσότερα από δύο μέρη. Σε αυτή την περίπτωση, η σύναψη συμμαχιών καθιστούν πιθανότερη για τα πιο αδύναμα μέρη την προώθηση των προσδοκώμενων για αυτά αποτελεσμάτων, ενώ αντίστοιχα αποτελέσματα έχει η χρήση δικτύων (*networks*) που βρίσκονται εγγύτερα στα κέντρα λήψης αποφάσεων πχ (φορείς της εξουσίας).

Ο Herb Cohen περιγράφει και άλλες ακόμη πηγές δύναμης, όπως

- **Η δύναμη της ανάληψης ρίσκου (*risk taking*)** ως αναγκαία συνθήκη για την πρόοδο
- **Η δύναμη της επένδυσης (*investment*)** ως στοιχείο πίεσης στο μέρος που έχει επενδύσει χρόνο και πόρους στην διαπραγμάτευση
- **Η δύναμη της ταύτισης (*identification*)**, με μέρη με τα οποία διαπιστώνονται συγγενείς ιδέες, αξίες κλπ.

Τα είδη της διαπραγμάτευσης

Προς το σκοπό της ευχερούς κατανόησης των διαφορών ανάμεσα στις δύο κυριότερες σχολές σκέψης που περιγράφονται στη διεθνή βιβλιογραφία για την διαπραγμάτευση, την διανεμητική (*distributive*) και την ενωποιητική (*integrative*) διαπραγμάτευση, σκόπιμο είναι να χρησιμοποιηθεί το σχετικό παράδειγμα που περιγράφει ο Jeswald Salacuse.

Αφορά την υπόθεση του διαμοιρασμού της κληρονομιάς ενός πλούσιου άνδρα ανάμεσα στις δύο του κόρες. Η διαδικασία κινούνταν ομαλά ώσπου ανέκυψε το πρόβλημα αναφορικά με το ποια από τις δύο κόρες θα λάμβανε το διαμαντένιο δαχτυλίδι που φορούσε ο εν λόγω άνδρας σε ολόκληρη τη ζωή του. Η μία κόρη ζήτησε να το λάβει καθότι ήταν αυτή που ανέλαβε τη φροντίδα του άνδρα κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Η έτερη κόρη ανταπάντησε πως ο πατέρας είχε υποσχεθεί να της το δώσει σε προγενέστερο χρόνο. Η κάθε μία δηλαδή, επί τη βάση των επιχειρημάτων της, επιχείρησε να λάβει το δαχτυλίδι σε ένα παίγνιο μηδενικού αθροίσματος (*zero-sum*) όπου το κέρδος της μίας (το δαχτυλίδι) θα ισοδυναμούσε με την απώλεια της έτερης αδερφής, στο πλαίσιο μίας διανεμητικής (*distributive*) διαπραγμάτευσης.

Όταν η κόρη που ζητούσε το δαχτυλίδι επί τη βάση του επιχειρήματος πως ήταν εκείνη που φρόντιζε τον πατέρα της και ως εκ τούτου απέδιδε συναισθηματική αξία στο κόσμημα, ρώτησε την άλλη για ποιο σκοπό επιθυμεί

να λάβει το δαχτυλίδι, αυτή απάντησε πως επιθυμεί να χρησιμοποιήσει το διαμάντι για να φτιάξει ένα όμορφο κόσμημα. Σε αυτό το σημείο διεφάνη πως τα συμφέροντα (interests) των δύο αδερφών αποκλίνουν και πως ήταν προϋποθέσεις δυνατή η εξεύρεση μίας αμοιβαίας επωφελούς (win-win) λύσης. Οι δύο αδερφές αποφάσισαν να επισκέφθουν έναν κοσμηματοπώλη προκειμένου να αφαιρεθεί το διαμάντι από το δαχτυλίδι και η κάθε μια να λάβει το αντικείμενο που ικανοποιεί τα συμφέροντα έκαστης, στο πλαίσιο μίας ενοποιητικής (integrative) διαπραγμάτευσης.

Η συζήτηση αναφορικά με τις δύο συγκεκριμένες αντικρουόμενες σχολές σκέψης εκκινεί στις αρχές του 1980, κατά την οποία εκδίδονται δύο από τα σημαντικότερα βιβλία που απηχούν τις ανωτέρω αντιδιαμετρικά αντιτιθέμενες προσεγγίσεις. Το 1981 εκδίδεται η πρώτη έκδοση του επιδραστικού «Getting to Yes: Negotiating Agreement without giving in», στο οποίο καθηγητές του Harvard Roger Fisher και William Ury αποτυπώνουν τα χαρακτηριστικά της «βασισμένης σε αρχές» διαπραγμάτευσης (principled negotiation). Κυριότερα σημεία της εν λόγω προσέγγισης, ο διαχωρισμός των προσώπων από το πρόβλημα (separating people from the conflict) στο πλαίσιο ανάπτυξης συνεργατικής ατμόσφαιρας και η αποφυγή προσωπικών επιθέσεων, η χρήση αντικειμενικών κριτηρίων και αρχών αναφοράς (objective criteria, principled benchmarks) για την επίλυση διαφορών και η χρήση της διαδικασίας της διαπραγμάτευσης για την ανάδειξη υποκείμενων συμφερόντων (underlying interests) που δημιουργούν δυνητικά πρόσθετες αξίες και διανοίγουν το πεδίο συνεργασίας μεταξύ των μερών (pie expansion). Στον αντίποδα ο Herb Cohen στο «You Can Negotiate Anything» (1982), εκπροσωπώντας τη διανεμητική (distributive) σχολή σκέψης, περιγράφει συμβουλευτικές τακτικές για την μεγιστοποίηση των ωφελειών από μία διαπραγμάτευση, μέσα από την αξιοποίηση της δύναμης που παρέχουν πηγές όπως ο ανταγωνισμός (competition), η αξιοπιστία (legitimacy), η ανάληψη ρίσκου (risk taking), η εξειδίκευση (expertise), η δέσμευση (commitment), η γνώση των αναγκών (knowledge of needs) και η επένδυση (investment).

Συνοπτικά, ενώ στο πλαίσιο μίας διανεμητικής διαπραγμάτευσης το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα για τους διαπραγματευτές είναι να αποσπάσουν όσο μεγαλύτερη αξία μπορούν εις βάρος της άλλης πλευράς (claim value), στο πλαίσιο μίας ενοποιητικής διαπραγμάτευσης η επιδίωξη είναι διττή και αφορά τόσο στη δημιουργία πρόσθετης αξίας όσο και στον προσπορισμό της μεγαλύτερης δυνατής στο πλαίσιο της διατήρησης καλών σχέσεων μεταξύ των μερών (create and claim value).

Πιο αναλυτικά,

Distributive bargaining (διανεμητική διαπραγμάτευση) καλείται μία περίπτωση κατά την οποία τα μέρη συναγωνίζονται για την διανομή περιορισμένων πόρων μίας σταθερής (fixed) αξίας. Σε τέτοιες περιπτώσεις το ύψος της «πίτας» είναι εξαρχής γνωστό και το κέρδος της μίας πλευράς ισοδυναμεί με την απώλεια για τις υπόλοιπες. Στόχος των διαπραγματευτών είναι να μεγιστοποιήσουν το άμεσο αποτέλεσμα μέσα από την συγκεκριμένη συναλλαγή χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι μελλοντικές συνέπειες στη σχέση των μερών.

Κυριότερα χαρακτηριστικά της εν λόγω σχολής σκέψης είναι συνεπώς

- Η διεκδίκηση αξιών (claiming value)
- Το σταθερό ύψος των υπό διαπραγμάτευση πόρων (fixed value, resources)
- Ο ανταγωνισμός
- Το μηδενικό άθροισμα των κερδών των δύο μερών (zero-sum, win-lose)

Κατά κανόνα τέτοιου είδους διαπραγματεύσεις χαρακτηρίζονται από τις ακραίες αρχικές θέσεις, την περιορισμένη δικαιοδοσία των διαπραγματευτών (limited authority), τις βασισμένες στο συναίσθημα ακολουθούμενες τακτικές, και την αντίσταση στις υποχωρήσεις (resistance to concessions).

Integrative bargaining (ενοποιητική διαπραγμάτευση) καλείται μία διαδικασία κατά την οποία τα μέρη συνεργάζονται για την επίτευξη των μέγιστων ωφελειών ενοποιώντας τα συμφέροντα τους (integrating interests) στο πλαίσιο μίας συμφωνίας, δημιουργώντας και διεκδικώντας αξίες επί τη βάση μίας διευρυμένης πίτας (Harvard p.10). Η ενοποιητική διαπραγμάτευση συνεπάγεται πως οι υπό συζήτηση πόροι δεν είναι περιορισμένοι, παρά ποικίλλουν ανάλογα με το αποτέλεσμα των συζητήσεων, καθώς επίσης και τα ζητήματα είναι πολλαπλά και ενοποιούνται σε μία συνολική συμφωνία (package). Ο στόχος των διαπραγματευτών είναι διττός και αφορά τόσο στην δημιουργία των μέγιστων δυνατών αξιών, όσο και της διεκδίκηση της μεγαλύτερης δυνατής αξίας προς όφελος των μερών που εκπροσωπούν. Παράλληλα καθόσον το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα μίας ενοποιητικής διαπραγμάτευση είναι η αποκομιδή ωφελειών για το σύνολο των συνεργαζόμενων μερών (win-win), τα μέρη προσβλέπουν στην μακροπρόθεσμη μεγιστοποίηση των ωφελειών μέσα από μελλοντικές συναλλαγές μεταξύ των ίδιων μερών, στη βάση αμοιβαία εμπιστοσύνης και δέσμευσης στην ομαλότητα της συνεργασίας.

Η ενοποιητική διαπραγμάτευση μεγεθύνει το πρίσμα και το πεδίο συνεργασιών, ενσωματώνοντας τις πολλαπλές διαστάσεων των συνεργασιών που υφίστανται στις περισσότερες αγορές, και φυσικά και τις ενεργειακές, όπου η τιμή είναι πολύ σημαντική, αλλά όχι το παν, και άλλοι παράγοντες όπως ο όγκος συναλλαγών, η διάρκεια των συμβολαίων, οι εγγυήσεις, οι όροι αποπληρωμής, οι όροι παραδόσεων, τα μελλοντικά δικαιώματα και άλλοι παρόμοιοι παράγοντες διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρόλο. Με αυτόν τον τρόπο καθιστά δυνατές ανταλλαγές (exchanges) και συναλλαγές (trade-offs) του εν λόγω μεγεθυμένου πεδίου συνεργασίας. Οι ανταλλαγές παραχωρήσεων (concessions) είναι δυνατές μεταξύ των μερών και μάλιστα δημιουργούν νέες αξίες, ώστε η βέλτιστη λύση να επιλεγεί μέσα από μία πλειάδα εναλλακτικών. Συνάγεται πως η εστίαση της εν λόγω σχολής σκέψης είναι η προσπάθεια να ικανοποιηθούν οι ανάγκες και τα συμφέροντα των μερών (interests), παρά οι αρχικές απαιτήσεις τους (positions), μέσα από την διαδραστική ανταλλαγή πληροφοριών και ιδεών που παράγει επιλογές αμοιβαίου οφέλους.

Κυριότερα χαρακτηριστικά της εν λόγω σχολής σκέψης είναι συνεπώς

- Η δημιουργία αξιών (creating value)
- Η συνεργασία μεταξύ των μερών (cooperative)

- Η επιδίωξη αμοιβαία επωφελών (win-win) λύσεων
- Τα αμοιβαία οφέλη (Joint gains)
- Η μεγέθυνση της «πίτας» (pie expansion)

Τα στάδια της διαπραγμάτευσης

Η προετοιμασία (preparation)

Η προετοιμασία για μία διαπραγμάτευση αφορά στην κατανόηση από πλευράς των μερών των ιδίων θέσεων και συμφερόντων, την διερεύνηση των θέσεων και των συμφερόντων των λοιπών μερών, την αναγνώριση των διακυβευόμενων ζητημάτων, και τη σκιαγράφηση εναλλακτικών λύσεων.

Στην πρώτη αυτή φάση, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί προ-διαπραγμάτευση (prenegotiation) τα μέρη μίας πιθανής συμφωνίας καθορίζουν αν επιθυμούν να διαπραγματευτούν και ειδικότερα σε σχέση με το πώς, τότε και πού επιθυμούν να συμβεί αυτό.

Ως εκ τούτου η διαδικασία της προετοιμασίας για μία διαπραγμάτευση αποτελείται από τα ακόλουθα βήματα:

1. **Πλαισίωση (framing)** της διαπραγμάτευσης
 - i. Κατανόηση του γενικού πλαισίου (context) υπό το οποίο περιβάλλεται η διαπραγμάτευση και τις θέσεις των κύριων ενδιαφερόμενων μερών (key stakeholders views)
 - ii. Αναγνώριση των κύριων υπό διαπραγμάτευση ζητημάτων (key issues) – Κατάρτιση ατζέντας
 - iii. Κατανόηση του επιδιωκόμενου αποτελέσματος της διαπραγμάτευσης από πλευράς των μερών
 - iv. Διακρίβωση της επιδιωκόμενης δεσμευτικότητας και βαρύτητας της συμφωνίας (πχ νομικά δεσμευτικό κείμενο, μνημόνιο συνεργασίας κ.α.)
 - v. Διερεύνηση των μακροπρόθεσμων επιπτώσεων μίας συμφωνίας στην σχέση των μερών
2. **Έρευνα (Research)** για το αντικείμενο της διαπραγμάτευσης και αναζήτηση όλων των σχετικών πληροφοριών
 - i. Διακρίβωση των συνθηκών της σχετικής αγοράς (relevant market) /του ανταγωνισμού (competition), του πολιτικού περιβάλλοντος (political situation) του ιστορικού μίας διένεξης (όπου υφίσταται), των διαθέσιμων επιλογών (options) και των περιορισμών (constraints)
 - ii. Κατανόηση της φύσης των συνεργαζόμενων μερών, της οργανωτικής δομής (organization structure), της κουλτούρας (culture) και των εσωτερικών τους πολιτικών (internal politics)
 - iii. Εξακρίβωση της οικονομικής θέσης (financial situation) όλων των μερών και του πώς τυχόν επηρεάζεται από μία συμφωνία

- iv. Διακρίβωση των αντικειμενικών κριτηρίων (objective criteria) που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τα μέρη στην υπόψη διαπραγμάτευση
3. **Καθορισμός ίδιας αρχικής στρατηγικής (Set Strategy) και εκτίμηση της στρατηγικής** με την οποία θα κατέλθουν στη διαπραγμάτευση τα λοιπά μέρη
- i. Αναγνώριση της επιρροής (leverage) και της ισορροπίας δυνάμεων μεταξύ των μερών (balance of power)
 - ii. Εκτίμηση των βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων στόχων (short-term and long-term goals) των μερών και προσδιορισμός/εκτίμηση των συμφερόντων (define interests) που απηχεί η υπό διαπραγμάτευση συμφωνία για το κάθε μέρος
 - iii. Αναγνώριση παραγόντων και ζητημάτων που μπορεί να προκαλέσουν την υπαναχώρηση των μερών από μία συμφωνία (deal-breakers)
 - iv. Καθορισμός ή/και ενίσχυση της BATNA που εξυπηρετεί με τον βέλτιστο τρόπο τα ίδια συμφέροντα
 - v. Εκτίμηση της BATNA των συνεργαζόμενων μερών, με χρήση πηγών (sources), οικονομικών αποτελεσμάτων (annual reports) κ.α.
 - vi. Προετοιμασία της επιχειρηματολογίας (argumentation) ως προς το ότι τα αντικειμενικά κριτήρια (objective criteria) που ευνοούν τα ίδια συμφέροντα είναι σχετικά με την υπόψη περίπτωση
 - vii. Προετοιμασία της επιχειρηματολογίας ως προς το ότι αντικειμενικά κριτήρια που ευνοούν τα έτερα μέρη είναι λιγότερο σχετικά με την παρούσα διαπραγμάτευση
 - viii. Καθορισμός στόχων (goals, targets) ανά υπό διαπραγμάτευση ζήτημα και κατάταξη ζητημάτων σε σειρά σπουδαιότητας
 - ix. Απόδοση συντελεστή βαρύτητας (variable of weight) ανά υπό διαπραγμάτευση ζήτημα, που δρα ως ως συναλλακτική ισοτιμία (currency) που συνδέει όλα τα ζητήματα μεταξύ τους και επιτρέπει τον υπολογισμό του πραγματικού κόστους των παραχωρήσεων που θα χρειαστούν.
 - x. Καθορισμός ορίων δικαιοδοσίας στην διαπραγμάτευση (determine mandate)
 - xi. Καθορισμός εσωτερικών και εξωτερικών προθεσμιών (set external, internal deadlines)

Η ανταλλαγή πληροφοριών (information exchange ή sharing phase)

Η φάση της ανταλλαγής πληροφοριών πριν την έναρξη της ενεργούς διαπραγμάτευσης αφορά στην διαπίστωση και την ανταλλαγή γενικών πληροφοριών για τη διαδικασία και το αντικείμενο της, χωρίς την διατύπωση συγκεκριμένων προσφορών και αντιπροσφορών.

Η έναρξη της ανταλλαγής πληροφοριών επιτρέπει στα μέρη να συνεργαστούν και να διακριβώσουν τομείς επιρροής για τον διαμοιρασμό των αξιών. Εξάλλου, η γνωστοποίηση (disclosure) πληροφοριών αποτελεί κομβικό παράγοντα της επιτυχούς διαπραγμάτευσης, καθότι σε αντίθετη περίπτωση τα μέρη δε δύνανται ούτε να ανακαλύψουν και να δημιουργήσουν πρόσθετες

αξίες αλλά ούτε και να καλλιεργήσουν σχέσεις εμπιστοσύνης. Ως εκ τούτου οι αποφάσεις των μερών για γνωστοποίηση πληροφοριών θα πρέπει να λαμβάνονται επί τη βάσει μίας ανάλυσης κόστους-οφέλους, η οποία συγκρίνει το όφελος από την παροχή συγκεκριμένων πληροφοριών έναντι των πιθανών ζημιών.

Συνοπτικά, οι τέσσερις στόχοι της προκαταρκτικής ανταλλαγής πληροφοριών είναι οι εξής:

1. **Η παροχή και απόκτηση γενικών πληροφοριών** όπως:
 - i. Σε ποιο πλαίσιο (frame) τοποθετούν την διαπραγμάτευση τα μέρη
 - ii. Τι προσφέρεται και τι ζητείται από τα μέρη
 - iii. Η ανταλλαγή αντικειμενικών κριτηρίων (objective criteria) και νομολογίας (case law)
 - iv. Η ανταλλαγή πληροφοριών σε σχέση με τις προθεσμίες των μερών (timing issues, deadlines)
 - v. Η αποσαφήνιση της δικαιοδοσίας για διαπραγμάτευση (clarify authority)
2. **Η οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης** ανάμεσα στα μέρη μέσω
 - i. Προσεκτικής παρακολούθησης (listen carefully)
 - ii. Χρήσης ερωτήσεων (ask questions)
 - iii. Υπερκέρασης εμποδίων (overcoming barriers) όπως λ.χ αρνητική προϊστορία (negative history), ζητήματα εμπιστοσύνης (trust issues), ανισορροπία ισχύος (power imbalance)
3. **Η συμφωνία επί διαδικαστικών ζητημάτων** όπως:
 - i. Η μηχανική (bargaining mechanics) της διαδικασίας προσφορών/αντιπροσφορών για την συγκεκριμένη διαπραγμάτευση
 - ii. Οι χρησιμοποιούμενες μέθοδοι και κανάλια τακτικής και έκτακτης επικοινωνίας των μερών (e-mail, τηλέφωνα, συναντήσεις, τηλεδιασκέψεις)
4. **Η απομείωση των προσδοκιών** (*reducing expectations*) εκατέρωθεν, στο πλαίσιο της
 - i. επικοινωνιακής συνεργασίας
 - ii. προθυμίας για αμοιβαίες υποχωρήσεις.

Η ανταλλαγή προτάσεων (bargaining)

Στην συγκεκριμένη φάση χαρακτηρίζεται από την προώθηση προτάσεων και αντιπροτάσεων και την διερεύνηση επιλογών για τα εμπλεκόμενα μέρη, τα οποία επιζητούν τη διαμόρφωση ενός βασικού πλαισίου συμφωνίας και την ανακάλυψη των προδιαγραφών που θα επιτρέπουν να ικανοποιηθούν τα συμφέροντα όλων των μερών.

Ως εκ τούτου η διαδικασία της ανταλλαγής προτάσεων αποτελείται από τα ακόλουθα βήματα:

1. την **ανταλλαγή των αρχικών προσφορών** (*exchanging initial offers*)

2. την **πραγματοποίηση αντιπροσφορών** υπό το φως των αρχικών προσφορών των μερών.
3. την **επί της αρχής (in principle) συμφωνία** των μερών για τις βασικές αρχές και προϋποθέσεις υπό τις οποίες θα συναινέσουν σε μία συμφωνία. Με την ολοκλήρωση της συγκεκριμένης διαδικασίας τα μέρη δύνανται επιπλέον να συνυπογράψουν μία δήλωση προθέσεων (letter of intent) ή ένα μνημόνιο συνεργασίας (memorandum of understanding) που πιστοποιεί την καλόπιστη πρόθεση τους για σύναψη συμφωνίας επί τη βάση ενός συμπεφωνημένου γενικού πλαισίου.
4. Την **εξειδίκευση των τεχνικών λεπτομερειών της συμφωνίας (detail arrangement)** μέσω
 - i. της άσκησης πίεσης (applying pressure) λόγω χρόνου (deadlines), επιρροής (leverage) ή/και τρίτων μερών (use allies)
 - ii. του συμβιβασμού (compromise) έναντι παραχωρήσεων (compromises) έναντι εκατέρωθεν απαιτήσεων των μερών

Η επίτευξη συμφωνίας (reaching agreement)

Με την συμφωνία των μερών επί των τεχνικών λεπτομερειών ακολουθεί η τελική φάση της διαπραγμάτευσης που αφορά την οριστικοποίηση και εφαρμογή της συμφωνίας, προκειμένου ακολούθως να διευκολυνθεί και να εξασφαλιστεί η απρόσκοπτη εφαρμογή της.

Η φάση αυτή μπορεί να περιλαμβάνει τα ακόλουθα βήματα:

1. την **διατύπωση της τελικής προσφοράς (final offer)**
2. την **υπογραφή νομικά δεσμευτικού κειμένου (legal agreement)**
3. την πραγματοποίηση κάποιας μορφής **προκαταβολής** (advance payment, εγγυητική επιστολή κ.α.) στην περίπτωση συμφωνίας εξαγοράς
4. την **δημοσιοποίηση** της συμφωνίας (public announcement) μέσω ανακοινώσεων, δελτίων τύπου ή άλλου επίσημου μέσου
5. την εξεύρεση δράσεων παρακολούθησης της εφαρμογής της συμφωνίας (follow-up)

Στρατηγικές και τακτικές διαπραγμάτευσης

Τόσο η στρατηγική όσο και οι τακτικές αποτελούν κομβικό παράγοντα επιτυχίας σε μία διαπραγμάτευση. Η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα τους συνίσταται στο ότι η μεν στρατηγική αποτελεί την γενική κατευθυντήρια γραμμή (overall guideline) που υποδεικνύει την κατεύθυνση που λαμβάνει ένας παίκτης προκειμένου να φθάσει από τις επιθυμίες και τις ανάγκες στους στόχους του, οι δε τακτικές ακολουθούν τη στρατηγική και την πλαισιώνουν με μία συγκεκριμένη γραμμή δράσης (line of action).

Στρατηγικές

Οι Thomas και Kilmann (1974) αναγνωρίζουν πέντε βασικούς τρόπους διαχείρισης συγκρούσεων (conflict management).

1. Ανταγωνισμός (Competition)
2. Συνεργασία (Collaboration)
3. Συμβιβασμός (Compromise)
4. Αποφυγή (Avoidance)
5. Διευθέτηση (Accommodation)

Η απόφαση του ποια στρατηγική θα πρέπει να υιοθετηθεί στην εκάστοτε διαπραγματευτική διαδικασία βασίζεται στην απάντηση μίας σειράς ερωτήσεων, όπως

- πόσο σημαντική είναι η διαπραγμάτευση για τα μέρη (what is at stake);
- ποια είναι η ισορροπία ισχύος (power play);
- πόσα κοινά συμφέροντα μοιράζονται τα μέρη (common interests);
- ποια είναι η ποιότητα της σχέσης των μερών (relationship quality);

Ανάλογα με την απάντηση στα ως άνω ερωτήματα, οι στρατηγικές των μερών διαμορφώνονται ως εξής:

Ανταγωνισμός (*Competition*)

Η εν λόγω προσανατολισμένη στη δύναμη συμπεριφορά συνεπάγεται τη χρήση όλων των διαθέσιμων μέσων για την επίτευξη των επιδιωκόμενων στόχων. Ο κίνδυνος συνίσταται στην περίπτωση που εφόσον όλα τα μέρη επιλέξουν την συγκεκριμένη στρατηγική το αναπόφευκτο αποτέλεσμα θα είναι η αντιπαράθεση (confrontation), η οποία επιτρέπει περιορισμένα περιθώρια για μία συνεργατική προσέγγιση και εποικοδομητική λύση. Η στρατηγική αυτή επιλέγεται κατά κανόνα όταν συντρέχουν σωρευτικά οι εξής παράγοντες

1. το αντικείμενο της διαπραγμάτευσης θεωρείται ζωτικό
2. υπάρχει θεωρούμενος υψηλότερος βαθμός ισχύος (power) και επιρροής (leverage) από τα λοιπά μέρη
3. όταν τα συμφέροντα των μερών συγκρούονται και αποκλίνουν (conflicting interests)
4. όταν η σχέση των μερών δεν είναι αλληλεξαρτώμενη (interdependence) και δε θεωρείται σημαντική μακροπρόθεσμα

Συνεργασία (*Cooperation*)

Η εν λόγω στρατηγική αντιπροσωπεύει μία προσπάθεια ανεύρεσης μίας λύσης που λαμβάνει πλήρως υπόψη τις ανάγκες και τις επιθυμίες των άλλων μερών, κατά τα πρότυπα της ενοποιητικής διαπραγμάτευσης, στο πλαίσιο κατανόησης και καλής πίστης. Στην συγκεκριμένη περίπτωση ενισχύεται η αμοιβαία εμπιστοσύνη και επιπλέον υφίσταται το σημαντικό πλεονέκτημα της διορατικότητας, προϋποθέτει όμως την ετοιμότητα και επιθυμία του συνόλου

των μερών για συνεργασία. Η στρατηγική αυτή επιλέγεται κατά κανόνα όταν συντρέχουν μία ή περισσότερες από τις εξής προϋποθέσεις:

1. το αντικείμενο της διαπραγμάτευσης θεωρείται σημαντικό αλλά όχι ζωτικό, εν συγκρίσει με τη σχέση των μερών συνολικά
2. υφίσταται υψηλή ισορροπία ισχύος ανάμεσα στα μέρη
3. υφίστανται ικανά κοινά συμφέροντα των μερών (common interests)
4. υπάρχει είτε ευρύτερη αλληλεξάρτηση των μερών είτε επιθυμία ανάπτυξης/ενίσχυσης μακροπρόθεσμα της στρατηγικής σχέσης τους

Συμβιβασμός (Compromise)

Η στρατηγική του συμβιβασμού στοχεύει στην επίτευξη μίας λύσης που είναι ικανά αποδεκτή και εν μέρει ικανοποιητική για το σύνολο των μερών. Συνήθως στο πλαίσιο μίας στρατηγικής συμβιβασμού τα μέρη συναντώνται στην μέση, χωρίς την επεξεργασία ικανού αριθμού εναλλακτικών λύσεων όπως στην περίπτωση της συνεργασίας. Όταν καμία πλευρά δεν είναι πρόθυμη να υλοποιήσει περαιτέρω παραχωρήσεις, είναι συχνά η μόνη επιλογή. Σε διαφορετική περίπτωση αντιπροσωπεύει την αποτυχία των μερών στην επίτευξη συνεργατικής στρατηγικής, περίπτωση στην οποία αναφερόμαστε σε έναν κακό συμβιβασμό (bad compromise). Η στρατηγική αυτή επιλέγεται όταν συντρέχουν οι εξής παράγοντες

1. το αντικείμενο της διαπραγμάτευσης θεωρείται από σχετικώς ασήμαντο ως σχετικά σημαντικό
2. υφίσταται σχετική ισορροπία ισχύος
3. υφίσταται σχετικός βαθμός κοινών συμφερόντων
4. υπάρχει σχετικός βαθμός αλληλεξάρτησης και σημασίας που αποδίδουν τα μέρη στη σχέση τους

Αποφυγή (Avoidance)

Η αποφυγή αποτελεί μία στρατηγική σύμφωνα με την οποία ένα μέρος παραιτείται από τη σύγκρουση και απέχει από μία συμφωνία, είτε επειδή τα υπόλοιπα μέρη είναι πιο ισχυρά και δεν υφίσταται ικανό βαθμός επιρροής, είτε επειδή το μέρος κρίνει πως ακανθώδη ζητήματα θα αντιμετωπιστούν καλύτερα σε μία ευνοϊκότερη χρονική στιγμή (waiting game). Αν μία συμφωνία δεν κρίνεται δυνατή στην παρούσα φάση, η συνειδητή αποφυγή ενδέχεται να βοηθήσει στην αποφυγή πρόκλησης προβλημάτων στη σχέση των μερών. Αποτελεί μία μετρομημένη (circumspect) και συντηρητική (conservative) μέθοδο προσωρινής παρέκκλισης (evasive action) από μία κατάσταση που δύναται να αποβεί επικίνδυνη. Ως εκ τούτου, επιλέγεται όταν συντρέχουν οι κάτωθι παράγοντες:

1. το αντικείμενο της διαπραγμάτευσης δε θεωρείται ιδιαίτερα σημαντικό
2. υφίσταται ανισορροπία ισχύος σε σχέση με τα λοιπά μέρη
3. δεν υπάρχει σημαντικός βαθμός κοινών συμφερόντων
4. δεν υπάρχει σημαντικός βαθμός αλληλεξάρτησης των μερών

Διευθέτηση (Accommodation)

Η διευθέτηση αποτελεί το αντίθετο του ανταγωνισμού, υπό την έννοια του ότι συνεπάγεται παραίτηση από τους στόχους της διαπραγμάτευσης, είτε για λόγους γενναιοδωρίας (generosity, munificence), είτε για λόγους εξαναγκαστικής υπακοής (forced obedience). Μία τέτοια στρατηγική επιλέγεται όταν συντρέχουν σωρευτικά οι εξής προϋποθέσεις

1. το αντικείμενο διαπραγμάτευσης δε θεωρείται σημαντικό
2. υφίσταται ανισορροπία ισχύος σε σχέση με τα λοιπά μέρη
3. δεν υπάρχει σημαντικός βαθμός κοινών συμφερόντων
4. υπάρχει σημαντικός βαθμός αλληλεξάρτησης των μερών

Σημαντικότερες τακτικές

Ισχυρό άνοιγμα, Εδραίωση / *Strong opening, Anchoring*

Η στιγμή της αρχικής προσφοράς είναι ενδεχομένως η πιο σημαντική σε ολόκληρη τη διαδικασία της διαπραγμάτευσης. Το άνοιγμα με μία δυναμική πρόταση (assertive offer) και η κατοπινή εκούσια πώση προς τον πραγματικό στόχο, με την πρόοδο των συνομιλιών, είναι κύριο χαρακτηριστικό της ενοποιητικής διαπραγμάτευσης.

Η συμπεριφορική επιστήμη και η σχετική με την διαπραγμάτευση βιβλιογραφία συντείνουν πως ο καθορισμός πολύ φιλόδοξων στόχων οδηγεί κατά κανόνα στα βέλτιστα αποτελέσματα. Η πρώτη προσφορά μπορεί να λειτουργήσει ως ένα ισχυρό ψυχολογικό σημείο εδραίωσης (anchor point) το οποίο θέτει το πεδίο των ακόλουθων προτάσεων (bargaining range), ως εκ τούτου τα αποτελέσματα βρίσκονται συχνά σε συσχετισμό με την αρχική πρόταση.

Εξάλλου, η αρχική προσφορά προορίζεται στο να απορριφθεί και εξυπηρετεί καθαρά σκοπούς τοποθέτησης (positions). Σε αντίθετη περίπτωση, αν η πρώτη προσφορά γίνει αποδεκτή, το πιθανότερο είναι πως το μέρος που την υπέβαλλε έχει πέσει θύμα της λεγόμενης «κατάρας του νικητή» (winner's curse), δηλαδή δεν έχει στοχεύσει επαρκώς ψηλά σύμφωνα με τα συμφέροντα του.

Το ακριβές όριο μεταξύ του δυναμικού ανοίγματος και ενός ανοίγματος τόσο υψηλού που ενδεχόμενα μπορεί να προσβάλλει τα συνεργαζόμενα μέρη, βρίσκεται στο απώτατο άκρο αυτού που μπορεί να τεκμηριωθεί ως ρεαλιστικό (arguably realistic) υπό τις παρούσες συνθήκες, δηλαδή βρίσκεται εκτός μεν από τη ZOPA, αλλά όχι σε τέτοιο βαθμό ώστε να μπορεί να θεωρηθεί αποθαρρυντικό.

Μη άνοιγμα / *No opening*

Αν η αξία του αντικειμένου της διαπραγμάτευσης είναι ασαφής είναι συνήθως προτιμότερο να επιτραπεί στο έτερο μέρος της διαπραγμάτευσης να ανοιχθεί πρώτο. Αυτό προσφέρει αφενός τη δυνατότητα να αξιολογηθεί η συγκεκριμένη αρχική θέση προτού υπάρξει δέσμευση με μία συγκεκριμένη πρόταση, η οποία λόγω της εν λόγω ασάφειας θα μπορούσε να είναι

υπέρομετρα χαμηλή. Η αντιπροσφορά που θα κατατεθεί κατόπιν θα λαμβάνει κατ' αυτόν τον τρόπο υπόψη, είτε άμεσα είτε έμμεσα, όσα η εν λόγω αρχική πρόταση αποκαλύπτει ως προς τις προσδοκίες των λοιπών μερών.

Μία άλλη τακτική που συστήνει ο Jim Thomas στην τακτική «μη ανοίγματος» είναι την αρχική πρόταση που καταθέτει το έτερο μέρος να ακολουθήσει μία αντίδραση που δεν συνιστά αντιπροσφορά (π.χ. «αυτό δεν μπορεί να λειτουργήσει»), γνωστή και ως «cunch» (μη απάντηση). Αυτή η αντίδραση είναι πιθανό να παράγει την πρώτη παραχώρηση του έτερου μέρους προτού καν κατατεθεί η αρχική προσφορά. Αν αυτό πράγματι συμβεί, η εν λόγω τακτική θα πρέπει να επαναληφθεί έως ότου σταματήσει να παράγει παραχωρήσεις, οπότε και θα πρέπει πλέον να κατατεθεί η αρχική προσφορά.

Το ιαπωνικό «όχι», Αποδοχή και Τροποποίηση, Αμοιβαιότητα/ Japanese No, Accept and Amend, Reciprocity

Η ιαπωνική κοινωνία δίδει μεγάλη σημασία στην διατήρηση του «wa», της αρμονίας του συνόλου. Υπό το φως αυτής της κοινωνικής επιταγής, είναι ευνόητο πως ακόμη και η άρνηση οποιασδήποτε πρότασης γίνεται με τρόπο έμμεσο. Το λεγόμενο ιαπωνικό «όχι» αποτελεί πολύ απλά ένα «ναι» συνοδευόμενο από ένα «εφόσον». Η μοναδική διαφορά ανάμεσα στην αποδοχή και την απόρριψη μίας πρότασης είναι συνεπώς η εφικτότητα του «εφόσον».

Η τακτική αυτή βασίζεται στην αρχή της αμοιβαιότητας (reciprocity) που αποτελεί τον ενδεδειγμένο οδηγό συμπεριφοράς στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Η εν λόγω αρχή βασίζεται στην ιδέα πως καμία παραχώρηση δεν πρέπει να λαμβάνει χώρα, αν δε συνοδεύεται από μία παραχώρηση της άλλης πλευράς, ειδάλλως πρόκειται για μία «δωρεάν διευκόλυνση» (free gift)

Ως εκ τούτου, προσφιλής διαπραγματευτική τακτική είναι η αποδοχή (accept) της οποιασδήποτε πρότασης με παράλληλη τροποποίηση (amend) της και απαίτηση μίας παραχώρησης ίσης ή μεγαλύτερης αξίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, κάθε απαίτηση που διατυπώνεται δίδει την ευκαιρία απόσπασης μίας παραχώρησης σημαντικότερης από εκείνη που δόθηκε στο πλαίσιο αποδοχής της (quid pro quo). Σε ορισμένες περιπτώσεις όπου διαπραγματευτικά συνδέονται παραχωρήσεις ή αποκάλυψη πληροφοριών άνισης αξίας ως προϋπόθεση για την ομαλή έκβαση της διαπραγμάτευσης γίνεται λόγος για reciprocity traps («παγίδες αμοιβαιότητας»). Στο πλαίσιο αυτό, διαπραγματευτές πολύ συχνά χρησιμοποιούν ένα «προπέτασμα καπνού» (smoke screens), επιθυμώντας να προσδώσουν σε μία παραχώρηση που θα κάνουν μεγαλύτερη αξία από την πραγματική (throwaway items), ώστε να λάβουν προς όφελος τους μία μεγαλύτερης αξίας παραχώρηση από το έτερο μέρος.

Υποτίμηση των παραχωρήσεων / Concession devaluation

Η διαχείριση των παραχωρήσεων (concession management) επηρεάζει δυναμικά το αποτέλεσμα μίας διαπραγμάτευσης. Για παράδειγμα, μία μεγάλη

παραχώρηση μετά από ένα παρατεταμένο διάστημα ακαμψίας μπορεί να ενισχύσει τις προσδοκίες και να επιβραβέυσει την άσκηση πιέσεων για νέες παραχωρήσεις, προκαλώντας δυσεπίλυτο πρόβλημα. Μία συνεχιζόμενη παροχή παραχωρήσεων σταθερής εμβέλειας, στέλνει το μήνυμα στον αποδέκτη πως πιέζοντας θα συνεχίσει να λαμβάνει παραχωρήσεις. Αυξητική τάση στην εμβέλεια των παραχωρήσεων ενισχύει δραματικά τις προσδοκίες του αποδέκτη από την διαπραγμάτευση. Μία σημαντική παραχώρηση στην έναρξη της διαπραγμάτευσης, ακολουθούμενη από ακαμψία, ενθαρρύνει την άλλη πλευρά να συνεχίσει να πιέσει στην προσδοκία της επανάληψης μίας ακόμη παραχώρησης αντίστοιχης μεγάλης εμβέλειας.

Ως εκ τούτου, μία διαδοχική υποτίμηση της εμβέλειας των παραχωρήσεων, όπου μία σημαντική αρχική παραχώρηση ακολουθείται από σταδιακά μειούμενες παραχωρήσεις που καταλήγουν σε μία ελάχιστου μεγέθους διστακτική τελική παραχώρηση, προσφέρει την καλύτερη ευκαιρία για επίτευξη ενός αποτελέσματος εντός του στόχου.

Οι σημαντικές αρχικές κινήσεις λειτουργούν δηλωτικά ως προς την επικοινωνιακή διάθεση προσδίδοντας ορμή και ευελιξία στον διάλογο των μερών. Οι ενδιάμεσες μειούμενες παραχωρήσεις αυξάνουν τον βαθμό επένδυσης των μερών στην διαπραγμάτευση. Οι μικρές τελικές κινήσεις δίδουν και στις δύο πλευρές ικανό βαθμό ικανοποίηση ώστε να τερματιστεί ο διάλογος μέσω της συμφωνίας.

Πλαισίωση / Framing

Η πλαισίωση (framing) στο πλαίσιο μίας διαπραγμάτευσης είναι η διαδικασία περιγραφής ή επεξήγησης μίας κατάστασης με ένα συγκεκριμένο τρόπο, ώστε να μεγεθυνθεί ή να σμικρυνθεί η υπό διαπραγμάτευση «πίτα». Όπως στην περίπτωση της «εδραίωσης» (anchoring), ένα πλαίσιο μπορεί να καθορίσει τι θα επακολουθήσει στη διαδικασία, καθοδηγώντας τα μέρη και ενθαρρύνοντας τα να εξετάσουν τα υπό διαπραγμάτευση ζητήματα υπό συγκεκριμένη οπτική γωνία (perspective).

Προσδίδοντας ένα επιτυχές «κεντρικό μήνυμα» (core message) στην διαπραγμάτευση, η εστίαση μετατοπίζεται από την πρόθεση του μηνύματος στον αντίκτυπο που έχει η διαπραγμάτευση στα συμμετέχοντα μέρη και ενισχύεται η επικοινωνία και η επένδυση των μερών στην διαδικασία.

Ομαδοποίηση/Σαλαμοποίηση ζητημάτων / Package – Grouping Items, Salami Principle

Στο πλαίσιο της εν λόγω τακτικής υφίστανται δύο σχολές σκέψης.

Σύμφωνα με την πρώτη, τα δύσκολα ζητήματα τοποθετούνται χρονικά στην αρχή της διαπραγμάτευσης, κατά τρόπον ώστε πιθανή ασυμφωνία επ' αυτών να μην κοστίζει στα μέρη άσκοπο χρόνο και πόρους.

Σύμφωνα με την δεύτερη και προσφιλέστερη σχολή σκέψης, που βασίζεται στην αρχή της υπέρμετρης δέσμευσης (overcommitment) σύμφωνα με την οποία είναι ανεπιθύμητη η αποτυχία ή οι αποδοχή ήττας όταν έχει επενδυθεί χρόνος και πόροι σε μία διαδικασία, τα εύκολα και μικρότερα ζητήματα

τοποθετούνται πρώτα χρονικά στην διαπραγμάτευση. Στόχος είναι αφενός η συμφωνία επ' αυτών να ενισχύσει το βαθμό επικοινωνίας και εμπιστοσύνης των μερών και αφετέρου να αυξηθεί η επένδυση (investment) στην διαδικασία. Μέχρι να οριστικοποιηθεί η συνολική συμφωνία των μερών η επένδυση αυτή παραμένει υπό καθεστώς ρίσκου, ως εκ τούτου όσο το ρίσκο αυτό αυξάνεται τόσο αυξάνεται και ο πειρασμός των μερών να προχωρήσουν σε συμβιβασμούς και παραχωρήσεις ώστε η συμφωνία να τελεσφορήσει. Ακόμη ένα πλεονέκτημα της εκκίνησης με ένα λιγότερο ακανθώδες ζήτημα είναι η δυνατότητα που δίδεται σε ένα μέρος να «πουλήσει» μία χαμηλής-αξίας παραχώρηση κεφαλαιοποιώντας τη με μία αποσπώμενη παραχώρηση σε ζήτημα μεγαλύτερης αξίας.

Τέλος, «σαλαμοποιώντας» την συμφωνία, δηλαδή περικόπτοντας μεγάλες απαιτήσεις παραχωρήσεων σε πολλές μικρότερες συνολικής ίσης αξίας που τίθενται στην πορεία της διαδικασίας, καθίστανται εν γένει ευκολότερη η απόσπασή τους έναντι του να τεθεί σε κίνδυνο συνολικά η συμφωνία.

Μία δυνητική αμυντική τακτική έναντι μίας τέτοιας τακτικής περιγράφει ο Jim Thomas, ο οποίος συστήνει την οριστικοποίηση του συνόλου των ζητημάτων στο τέλος της διαπραγμάτευσης. Όπως γράφει “είναι αδύνατο να γνωρίζει κανείς πόσο ευέλικτος ή ολιγαρκής πρέπει κανείς να είναι στα αρχικά ζητήματα όταν δεν γνωρίζει τον χειρισμό του οποίου θα τύχουν τα μεταγενέστερα ζητήματα. Για αυτό και θα πρέπει οριστικά να επιλύεται κανένα επιμέρους ζήτημα παρά στο σύνολο τους και ταυτόχρονα στο τέλος. Όλα θα πρέπει να μένουν ανοικτά μέχρι το τέλος της διαπραγμάτευσης και κατόπιν να ομαδοποιούνται σε μία συνεκτική τακτοποίηση που σηματοδοτεί το τέλος της διαδικασίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο παραμένει ανεπηρέαστη η επιρροή (leverage) επί συγκεκριμένων ζητημάτων και διατηρείται ικανός αριθμός εναλλακτικών και ευελιξίας ως το τέλος της διαδικασίας.

Τελευταία παραχώρηση / *Nibbling*

Στο τέλος μίας διαπραγμάτευσης αποτελεί προσφιλή διαπραγματευτική τακτική η πρόσθεση μίας τελευταίας απαίτησης, ως αντάλλαγμα για την οριστικοποίηση της συμφωνίας. Η τακτική αυτή έρχεται ως αποτέλεσμα της δέσμευσης (commitment) και της επένδυσης σε χρόνο και πόρους (investment) που έχουν καταβάλλει τα μέρη στο πλαίσιο μίας διαπραγματευτικής διαδικασίας, που καθιστούν επισφαλές το να διακινδυνευθεί συνολικά η συμφωνία στο πλαίσιο ενός μικρού αιτήματος. Για αυτό συνήθως η τελευταία αυτή παραχώρηση δεν αποτελεί παρά ένα μικρό κλάσμα της αξίας της συμφωνίας.

Η επιτυχία της εν λόγω τακτικής αποτελεί ως εκ τούτου άμεση συνάρτηση του μεγέθους αλλά και του χρόνου που έχει επενδυθεί για την εν λόγω συμφωνία. Συνήθη άμυνα έναντι της εν λόγω τακτικής τόσο η πρόβλεψη της, δια της διακράτησης μίας μικρής παραχώρησης που θα λάβει χώρα στο τέλος της διαπραγμάτευσης, ή/και η απαίτηση μίας αμοιβαίας τελευταίας παραχώρησης από το έτερο μέρος.

Τελεσίγραφο / *Ultimatum, Take it or Leave it*

Το τελεσίγραφο είναι μία υψηλού ρίσκου τακτική που λειτουργεί μόνον εφόσον το μέρος στο οποίο απευθύνεται θεωρεί πως έχει μεγαλύτερη ανάγκη τη συμφωνία σε σχέση με το μέρος που το απευθύνει. Πολλές φορές εκφράζεται στην μορφή της «καλύτερης και τελευταίας προσφοράς» (Best and Final Offer)

Σύμφωνα με τον Herb Cohen, προκειμένου να επιτύχει ένα τελεσίγραφο πρέπει να πληροί τα εξής κριτήρια (σ.23)

1. Ο τρόπος με τον οποίο τίθεται δε θα πρέπει να υποτιμά ή προσβάλλει την άλλη πλευρά. Τα «σκληρά» τελεσίγραφα είναι αυτοκαταστροφικά. Τα «μαλακά» τελεσίγραφα έχουν πιθανότητα επιτυχίας διότι θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως μία δήλωση που αποτυπώνει την πραγματικότητα.
2. Το μέρος στο οποίο απευθύνεται το τελεσίγραφο θα πρέπει να έχει επαρκή βαθμό επένδυσης στην διαπραγμάτευση.
3. Η τελική θέση θα πρέπει να υποστηρίζεται με κάποια αξιόπιστη τεκμηρίωση.
4. Η άλλη πλευρά δε θα πρέπει να μένει χωρίς εναλλακτικές. Η κατάσταση θα πρέπει να είναι δομημένη ώστε η επιλογή της αποδοχής του τελεσιγράφου να δείχνει ως η επιθυμητή, σε σύγκριση με μία εναλλακτική επιλογή

Αναφορικά με την άμυνα από πλευράς του αποδέκτη ενός τελεσιγράφου, ο Roger Dawson περιγράφει τους ακόλουθους τέσσερις τρόπους:

1. Να «τεστάρει» το τελεσίγραφο, συλλέγοντας όλες τις πιθανές πληροφορίες για το ενδεχόμενο πραγμάτωσής του.
2. Να αρνηθεί να το αποδεχθεί
3. Να κερδίσει χρόνο με την επίκληση τεχνικών ή άλλων ζητημάτων που εμποδίζουν την αποδοχή του τελεσιγράφου
4. Να «μπλοφάρει» και να αφήσει την προθεσμία του τελεσιγράφου να παρέλθει

Περιορισμένη δικαιοδοσία / *Limits of authority*

Η περιορισμένη δικαιοδοσία αφορά μία κατάσταση όπου ο εκπρόσωπος ενός μέρους επικαλείται την εκ θέσεως ή εκ περιστάσεως περιορισμένη του δυνατότητα στο να λάβει μία απόφαση στο πλαίσιο μίας ζητούμενης παραχώρησης. Τα πλεονεκτήματα της εν λόγω προσφιλούς τακτικής συνίστανται αφενός στο ότι περιορίζει τις προσδοκίες των λοιπών μερών από την διαπραγμάτευση, ή σε άλλες περιπτώσεις δημιουργεί ένα πρόσθετο χρονικό πλαίσιο για την αξιολόγηση της κατάστασης και την λήψη αποφάσεων. Επιπρόσθετα, η επίκληση της περιορισμένης δικαιοδοσίας δεν δημιουργεί άμεσο πρόβλημα στις σχέσεις των διαπραγματευτών, από τη στιγμή που σε θεωρητικό πλαίσιο ένας εξωτερικός παράγοντας εμποδίζει την πραγμάτωση της σχετικής απαίτησης.